

તત્સત્પરમાત્મનેનમઃ

(શ્રીદત્તપ્રબોધકદ્વપદુમાલય ગ્રંથાવલી. પુસ્તક નં.૩)

શ્રીનવનાથચરિત્ર.

(પ્રથમભાગ.)

સર્વજ્ઞતાં, યદિ સમિચ્છસિ સર્વમાન્યાં ।
સદ્ગ્રંથવાચનપરો ભવ તાત નિત્યમ્ ॥

કર્તા અને પ્રકાશક
કીર્તનાચાર્ય મહારાજ શ્રી દત્તાત્રેય બુવા
તાંબે સાતારકર.

બાલાબચકલા-મુરત.

પ્રથમાવૃત્તિ.

આ પુસ્તક સંબંધી તમામ હક પ્રકાશકે પોતાના સ્વા-
ધીન રાખ્યા છે.

મુરત ચોટાના પુલ્કર આવેલા “શંકર” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં
નારાયણરાવ લક્ષ્મણરાવ નીકળે છાપી.

કિંમત રૂ. ૨-૦-૦

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૦૩૬૩

રેસીડેન્સી - ૧૦૦૦૦૦

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૦૩૬૩ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ નવનિર્મિત મંદિર

વિષય ૬૨૨૧૭ વૈદ્યનાથ

અર્પણ પત્રિકા.

જે મહા સમર્થ સિદ્ધ પુરૂષોનાં ચરિત્રો આ પુસ્તકથી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવેલાં છે તે મહાપુરૂષોના સંપ્રદાયમાં આપ ચાહુ જમાનાના પ્રતિનિધિ તરીકે ગૌરક્ષમહીના મહંતશ્રીને દરજ્જે ખીરાજે છો, અને આપનું સ્થાન પ્રસાસપાટણ અને પ્રાચી માધવનાં પવિત્ર તીર્થોના મધ્યમાં આવેલું હોવાથી પૂર્વજોની તૃપ્તિ અર્થે પ્રાચીને ખીપજે પાણી રેડવા જનાર અને ખીજા યાત્રિકોને ટંક બપોર નિવાસ કરવા માટે ધર્મશાળા વિગેરેની સગવડો પૂરી પાડે છે, અને આવ્યા ગયા સંત સાધુઓનો તેમજ અન્ય સંભાવિત ગૃહસ્થોનો ઉદાર આતિથ્યથી સત્કાર કરી આપ જગાની આવકનો સદ્વ્યય કરો છો, અને ખીજાં પણ ઉદારતાનાં કાર્યો કરવા અને સંત લોકોનો સમાગમ કરવા નિરંતર તત્પર રહો છો, એવી આપના ગુણોની જ્ઞાતિ શ્રવણપટપર આવતાં આકર્ષાઈને આ પુસ્તક આપનેજ અર્પણ કરવાનું ઉચિત જણાય છે, તો તે સ્વીકારવા તસ્દી લઈ કૃતાંથ કરશો.

ગ્રંથકર્તા

શ્રીદત્તાત્રયબુવા.

गोरखमढीना महंत
श्रीसुंदरनाथजी प्रभातनाथजी

ગોરખમઢીનું સંક્ષિપ્ત વૃત્ત.

હિંદુસ્તાનની ચારે દિશાએ નાનાં મોટાં તીર્થસ્થળો આવેલાં છે. તેમાં ગોરખમઢીનું સ્થાન પણ પ્રભાસક્ષેત્રને વિષે એક તીર્થસ્થાન ગણાય છે. ગોરખમઢી એ નામનું ગામ કાઠિયાવાડની અંદર આવેલા સૌરાષ્ટ્ર પ્રાંતમાં જુનાગઢ સ્ટેટના તાબામાં આવેલું છે. અને તે ગામ પવિત્ર સરસ્વતિ નદીને કિનારે વસેલું છે. સદરહુ ગામ વેરાવળ સ્ટેશનથી ૧૧ માઇલ દૂર વેરાવળ અને પ્રાચી માધવના તીર્થ વચ્ચેની પાકી સડકને કાંઠે આવેલું નાનું ગામડું છે, પરંતુ જે મહાન સિદ્ધપુરુષના નામ ઉપરથી તે ગામનું નામ પડેલું છે તે નામના મહિમાને લીધે ગામ નાનું હોવા છતાં સુપ્રસિદ્ધ છે. “ગોરખમઢી” એ “ગોરક્ષનાથજીની મઢી” એ શબ્દનું અપભ્રંશ થયેલું હુંકુરૂ છે. પ્રથમ જણા જૂના સમયમાં ગોરક્ષનાથજી કાઠિયાવાડમાં આવેલા અને હાલ જ્યાં ગોરખમઢી ગામ છે તે સ્થળે તે વખતે ધાતું જંગલ હોવાથી સદરહુ જગા સંસારથી વિરક્ત થયેલા યોગિસૌકોને સમાધિ કરવા જે અંત સ્થળમાં, સૃષ્ટિસૌંદર્યથી ભરપૂર જણાયાથી ત્યાં પર્ણ-કુટી (મઢી) બાંધી તેઓ અમુક સમય રહેલા તે ઉપરથી એ સ્થાનને ગોરખમઢી એવું નામ આપવામાં આવેલું હોય એજ જણાય છે. પાછળથી તે મહાપુરુષના સંપ્રદાયના શિષ્યો પણ તે સ્થાનમાં વસતા રહ્યા અને તેઓ પૈકી અમુક અમુક નાથજાવાઓની સિદ્ધિથી પ્રસન્ન થઈ જુનાગઢના રાજ્ય તરફથી સ્થાનના ખર્ચ માટે ગિરાસમાં ગામે અર્પણ કરવામાં આવેલાં છે.

મૂળ ગામ મેળવનાર પુરુષથી હાલના તે સ્થાનના મહંતશ્રી સુંદરનાથજી ૧૧મા પુરુષ છે. તેઓ સંવત્ ૧૯૪૫ની સાલમાં પોતાના પૂર્વજ પ્રભાતનાથજી સ્વર્ગસ્થ થતાં તેમની ગાદીએ મહંત બની

આવ્યા છે. આ વખતે જગાની સ્થિતિ ઘણી નબળી હતી અને આસલા પુરૂષોની ગેરવ્યવસ્થા અને નિરંકુશ ખર્ચને લઈ, જગા ઉપર બહુ મોટું કરજ થઈ ગયું હતું. એકાદ બે ગામો તો મંડાણમાં પણ હતાં. પણ હાલના મહંત સાહેબ શ્રી સુદરનાથજીએ પોતાના હાથમાં જગાની વ્યવસ્થાનું કામ લેતાંજ તેમણે પોતાની ઉમ્મર નાની છતાં યોગ્ય સલાહકારોની મદદથી એવી કુનેહયાળથી જગાનું કામ ચલાવવું શરૂ કર્યું અને પોતાના કામદારની પસંદગી પણ એવી સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી કરી કે પરિણામે થોડાજ વર્ષમાં તેઓ કરજથી મુક્ત થઈ મંડાણમાં ગયેલાં ગામો પણ છોડાવી શક્યા; અને હાલમાં જગાની આર્થિક સ્થિતિ જે તેઓ ગાદીએ આવ્યા તે વખતે અતિ અધમ હતી તે ઘણીજ સારી અને તરતી થઈ ગઈ છે અને તેને લીધેજ તેઓ આવ્યા ગયા મઠ મહેમાનો તથા સંતસાધુ તેમજ યાત્રિક લોકોનો સારો સત્કાર કરી શકે છે. તેઓ ગાદી ઉપર આવ્યા તે વખતે “ગઢ” કે જે નામથી મહંતોના રહેણાકનું સ્થાન ઓળખાય છે, તેમાં તેમનાં મકાન ઘણાંજ સાધારણ અને ખીલકુલ નહિ જેવી સગવડવાળાં હતાં અને યાત્રિકોને માટે તો રાતવાસો રહેવાને પણ ઘણી જૂજ સગવડ હતી. તેજ દરબાર ગઢમાં હાલના મહંતશ્રીએ પોતાની રહેણાક માટે ઘણું સરસ અને સગવડવાળું આધુનિક સમયને છાજતું બંધ્ય મકાન બનાવ્યું છે. એટલુંજ નહિ પણ સાધુલોકોને ઉતરવા માટે તેઓએ ગાદી ઉપર આવ્યા બાદ થોડાજ વરસમાં એક પાકી ધર્મશાળા પથ્થરની ગામના પાદરમાં સડકને કાઠે બંધાવી છે. એ સિવાય જગાના નોકરો, મહેતા, મુત્સદીઓને પોતાનું કામ કરવા ઓફિસો અને રહેવા માટે પથ્થરનાં પાકાં સગવડવાળાં મકાનો અને નિશાળનું મકાન પણ પથ્થરનુંજ પાકું બનાવેલું છે, ઘોડાર વિગેરે સ્થાનો પણ નવેસરથી બનાવી ગઢની રચનામાં સારો સુધારો કરેલો છે. અને જીર્ણ થઈ ગયેલી સાધુઓની સમાધો અને ખીજ જગાઓની પણ મરામત કરાવી જીર્ણોદ્ધાર કરાવેલ છે.

એ ગ્રામમાં દરબારમંદી અંદર શ્રી ગોરક્ષનાથજીની મૂર્તિ એક ભોંયસેની અંદર સિતરવતિ નદીના કિનારા ઉપર આવેલી છે. જેના ઉપરના ભાગમાં ખાલજીને બદલે પાણી ફરતી ભેખડ છે; એટલે પથ્થરમાંથી કોતરેલી ગુફા છે. જેને લગતોજ સરસ્વતિ નદીના કાંઠા ઉપર અધિક ભૂમિ હારા પ્રગથીઆંવાળા કે જે હાલના મહંતશ્રીએ સંપત્તિ ૧૯૫૬ની અલખાં રીક્ષીવર્ક તરીકે ખંધાવેલ છે જે મોટા ચોક સહિત આવી રહેલો છે. એ ગુફાની અંદર શ્રી ગોરક્ષનાથની મૂર્તિ છે અને આજીમાં નાગાજીની, સ્વપ્નાશ્રીદેવીની અને ગણપતિની મૂર્તિઓ છે. જેની આગળ આઠે પહોર ધીનો તથા તેલનો એમ બે દીવા બળતા રહે છે. આ ગુફામાં ગોરક્ષનાથજીનાં દર્શન કરવા માટે પ્રતિવર્ષ એટલી બધી મોટી સંખ્યામાં યાત્રિક લોકો જાય છે કે તેમના ચાલવા હાલવાથી ગુફાની અંદર જવાની સીડીનાં પ્રગથીઆં ધસાઈ એવાં લીસાં બની ગયાં છે કે જેથી લપસી જવાની ઘણી ધારતી રહે છે. ગુફાની બહારના ભાગમાં શ્રી ગોરક્ષનાથજીના ગુફા શ્રીમત્સ્યેંદ્રનાથજીની ડહેરી છે અને તેમાં જુની કારીગરીની શ્રી મત્સ્યેંદ્રનાથજીની ભવ્ય મૂર્તિ છે. ગોરક્ષનાથજીની ગુફાની બહારનો ભાગ દલીઆના નામથી ઓળખાય છે. તે દલીઆમાં તથા ગુફાની અંદરના ભાગમાં પણ છોખંધ ફરસને બદલે આરસની લાદી હાલના મહંતશ્રીના વખતમાં ખીછાવી શોભામાં અભિવૃદ્ધિ કરવામાં આવી છે.

મહંતશ્રીને રહેવાનાં મકાનો કોટમાં આવેલાં છે. શ્રી ગોરક્ષનાથજીની ગુફા વિગેરે મકાનોને ફરતી પથ્થરની રાંગની દિવાલ છે અને તે રાંગની અંદર આવેલ તમામ જગા કોટના નામથી ઓળખાય છે. આ કોટની અંદર ખીજ જગાએ સાથે દાણા ભરવાના કોઠારો અસલના વખતના જમીનના અંદરભાગમાં છોખંધ કરાવેલા છે જેની અંદર હાલ પણ ગામેની ઉપજના દાણા ભરવામાં આવે છે. આ કોઠારોની અંદર સંબંધેલાં દાણા લાંબો વખત રહે તોપણ જેવાને

તેવાજ રહે છે એટલે કે સળતા કે બીજી રીતે બપડતા નથી. ગોરખમઢી સિવાય આ જગા નીચે બીજાં નાનાં આઠ ગામો છે. જેમાંનું એક તો હાલના મહંતસાહેબ શ્રી સુંદરનાથજીએ પોતાના નામથી પોતે વસાવી આપાદ કરેલું છે.

પ્રાચી માધવ અને પ્રાચી પિપલાની જગા ગોરખમઢીથી પાંચ માંડલ દૂર આવેલી છે અને બંને વચ્ચે પાકી સડક છે. પ્રાચીનું તીર્થ પણ સરસ્વતિ નદીને કાંઠેજ આવેલું છે, અને તે પ્રાચી કુંડને નામે પ્રસિદ્ધ છે. તે કુંડને પણ ચારે ઘાટ બાંધેલ ચોતરફ ફરતી પગથીઓ લગાવેલી છે. અને દક્ષિણકાંઠા ઉપર એક પુરાણું પિપળનું ઝાડ છે. જેના થડમાં યાત્રિક લોકો પાણી રેડી પિતૃઓને તૃપ્ત કરે છે. આ સ્થાનમાં પ્રતિવર્ષ કાર્તિકી પુનેમ, ચૈત્રી પુનેમ, શ્રાવણ વદી અમાસ (ભાદરવી અમાસ) એ ત્રણ દિવસોમાં મોટા મેળા બરાય છે. જેમાં હજારો માણસો દૂરદૂરના પ્રદેશથી યાત્રાએ આવે છે અને યાત્રાએ જતાં આવતાં ગોરખમઢીમાં રાતવાસો રહે છે ગોરખમઢીના પાદરમાં સાધુમતો માટે મહંત સાહેબે બંધાવેલી ધર્મશાળા ઉપરાંત એક મોટી અને સગવડવાળી પથ્થરની ધર્મશાળા પ્રથમ પોરબંદરના પણ હાલમાં મુનિર્જના નિવાસી બાટીઆ વેપારી મહંમ શેઠ મોસારજી ગોકુળનાસના પુણ્યાર્થે તેમનાં ધર્મપતિ ધનકુંવરજીએ સંવત ૧૯૫૬ની સાલમાં બંધાવી ગૃહસ્થ લોકોનાં કુટુંબને રાતવાસો રહેવા માટે ઉત્તમ સગવડ કરી આપેલી છે. રહેવાની સગવડ ઉપરાંત એ ધર્મશાળામાં કેટલાંક ગાદલાં ગોદડાં વિગેરેની સોઈ પણ રાખવામાં આવે છે. મહંત-શ્રીના દરબારગઢમાં અપોરે તથા રાને ધર્મશાહ પડે છે અને કાચમને માટે સદાવ્રત અપાય છે, અને જે કાંઈ અન્નનો ક્ષુધાર્થી-ગરીબ ગુરખું-અનાથ માણસ હાજર થાય તેને બંને વખત પેટપૂર આવાનું આપવામાં આવે છે.

ગોરખમઢીની ગાદી ઉપર નીચે પ્રમાણે પુરૂષો મહંત તરીકે ચમ ગયા છે, અને તેમાંથી પ્રથમ પુરૂષને જીનાગઢના ખુદાવંદ નસાન-

સાહેબ તરફથી ગામો મળેલાં હતાં અને તેમાં કાળક્રમે બીજા મહંતોના
વખતમાં સંધારો છટારો થતાં હાલમાં ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે ૯ ગામ
આ જગા નીચે છે.

દુર્ગાનાથજી.

|

શિવનાથજી.

|

બુદ્ધનાથ.

|

દુર્ગાનાથ.

|

શિવનાથ.

|

બુદ્ધનાથ.

|

પ્રથમનાથ.

|

ધ્યારનાથ.

|

દેવનાથ.

|

પ્રજ્ઞાતનાથ.

|

સુંદરનાથ. (હાલના મહંત)

|

મનસુખનાથજી, ધનસુખનાથજી, બાહુભાઈ ઉર્ફે તનસુખનાથજી, પ્રતાપબાઈના.

હાલના મહંત શ્રીસુદરનાથજીને^૧ ત્રણ પુત્રો અને એક પુત્રી છે. તેઓમાંથી જ્યેષ્ઠ પુત્ર મનસુખનાથજીએ પોતાની કેળવણી ગોરખમઢીની ગુજરાતી નિશાળમાં શરૂ કરી ચાર ધોરણોની પરીક્ષા પસાર કર્યાબાદ વઢવાણ સીવીલ સ્ટેશનમાં આવેલી ગિરાસીયા સ્કૂલમાં કેળવણી લીધી છે અને સ્કૂલ લીવીંગ સર્ટીફિકેટની પરીક્ષામાં બીજી ભાષા તરીકે સંસ્કૃત ભાષા લઈ, ગઈ સાલ બેડા હતા પરંતુ તેઓ ફતેહમંદ ઉતરી શક્યા નહિ તેથી આ સાલ ફરી વિશેષ તૈયારી કરી તે પરીક્ષામાં જવાના છે. બીજા પુત્ર ધનસુખનાથને અમદાવાદમાં માણેકચોકવાળા માણેકનાથજીની^૨ માદી મળેલી છે. અને તેઓએ પણ ગુજરાતી કેળવણી ગોરખમઢીની નિશાળમાં લઈ આગળ ખાનગી અભ્યાસ કરેલ છે, અને હાલ અભ્યાસ અમદાવાદમાં કરે છે.

આ પ્રમાણે આ ગોરખમઢી સંબંધી સંક્ષિપ્ત વૃત્તાન્ત વાચકવર્ગની સમક્ષ રજૂ કર્યું છે, તે વાંચીને જે વખતે દ્વારકા, પોરબંદર, ગિરનાર, પ્રભાસ વગેરે સ્થાનમાં યાત્રાનિમિત્ત જવાતું થાય, તે વખતે પ્રભાસથી ‘ગોરખમઢી’ જઈને ‘મસ્તેન્દ્રનાથ તથા ગોરક્ષનાથ’ એ મહાસિદ્ધ પુરોનાં અવસ્ય દર્શન કરવાં. એ સિવાય ગોરક્ષનાથનાં બીજાં પણ કેટલાંક સ્થાન હિન્દુસ્તાનમાં છે, જેમનાં નામ નિર્દેશ પ્રસંગોપાત્ત

૧ ગોરખનાથથી વિદ્યમાન મહંત સાહેબ સુધી શિષ્યપરંપરા લખવાનો વિચાર હતો પરંતુ, ગોરખનાથનો સમય અઢી ત્રણ હજાર વર્ષ પૂર્વેનો હોવાથી એ પરંપરા મળવી મુશ્કેલ છે. માટે જેમને જીનાગઢ સ્ટેટ તરફથી જાગીર મળી છે તે પુરૂષથીજ પરંપરા લખવામાં આવેલી છે. શ્રી પ. પ. આદ્ય શંકરાચાર્યના કાળ તથા પરંપરા માટે પણ હજી ઐક્યમત નિશ્ચિત જોવામાં આવતું નથી તો, તેમનાથી અનેક શતકો પૂર્વે થયેલા સિદ્ધ ગોરખનાથજીની પરંપરા તથા નિશ્ચિતકાળ કેવી રીતે જણાઈ આવે ? અસ્તુ !

૨ આ સિદ્ધ પુરૂષની હકીકત બીજા ભાગમાં કહેવામાં આવશે.

બીજા ભાગમાં કરવામાં આવશે. કેમકે, ગોરક્ષનાથ તથા મત્સ્યેન્દ્રનાથનાં જન્મવૃત્તાન્ત અને અખિલ લીલા બીજા ભાગમાંજ આવનાર છે.

આ નવનાથ ચરિત્રના પ્રથમ ભાગને પ્રકાશિત કરવામાં 'શ્રી સુંદરનાથજી મહંત સાહેબે' ઉદારતાથી સહાયતા આપીને પોતાની મહંતતા સાર્થ કીધી છે, તે ખાતર ત્હેમની પ્રસંસા જોટલી કરવામાં આવે તેટલી થોડીજ છે. મહાત્મા પુરૂષોનાંજ મન અપરિચિત્ત દયાધર્મ, ઔદાર્ય હસાદિ ગુણોથી સંપન્ન હોય છે. આ પ્રકારની મદદ જો ન મળી હત, તો વાચકવર્ગને આ સિદ્ધ પુરૂષોનાં ચરિત્રનો લાભ ન મળી શકત; એમાં અતિશયોક્તિ જેવું કાંઈ નથી. શ્રી ગોરક્ષનાથ એમને એવીજ પ્રેરણા કરો અને દ્વિતીય ભાગ પણ સત્વર પ્રકાશિત થાય, એવી હમારી પ્રાર્થના છે.

આ ગ્રંથ પ્રકાશનના કાર્યમાંજે પ્રકારે મહંત સાહેબના તરફથી સહાયતા મળી, તેજ પ્રમાણે 'શ્રીયુત રા. રા. પુરૂષોત્તમરાય ભગવતી-દાસ નાણાવટી. બી. એ. એન્જ્યુકેશનલ ઓફિસર જીનાગઢ રોડ', એમણે પણ હરેક પ્રસંગે હરેક પ્રકારની મદદ કર્યા બદલ, તેઓશ્રી પણ પ્રશંસાપાત્ર છે. એટલા માટે ત્હેમનું અભિવંદન કરીને ત્હેમને આશીર્વાદયુક્ત ધન્યવાદ આપીએ છીએ.

અન્યકર્તા,

પ્રસ્તાવના,

इह चेदवेदीदथ सत्यमस्ति ।

न चेदिहावेदीन्महती विनष्टिः ॥ श्रु० ॥

સાંસારિક ક્ષણિક સુખ વાસ્તે અહનિશ લોક ઉદયમ કરે છે, તે માંહેના કેટલાક સુખ સાધની ભૂત વિષયો દૈવયોગે પ્રાપ્ત થાય છે, અને કેટલાક પ્રાપ્ત થતા પણ નથી અને શ્રમ વ્યર્થ નીવડે છે; તે પ્રમાણે પરમાનન્દ (મેક્ષ)ની પ્રાપ્તિને સાર કરેલો શ્રમ કદી વ્યર્થ નીવડતો નથી. પરંતુ તેને માટે, યશ્નને સાર જે પ્રમાણે અવિશ્રાન્ત અને અત્યંત બળપૂર્વક કાઠનું મંથન કરીને અગ્નિ કાઢવામાં આવે છે, તે પ્રમાણે મનુષ્યે ક્ષણમાત્ર પણ આયુષ્ય નિષ્ફલ નહિ ગુમાવતાં, અત્યંત તત્પરતાથી પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, પરંતુ કાણુ કરે છે ? અપકવ ધડામાંથી પાણી ધામે ધીમે ઝરી જાય છે, તેજ પ્રમાણે સૂર્યના અસ્તોદયમાં આપણું આયુષ્ય ક્ષીણ થઈ જાય છે અને નિત્ય અસંખ્ય પ્રાણી અતિથી બનીને યમને ઘેર સીધાવે છે, એવું જોવા જાણવા છતાંય, પોતાને અજરામર જાણીને આત્મસાધનને વિષે કોઈ પ્રવૃત્ત થયું નથી એ શુ થોડા આશ્ચર્યની વાત છે ? શરીરમાં રોગ ઉત્તરોત્તર પ્રવલતર થતો જતો હોય, છતાં તેના ઉપશમનો કરી વિચાર ન કરે, તેના સમાન મૂઠ બીજો કોણુ ? અને સ્વશત્રુ પણ બીજો કોણુ ? પ્રવાસ કરતી વખતે, અગ્નિમગ્નનો માર્ગ બચવું છે, એવું જાણવામાં આવતાં, સાવચંનતાથી સૂર્ય આથમી જતાં પૂર્વેજ ચાલી નાંખીને તે સ્થળે મુકામ કરવો જોઈએ. દીવો હોલવાઈ જાય, તે પહેલાંજ ઘરમાંહેની સર્વ વસ્તુ યથાર્થિત ઢાંકી દેવી જોઈએ; નહિતો પછી અધારામાં પોતેજ મૂકેલી વસ્તુ પોતાને જડશે નહિ તેજ પ્રમાણે દેહેન્દ્રિયાદિકાની

कीर्तनाचार्य-महाराज

श्रीदत्तात्रयबुवा सातारकर.

जन्मतिथी फाल्गुन शुद्ध १२ शके १७९०

જ્યાં સુધી સ્વસ્થતા છે, ત્યાં સુધી સ્વાશ્રમધર્મકર્માનુષ્ઠાન તથા સાધન ચતુષ્ટયના બળથી યુક્ત થઇને, મોક્ષ ગ્રામ જવું અને પહોંચવું જોઇએ. આલસ્યાદિથી વિલંબ થાય, તો ભારે હાનિ થવાની.

ઉપરોક્ત ક્રુતિમાં એજ અર્થનું પ્રતિપાદન છે, “મનુષ્ય જન્મ પ્રાપ્ત થયો છે, તો આત્માને જાણીને જન્મ સફલ કરવો. આત્મવિષયક જ્ઞાન નહિ મેળવવાથી જન્મ વ્યર્થ થઇને, સંસાર ચક્રને વિષે વારંવાર અનેક દુઃખોને સહન કરવાં પડે છે. એજ મોટી હાનિ સમજવી” સ્વચ્છ દર્પણમાં જે પ્રમાણે આપણું મુખ સ્પષ્ટ પ્રતીત થાય છે, તે પ્રમાણે આજ દેહને વિષે, ‘વિવેકાદિ સાધનસંપન્ન પુરૂષને’ પોતાની નિર્મલચુદ્ધિમાંજ આત્મા પ્રતીત થાય છે. સ્વપ્નને વિષે ક્યાં આત્માનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે રમણીય ભોગાસક્તિવાળા સ્વર્ગ વિષે પ્રતીત થવાના હતા? પિતર તથા ગંધર્વાદિ લોકોમાં પણ, કંપિતજલને વિષે જે પ્રમાણે આપણું મુખ નિષ્કંપ હોવા છતાં, કંપયુક્ત વિપરીત ધર્મવાળું જણાઈ આવે છે, તેજ પ્રમાણે વિષયાસક્તિથી આત્માનો અનુભવ યથાર્થરૂપે નહિ થાય, પરંતુ વિપરીતજ. એક બ્રહ્મલોકને વિષેજ, છાયા અને પ્રકાશ જે પ્રમાણે ભિન્ન ભિન્ન જણાઈ આવે છે, તે પ્રમાણે આત્મા દેહાદિકોથી ભિન્ન પ્રતીત થાય છે. પરંતુ તે બ્રહ્મલોક, અશ્વમેધાદિકર્મસહિત ઉપાસના દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી અત્યન્ન દુર્લભ સમજવો. સારાંશ, આ ભારત ભૂમિમાં, અને ગુરુશાસ્ત્ર ઇત્યાદિ સાધનસંપન્ન આ મનુષ્ય શરીરને વિષે આત્મ-સાક્ષાત્કાર સંપાદન કરવાને માટે આલસ્ય નહિ કરવું, નહિ તો અંત-કાળમાં પરતાવું પડશે.

પુણ્યકર્મના આચરણથી મનુષ્યનું ચિત્ત નિર્મલ અને નિર્ભય થાય છે, અને પાપકર્માચરણથી મલિન અને ભયભીત થાય છે; એ વાત શું અનુભવાતી નથી? સર્વનાજ જાણવામાં છે. પાપી મનુષ્ય જ્યારે અતીવ દુઃખ થા મરણને પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે તેને

ચિન્તા વ્યાકુલ કરી નાંખે છે કે, “મહે” આજ દિવસ સુધી પાપાચરણ શા માટે કર્યું ? પુણ્યકર્મ કેમ નહિ કર્યું” પરંતુ તે સમયપર તેનો શો ઉપયોગ ? ધરમાં આગ લાગ્યા બાદ કૂવો ખોદનારા મનુષ્યની માફક, તે નિષ્ફળ થાય છે. કેમકે, તે વખતે ત્હેની અખિલ શક્તિ હીન થઈ જવાથી, સંતાપ સિવાય બીજું શું ફળ ત્હેને મળી શકે ? એટલા માટે, મનુષ્યે પાપમાંથી પોતાની રક્ષા કરવી. એકાદ બાજુગર, કૂવાની ઉપર ઉઘાડી તરવારો રાખીને, તેમની ધારા ઉપર થઇને ચાલ્યો જાય છે; પરંતુ તે વખતે એના મનમાં એવો વિચાર આવે છે કે એમના ઉપર જોસથી જો પગ મૂકીશ, તો કપાઇ જશે, અને બીલકુલ નહિ મૂકું તો નીચે કૂવામાં પડી જઇશ; તે પ્રમાણે હું મહારા પાપને પ્રકટ કરું, તો જગત્માં મહારી અકીર્તિ, અને ગુપ્ત રાખું તો નરકમાં પડું, એવો વિવેક રાખીને પ્રત્યેક મનુષ્યે પાપકર્મમાંથી નિવૃત્ત થઇને, પુણ્યકર્મ કરવું. કેમકે, જે પ્રમાણે પ્રદુષિત થએલા વૃક્ષની સુગંધ પવનની સાથે ધણે દૂર સુધી પ્રસરી વળે છે, તેજ પ્રમાણે મનુષ્યના પુણ્યકર્મની કીર્તિ અલ્પલોક પર્યન્ત પહોંચી જાય છે. એના ઉદાહરણમાં કહેવામાં આવે છે કે, રાજગોપીયંદને પાપકર્મથી કેવો સંતાપ થયો હતો, અને સદ્ગુરુને શરણે ગયા બાદ આત્મજ્ઞાનસંપન્ન થઇને, ત્હેને પરમાનંદનો લાભ, અને અજરામર કીર્તિની પ્રાપ્તિ કેવી થઈ હતી, તે સુપ્રસિદ્ધ છે. તેજ પ્રમાણે, આપણે પણ નિર્મલકર્મ અને ઉપાસના કરીને બુદ્ધિપ્રસાદ સંપાદન કરવો, તો આપણને પણ આત્માનું યથાર્થ સ્વરૂપ, પરમાત્મરૂપ ગુરૂકૃપાથી અનુભવમાં આવશે, અને જીવનની સદ્વૃત્તા સંપાદન કરી શકાશે.

वरं शरावहस्तेषु चाण्डालागारवीथिषु ।

मिक्षार्थमटनं राम न मौर्यहतजीवितम् ॥ यो. वा. ॥

હાથમાં કાચલું લઇને ચાંડાલને ઘેર બીખ માંગવી પણ સારી, પરંતુ જ્ઞાનરહિત મદ્જીવિત ધારણ કરવું ઉચિત નથી. કેમકે અજ્ઞાન

શત્રુના કરતાં બીજો કોઈ વિશેષ દુઃખદેનારો આપણો બળવાન શત્રુ આ સંસ્થિમાં નથી; એ પ્રમાણે વસિષ્ઠજીનું વચન છે. જ્ઞાનપણ્ય ગુણુભેદથી ત્રણ પ્રકારનું છે; સાત્વિક, રાજસ અને તામસ. દેહાદિકાથી બિન્ન એવું જે આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન તે સાત્વિક; દેહાત્મવિષયક (ભેદયુક્ત) જ્ઞાન તે રાજસ; અને આહારનિદ્રાબળ્યમૈથુનાદિ જે કેવળ પશુવત્ જ્ઞાન તે તામસ સમજવું. એમાં સાત્વિકજ્ઞાન શ્રેષ્ઠ છે, અને તેનાજ વગરનું જીવિત વ્યર્થ છે, એ પ્રમાણે વસિષ્ઠે કહ્યું છે. પરંતુ તે આત્માનું અન્વય^૧ વ્યતિરેકજ્ઞાન,^૨ અનેક જન્મોને વિષે સાત્વિક વૃત્તિથી સકલકર્મ ફક્તના પરિત્યાગ પૂર્વક, ઇશ્વરાર્પણ્ય બુદ્ધિથી અનુદાન કરેલાં સાત્વિક કર્મદ્વારા અતીવશુદ્ધ થએલું અન્તઃકરણ, 'જે એકવાર શ્રવણ કરતાંજ તત્ત્વનિશ્ચય કરવાને સમર્થ થાય છે' તેના વડેજ થાય છે. એટલા માટે, સાત્વિક વૃત્તિનો ઉદય થવા સાથે, આપણે સાત્વિક પદાર્થોનું સેવન અને સાત્વિક ગ્રંથોનું શ્રવણ વાંચન કરવું જોઈએ. જે પ્રકારનાં ખોરાક (સાત્વિક, રાજસ તામસ) અને શ્રવણપઠનાદિ હોય, તે પ્રકારનું મનુષ્યનું અન્તઃકરણ બની જાય છે, અને તેજ પ્રમાણે આબેહુબ કર્મની રૂચિ તેમજ જ્ઞાન સંપન્નતા થાય છે. એથી કરીને નિલ્ય સુખની ઇચ્છા કરનારા મોક્ષેચ્છુને સાત્વિક આહાર અને સાત્વિક શ્રવણ પઠનાદિની અલગ આવશ્યકતા છે.

સાત્વિક (વેદાન્ત) જ્ઞાન સંબંધી ગ્રંથ સંસ્કૃતમાં અનેક છે. નૌકા બાંધનારો પુરૂષ જેમ પોતે જાતે નદીને પેલે પાર થઈને, બીજાને પણ પરપાર કરવાને સાડ સાધનીબૂત અને ઉપકારી થઈ પડે છે, તેજ પ્રમાણે પ્રાચીન મહાત્માઓએ પણ વેદાન્ત સંસ્કૃતગ્રંથરૂપી અનેક નૌકાઓ સંસારમાંથી ઉત્તીર્ણ થવા ખાતર, કેવળ પરોપકાર બુદ્ધિથી નિર્માણ કરી રાખી છે; જેમના આશ્રયથી આ ક્લીમાં પણ ઘણા મનુ-

૧ અખિલ ચરાચરને આત્મસ્વરૂપ જાણવું તે. ૨ દેહથી આત્માને પૃથક્ જાણવો તે.

બો ગુરખલાસીનો આશ્રય કરીને ભવાબ્ધિપાર થઈ ગયા છે. તે મહા-
ત્માઓનાજ વાણીરૂપીઅમૃતના ઉચ્છિદ્ધનો લાભ શ્રી ગુરના પ્રસાદથી જે
હમને થયો છે, તેનો લાભ મુમુક્ષુજનોને કરાવવા માટેજ સદ્ગુરની
કૃપાથી, પ્રાકૃત (ગુર્જર) ભાષામાં ગ્રંથ પ્રકાશન કરવાની પ્રવૃત્તિ થએલી
છે. સંસ્કૃત ગ્રંથમાં સર્વ સામાન્યજનતાની પ્રવૃત્તિ થતી નથી, તથા
તેમાં અલન્ટ વિસ્તાર પણ હોય છે, તેથી સમજવામાં પણ કઠીણતા
થઈ પડે છે, તે આવા પુસ્તકોથી સુલભતા થશે. જેમની સંસ્કૃતમાં
ઉત્તમ ગતિ હોય, તેઓને સાર તે ગ્રંથો છેજ; પરંતુ જેમને સાધારણ
જ્ઞાન છે તેમજ ખીલકુલ નથી, એવા લોક જે નિર્મલસરણુદ્ધિથી આવા
ભાષાગ્રંથની ઉપેક્ષા નહિ કરશે, તો હેમને ઘણાજ ઉપયોગમાં આવશે,
એ નિઃસંદેહ છે. પરંતુ એવી નિર્મલસરણુદ્ધિ શું સુલભ છે ? નહિજ.
આ કળિકાળમાં તો:—

वेदव्यासः स इह दश यो वेद वेदाक्षराणि ।

श्लोकं त्वेकं परिपठति यः स स्वयं जीव पय ॥

વેદના દશ પાંચ અક્ષર જે જાણ્યો હોય, તે પોતાને વેદવ્યાસ
સાક્ષાત્ જાણે છે, અને લોકો પણ માને છે. તથા જેને એકાદ શ્લોક
આવડતો હોય, તે પણ સાક્ષાત્ બૃહસ્પતિ બની એસે છે, અને તે
પ્રમાણે મનાય છે. સારાંશ, હાલ જેટલી ત્વરિત અને સુલભતાથી
પ્રતિષ્ઠા થાય છે, તેટલી ખીજ યુગમાં નહિ થતી હોય. ઉપરોક્ત બૃહસ્પતિ
અગર વ્યાસના સમાન જે પુરૂષો હોય છે, હેમનામાં નિર્મલસરતા કેટલી,
ક્યાં, કેવી રીતે હોઈ શકે ? તેનું અનુમાન વાંચકવર્ગજ કરી શકે
તેમ છે. અથવા તે શું અનુભવમાં નથી આવતી ? અસ્તુ ! સંસ્કૃત
ભાષા ઉત્તમ છે, અને તેમાં અનેક દિવ્યગ્રંથ પણ છે, તથા ઉત્તમ
શાસ્ત્રજ્ઞને યથાર્થ સમજાય છે પણ ખરા. પરંતુ સામાન્યજનતાને
તેમનો શો ઉપયોગ ? કરીય નહિ. તોપણ કેટલાક અશક્તતા હોવા

છતાંય, જે એવા અધીનો ઉપહાસ યા તિરસ્કાર કરે છે, તેઓને માટે કહેવામાં આવે છે કે, સમુદ્રનાં રત્ન જે આપણા ધરના કુવામાંથી મળી આવે, અથવા આંગણમાંહેના ઝાડને કલ્પતરુ સમાન ફલ ઉત્પન્ન થતાં હોય, તો કયો મૂઠ તેનો સંગ્રહ કરવામાં પ્રયત્ન સમજશે ? સાકરનું કારેનું બનાવ્યું હોય, તોપણ તેમાં કટુતા ક્યાં હોય છે ? સુવર્ણનો કૂતરો બનાવ્યો, તોપણ શું તેનું મૂલ્ય કમ થશે ? અનેક રંગોની ગાય હોય છે, પરંતુ તેઓનું દૂધ ક્યાં અનેક રંગી હોય છે, અને રચિમાં ભિન્નતા થાય છે ? તેજ પ્રમાણે સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષામાં અધેની ભિન્નતા નથી. વૃક્ષ બીજમાંજ થાય છે, પરંતુ તેનાથી કેાનું પોષણ થાય, અને વિશ્રાન્તિ મળી શકે ? જ્યારે તે બીજમાંથી બહાર નીકળે છે, અને શાખા પત્રાદિરૂપે વિસ્તૃત થાય છે, ત્યારેજ અનેક જીવોનું પોષણ થઈને, વિશ્રાન્તિ પણ મળે છે. તે પ્રકારે સંસ્કૃતને બીજરૂપ સમજવું; તેનો ઉપયોગ હજાર આદમીમાં એકાદને થયો હશે, પરંતુ જ્યારે તે પ્રાકૃત ભાષાદ્વારા વૃક્ષવત્ વિસ્તાર પામે છે, ત્યારેજ મંદ્યુદ્ધિ મુમુક્ષુજનોને વિશ્રાન્તિપ્રદ થાય છે. એટલા માટે, સ્વહિત સાધવાની જેમનામાં સત્ય ઈચ્છા હોય, ત્હેમણે અર્થરૂપમાં સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષાને એકરૂપજ સમજીને, તેનો અનાદર કરવો નહિ. ગયે સાલ ‘શ્રી દત્તપ્રમોદકલ્પદ્રુમ’ પ્રથમ દ્વિતીય સ્કન્ધ તથા ‘હરિહર ભક્તિ રહસ્ય’ એ બન્ને પુસ્તકો પ્રકટ થયાં છે, અને તે ખાતર ધણા પ્રેમીજનોના અભિનંદનપૂર્વક ગૌરવભર્યા પત્રો પણ આવ્યા છે. આ ઉપરથી શ્રી ગુરૂની પ્રેરણાથી હમોએ જે કાંઈ કાર્ય આરંભ્યું છે, તે લોકોને આનંદપ્રદ થાય છે, એમ અભિવ્યક્ત થાય છે. પરંતુ તેને માટે સર્વને કહેવામાં આવે છે કે, “એકાદ ચતુર કારીગર શુષ્ક કાષ્ટને લઈને તેને રંગ દે છે અને તાર લગાડીને તેનું સુંદરવાદ્ય (સનાર. વીણા, બીન, રૂદ્રવિણા વગેરે) બનાવીને, તેમાંહેથી નાના પ્રમારના રાગ, આલાપ કાઢીને લોકોના મનનું જે રંજન કરે છે તે કોશલ્ય, અથવા

તે કળા તે શુષ્ક કાષ્ઠની નથી પરંતુ તે કારીગરનીજ સમજવી; તેજ પ્રભાણે સુકાં કાષ્ઠના જેવાં હમારાં જડશરીરને સંકલકલાવિશાસ્ત્ર આદિનાથ ગુરૂએ હાથમાં લીધું છે અને તેને સુ-વર્ણ (શાબન આદર્શ) વર્ણ-રંગ) દબને તાર (પ્રચુવના અર્થ સાથે) પણ જોડી દીધી છે તથા તેજ ગાંધને આ સતાર અગર બીનમાંથી નાના પ્રકારના રાગોના આભાષ કાઢીને (વિવિધ વિષયો લખીને) પ્રેમીજનોના મનનું રંજન કરે છે. કાષ્ઠના જેવું આ જડદેહનું કૌશલ્ય ન સમજવું. ચોતોનાં કુટુંબીજનોના મનનું રંજન કરવું કેટલું કઠીણ થઈ પડે છે, એ વાત ક્યાં સર્વના અનુભવમાં નથી? તો પછી બિન્ન બિન્ન ગામના, બિન્ન બિન્ન કુટુંબના, બિન્ન બિન્ન રચિના અનેક લોકોનાં મનરંજન કરીને એકત્ર ધારણ કરવામાં મનુષ્ય શી રીતે સમર્થ થઈ શકે? એથી કરીને એ સર્વ કળા તે આદ્યગુરૂની જાણવી. તેમાં એટલું યાદ રાખવું કે એમાં જે કાંઈ ન્યૂનતા બાસશે તે હમારો દોષ છે; કેમકે અપૂર્ણતા હાથથી કોઈ પણ કાર્ય સર્વાંગથી પરિપૂર્ણ શી રીતે સિદ્ધ થઈ શકે? પરંતુ જે કાંઈ પૂર્ણતા જેવામાં આવતી હોય તે સદગુરૂનીજ છે, એમ સમજવું. હેતુ એ છે કે તેઓ પૂર્ણ છે.” અસ્તુ! વડોદરા રોડમાં પણ ઉપરોક્ત બન્ને પુસ્તકો સાર્વજનિક પુસ્તકાલયોને માટે મંજુર કરવામાં આવ્યાં છે. હાલ “શ્રી નવનાથ ચરિત્ર”નો આ પ્રથમ ભાગ, કે જેને માટે ઘણા લોકોની ઇચ્છા તેમજ સચના પણ થઈ હતી તે ત્રીજું પુસ્તક આ કલ્પદ્રુમાલય તરફથી પ્રકાશિત થયું છે, એનો પણ હમારા અખિલ પ્રેમીઓતજન પૂર્વવત્ આસ્વાદ લેવામાં સાદર થશે, એવી આકાંક્ષા રાખીએ છીએ, એનો બીજો ભાગ પણ આવા આકારમાં અલ્પ સમયમાંજ પ્રકટ થશે. સ્વારખાદ, “શ્રી દત્તપ્રભોધ-

---

૧ યદ્યપિ જન્મથીજ આ શરીરને બ્રાહ્મણ વર્ણનો પ્રાપ્તિ થએલી છે તથાપિ ગુરૂકૃપાવિના તે પ્રજ્ઞત્વ યથાર્થ થઈ શકતું નથી એવો શાસ્ત્ર સિદ્ધાંત છે તેને અનુસરીને આવું વર્ણન કરેલું છે એમ અર્થવું.

ક પદ્યમના તૃતીય ચતુર્થ સન્ધનું એક જ પુસ્તક, પૂર્વવત્ કેમી સાષ્ટક, ગ્લેઝ કાગળ, પાકું પુઠું તથા (૫૦૦) પૃષ્ઠ સહિત પ્રકાશિત થશે. તેમાં લોકોની સૂચનાને અનુસરીને કાંધક ફેરફાર કરવાનો ઇરાદો રાખ્યો છે.

કેટલાક લોકોએ એવી સૂચના કરી છે કે કીર્તનમાં જે પ્રમાણે પૂર્વરંગ ઉત્તરરંગ કરતા હતા, તે પ્રમાણે પુસ્તકની રચના જે રાખવામાં આવે તો ઠીક થઈ પડે; ખીજા કેટલાકોએ એવી ધ્વજા દર્શાવી છે કે ભારતરામાયણનો ગંગાસાગરવત્ સંગમ કરીને પ્રમાણે કથા ભાગ ચલાવતા હતા, તેજ પ્રમાણે બન્ને ગ્રંથોનાં ચરિત્ર એકસરખાં લખીને પ્રકટ કરો તો ઉત્તમ! તથા કેટલાક ભાગવત પ્રેમીજનોએ દ્વશમ સ્કંધમાંની રહસ્યાત્મક બાલ લીલા જે સાંભળી હતી તેજ પ્રકાશિત કરવા સૂચવ્યું છે. તે સર્વને હાલતો એટલુંજ કહી શું કે રફતે રફતે ભારત રામાયણ ભાગવત ઇત્યાદિ ગ્રંથરૂપ ત્રિવેણીનો સંગમ 'દત્તપ્રભોધકલ્પદ્રુમમાં' જ પ્રકટ થશે, અને કેવળ જે પૂર્વરંગનાજ વિષયો પ્રકટ થાય છે, તેમની સાથે ઉત્તરરંગનાં પણ વિષયો આપવામાં આવશે. આ કલ્પદ્રુમાલપમાંથી જે જે પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થશે, તે તે નવીનજ; કે જેવાં કયાંઈ ખીજે પ્રસિદ્ધ થયા નહિ હોય. સારાંશ, જ્ઞાની અજ્ઞાની, આત્મા સ્ત્રી વૃદ્ધ વગેરેનાં મનરંજન થઇને કાંધક વિશેષ જ્ઞાન લાભ થાય, એહેતુથી કીર્તનની પેઠે વયમાં વયમાં અનેક સુંદર પ્રમાણબૂત ઉપયુક્ત શ્લોક તથા લૌકિક સંત ભક્ત જનોના વૃત્તાન્ત પણ પ્રસંગાનુસાર આપવામાં આવશે.

કીર્તનમાં પૂર્વરંગ અને ઉત્તરરંગ એવા બે વિભાગ હોય છે. તેમાં ઉત્તરરંગમાં (વૃદ્ધાવસ્થામાં) સ્થિત થનારાઓની પૂર્વરંગ ઉપર વિશેષ પ્રીતિ હોય છે; અને પૂર્વરંગમાં (તાદૃશ્યમાં) સ્થિતથનારાઓની ઉત્તરરંગ ઉપર પ્રીતિ હોય છે. એનું કારણ એ છે કે કીર્તનના

પૂર્વરંગમાં વેદાન્તજ્ઞાન વૈરાગ્ય વગેરેનો ઉપદેશ હોય છે, અને ઉત્તર-
 રંગમાં પરમાત્માની સગુણ ચરિત્ર લીલા વર્ણવામાં આવે છે. એટલા
 માટે પૂર્વરંગી (તરુણ) લોકોનાં મન ઉત્તરરંગમાંહેનાં આપ્ખ્યાનો પર
 લોહુપ થાય છે. અને પછી તેઓ આપ્ખ્યાન સાંભળી સાંભળીને ધીમે
 ધીમે પૂર્વરંગપર, યાને વિવેક વૈરાગ્યાદિ ઉપદેશ પર, પ્રીતિયુક્ત બની
 જાય છે; તથા શરીરના પૂર્વરંગ ઉપર અપ્રીતિ થતાં પોતાનો ગએલો
 પૂર્વરંગ (આત્મસ્વરૂપને વિષે અવસ્થાન) હેમને પુનઃ પ્રાપ્ત થાય છે.
 ઉત્તરરંગી (વૃદ્ધ) લોકોની પૂર્વરંગ (તારુણ્ય)પર પ્રીતિ હોય છે, એમાં
 શું આશ્ચર્ય ? કેમકે જગત્માં એવો કોણુ હશે કે જેને પૂર્વરંગ
 (તારુણ્ય)ની ઇચ્છા નહિ હોય ? એટલુંજ શું ? યોગી લોકો પણ
 પોતાનો સદૈવ પૂર્વરંગ બની રહે યાને શરીર નિરંતર યૌવનાવસ્થામાં
 સ્થિત થાય, એટલા ખાતર યોગધારણા કરે છે. ઉત્તરરંગ(વાર્ધક્ય)પર કોઈનો
 પણ પ્રેમ હોતો નથી. તોપણ પરમાત્મકથામાંજ ત્હેની વિપરીતતા જણાઈ
 આવે છે કે પૂર્વરંગી મનુષ્ય ઉત્તરરંગી થાય છે. બાકી ઉત્તરરંગી મનુષ્ય પૂર્વ-
 રંગ લોહુપ થાય છે, એમાં આશ્ચર્ય પામવા સરખું કાંઈ નથી. તાત્પર્ય
 સમજવું જોઈએ કે જે પ્રમાણે પૂર્વોત્તરરંગવડે કથા અનેક રચિવાળા
 લોકોને પ્રિય થઈ પડે છે, તે પ્રમાણેજ આખેહુજ પુસ્તકની રચના રાખ-
 વામાં આવશે. દરેક કુટુંબમાં એ સર્વ પુસ્તકો સંગ્રહ કરવા યોગ્ય થઈ
 પડશે. વ્યાખ્યાનકાર, હરિદાસ, પુરાણીક તથા અન્ય પણ ઉપદેશકજનોને
 એ પુસ્તકો જીવનરૂપજ થશે. એથી કરીને ‘જગેગા સો પાવેગા
 ઔર સોવેગા સો ખોવેગા,’ એ કહેવત મુજબ પોતપોતાનાં નામ
 કાયમના ગ્રાહકોનાં હિસ્તમાં નોંધી રખાવવાંજ ઉચિત છે, એમ ક્યોથી
 હેમને હવે પછી પ્રકટ થનારાં પુસ્તકો કે કીંમતમાં મળી શકશે.
 માત્ર ટ. વ્હી. પી. ખર્ચ જૂદો પડશે. આવાં પુસ્તકો વારંવાર પ્રગટ
 થતાં નહિ હોવાથી અવસર ગુમાવવો જોઈતો નથી. ‘તસ્યાહંસુલભઃ
 પાર્યં મિત્યયુક્તસ્ય’ એ ગીતા વચનને અનુસરીને નિત્યયુક્ત થવાથીજ
 પ્રાપ્તિની સુલભતા સમજવી. इति अष्टम ।

અનુક્રમણિકા.

અધ્યાય.

વિષય અને દૃષ્ટાંત.

પૃષ્ઠ.

- નવનાથના નામ તથા પૂર્વ વૃત્તાંત ૨
- ૧ જ્ઞાનધર કાનીફનાથની ઉત્પત્તિ, દત્તાત્રેય અને ઋષિયોની વાર્તા, મૈનાવતીને ઉપદેશ, રામદાસને મંત્રોપદેશ પાછો આપનારો શિષ્ય ૪
  - ૨ મૈનાવતીનો ગોપીચંદ્રને ઉપદેશ, રામદાસને દત્તદર્શન, શત-બુદ્ધિ અને સહસ્રબુદ્ધિની વાર્તા, રાજસૂયયજ્ઞમાં સુવર્ણની ચોરી, બલીશુકસંવાદ ૪૫
  - ૩ મંત્રો અને જ્ઞાનધર સંવાદ, રાજસભામાં જ્ઞાનધરનું આગમન તથા ખાદિમાં પૂરણ, ખોર ખાવાવાળો એક ગૃહસ્થ ... ૮૨
  - ૪ રામદાસશિષ્યપરીક્ષા, ગોરખન થ કાનીફનાથ ભેટ અને યોગ સંપ્રદાયાદિકથન, આમ્રફળનો ખેલ, એકનાથની પરમ શાંતિ, એક ક્રોધી ગૃહસ્થની વાત ... ૧૧૩
  - ૫ ગોપીચંદ બંધન, કાનીફ ક્રોધ, ઠંજુઠણપાત્ર આદ્યજુવત, શ્વાન અને મનુષ્ય સંવાદ, એક ગુરૂશિષ્યવ્રત, સુવર્ણ પુતલાઓનું નિર્માણ ... ૧૪૭
  - ૬ પુતલાઓનું ભસ્મીભૂતથવું, જ્ઞાનધરનાથનું ખાદિમાંથી બહાર આગમન, રાગને અમરત્વ પ્રાપ્તિ, દ્વાદશગુરૂ લક્ષણ અને એક ચિત્રકાર ચરિત્ર ... ૧૭૧
  - ૭ એક પશ્ચાત્તાપી ચોર, ગોપીચંદ યોગદીક્ષામંદળ, માર્કંડેયને માયાદર્શન, માતા તથા રાણિઓનાં મદિરમાં ભિક્ષાર્થ આગમન, રાણિઓનો વિલાપ અને જ્ઞાનધર ઉપદેશથી તેમનું સમાધાન ... ૧૯૨
  - ૮ રાજસૂયયજ્ઞમાં શુકાગમનવ્રત, ચૂડાલા અને શિખિન્દ્રજન સંવાદ, ચંપાવતી બહેનને ત્યાં ગોપીચંદનું આગમન, ચંપાવતી-પ્રાણુત્યાગ અને જ્ઞાનધરથી તેનું સંજીવન, તીર્થપર્યટણ અને પછી રાજયપદારોહણ, જીવન્મુક્ત રાજા ભગીરથનું ચરિત્ર, ગોપીચંદ તથા મૈનાવતીનો અદરિકાશ્રમ નિવાસ... ૨૨૪

આ નવનાથચરિત્રના લેખનમાં સ્કંદપુરાણ, રૂદ્રામલ. સંતલીલામૃત, ભક્તિવિન્ય, નવનાથચરિત્ર, ભક્તિતત્વામૃત, નાથલીલામૃત, તથા કેટલીક જૂની પુરાણી સાંપ્રદાયિક કવિઓની સામ્પી, આર્યા, શ્લોકવગેરે કવિતાનો આધાર લીધેલો છે. આના બીજા ભાગમાં જે જે વૃત્તાન્ત આવનાર છે, તેની સૂચના અન્યત્ર આપવામાં આવેલી છે.

આ પુસ્તકમાં સ્વાભાવિક તથા આગંતુક દોષ હોવાનો સંભવ છે, પરંતુ કેતકીના અથવા ગુલામના કંટક તરફ સુર, ચતુર, રસગ્રાહી પુરુષ ખ્યાલ કરતા નથી અને તેની સુગંધ ગ્રહણ કરે છે, તેજ પ્રમાણે ન્યૂનાધિકતાના દોષોનો વિચાર ન કરતાં વાંચકવર્ગ સારગ્રાહી થશે, એવી આશા રાખવામાં આવે છે.

કેટલાક લોકોએ ‘આ કાર્યાલયનાં પુસ્તકો હિન્દીમાં પ્રકાશિત થાય તો સાર’ એમ સૂચવ્યું હતું, પરંતુ આખાલવૃદ્ધ વગેરે સર્વ સામાન્ય જનતાના સમજવામાં ન આવી શકે તેથી હમે હમારા હિન્દી લેખનનું ગુજરાતી ભાષાન્તર, રા. રા. ‘પ્રસન્નવદન છબિલારામ દીક્ષિતની’ પાસે કરાવીને, આ પુસ્તક ગુર્જર ભાષામાં પ્રકટ કરાવ્યું છે. આ નવનાથચરિત્રના ૫૬ (વાચન)નું ફળ ગોરખનાથે જે વર્ણવ્યું છે તે સઘળું વિસ્તારથી બીજા ભાગમાં કહેવામાં આવશે પરંતુ હાલ તો સામાન્ય આંટલુંજ કહીશું કે એના વાંચનથી ‘ભૂત પિશાચાદિકોની બાધા’ દૂર થાય છે.

આખરે જેની કૃપાથી, આ પુસ્તક નિવિધન સમાપ્ત અને પ્રકાશિત થયું, તે પરમગુરુ દત્તાત્રેયને અને તથા તહેમના શિષ્ય નવનાથોને સાષ્ટાંગ પ્રણિપાત કરું છું, અને બીજો ભાગ જલદી મુદ્રિત થઈને, અન્ય પૂર્ણ પ્રકાશિત થાય, તે ખાતર પ્રાર્થના કરું છું. **इतिमल्लम्.**

મિતિ માધ્ય શુકલ પંચમી
સોમવાર શકે ૧૮૪૪.
સં. ૧૯૭૯
મુકામ. સુરત.

}

શ્રીગુરુદત્તાત્રેય પાદપદ્મભિલિન્દ
કીર્તનાચાર્ય મહારાજ
શ્રીદત્તાત્રેયબુવા સાતારકર.

आदिनाथ श्रीदत्तात्रय

। तत्सत्परमात्मने नमः ।

श्रीनवनाथयरित्र.

प्रथम भाग

भंगलायराज्यम्

श्रीगणेशायनमः श्रीसरस्वत्यैनमः ।

श्रीकुलदेवतायनमः श्री गुरुभ्यो नमः ।

मालाकमंडलुघरः करपद्मयुग्मं ।

मध्यस्थपाणियुगुले डमरुत्रिशूलौ ।

यस्यास्त ऊर्ध्वकरयोः शुभशंखचक्रे ।

घेदे तमत्रिननयं भुजवट्कयुक्तं ॥ १ ॥

જેના નીચેના કરકમળમાં માલા અને કમંડલુ છે તથા વચલા જે હાથમાં ડમરૂ અને ત્રિશૂલ છે, ઉપરના જે હાથમાં કલ્યાણકારક શંખ અને ચક્ર છે એવા છ હાથવાળા અત્રિ-મહર્ષિના પુત્ર જે દત્તાત્રેય તેને નમસ્કાર કરીને નવનાથ-ચરિત્ર લખું છું.

॥ ॐ શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ ॥

આધ્યાત્મિક, આધિદૈવિક તેમજ આધિભૌતિક તાપોની શાંતિ થાયો !

ॐ નમો ભગવતે દક્ષાત્રેયાય.

ગોરક્ષજાલંધરચર્પટાશ્ચ મહાવંગકાનીફમહિંદરાધ્યાઃ ।

શૌરંગિરેવાળચમર્ત્તિસંહો ભૂમ્યાં વમ્ભૂર્નવનાથસિદ્ધાઃ ॥

અખિલ દેવતાઓમાં વિષ્ણુ, નદીઓમાં ગંગા, પહાડોમાં હિમાલય, વૃક્ષોમાં અશ્વત્થ અને જલાશયોને વિષે સમુદ્ર જે પ્રમાણે શ્રેષ્ઠ છે, તેજ પ્રમાણે અખિલ ભૂપ્રદેશમાં આપણી ભારત ભૂમીને શ્રેષ્ઠ કહી છે. કર્મ, ઉપાસના અને જ્ઞાનની એ જનનીજ છે. પરમેશ્વરના અવતાર, મોટા મોટા મહર્ષિઓના નિવાસ તેમજ ઇશવિભૂત્યાત્મક સાધુસન્તોના અવતાર પણ અહીંજ થયા છે. એ પરથી એમ નહિ સમજવું કે અન્યત્ર સાધુમહાત્માઓ થયા નથી, છે નહિ, અગર થશે નહિ. પરંતુ તે ભારતભૂમીના અદ્ય પ્રમાણુમાંજ. વેદોક્ત કર્મોનો પ્રચાર ઉપાસનાની વિધિ, મોક્ષપ્રાપ્ત તત્ત્વજ્ઞાન વગેરેનો જેવો વિકાસ અઘાપિ પર્યન્ત (કલિકાલમાં પણ) આપણે ત્યાં જણાઇ આવે છે, તેવો બાગ્યેજ પૃથ્વીના બીજ કોઇ દેશોમાં જોવામાં આવશે. અસ્તુ ! આ કલિયુગમાં ભગવદ્દાસી ઉત્પન્ન થએલા નવનાથયોગીઓએ પોતાની યોગસિદ્ધિઓવડે લોકોને અનેક ચમત્કાર દેખાડીને, આત્મજ્ઞાનોપદેશથી કૃતાર્થ કરી દીધા છે. વ્યવહારમાં પણ જોવામાં આવે છે કે ચમત્કાર વિના કોઇ નમસ્કાર કરતું નથી. એ હેતુથીજ હ્રેમણે ચમત્કાર દેખાડ્યા હતા; એ વડે કાંઈ હ્રેમને લાભ, પુણ્ય, ખ્યાતિ, પ્રતિષ્ઠા વગેરે સંપાદન કરવાનાં ન હતાં. એ લોકો તો આત્મજ્ઞાનથીજ કૃતાર્થ થઈ ગયા હતા, અને જીવન્મુક્ત અવસ્થામાં અખિલ વિશ્વમાં વિચરતા

૧ આ શ્લોક અશુદ્ધ જણાય છે તથાપિ જુનો પુરાણ હોવાથી તેવોજ ફેરફાર કર્યા વગર આપેલો છે. તથા અડબંજનાથની જગ્યા ઉપર મહિનીનાથનું નામ નવયોગીઓમાં જણાઇ આવે છે અને તે પ્રમાણેજ વર્ણવામાં આવશે. માટે કોઈએ તે સંબંધી શંકા ન કરવી કે શ્લોકમાંનાં નામને ઠેકાણે બીજું નામ કેમ આવ્યું.

હતા. લોકોને સન્માર્ગે દોરવવાને માટેજ તેઓનો અવતાર થયો હતો.

વાસુદેવના અંશાવતાર, લોકોને મોક્ષ માર્ગનો ઉપદેશ કરવા સાર જે ઋષભદેવ નામથી પ્રગટ થયા હતા, તેમને સો પુત્ર હતા. એ સર્વમાં શ્રેષ્ઠ એવા જે ભરત, તે નારાયણની સેવામાં તત્પર રહેતા, તેમનાજ નામ ઉપરથી આ જૂમીને 'ભરતખંડ' કહેવામાં આવે છે. આ જૂમીની આજીવ્યાજીવ આવેલા નવખંડોના અધિપતિ, એ ભરત રાજના નવ ભાઇજ થઇ ગયા. એકાથી જણ્યા બ્રાહ્મણ બનીને કર્મ માર્ગની પ્રવૃત્તિ કરવા લાગ્યા અને સોમાંથી બાકી રહ્યા નવ પુરુષો દિગંબર વૃત્તિથી રહીને આત્માબ્યાસનો શ્રમ કરતાં કરતાં આત્મવિધામાં પારંગત થઇને પરમાર્થ તત્ત્વનું નિરૂપણ કરનારા એવા યોગી પુરુષો થઇ ગયા, જેમનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે:-

કવિર્હરિરન્તરિક્ષઃ પ્રભુઃ પિપ્પલાયનઃ

આવિર્હોઽયોઽથ દુમિલશ્ચમસઃ કરમાજનઃ ॥

કવિ, હરિ, અંતરિક્ષ, પ્રભુ, પિપ્પલાયન, આવિર્હોત્ર, દુમિલ, ચમસ અને કરમાજન એવાં એમનાં નામ હતાં. એ મહાત્માઓજ ભગવદ્દાસી આ કલિકાળમાં યોગમાર્ગ તથા આત્મસૂત્ર પ્રવૃત્ત કરવા સાર મચ્છેંદ્રનાથ, ગોરક્ષનાથ, જ્ઞાનધરનાથ, કાન્તીદાસ, ભર્તરીનાથ, ચર્પટીનાથ, રેવણનાથ ઇત્યાદિનામ ધારણ કરીને પ્રગટ થયા હતા. એમનાં જન્મ તથા લીલાચરિત્ર જેટલાં ઉપલબ્ધ થયાં છે, તેટલાં અંહી વર્ણવામાં આવ્યાં છે. કદાચ કોઇ ઠેકાણે એનાથી જુદાં વિશેષ ચરિત્ર મળી આવવાં સંભવિત છે, તોપણ જ્યાંસુધી તે દૃષ્ટિપથમાં આવ્યાં નથી, ત્યાં સુધી તે સંબંધી ઉદ્દેશ્ય થયો પણ અસંભવિતજ છે. એસર્વના લીલાચરિત્રમાં "જ્ઞાનધર, કાન્તીદ, મહિંદ્ર, ગોસ્લ" એટલાનીજ લીલા વધારે છે, અને તેમાં પણ 'રાજ ગોપીચંદન' ચરિત્ર વિશેષ પ્રસિદ્ધ છે. જેમાં જ્ઞાન, વૈરાગ્ય તે સમગ્રે કે મંગલમુનાના સંગમની માફક એકત્રિત થયેલાં છે. જે પ્રમાણે મંગલને કિનારે

રહીને સતસંગકરનારા પુરુષો સમાધિસંપન્ન થાય છે, તેજ પ્રમાણે આ રાજા ગોપીચંદનાં ચરિત્ર રૂપી ગંગાને કિનારે બેસીને, યાને શ્રવણ પડન કરીને, જે લોકો સદૈવ સંત, મહાત્મા, સદ્ગુરુ વગેરેના સમાગમમાં સ્થિત થઇને રહે છે, તેઓને જ્ઞાન વૈરાગ્યનો લાભ થવાની સાથે તેઓ પરમાનન્દ પ્રાપ્ત કરશે, એમાં બીજકુલ સંદેહ નથી. એટલા માટે પથમતઃ એ ગોપીચંદનું ચરિત્ર લખવામાં આવે છે; ત્યારબાદ બીજા ચરિત્રો વર્ણવીશું. રાજગોપીચંદનું તથા એની માતા મેનાવતીનું નામ જેમણે સાંભળ્યું નહિ હોય, એવો જવલ્લેજ કોઇ વિદ્યુ પુરુષ, આ ભારત વર્ષમાં જેવામાં આવશે. અસ્તુ !

રાજગોપીચંદનું ચરિત્ર.

પ્રથમોઽધ્યાયઃ

જાતાસ્ત યઃ જગતિ જંતવઃ સાધુજીવિતાઃ
યે પુનર્નેહ જાયંતે શેષા જરઠગર્દભાઃ ॥ યો. શ્લો. ॥

ભરતખંડના ઉત્તર પ્રદેશમાં જે ગૌડ બંગાળા દેશ છે, ત્યાં આખળે ત્રિલોક્યદેરાજ રાજ્ય કરતો હતો. એની રાણીનું નામ મેનાવતી, અને પુત્રનું ગોપીચંદ તથા કન્યાનું નામ ચંપાવતી હતું. એના રાજ્યને વિષે વૃક્ષજ વિપક્ષવ (૫૧ શૂન્ય) થતાં હતાં, પરંતુ પ્રજાને વિપક્ષવ (વિપત્તિનોત્તર) માત્ર પથ્ય ચિદિત ન હતો. ત્રિલોક્યદે 'દાતૈ દયા સંગ્રામ' ઇત્યાદિકોમાં પૂર્વના સોમસૂર્યવંશોદ્ભવ રાજાના જેવો હતો. એણે રામરામચંદ્રની પેઠે દૂપણ^૧ (દોષ) ને દૂર કરવામાં દક્ષતા દર્શાવી હતી. અર્થાત્ લોકાપવાદ જેનાથી સદન થતો ન હતો, એવો એનો શુદ્ધાચાર હતો. તથા રામચંદ્રની પેઠે એણે જનસ્થાનને^૨

કંટકશૂન્ય કયું હતું- યાને કંટક તુલ્ય દુઃખદાપી દુષ્ટ શત્રુભૂત લોકોને મારીને પ્રજાની નિવાસ ભૂમી (શહેર ગામડાં વગેરે) સુખપ્રદ કરી દીધી હતી. તેમજ રામચન્દ્રની પેઠે પુણ્ય^૧ (ધર્મ) રૂપ સેતુને એણે પ્રવૃત્ત કર્યો હતો. ધર્મવડેજ સંસાર સમુદ્રને તરી જવડા છે. સારાંશ, શ્રી રામની પેઠે એ મહાપરાક્રમી, ધર્મશીલ, પાપ ભીર, અને પ્રજાઓને સુખદાયી એવાં લક્ષણોથી યુક્ત હતો. રાગ નામ ચન્દ્રનું તેમજ નૃપનું છે. જે પ્રમાણે રાગ (ચન્દ્ર) સમુદ્રની વૃદ્ધિને હેતુ થાય છે, અને તાપ નિવારણ કરીને લોકોનાં નયનને આનંદજનક થઈ પડે છે, તેજ પ્રમાણે રાગ (નૃપ) પણ કલાકૌશલ્ય, વિદ્યાદિકો વડે આ જગત્ રૂપી સમુદ્રની વૃદ્ધિનું કારણ થાય છે, તથા પ્રજાઓનાં તાપ દૂર કરી, તહેમનાં નેત્રને આનંદ પ્રદ થઈ પડે છે. ચન્દ્રને જેમને સર્વ લોકો સુખી થવાના, પરંતુ ચોરોને શી રીતે આનંદ થવાનો હતો ? તેજ પ્રમાણે રાગ જે કે ચન્દ્રની પેઠે તાપ નિવારક અને સુખ પ્રદ હોય છે, તે છતાં દુષ્ટ કુમાર્ગવર્તી પુરુષોને તહેના દર્શનથી આનંદ શી રીતે ઉપજી શકે તેમ છે ? કદી પણ નહિ. કહેવાની મતલબ એ છે કે, ત્રિસોક્યદે પોતાનું રાજત્વ સાર્થક કર્યું હતું. રાજ્યાદિવૈભવનો ભોગ કરતાં ત્રિસોક્યંદનું આયુષ્ય સમાપ્ત થવા આવ્યું ત્યારે એ માંદો પડ્યો. પ્રાણાન્ત સમયે એણે પોતાની રાણી મેનાવતીને કહ્યું:—“હવે મહેને આમાંથી બચવાની આશા નથી, માટે આ પુત્ર તથા કન્યાનું સંરક્ષણ કરીને તું નિરંતર સાવધ રહેજે અને સાધુઓનો સમાગમ કરીને આત્મપ્રાપ્તિનું કાંઈક સાધન પ્રાપ્ત કરજે. કેમકે:—

યથોપધ્યમાણસ્ય ભગવન્તં વિભાવસુમ્ ।

શીતં મયં તમોઽપ્યેતિ સાધૂન્સંસેવતસ્તથા ॥

૧ પુણ્યકારક, જેનાં દર્શનથી પંચ મહાપાતકાદિ પણ નાશ પામે છે, એવા સેતુ જે રામચંદ્રજીએ લંકા જતી વખતે નિર્માણ કર્યો હતો, તે પ્રસિદ્ધ છે.

નિમગ્નચોગ્મજ્ઞતાં ઘેરે ભવાઘ્ની પરમાયનમ્ ।

સન્તો જગદ્વિદઃ શાન્તા નૌર્વૃદ્ધેવાન્સુ મઙ્ગલામ્ ॥

જે પ્રમાણે અગ્નિની સેવા કરનારાનાં શીત, બધા અને તમ નાશ પામે છે, તેજ પ્રમાણે સાધુઓનું સેવન (સમાગમ) કરનારાનાં પણ શીત, ભગ્ન. તમ નિવૃત્ત થઈ જાય છે. અગ્નિ પોતાના સંનિધ્યથી શીતને દૂર કરી દે છે. અને તેજોવૃદ્ધિથી અધકાર તથા ભગવદ્ બુદ્ધિથી બધનું નિવારણ કરે છે. સાધુ પણ પોતાના સંનિધાનમાં આકનાસ પુરુષનાં શીત ઉપ્પન્ન, સુખદુઃખ, માન અપમાન વગેરે દ્વંદ્વોનો નાશ કરી નાંખે છે; તેમજ આત્મબોધવડે તમ, યાને સંસારનું મજા જે અજ્ઞાન, તેને દૂર કરી દે છે; અને અખિલ બધમાં શ્રેષ્ઠ એવું જે જન્મમરણાત્મક સંસારનું બધ, તેને નષ્ટ કરીને અબધ બ્રહ્મ-ભવની પ્રાપ્તિ કરાવી દે છે. તત્સતઃ જોશો તો, સાધુ કેવળ અગ્નિ તુલ્યજ નથી; પરન્તુ તેનાથી પણ શ્રેષ્ઠ છે. કેમકે અગ્નિની પાસે ધૂમાડો હોય છે, પરન્તુ સાધુ નિષ્કોષ અર્થાત્ નિર્દુષ્પ હોય છે. તથા અગ્નિ આશ્રયપાસ, યાને ‘આશ્રયં અદ્યત્તિત્વમિતિ આશ્રયશઃ’ આશ્રયજેન ખાનારો હોય છે. ખ્યાલ કરો ! અગ્નિને પોતાનું સ્વરૂપ પ્રગટ કરવા સારું કાષ્ઠાકિનો આશ્રય કરવો પડે છે. તે વિના, એ તેજસ્વી હોવા છતાં લોકોને પોતાનાં રૂપનાં દર્શન કરાવવાં એને અશક્ત છે. પરન્તુ આશ્રયની વાત એ છે કે જેનો એ આશ્રય કરે છે અને જેણે એને આશ્રય આપ્યો છે, તેને જાણીને એ ખાક કરી નાંખે છે; પરન્તુ સાધુ તો આશ્રયપ્રદજ હોય છે. અગ્નિના સંનિધાનમાં શીતની નિવૃત્ત થતી હશે, તોપણ બહુ વખત કોઈ બેસી રહે, તો એ તેને તાપજ આપે છે. પરન્તુ સાધુની પાસે નિરન્તર બેસતા રહેવા છતાં તાપ લાગશે નહિ. કાયા વાયા મનસા તે સેવકોના ત્રિતાપોનું યમન કરે છે. હે અગ્નિ મૈનાવતી ! સમુદ્રની પેઠે પ્રતિદક્ષણ આ સંસારા-ભ્યંજક ત્રિદંબત થતો બધાને, એમાં જન્મથીજ છવો પડેલા છે, અને તમે ઉપર

ગોથાં ખાયાં કરે છે. અધર્મ કરી નરકમાં જવું એ નિમજ્જન છે અને સ્વધર્મચરણ કરીને સ્વર્ગલોકમાં જવું તે ઉન્નમજ્જન છે. પાણીમાં ડૂબનારાને અચ્છિદ્ર અને દૃઢ નૌકાજ ઉપર કાઢીને સામે કિનારે લઇ જવાને સમર્થ નીવડે છે, તેજ પ્રમાણે આ સંસારાર્ણવમાંથી બહાર કાઢી સામે કિનારે (પરબ્રહ્મરૂપને) પહોંચાડવા સારું સંતમહાત્માજ નૌકા જેવા જણવા. પરંતુ તેમાં છિદ્ર (કામ ક્રોધાદિ વિકાર) ન હોવાં જોઈએ, અને તે બ્રહ્મજ્ઞાનથી પૂર્ણ હોવી જોઈએ, તોજ તેની દૃઢતા કહી શકાય. અન્યથા, જે કદાચ છિદ્રત્વ અને અદૃઢત્વથી તે યુક્ત હશે, તો તે ડૂબી જશે, અને બેસનારાઓને પણ ડૂબાડી દેશે. સારાંશ કે સતોના ચરણનો આશ્રય તથા ત્હેમનું સેવન અને ત્હેમની પાસેથી જ્ઞાનોપદેશ ગ્રહણ કરીને, તું ત્હારી કાયાનું સાર્યક કર. આ પ્રમાણે ત્રિલોકત્રયે અંતઃકાળમાં મૈનાવતીને ઉપદેશ કર્યો હતો. ત્યાર બાદ થોડાજ દીવસમાં એ પરલોકવાસી થયો.

એના પછી, એનો છોકરો ગોપીચંદ રાજ્યાશ્રદ્ધ થયો, અને ત્હેણે બારસેં રાણીઓ કરી હતી. પિનાના સમાન એ પણ સુંદર તથા પરાક્રમી વગેરે હતો, પરંતુ રાતદિવસ વિપયરૂપી સરોવરમાં કીડા કર્યો કરતો હતો.

ત્રિલોકત્રયંદની રાણી મૈનાવતી ધર્મશીલ, ઇશભક્તિનિરત તથા પરમાત્મકથાનું નિરંતર શ્રવણ કરનારી હતી. પૂર્વકાળમાં રાજમંદિરમાં પુરાણ કથા વાંચવાનો રિવાજ હતો, જે હાલ પણ કેટલાક સ્થળોમાં જારી છે. એ નિયમાનુસાર મૈનાવતી શ્રવણ પરાયણ હોવાથી, એને પરમાત્મવિષયક જ્ઞાન પણ હતું. સાધુમહાત્માઓ ઉપર વિશેષ પ્રીતિ હોવાથી, અજવસ્ત્રાદિનાં દાનથી એ નિત્ય ત્હેમનો સત્કાર કરતી. પતિના મરણથી જોકે એને દુઃખ તો થયું હતું, તોપણ વિચારપૂર્વક ઇશ શુણાનુવાદ શ્રવણ કરવાથી ત્હેનામાં શાન્તિ વૈરાગ્યાદિ શુણોનો વિશેષ વિકાસ થયો હતો; એથી તે સમજતી કે પ્રારબ્ધ તો જોગ્યેજ.

છૂટકો, એથી તે અખિલ ભોગ્ય વસ્તુઓનો ત્યાગ કરીને ઉદ્ધાસીન થઇને સદ્ધર્માચરણમાં આનંદથી કાલક્ષેપ કરતી. “આ સંસાર મિથ્યા છે, માટે મનુષ્યજન્મ ધરણુ કરી, સદ્વ્યુરના સમાગમદ્વારા પરમાત્મ-પ્રાપ્તિ કર્યા વગરજ ને આ દેહપાત થઇ જાય તો એમજ સમજવું કે આવાગમનનો શ્રમ વ્યર્થજ થયો. પતિએ આખર કાળમાં ને ઉપદેશ કર્યો હતો, તે મુજબ આત્મજ્ઞાન પૂર્ણ કરાવનારો સત્પુરુષ ક્યારે મ્હારી નજરે પડશે ? અને હું શી રીતે આત્મજ્ઞાનસંપન્ન થઈશ ? આ પ્રમાણે ત્હોના મનમાં રાતદિવસ વિચાર ધોળાય ઇંકરના હતા. અસ્તુ ! એક દિવસ મૈનાવતી પોતાના મહેલની બારી આગળ ઉઘી હતી, અને શહેરનો દેખાવ જોઇ રહી હતી. એવામાં એક ચમત્કાર એના જોવામાં આવ્યો.

न कराम्यां न च मूर्ध्ना विघ्नान्येवांसि भाम्ति यन्मूर्ध्नि ।

जांलघर इति नाम्ना योगी कञ्चित्समाययौ मार्गे ॥ ૧ ॥

જેના મસ્તક ઉપર કાંઈનો ભારો હાથવડે અગર મસ્તકથી નહિ ટેકાએલો એવો અદ્ધરનો અદ્ધર છે; જેના ગળામાં આરક્ત-વર્ણની કફની અને શૈલીશૃંગી છે તથા હાથમાં સારંગી વાગી રહી છે, દૃષ્ટિ જમીનના પ્રદેશથી સોળ હાથ છોડી આગળ જતી નથી એવા યોગીના જન્મધરનાથને માર્ગમાં યાત્રતા દીડા બીજી પણ એક ચમત્કૃતિ ખાસ એ જોવામાં આવી કે એના શરીરની છાયા જમીન ઉપર બીલકુલ પડતી નહતી. ત્યારે તો મૈનાવતી માઇ મનમાં વિસ્મય પામી, અને કહેવા લાગી કે આતો સાક્ષાત્ ઇન્દ્રરૂપ હોય, એમજ મ્હને સમજાય છે. એથી એણે નિશ્ચય કર્યો કે મ્હારે મ્હારી ધણા દિવસની ઇચ્છા એને શરણે જઇને પૂર્ણ કરવીજ ઉચિત છે ચકોરપક્ષી ચન્દ્રના તરફ, અગર ચાતકપક્ષી મેઘના તરફ, કિંવા કામી પુરુષ વિષયોના તરફ અથવા ભક્તજન ભગવદ્ગુણને જે દૃષ્ટિથી જુએ છે, તેવાજ ઉદ્ધાસથી મૈનાવતીએ

પોતાનાં નેત્ર ગુરૂ જ્ઞાનધરના પ્રત્યે લગાડયાં. એને તો એ જાણે શંકરરૂપ હોય, એમજ લાગ્યું. એના ગળામાં સૂર્યના જેવી આરકતવર્ણની જે કદની હતી, તે જોઈને એ માનવા લાગી કે શંકરે જે પ્રમાણે ગજાસુરને મારીને તહેના રૂધિરચુકન ચર્મનું પરિધાન કર્યું હતું, તેજ પ્રમાણે એણે અજ્ઞાન રૂપી પ્રયંડ હાથીને મારીને તેના રક્તવાણુજ આમડું શરીર ઉપર ધારણ કર્યું છે. અરે એટલુંજ નહિ પણ, શંકરના કરતાં પણ એને એ વિલક્ષણ માનવા લાગી. શંકર જુતાદિકનો સંગ કરે છે, પરંતુ એને તો કોઈ દેશમાં કે કાલમાં જૂનો (પ્રાણીઓ) ની સાથે સંગ (આસક્તિ) હોય એવું જણાતું નથી. શંકર ગો (બળદ)ના પર બેસીને વિચરે છે, પરંતુ એમનું તો ગો (મન્દ્રિય)દ્વારા ક્યાંઈ પણ (વિષયો તરફ) ગમન થતું નથી. શંકરના શરીરને જૂતિ (ભસ્મ)નો લેપ છે, પરંતુ એનું શરીર જૂતિ (ઐશ્વર્ય)થી નિર્લેપ છે. તેજ પ્રમાણે શંકરનો ભોગી (સર્પો) ની સાથે પરિચય છે પરંતુ એ તો કદી પણ ભોગી (વિષયભોગાસક્ત પુરૂષ) ની સાથે લેશ માત્ર સંબંધ રાખતા નથી. આ પ્રમાણે શંકરની સાથે જે કે એનું વૈજ્ઞાન્ય છે, તેમ છતાં જેણે કેવળ (બ્રહ્મ) દૃષ્ટિથી ત્રિપુર (સ્થૂત સૂક્ષ્મ કારણ નગરી)ને દગ્ધ (મિથ્યાત્વ નિશ્ચય) કરીને, જે સુખદુઃખાદિ દ્વંદ્વશૂન્ય થયો છે, તહેને તુરીયશિવ (બ્રહ્મ) સ્વરૂપ કેમ નહિ સમજવો ? શંકરને ત્રિપુરાસુરના દહનમાં ફેટકી બધી વિલક્ષણ સામગ્રી એકઠી કરવી પડી હતી ? પરંતુ એની તો કેવળ (તત્ત્વસાક્ષાત્કાર) દૃષ્ટિથી ત્રિપુર ભસ્મ થયાં હતાં, માટે શંકર કરતાં પણ એની વિશેષતા અધિક છે. અસ્તુ !

હવે પ્રથમતઃ જ્ઞાનધરનો કાંઈક વૃત્તાન્ત અંહી આપીશું. કળિયુગના ૨૭૦૦ વર્ષ વીસાખાદ; હસ્તિનાપુરમાં કુરુકુળમાં જનમેજય રાજાની પછી સાતમો પુરૂષ બૃહદ્રવ નામનો રાજા ઉત્પન્ન થઈને શાસ્ય કરતો હતો. એણે એક વખત સર્વ રાજાઓને એકઠા કરીને

સોમયાગનો પ્રારંભ કર્યો હતો, અને એક સંવત્સર પર્યન્ત એ કાર્ય ચાલ્યું હતું. ત્યાં યજ્ઞની પૂર્ણાહુતિને સમયે અગ્નિકુંડ માંહેની અગ્નિ-જવાલામાંથી જે એક સુંદર બાળક ઉત્પન્ન થયું હતું, તેજ આ જલધર છે. જવાલામાંથી (અગ્નિ)ની પ્રસન્નતાથી જવાલામાંથી ઉત્પન્ન થયો અને મળ્યો, તેટલા માટે રાજાએ એનું ‘જલધર’ એવું નામ રાખ્યું. શંકરના તૃતીયનેત્રના અગ્નિથી ભરમાવશેષ થએલો મદન અગ્નિના ઉદ્ભવમાં જ હતો; તેમાં અંતરિક્ષ નારાયણે સંચાર કર્યો, અને અગ્નિએ પૂર્ણાહુતિથી તૃપ્ત થઈને, તે ગર્ભ યજ્ઞકુંડમાં છોડી દીધો. એવી એની હકીકત છે. રાજાએ પોતાની રાણી સુભાચનાને એ વ્રત નિવેદિત કરીને કહ્યું કે એ અગ્નિ નારાયણનો પ્રસાદ છે, માટે એનું ઉત્તમ પ્રકારે રક્ષણ કરવું, અને યજ્ઞ પૂર્ણ કરીને બ્રાહ્મણોને વસ્ત્રાલંકારાદિથી સન્માનિત કરીને, શહેરમાં પશુ હાથીના ઉપરથી ઘેરઘેર શંકરા વહેંચી. સાતમે વર્ષે એનો ઉપનયન સંસ્કાર કરવામાં આવ્યો, તથા અનેક વિદ્યા શીખવવાનો ઉપક્રમ રચાયો. થોડો મોટો થયા બાદ, રાજાએ એનું લગ્ન કરવાનો વિચાર કર્યો, અને પોતાના પ્રધાનને ઉપાધ્યાય સમેત એ જલધર પુત્રને માટે શ્રેષ્ઠ સુશીલ એવી કોઈ કન્યા પસંદ કરવા માટે દેશાંતરમાં મોકલી દીધો.

એક દિવસ જલધરે પોતાની માતાને પૂછ્યું કે, ‘હે માતા! આજકાલ આપણા પ્રધાન કાંઈ જોવામાં આવતા નથી, ક્યાં ગયા છે?’ ત્યારે એની માતાએ કહ્યું:—‘તારા બાપે એને પુરોહિતની સાથે બહારગામ મોકલ્યા છે. એણે પ્રશ્ન કર્યો:—‘શા કારણથી મોકલ્યા છે?’ માતાએ જવાબ દીધો:—‘તારે સાથે ઉત્તમ સ્ત્રી બોળી કાઢવાને ગયા છે’ જલધરે સવાલ કર્યો:—‘સ્ત્રી વળી કેવી હોય છે?’ માતાએ કહ્યું:—‘મ્હારા જેવીજ.’ આ પ્રકારનું માતાનું વચન ધ્યાનમાં રાખ્યું અને પોતાના સોબતીયોને જઈને પૂછ્યું કે, ‘મ્હારા પિતા મ્હારે સાથે સ્ત્રી કરવાના છે, તે શા ખાતર? ત્હમે કહો.’ સોબતીયોએ

કહ્યું:—“સ્ત્રીની સાથે વિવાહ કરીને ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેવું” અને પુત્રાદિ સુખનો અનુભવ લેવો, એજ મનુષ્ય જન્મમાં આદ્ય કર્તવ્ય છે. વિચાર કરો ! લોકો કેવા દાઢ માદથી સંસાર કરે છે ? તે પ્રમાણે ત્હમને સંસારી બનાવવાનો પિતાનો હેતુ છે.’ ઇત્યાદિ સર્વ હકીકત સોબતીયો મારફત જાણી લઇ જલ્દીથી વિચાર કર્યો કે સ્ત્રીના મોહજાળમાં અને સંસાર વ્યવહારમાં પડવું, એ આપણે માટે યોગ્ય નથી. કેમકે આ સંસાર ઘણો દુઃખદાયી છે. આ પ્રકારના વિવેકથી વિરક્ત થઈને, તે એક દિવસ ધરમાંથી નીકળીને અરણ્યમાં ચાલ્યો ગયો. રાજાએ બહુબહુ તપાસ કરી, પરંતુ ક્યાંઈ પણ એનો પત્તો લાગ્યો નહિ. ત્યારે રાણી તથા રાજા એને માટે બહુજ શોકાતુર થયાં.

આણી તરફ જલ્દીથી રાત્રીને વખતે અરણ્યમાં સૂઈ રહ્યો હતો, તે વખતે અરણ્યમાં દાવાગ્નિ પ્રદીપ્ત થયો હતો, અને તે આસપાસનાં ઘાસને સળગાવતો ઠેઠ એ છોકરાની પાસે આવી પહોંચ્યો. એ અગ્નિએ એને ઓળખી કાઢ્યો અને જાગૃત કરીને પૂછ્યું કે, “તું અંહી કેમ આવ્યો ? જલ્દીથી પૂછ્યું:—“તું કોણ છે ?” અગ્નિ બોલ્યો:—“હું ત્હારો બાપ છું.” ‘મ્હારા પિતા શી રીતે ?’ એ પ્રમાણે જલ્દીથી પૂછ્યા બાદ જન્માદિ સકલવૃત્ત અગ્નિએ ત્હને કહી સંભળાવ્યો, અને પ્રશ્ન કર્યો કે “ત્હારી હવે શી ઇચ્છા છે તે કહે.” છોકરાએ જવાબ દીધો:—“નરદેહતું સાર્થક થાય તો હીક ! હું ચિરંજીવ થાઉં અને મ્હારી કાતિ ત્રૈલોક્યમાં અખંડ રહે, એવી મ્હારા મનમાં ઇચ્છા છે.” આવું સાંભળીને અગ્નિને આનંદ થયો, અને એને પોતાની સાથે લઈને બૃહદ્રથાશ્રમમાં ભગવાન શ્રી દત્તાત્રેયની પાસે આવી પહોંચ્યા. દત્તે અગ્નિને પૂછ્યું કે, ‘આ કોણ છે ?’ અગ્નિએ કહ્યું “શંકરના તૃતીયનેત્રની જ્વાલાથી મદન જે દગ્ધ થયો હતો, તે અત્યાર સુધી મ્હારા ઉદરમાં હતો; મ્હેં ત્હને બૃહદ્રથરાજના યજ્ઞકુંડમાં છોડી દીધો, તેજ આ જલ્દીથી નામથી પ્રસિદ્ધ થયો છે. એના ઉપર આપનો અનુગ્રહ થાય, એ હેતુથી એને લઈને હું આપની પાસે ગાળ્યો છું.”

દત્તાત્રેયજી બોલ્યા:—“હું એના ઉપર અનુમદ્ કરીશ, પરન્તુ અંહી એને ખાર વરસ રહેતું પડશે.” અન્નેયે તે વાત કમુલ કીધી એટલે દત્તાત્રેયે જલધરના મસ્તકપર વરદહસ્ત મૂક્યો અને સારખાદ અગ્નિ ચાલ્યો ગયો. શ્રીદત્તાત્રેયે ખારવર્ષ પર્યન્ત એને પોતાની સાથે રાખીને શસ્ત્રાસ્ત્ર વિદ્યામાં પ્રવિણ કીધો. સારખાદ દત્તકૃપાથી સકલ દૈવતોનું દર્શન તથા વરદાન જલધરને પ્રાપ્ત થયું. બહરિકાશ્રમમાં ખારવર્ષ પર્યન્ત જલધરે ઉચ્ચતપ કીધું ત્યારે અખિલ દેવોએ સંતુષ્ટ થઇને એને ઇચ્છિત વર આપ્યો. એ પ્રમાણે જલધરે સર્વ વિદ્યામાં પ્રવિણ થઇને, સાખરી ઋષિએ રચેલી જે વિદ્યા તેના પર કવિત્વ કર્યું, જે ‘સાખરીમંત્ર’ એ નામથી પ્રસિદ્ધ છે સારખાદ નાગઅશ્વત્થની નીચે ત્રેણે હવનાદિ કરીને તે તે પ્રયોગોની સિદ્ધિ સંપાદન કીધી, અને ચામુંડા, યોગીની, ખાવનવીર તથા વૈતાલાદિ-ભૂતગણ એ સર્વને મંત્રવડે વશીભૂત કરી લીધા. •

ત્યારખાદ એક વખત અગ્નિની સાથે જલધર બહરીનાથની પાસે પાસે આવ્યા હતા તે વખતે શંકરજીએ કહ્યું કે, “હે જલધર ! હિમાલયના અરણ્યમાં નિવાસ કરનારા હાથીના કાનમાં બ્રહ્મદેવનું વીર્યબિન્દુ વાયુના સંયોગથી પડ્યું છે, અને તેનાં પ્રયુદ્ધ નારાયણનો સંચાર થયો છે. ત્રેણા કાનમાંથી પ્રયુદ્ધરૂપી કાનીફનો જન્મ થશે. એને તું ત્રહારો શિષ્ય બનાવી લેજે. જલધરે કહ્યું:—“એ હાથી ક્યાં છે ? તે આપ બતાવો.” સારખાદી અગ્નિ અને જલધરને સાથે લઇને, શંકર જ્યાં પેલો પ્રચંડ હાથી હતો, ત્યાં આગળ આવી પહોંચ્યા, અને કહેવા લાગ્યા કે, “જુઓ ! હવે એ ભારે તોફાન મચાવશે, માટે યુક્તિથી કાર્ય કરવું પડશે. એનાજ કાનમાં પ્રયુદ્ધ નારાયણ પ્રગટ થયા છે.” જલધરે કહ્યું:—“દત્તાત્રેયનો મ્હારા ઉપર કૃપાહસ્ત છે, તો હવે તેનો ચમત્કાર આપ જોશો.” જલધરે હાથમાં વિભૂતિ લીધી અને અભિમંત્રણ કરીને હાથીપર નાખી, એટલે તે મોહનાશથી મોહિત

થઈ ગયો. સારખાદ જનકધરે ત્હેની પાસે જઈને કહ્યું કે, ત્હારા કાનમાં એક સુંદર રત્ન નિર્માણ થયું છે. પછી કાનની પાસે જઈને કહેવા માંડ્યું કે, ‘હે પ્રખુદ નારાયણ ! ત્હમે ગજકર્ણમાં વ્યક્ત થઈને બેઠા છો, પરન્તુ હવે બહાર આવીને અવતાર દીક્ષા પ્રગટ કરો. હાથીના કાનમાં ત્હમारी ઉત્પત્તિ થએલી હોવાથી, ત્હમારું નામ ‘કાનીક’ એવું રાખ્યું છે. એટલું સાંભળીને તે હાથીના કાનના છિદ્રમાં દેખાવા લાગતાં જનકધરે ત્હેને ઉંચકીને નીચે ઉતાર્યો તો થોડાશ વર્ષાત્મક તેજઃપુજ મૂર્તિ જણાવા લાગી. શંકરની પાસે જનકધર ત્હેને લઈ આવ્યો, ત્યારે એણે ત્હેમને પ્રણામ કર્યા. પછી એને ઉપદેશ કરવા સાર શંકરજીએ જનકધરને કહ્યું, એટલે જનકધરે એને પોતાના ખોળામાં લઈને કાનમાં મંત્રોપદેશ કર્યો. ત્યારબાદ ચારે જણા ત્યાંથી બદરિકાશ્રમમાં પાછા આવ્યા. અગ્નિએ જનકધરને કહ્યું કે, “દત્તાત્રેયજીએ શીખવેલી વિદ્યા તથા વરદાન કાનીકને આપી દેજે; હવે હું જઈ છું.”

જનકધરનાથે છ મહિનામાં કાનીકને સર્વ વિદ્યામાં નિપુણ બનાવી દીધો, પરન્તુ સંજીવની અને વાતાકર્ષણ પ્રયોગ માત્ર શીખવ્યો ન હતો. તોપણ પોતાના જોવો સફળ દેવનોનો પ્રસાદ ત્હેને સંપાદન કરાવી દીધો હતો. પ્રથમ ત્હેનાપર અનુગ્રહ કરીશું નહિ, એ પ્રમાણે દેવોનું ભાષણ થયું હતું, તેથી જનકધરે તેમને પણ પોતાની વિદ્યાની અમત્કૃતિ બનાવી હતી. આ પ્રમાણે કાનીકને વિદ્યામાં નૈપુણ્ય પ્રાપ્ત કરાવીને તપ કરવા સાર ત્હેને બદરિકાશ્રમમાં બેસાડીને, પોતે જને તીર્થાટન કરતા કરતા જનકધરનાથ થોડાક સમય સુધી રાજગોપીચંદની નગરીમાં રહ્યા હતા.

વાયુ જોકે પાંજરામાં સ્થિત થાય છે, તે છતાં ક્યાં તેમાં એને આસક્તિ અગર બંધન પ્રાપ્ત થાય છે ? નહિજ. તે પ્રમાણે મન્યાએ વજ્રપંજર સમાન દૃઢ એવો આ પિંડ (દેહ) બ્રહ્માંડરૂપ પંજર નિર્માણ કર્યું છે, તેમાં જો કે જનકધરનાથની વસતી હતી, તોપણ

તેમાં એને ન હતી આસક્તિ અગર તેનાવડે કાંઈપણ પ્રકારનું બંધન. સૂર્ય અગ્નિજ્વળગતમાં પ્રકાશતો હોવા છતાં, પોતે જાતે ગગનમાં અક્ષિપ્ત રહે છે, તેવોજ યોગીશ્વરનો જન્મ્યાદિ વ્યવહાર હોય છે. સમુદ્રને વિષે અસંખ્ય નદીઓ મહિનજલ પ્રવાહ લાવીને છોડી દેછે, પરંતુ નથી તેથી સમુદ્રનું જલ વૃદ્ધિગત અગર મહિન થતું; એનું કારણ તેની ગંભીરતાજ સમજવું. તેજ પ્રમાણે યોગીનું કાંઈ પૂજન કરીને ત્હેને ભોગ સમર્પણ કરે તોપણ તેનાથી યોગીમાં મહિનતા કિંવા હર્ષ વૃદ્ધિ થઈ શકતી નથી. એ પ્રમાણે શ્રીજમ્જતુમાં નદીઓ સમુદ્રને વિષે જલપ્રવાહ લાવીને છોડતી નથી, તેથી શું સમુદ્રમાં માંભીર્ય ન્યૂન પ્રતીત થાય છે ? અગર તે સૂકાઈ જાય છે ? નહિજ. તે પ્રમાણે યોગીની કાંઈ પૂજા ન કરે અને ત્હેને કાંઈપણ સમર્પણ ન કરે, તો પણ તેથી તે દીનવદન નહિ થઈ જાય. સાશંસ, બ્રહ્મજ્ઞાન-સંપન્ન બ્રાહ્મણનો મહિમા, ક્ષયવૃદ્ધિશૂન્ય સદા એકરૂપજ રહે છે એવું શ્રુતિમાં વર્ણવેલું છે. અર્થાત્ તે આહે તો કર્મ કરે યા ન કરે, પરંતુ ત્હેની સ્વરૂપચ્યુતિ થતી નથી. એ પ્રમાણે જલધરનાથ યોગી, ઉદાસવૃત્તિથી રાજગોપીચંદની નગરી જે કાંચનપુરી, તેમાં વિચરતા હતા. એક દિવસ જ્યારે એમની સ્વારી નીકળી હશે. ત્યારે અમાઠ કહ્યા પ્રમાણે મૈનાવતી માઈની એમના પ્રત્યે દૃષ્ટિ મઠ, અને એ સિદ્ધ મોટા મહાત્મા છે એ પ્રમાણે એનાં બે અપૂર્વ લક્ષણોને લીધે, એને લાગ્યું. ત્યારે એણે વિચાર કર્યો કે, મ્હારા પતિએ કહ્યા પ્રમાણે એનું દર્શન દૈવયોગથી થયું છે, તો એને શરણે જઈને આત્મજ્ઞાન સંપાદન કરવું જોઈએ.

મૈનાવતીના સિવાય બીજા શહેરવાસી લોકોએ શું એ સિદ્ધ મહાત્માને જોયા ન હતા ? જોયા હતાજ. ત્યારે એના દર્શનને માટે એ લોકોની વૃત્તિ કેમ નહિ થઈ ? એ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે વૈષયિક દૃષ્ટિવાળા પુરૂષને સાધુ પુરૂષને જોવા છતાં, ‘એ સાધુ છે,’

એવી ત્હેના પ્રત્યે સાધુત્વ દૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થશે નહિ. અન્તઃકરણ જ્યારે નિર્મળ થાય, ત્યારેજ દૃષ્ટિ શુદ્ધ થઈને, વસ્તુના યથાર્થરૂપને તે જાણી શકે છે. મૈનાવતી સાંસારિક ભોગોના પ્રત્યે ઉદાસ થઈ હતી, અને પતિ વચ્ચનાનુસાર ઇશ પ્રાર્થના કરતી હતી કે, હે પ્રભો ! એવો સિદ્ધ પુરુષ મ્હારી નજરે ક્યારે પડે કે હું ત્હેને શરણે જઈ, આત્મજ્ઞાન સંપાદન કરીને કૃતાર્થ થાઉં ? તો પરમાત્માએ એવો સંયોગ આણી દીધો કે જલધર તે દિવસે નગરના રાજમાર્ગ ઉપર થઈને દરવા નીકળ્યા અને મૈનાવતીની ત્હેના પ્રત્યે દૃષ્ટિ ગઈ. વસ્તુતઃ એતો નગરના બાહ્ય પ્રદેશમાં એકાન્તમાં ઝાડતળે ઝુંપડીમાં પડી રહેનારા હોવા છતાં મૈનાવતીના દૈવજ્ઞને તે દિવસે એમને નગરમાં દરવા જવાની વૃત્તિ થઈ; વૃત્તિનો પ્રકાશક કોણ ? તો કે પરમાત્માજ છે. એમની જ્યારે પ્રેરણા થઈ, ત્યારે એવો સંયોગ ઉપસ્થિત થઈ આવ્યો. યોગ વાસિષ્ઠમાં કહ્યું છે કે:-

યાવન્નાનુગ્રહઃ સાક્ષાજ્ઞાયતે પરમેશ્વરાત્ ।

તાવન્ન સદ્ગુહં કશ્ચિત્સત્ચક્ષાસ્ત્રમપિ નો લભેત્ ॥

પરમેશ્વરનો અનુગ્રહ થયા વગર કોઈપણ મનુષ્યને સદ્ગુહ અગર સત્ચક્ષુનો લાભ થતો નથી. અ-સત્-ગુહ (સદૃશ પરમાત્માની પ્રાપ્તિ થયા વગર, જે ગુહપદ ધારણ કરે છે, અને તુચ્છ મિથ્યા વિષયાદિકોમાં નિરત થાય છે એવા)નો તેમજ અ-સત્-શાસ્ત્ર (સગુણ નિર્ગુણ પરમેશ્વર સ્વરૂપનું જેમાં વર્ણન નથી, અને જે અસદ્વસ્તુ પ્રતિપાદક છે, તે)નો લાભ ઇશ્વર પ્રસાદ વગર જગત્માં સર્વને સુલભતાથી થઈ શકે છે.

મૈનાવતીએ જલધરને દીક્ષા, પરંતુ તે ક્યાં રહે છે તેની પોતાને ખબર નહિ હોવાથી, પોતાની દાસીને એની પાછળ મોકલીને એમનું રહેવાનું સ્થાન જાણી લેવું એવો વિચાર કરી, દાસીને બોલાવીને કહ્યું કે, “હે દાસી ! પેલા સિદ્ધ યોગીરાજ જે જઈ રહ્યા છે, તે

ક્યાં જાય છે અને ઉભા રહે છે, તથા એમની સાથે ખીજું કાશું છે ? શું શું બોલે છે તે બધું તેમજ એમના આચાર વગેરેની તપાસ કરી આવ. ત્યારબાદ મહારા મનમાં એમની પાસે જઈને કાંઈક પ્રાર્થના કરવાની ઇચ્છા છે. પછી રાણીની આજ્ઞા લઈને, દાસી ત્યાંથી નીકળીને એ સિદ્ધની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગી, પરંતુ રસ્તાપર હેમની સાથે કાંઈપણ બોલી નહિ. થોડીકવારમાં નગરની બહાર એક વૃક્ષની નીચે જઈને તે ઉભા રહ્યા, અને સારંગી વગાડીને એકલા એકલા બબડતા બબડતા હસવા લાગ્યા; દાસીએ હેમની આગળ જઈને પ્રણામ કરીધા, પરંતુ એની સાથે હેમણે કાંઈપણ બાપણુ ન કર્યું. ત્યારે દાસી ત્યાંથી પાછી ફરી અને મૈનાવતીને સઘળી હકીકત રોશન કરીધી.

દાસીને મ્હેંએ એમની વિરક્તતા, એકાન્ત પ્રિયતા, આત્મનિરતતા વિષે સાંભળતાં મૈનાવતી એમનાં દર્શન કરવાને સારૂ અત્યંત ઉત્સુક થઈ.

હે સખિ !

દુર્લભો માનુષો દેહો દેહિનાં ક્ષણભંગુર :

તત્રાઙ્ગિ દુર્લભં મન્યે ચૈકુંઠપ્રિયદર્શનમ્ ॥

જીવ દેહી હોય છે, યાને હેને એક પછી એક એવા અનેકવિધ દેહ મળતા રહે છે, પરંતુ તેમાં આ મનુષ્ય દેહ ક્ષણભંગુર હોવાની સાથે દુર્લભ પણ છે. કેમકે, ઉત્તમ પુરુષાર્થનું સાધન એજ દેહમાં થઈ શકે છે; તેજ પ્રમાણે જે વસ્તુની અપેક્ષા થાય છે, તેની દુર્લભતા પણ વિશેષ અનુભવમાં આવે છે. અસ્તુ ! અને તેમાં જે કે મનુષ્યદેહ મળ્યો, તોપણ તેને વિષે વિષય (સર્વ વ્યાપી પરમાત્મા)ના પ્રિય ભક્તોનું દર્શન થવું, એટો જાણે ‘કપિલાપણ્ડી’ ના પર્વની પેઠે પરમ દુર્ભિલ છે, એમજ સમજવું. સુવર્ણ સદૃશ મનુષ્યદેહ પ્રાપ્ત થવા છતાં, જે લોકો વિષયસુખભોગમાંજ પોતાના આયુષ્યનો વ્યય કરે છે, તેઓ હસ્તગત અમૃત આપીને તરસ છીપાવવાને માટે મૃગજળ મંગાવે છે, કંયા કલ્પતરૂના વતનો નાશ કરીને તેના સ્થાનમાં ભાંગવું

ધાનૈતર કરે છે; અથવા ચિન્તામણિ રત્ન આપી દઇને ગંધર્વ^૧ નગરના ઐશ્વર્યને ખરીદે છે, એમજ સમજવું. ધરમાં કામધેનુ આવી ખરી, પરન્તુ તેનું પોપણ કરવાની શક્તિ નહિ હોવાથી, અભાગી જેમ તેને ધરમાંથી હાંકી મૂકે છે, ત પ્રમાણે સકલ કામ પૂરક આ નર દેહમાં ઇશ ધ્યાન, સત્સંગ, આત્મજ્ઞાન સંપાદન વગેરે નહિ કરીને, અભાગી પુરૂષ તેને નાના પ્રકારના વૈષયિક ઉદ્દોગમાં પ્રવૃત્ત કરે છે. અસ્તુ ! મૈનાવતીને, અલાર સુધી પોતાના હાથે કાંઇપણ પરમાર્થ ન થયો, તે ખાતર પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો, અને તે સખીને કહેવા લાગી કે:-

પદ-રાગ-ખંભાજ. તાલ-ત્રિતાલા.

સખીરી નાહક જનમ ગમાયા ॥૬૫॥ કૌનકિસીકા યહ
સંસૃતિમે^૨ ક્યૌં ફસના યહ માયા ॥૧॥ જોગિરાજકો અનન્ય
સરન જા કરૂં સાર્થક કાયા ॥૨॥ જ્ઞાન વિના કછુ દેખું ન
સાધન ભવવ્યાધિકો મિટાયા ॥૩॥

હે સખી ! આજ સુધી મહેં મ્હારૂં આયુષ્ય નાહક ગુમાવ્યું, એમજ મ્હને લાગે છે. આ સંસારમાં કોણુ કોનો સાથી થાય છે ? અગર થશે ? અથવા થયો છે ? કોઇ નહિ. એ પ્રમાણે સમજતો હોવા છતાં, અશુભ પરમાત્માની માયાથી માયા મમતામાં ફસે છે, અને ‘આ હું અને આ મ્હારૂં’ એવો અલંકાર કર્યાં કરે છે. હવે દૈવયોગે પરમાત્મારૂપ સિદ્ધરાજનું દર્શન થયું છે, તો હું અનન્યભાવથી એમને શરણે જઇને એમની સેવા કરીશ, અને જ્ઞાન સંપાદન કરીને જન્મ સફલ કરીશ. સંસાર વ્યાધિને શમન કરનારૂં એક જ્ઞાનરૂપ સાધન (આયુષ્ય)જ સમર્થ છે. તેની પ્રાપ્તિને સાર કાલેજ આપણે સદ્ગુરૂ ધન્યવંતરીની પાસે જઇશું.

૧ આકાશમાં નાના પ્રકારના રંગનાં હાથી ઘોડા વગેરે જે આકાશ દેખાય છે તે.

ખીજે દિવસે પોતાની સાથે ૧૦-૨૦ દાસીઓને લઈને મૈનાવતી જ્યાં આગળ જલધરનાથ રહેતા હતા, ત્યાં આવી પહોંચી, અને જોગીરાજને જોતાંવારને ભમરી જેમ કમળમાં તેમ તેના ચરણચરિત્રમાં લપટાઈ ગઈ. જલધરનાથ પૂછવા લાગ્યા:—“માધ! તું કોણ છે ? હા; અંહી તું કેમ આવી છે, તે કહે.” મૈનાવતીએ કહ્યું:—“હે નાથ ! હું રાજ ગોપીચંદની માતા છું, અને મ્હારું નામ મૈનાવતી છે. આપનું જ્યારથી દર્શન થયું, ત્યારથી અંતઃકરણની વૃત્તિ આપણા ચરણકમળમાં આસક્ત થઈ છે. અંહી આવવાનું કારણ આપે જે પૂછ્યું, તે એ છે કે, ‘આપ આ દાસીપર કૃપા કરીને કાંઈક જાનોપદેશ કરીને સંસાર બંધનમાંથી મ્હારો છુટકો કરો,’ તે ખાતર મ્હારી એટલીજ પ્રાર્થના છે કે:—

તવ ચંક્રમણં યોગિન્નમયાય યથા રવે: ।

તન્ન: પ્રયોતયાધ્યાત્મજ્ઞાનં તત્સવાર્થદર્શનમ્ ॥

ચેનાંજસા તરિષ્યામિ દુસ્તરં ભવસાગરમ્ ॥

જે પ્રમાણે સૂર્યના દર્શનથી ચોરાદિકોનો ભય દૂર થાય છે, કેમકે તેની પ્રભાથી અધિકારનો નાશ થવાથી ચોરાદિકોને આધાર મળતો નથી, અને તેઓ નિરાશ્રિત થઈને નાસી જાય છે, તો ભોકોને ભય શી રીતે ઉપજી શકે ? તેજ પ્રમાણે રવિનુલ્લેખ તેજસ્વી આપ જોગીરાજનાં દર્શનથી, તમ (અજ્ઞાન)નો આશ્રય કરીને રહેતાજ જે કામાદિ દુષ્ટ વિકારરૂપી ચોર (કેમકે એ પણ લૌકિક ચોરની પેઠે પુણ્યરૂપ ધનને લૂંટી લઈ જાય છે) તેનો ભય અર્થાત્ સંસાર ભય નષ્ટ થઈ જાય છે. એટલા માટે, આપ મ્હને આત્મવિષયક તાત્ત્વિકરૂપ ગુણાદિનું અર્થપ્રકાશક જ્ઞાન કહો, જેનાથી હું દુસ્તર એવા ભવસમુદ્રને સુલભતાથી તરી જાઉં.

જલધરનાથે કહ્યું:—“માધ ! હું સિદ્ધ નથી, તેમજ જોગી કિંવા તાંત્રિક, માંત્રિક પણ નથી, પરંતુ એક બીજારી પામર છું. હું ત્હને

શી રીતે જ્ઞાનોપદેશ કરે અને ત્હારા સંસારનો ફેરો ચુકાવું ? મહે અત્યાર લગી નથી કોઇને મત્રોપદેશ કર્યો, અગર યોગની યુક્તિ પણ નથી બતાવી. માટે, તું અંદીથી ચાલીજ, અને બીજા કોઈ સિદ્ધ પુરુષ પાસેથી દીક્ષા ગ્રહણ કર. આવા એકાન્ત પ્રદેશમાં લોકો જે ત્હારી સાથે મ્હને વાનચીત કરતાં જેઠે, તો ત્હારી અને મ્હારી શી સ્થિતિ થશે ? અને તેમાં વળી તું રાજની માતા હોવાથી, એ કાર્ય અત્યંત અનુચિત છે. રાજ ત્હાર પર કોધે બરાશે, અને જગતમાં ત્હારી અપકીર્તિ થશે, માટે તું અંદીથી ચાલીજ. નહિતો મ્હારે આ સ્થાનનો ત્યાગ કરીને અન્ય પ્રદેશમાં જઈને રહેવું પડશે.

મૈનાવતીએ કહ્યું:—“મહારાજ ! નામ અને રૂપના પર મોહિત થવાથી પ્રાણીઓની હાનિ થાય છે. નામરૂપથીજ બેઠ્ઠ્યુદ્ધિનો વિકાસ થાય છે. પરંતુ મહે તો નામરૂપને નિલાંબલિ આપી છે, અને આપના ચરણનો આશ્રય લીધો છે. વિચાર કરો કે શીતલાળમાં ઠંડી સખ્ત પડવા છતાં જલચરોને તેનાથી કદી ભય ઉપજે છે ? અથવા સૂર્યના કિરણોથી કમલિની કદી સુકાઈ જાય છે ? કિંવા મેઘની વૃષ્ટિ ખુબ થઈ તોપણ શું પર્વત કદી તેથી પીગળી જશે ? અગર પવને કદી ખૂબ ધૂળ ઉરાડયાથી આકાશ મલિન થઈ જવાનું હતું ? નહિજ. તેજ પ્રમાણે લોકાપવાદથી મ્હારું મન કદીપણ સંક્રચિત અગર ભયભીત થવાનું નથી. મ્હારા મનમાં જે એમ હતું કે, ‘રાજકુળમાં હું ઉત્પન્ન થઈ છું અને હું રાજમાતા મૈનાવતી છું, તથા આ મ્હારું રૂપ છે, તો આપના દર્શનને માટે મ્હને કદીપણ પ્રગતિ થાત નહિ. પરંતુ આપની અદ્વિતીય સ્થિતિ જાણીને, તેની પ્રાપ્તિને અર્થે દ્વિતીયભાવનાં હેતુ જે નામ અને રૂપ, તેમનો મહે ત્યાગ કર્યો છે; અને જે પ્રમાણે ગંગા પોતાનાં નામરૂપને તણને સમુદ્રની સાથે એક્યભાવને પ્રાપ્ત થાય છે, તેજ પ્રમાણે આપના સંનિધ્યમાં આવી છું; તો આપ કૃપા કરીને મ્હને એક્યત્વનો લાભ કરાવશે,

વસ્તુતઃ નામને માટે મનુષ્યમાં એટલું અભિમાન હોય છે, કે ન પૂછે વાત. પરંતુ એ નામ વ્યવહારને સાર કલ્પિત કરવામાં આવેલું છે, એથી એનું અભિમાન ધારણ કરવું નિષ્ફળ છે. કલ્પિત વસ્તુ મિથ્યા હોય છે, એવો રજ્જુસર્પાદિના દૃષ્ટાન્તમાંથી અનુભવ મળી શકે તેમ છે, જરા વધુ ખ્યાલ કરો:—

ઘટો ન ઘો નાપિ ઘ દસ્તાવુમૌ યસ્ત્વમાશ્રિતી ।

ઘઃ કન્ઠ્યદ્ઘઃ સૂર્ધન્ઘસ્તાવુમાવપિ નૈકવા ॥

ઘટ એ મૃતિકાનો વિકાર છે; તે 'ધ'કાર નથી, તેમજ 'ટ' વર્ણ પણ નથી. મૃતિકાના કાર્ય ઘટમાં ધનાર અને ટકાર જણાતા નથી, તેથી તેમના (ધ અને ટના) સંયોગથી ઉત્પન્ન થએલું એવું જે નામ 'ઘટ,' તે કલ્પિત છે, જરાક ખ્યાલ કરો ! એ ધકાર અને ટકાર બંને આકાશનો આશ્રય કરીને રિચત થએલા છે; એ વાક્યરૂપ છે અને વાણી આકાશનું કાર્ય છે, તથા આકાશનું શૂન્ય એનું સ્વરૂપ હોવાથી એ બંને (ધકાર ટકાર)નું પશ્ચ શૂન્યરૂપ (મિથ્યાત્વ) સમજવું. સિવાય ધવર્ણ કવર્ગસ્થ અને ટવર્ણ ટવર્ગીય છે; ધકાર કંઠસ્થાનમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, અને ટકાર મૂર્ધસ્થાનમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે; એથી એ બંને એક સમયે વિદ્યમાન હોતા નથી. એમના પરસ્પરમાં જો આ પ્રકારનો અભાવ હોય, તો તેમનાથી ઉત્પન્ન થનારું નામ સત્ય કેવી રીતે હોઈ શકે ? એ નામનું તેના સ્વરૂપને વિષે પણ અસત્યત્વ સમજવું. આ પ્રમાણે બ્રહ્માદિ સ્થાવરાન્ત પદાર્થોનાં નામ કલ્પિત છે, એમ નિશ્ચયપૂર્વક જાણવું. જો આ પ્રમાણે નામનિર્દેશ ન કર્યો હત, તો વ્યવહારમાં અડચણ પડત, એટલા માટે નામનો સંકેત કરી રાખવામાં આવ્યો છે કે, આ 'ઘટ છે, આ પટ છે, આ ગાય છે, આ બળદ છે, આ ધર છે, આ મનુષ્ય છે,' ઇત્યાદિ, હવે રૂપના વિચારનો પણ ખ્યાલ કરો ।

ઘટસ્તુ પૃથિવીરૂપં સા જઠા જલરુપિણી ।

ઘટ એ પદાર્થ તેના કારણરૂપ પૃથ્વીથી (મૃત્તિકાથી) બિન્ન રહી શકતો નથી, એથી જમીનોજ તે આકાર છે એમ સમજવું. કાર્ય કારણનો અભેદજ હોય છે. પૃથ્વી એ જડરૂપ છે, તેટલા માટે તદ્રૂપ જે ઘટ, તેનું રૂપ પણ અપ્રકાશરૂપ હોવાથી અસત થયું. સિવાય પૃથ્વી જલરૂપ છે ‘અદ્ભુત્યઃ પૃથિવી’ એ પ્રમાણે જગમાંથી પૃથ્વી ઉત્પન્ન થયાનું વર્ણન છે. જળ પણ તેજમાંથી, તેજ વાયુમાંથી, વાયુ આકાશથી, અને આકાશાદિ સમસ્ત જગત્ ત્રિગુણાત્મક અહંકારમાંથી ઉત્પન્ન થયું છે. અહંકાર પ્રકૃતિમાંથી ઉત્પન્ન થયો છે, અને ત્રિગુણાત્મક પ્રકૃતિ માયા, યાને મિથ્યા ભ્રમરૂપ હોવાથી સંવિદ્યાનંદરવરૂપ આત્મામાં તે નથી. એટલા માટે મિથ્યા નામ અને રૂપનું અભિમાન હોડી દેવું, અને અસ્તિભાતિપ્રયરૂપ આત્માનું યથાર્થજ્ઞાન થાય તેટલા ખાતર સંત મહાત્મા પુરૂષોનો સમાગમ કરવો. અસ્તુ ! મૈનાવતીએ નામરૂપનો પરિભ્રમ કર્યો હતો, અને જલધરની પાસે, એ આત્મોપદેશ ગ્રહણ કરવા સાર, શ્રવણ કરવા માટે આવી હતી. એટલુંજ નહિ પણ, ગીતોપનિષદમાં ભગવાને અર્જુનને જે ઉપદેશ કર્યો હતો કે, “સંતોના પાસે જઈને શરણાગતે પ્રણિપાત, પરિપ્રશ્ન તથા સેવા એ ત્રણે પ્રકારનું અવલંબન કર્યું હશે, તોજ તેઓ તત્ત્વોપદેશ કરશે.” તે પ્રમાણે મૈનાવતી પોતાની જાતને વિષે જડભાવ તથા ગુરૂને વિષે ચિન્મયભાવ જોઈ જાણીનેજ કાષ્ઠસમાન પ્રણિપાત કરી રહી હતી. જલધરનાથે ત્હને ઉઠાડી, પરંતુ કશો ઉપદેશ કર્યો નહિ, કેમકે એનો કેવો અધિકાર છે તે જોવું હતું તથા સેવામાં પણ પરીક્ષા કરવાની બાકી હતી. હમી થઈને મૈનાવતી બોલી:-“મહારાજ ! આપ ભલે કહો કે, હું કશું જાણતો નથી. પરંતુ હીરો ક્યાં એમ કહું છે કે મહાર્ મૂલ્ય આટલું છે ? રત્નપરીક્ષક (જવેરી)જ તેની કીંમત જાણે છે અને કરે છે; બીજો નહિ. તે પ્રમાણે કાચતુલ્ય તુચ્છ તોમજ આપાતરમણીય

વિપયોની રત્નસમાન પરીક્ષા કરનારાને, ખોતે જાને જે સ્વયંપ્રકાશ આત્મરૂપ છે તેની કીમત, અગર આ સત્ય છે કે મિથ્યા છે તેની પરીક્ષા શી રીતે હોઈ શકે ? આપની મહત્તાનું વર્ણન કોઈથી પણ થઈ શકે તેમ નથી. કેમકે,

હે સદ્ગુરો ! હનુમાને પરમાત્મા શ્રીરામચન્દ્રની પત્ની સીતાને ફક્ત જોઈ, તેટલાથી જગત્માં એની કેટલી પૂજ્યતા તથા સ્તુતિ થાય છે ? ત્યારે શું રાક્ષસીઓએ એ સીતાને ખાધી હતી ? નહિજ. એથી ઉત્તરું, રાક્ષસ સ્ત્રીઓ તો એની આસપાસ ઉભી રહીને એની રક્ષા કરતી હતી. એવી અવસ્થામાં હનુમાને એને જોઈ હતી, અને રામચન્દ્રને તેની ખબર કરી હતી; પરંતુ તેમના હાથમાંથી કાંઈ છોડાવી ન હતી. પરંતુ આપે તો અવિદ્યા રાક્ષસીએ ગળેલા સાક્ષાત્ પરમેશ્વર રામ (બ્રહ્મરૂપ આત્મા)ને એ રાક્ષસીનું પેટ ફાડીને બહાર કાઢ્યા (અવિદ્યાને વિદ્યાશસ્ત્રથી મારીને આત્માને આત્મત્વથી મુક્ત કર્યું છે. એવા આપની મહત્તાનું યથાર્થિત વર્ણન શી રીતે થઈ શકે તેમ છે ? સારાંશ, આપનું માહાત્મ્ય પરિમાણ શૂન્ય છે. હે નાથ ! આ સંસારનું ચક્રની પેટે સર્વજ્ઞ બ્રમણ થયાં કરે છે તેની નિવૃત્તિ, જ્યાં સુધી તેના કારણરૂપ અજ્ઞાનનો નાશ થયો નથી ત્યાં સુધી નહિ થાય અને તત્ત્વજ્ઞાન; વિના અજ્ઞાન નષ્ટ થતું નથી; તથા વેદાન્તના વિચારવગર તત્ત્વજ્ઞાન પણ દુર્લભ છે. એટલા માટે હું આપ શ્રીગુરૂના ચરણાશ્રયમાં આવી છું. જે કાંઈ શાસન કરવાનું હોય તે કરો, પરંતુ મને સંસારદુઃખનાશપૂર્વક પરમાનંદસ્વરૂપનો લાભ કરાવી દો.

તાર્યા વયં તરિર્બોધસ્તરણીયો ભવાર્ણવઃ ।

તત્કર્ણવારરૂપેણ તારકં શ્રીગુરું મજે ॥

હે નાથ ! હમારા જેવા જેઓ ગુરૂના ઉપાસક છે, તેઓ તારણરૂપને માટે યોગ્ય છે. આથી સમુદ્રને જે પ્રમાણે નૌકાવડે તરી

જવાબ છે, તે પ્રમાણે 'જે વિષયજલ્લવડે ભરેલો છે, અને જેમાં રાગદ્વેષાદિ મગર છે, તથા પશુભિંઓ જેનાં તરંગ છે, અને તૃષ્ણારૂપી વાડવામ્નિ જેમાં સ્થિત છે, તેમજ શોકરૂપી ગર્જના પણ જેમાં ગ્યાલી રહી છે, એવો' આ સંસારસમુદ્ર અગાધ હોવા છતાં બોધ (શ્રી-બ્રહ્મક્ય અપરોક્ષજ્ઞાન) રૂપ નૌકાવડે તરવાને માટે યોગ્ય છે. પરંતુ તેને વિષે ખલાસીની પેઠે તારવાને સમર્થ શ્રીગુરૂ કર્ણધાર (કાનપકડીને મત્રોપદેશ કરનારો) અનુકૂળ હોવો જોઈએ. એટલા માટે આપ જે તારક (પ્રણવાત્મક) રાદગુરૂ છો, તહેમતું હું ભજન અને ચિંતવન કરું છું. મૈનાવતી આ પ્રમાણે નિત્ય જલધર નાથની પાસે આત્મબોધ પ્રાપ્તિને માટે આજ્ઞા કર્યાં કરતી હતી, અને ઘણી નમ્રતાથી અહંમમભાવ તજીને બધે મોક્ષને માટે પ્રશ્ન પણ કરતી હતી.

કેટલાક દિવસ સુધી તો તહેના ભાવની પરીક્ષા કરવાના હેતુથી 'મહેને કશું આવડતું નથી, હું જડમૂઠ છું,' એ પ્રમાણે કહ્યા કરતા હતા, પરંતુ તહેણે તો પોતાનો ક્રમ છોડ્યો નહિ. પોતાના પ્રત્યે એનો ભાવનિર્મલ છે, એવું એમની જાણમાં આવતાં આત્માનાત્મવિવેક સંબંધી કાંઈક વાતો એમણે કરવા માંડી; પરંતુ એ જેટલું પૂછે, તેટલાનોજ જવાબ દેવાનો એમણે ક્રમ રાખ્યો હતો.

तथा चरेत् वै योगी सतां धर्ममदूषयन् ।

जना यथावमम्येरन् गच्छेयुर्नैव संगतिम् ॥

યોગીએ, સત્પુરૂષોના ધર્મને બાધ ન આવે એ પ્રકારે કુવેષાદિ ધારણ કરીને પૃથ્વીપર ફરતા રહેવું કે જેથી લોકો અવગણના કરે અને કોઈ પાસે ન આવે. મનવાદિ સ્મૃતિમાં પણ કહ્યું છે કે, યોગી પુરૂષનું લોકોએ અપમાન કર્યાથી તહેના યોગરૂપ તપની વૃદ્ધિ થશે, અને સન્માનપૂર્ણ વત્રેરે થાય, તો તહેના તપનો ક્ષય થાય છે. જે પ્રમાણે ગોપાળ (ગોરાગીચા) લોકો ગાયને પાત્ર, દાણાપાણી દાસિાંક

ખવડાવીને તેનું દૂધ કાઢી લે છે તે પ્રમાણે, ગો-પાળ (દિહેન્દ્રિયાદિને વિષયભોગ અર્પણ કરીને રક્ષણ કરનારા) સંસારીજન યોગીરૂપ ગાયને અન્નવસ્ત્રાદિરૂપ ધાસ અર્પણકરીને તપરૂપ દૂધને કાઢી લેછે; એટલા માટે લોકો પોતાની સંગતિજ ન કરે એ હેતુથી જડમૂઢતા ધારણ કરીને મલિનવેપાદિ સહિત વિચરવું.

બ્રહ્મજ્ઞાની તેમજ બ્રહ્મરૂપ ભગવાન ‘શ્રીહતાત્રેય’ સિંહાદ્રિપર વાયુનો આહાર કરીને તપશ્ચર્યામાં નિરત થયા હતા. હેમંતી સેવા કરીને બ્રહ્મજ્ઞાન સંપન્ન થવું, એવી અનેક ઋષિઓને ઇચ્છા થઇ, જ્યાં તેઓ સર્વે સિંહાદ્રિપર આવી પહોંચ્યા. હતાત્રેયને જોઇને હેમણે નમન કર્યું અને “આપની સેવા કરીને હમે અંહી રહેવા માટે આવ્યા છીએ” એવી પોતાની ઇચ્છા પણ દર્શાવી. અવધૂતે કહ્યું:— “હે ઋષિઓ! હમે તો જ્ઞાની છો, અને હું અજ્ઞાની છું. મહારી સેવા કર્યાથી ત્હમને શો જ્ઞાનલાભ થવાનો હતો? માટે અન્ય ગુરૂની પાસે જાઓ અને ત્હમારી કામના સફળ કરો. ઋષિઓએ કહ્યું કે, હે ભગવન્! આપ જ્ઞાનમૂર્તિ પરબ્રહ્મસ્વરૂપ હોવાથી, ‘અવધૂત’ એ આપનું નામ સાર્થ છે. બીજા અવધૂત (ત્રિમિષ્ટ) પુરૂષોની પેઠે કેવલ આપ નામધારી નથી.

અક્ષરત્વાદ્દેવ્યત્વાદ્ધૂતસંસારચન્દ્રતાત ।

તત્ત્વમસ્યર્થસિદ્ધત્વાદવધૂતોઽમિધીયતે ॥

યો વિલંબ્યાશ્રમાન્વર્ણાનાત્મન્યેવ સ્થિતઃ પુમાન્ ।

અતિવર્ણાશ્રમી યોગી અવધૂતઃ સ ઉચ્યતે ॥

અવધૂત શબ્દના ચાર વર્ણ યાય છે. ‘અ, વ, ધૂ, ત.’ હવે એક એક વર્ણનો અર્થ જુઓ. અકારવડે ‘અક્ષર’ યાને જ્ઞાન અજ્ઞાન કાલાદિકોથી જે નાશ પામતો નથી, તે બ્રહ્મ સમજવો. વકારથી ‘વસ્તુ’ યાને બ્રેષ્ટ એ અર્થ આજ્ઞ કરવો, ‘ધૂ’કારથી, જેણે સંસાર બંધન નહ કરી દીધું છે એવો જાણવો. અને તકારથી ‘તત્ત્વમસિ’ એ

મહાવાક્યનો અર્થ, “જે સર્વોપાધિ વિનિર્મુક્ત બ્રહ્મ તે હું છું એ પ્રકાર” જેને સિદ્ધ થયો છે, એવો સમજવો. એકંદરે વાક્યાર્થ એવો થાય છે કે, ‘તત્ત્વમસિ’ મહાવાક્યના અર્થની અપરોક્ષાનુભૂતિ થવાથી જેનો સંસ્કૃતિઅર્થ તૂટ્યો છે, અને તેથી જે ત્રૈલોક્યમાં શ્રેષ્ઠ, તથા અવિનાશીરૂપથી વિચરે છે તહેને અવધૂત કહેવામાં આવે છે. કેવળ લંગોટી પહેર્યાથી, અગર દિગંબર થઈને શરીરપર રાખોડી ચોળવાથી કિંવા જટા દાઢી વધાર્યાથી, હાથમાં દંડ ધારણ કરવાથી, અથવા અન્ય કોઈ પ્રકારના બાહ્ય વેશથી અવધૂત કહી શકાય તેમ છેજ નહિ. અસ્તુ ! ઋષિઓએ દત્તાત્રેયને કહ્યું કે, અવધૂત નામ આપના સ્વરૂપમાં સદૃશ થાય છે, તે આજ અર્થથી. અથવા જે પુરૂષ વર્ણાશ્રમાદિકોનું ઉલ્લંઘન કરીને આત્મરૂપમાંજ સ્થિત થાય છે (નહિ કે અનાત્માને વિષે) તે અતિવર્ણાશ્રમી યોગી પણ અવધૂત કહેવાય છે. હે ભગવન ! ઝાઝું શું કહીએ ? પરંતુ:—

પરતત્ત્વં વિજાનાતિ સોડનિવર્ણાશ્રમી ભવેત્ ।

અતિવર્ણાશ્રમી પ્રોક્તો ગુરુઃ સર્વાધિકારિણામ ॥

જે પુરૂષ દેહ ઇન્દ્રિયાદિકોથી ભિન્ન અને તહેના અખિલ ધર્મ કર્મોનો સાક્ષી, સ્વયંપ્રકાશ તથા નિત્ય આનંદરૂપ આત્માનો સાક્ષાત્કાર કરે છે, તહેને અતિવર્ણાશ્રમી કહે છે. વર્ણાશ્રમ, દેહાદિ ઉપાધિના

૧ વિશેષેણ જાનાતિ સાક્ષાત્કરોતિ. ૨ “યઃ સ્વધર્મ-મન્યનિષ્ઠતયા ભાસયતિ સ ઉપાધિઃ” જે યોતાનો ધર્મ બીજના સ્વરૂપમાં સ્થિત છે એવું દેખાડે છે, તે ઉપાધિ; એવું ઉપાધિનું લક્ષણ છે. ઉદાહરણ:—સ્વચ્છ સ્ફટિકના ઉપર જસુંદીનું કુલ રાખ્યું હોય, તો તેમાં આ-રક્ત વર્ણ બાસે છે, પરંતુ તે સત્ય નથી; ઉપાધિકૃત છે. તેજ પ્રમાણે આત્મા અસંગ છે, તોપણ ઉપાધિના સંયોગથી સંસારધર્મોની સાથે સંબંધ થએલો જણાય છે, અને તે ખાતર બદ્ધ છે. પરંતુ આત્મવિષયક ચથાર્થ જ્ઞાન થાય, તો ઉપાધિ અને તન્નજન્ય સર્વ ભ્રમ નિવૃત્ત થઈ જાય છે, ને આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ દેખાય છે, એ જે આત્માનું સ્વયંપ્રકાશ ચરમજ્ઞાન મૂર્ધારૂપ તેજ કૈવલ્ય છે.

સંબંધથીજ માયાવડે આત્માને વિષે કલ્પિત કરેલા છે. સારાંશ, આત્મ-સાક્ષાત્કારસંપન્ન પુરુષ અતિવર્ણાશ્રમી હોય છે, પછી તે આહે તો લોક સંગ્રહાર્થવર્ણાશ્રમ ધર્મનું આચરણ કરે અથવા ન કરે ! એ સર્વ અધિકારીઓનો અર્થાત્ ચતુર્વર્ણ ચતુરાશ્રમીઓનો ગુરુ હોય છે; અને એવા બ્રહ્મણ્યસંપન્ન આપજ છે. માટે હમે શિષ્યભાવથી આપની સેવા કરીશું.

આના ઉપર શંકા થશે કે, અતિવર્ણાશ્રમી પુરુષના કાર્યસહિત અજ્ઞાનનો તત્ત્વજ્ઞાનથી નાશ થયો છે, એથી શિષ્યભાવજ ત્હેને નહિ જણાવાથી, તે કેનો ગુરુ થઈ શકવાનો હતો ? અને કદાચ જો ત્હેને શિષ્યનું જ્ઞાન થતું હોય, તો ત્હેને વિદ્વાન્ ‘આત્મસાક્ષાત્કાર સંપન્ન’ કહેવામાં નહિ આવે; પછી તે અતિવર્ણાશ્રમી શાનો ? એના સમાધાનમાં સમજવું યુક્ત છે કે, અજ્ઞાનની ત્રણ અવસ્થા હોય છે. એક ‘સર્વ દૃશ્ય સલ્ય છે’ એ પ્રકારના અભિમાનનો હેતુ હોય છે. તે શાસ્ત્ર તેમજ યુક્તિ એ બંનેથી ઉત્પન્ન થનારા વિરેકવડે દૂર થાય છે. એ અવસ્થા નિવૃત્તિ થઈ, છતાં પહેલાંની માફક, યાને (આ અનિત્ય પ્રપંચના સંબંધથી અહિત થશે એવું સમજવા છતાં) અજ્ઞાની પેઠે તેનો ત્યાગ ન કરવો અને અર્ખંડ વ્યવહાર કરવા, એના હેતુ ખૂન ખીણ અવસ્થા છે, અને તે તત્ત્વસાક્ષાત્કારથી નાશ પામે છે. તેની નિવૃત્તિ થઈ, છતાં સંસ્કારમાત્રથી દેહાભાસ અને જગદાભાસનો જે હેતુ થાય છે, તે ત્રીજી અવસ્થા જાણવી, એને વાધિતાનુવૃત્તિ કહે છે. તે ચરમ સાક્ષાત્કારથી નષ્ટ થાય છે. શ્રુતિમાં પણ એ પ્રકારની અવસ્થાત્રયનું વર્ણન મળી આવે છે.

તસ્યામિધ્યાનાયોજનાત્તત્ત્વમાવાદ્ભૂયઃશાન્તે વિશ્વમાયાનિવૃત્તિઃ

આ ત્રણ અવસ્થાની મધ્યમાં તૃતીય કક્ષામાં સ્થિત અતિવર્ણાશ્રમી વિદ્વાનને શિષ્યાદિ દર્શન અને ઉપદેશ કરવાનું સંભવિત થાય છે. જે શ્રમાદિ મહનક્ષાદિકોના દર્શનથી દિગ્ભ્રમ દૂર થએલો હોવા છતાં

સંસ્કારમાત્રથી ભાસે છે; તેજ પ્રમાણે અહીં પણ જાણી લેવું કે, સંસ્કારમાત્રથી શિષ્યાદિ ભાવ અને ત્હેમને ઉપદેશ, યુક્ત થાય છે; અને શાસ્ત્ર, યુક્તિ, અનુભવ ઇત્યાદિ પ્રાપ્ત થએલ હોવાથી દ્વૈત-અભાવપૂર્વક વિદ્વતા પણ હોય છે. એથી કરીને, અતિવર્ણાશ્રમી અખિલ અધિકારીઓનો ગુરૂ છે, એમ જે કહ્યું તે યોગ્ય છે એમ સિદ્ધાન્તિત થયું.

આ ઉપર દુર્વૃત્ત એમ કહેશે કે, વર્ણાશ્રમાચારનું અતિક્રમણ જ ને આ પ્રકારના ઉત્કર્ષનું કારણ હોય, તો પાખંડી પુરુષોએ એ કારણને સ્વાધીન કરી લીધેલું છે. તો એનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે કે:-

यस्य वर्णाश्रमाचारो गलितः स्वात्मदर्शनात् ।

स वर्णानाश्रमान्सर्वानतीत्य स्वात्मनि स्थितः ॥

આત્માના તત્ત્વસાક્ષાત્કારથી જોનો દેહાત્મભાવ ગલિત થયો છે અને તેથી દેહની સાથેજ તેના વર્ણાશ્રમાદિધર્મોનું અતિક્રમણ થયું છે, તે અતિવર્ણાશ્રમી પુરુષ સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિત થાય છે. આ પ્રકારની પરમ કાષ્ટને જે પ્રાપ્ત થયો નથી, તે નાસ્તિક પુરુષ, પ્રમાદ આલસ્યાદિવડે વર્ણાશ્રમાચારનો પરિલાગ કરેલો હોવાથી ઉત્પન્ન થએલા દોષોની વૃદ્ધિ થતાં અધ્યાયોનિમાં ગમન કરે છે. પરંતુ જે પ્રમાણે અખિલ જૂમાંડત્ર જળથી પૂર્ણ ભરેલું હોય, તો મનુષ્યને દ્રુપતું કાંઈ પ્રયોજન રહેતું નથી, તેજ પ્રમાણે તત્ત્વવેત્તાને વેદ તથા તત્ત્વપ્રતિપાદિત કર્મોનું કાંઈપણ પ્રયોજન નથી. તે વિદ્યાવડે અવિદ્યાનો ઉચ્છેદ કરીને પૂર્ણાનંદમાં સ્થિત થાય છે. એનાપર કોઈ એવી શંકા ઉપસ્થિત કરે કે, વિદ્યા (જ્ઞાન)જ ને પરમકલ્યાણકારી છે, તો ઋગાદિવેદોએ કર્મોનું વિસ્તૃત પ્રતિપાદન શા માટે કર્યું છે ? અને તેમને જો સફલત્વ, તો તેમને માટે વૈકલ્યવચન શી રીતે સંભવી શકે ? આ પ્રકારની શંકાના નિરસનમાં સમજવું જોઈએ કે, ‘જેણે કદી ધી જોયું નથી, ત્હેને તમનું તેજાન મઠ્ઠ મિષ્ટ ભાગે છે,’ એ ન્યાયથી, વિદ્યાના અધિકારી,

એને સાંસારિક સુખ પ્રાપ્તિ, અને તાત્કાલિક દુઃખ પરિહાર કરવા સાર કર્મોતું કથન છે. પરંતુ અધિકારી પુરૂષને તો પરમ પુરુષાર્થ-સાધન વિધાન શ્રેયઃકારિણી છે. એટલા માટેજ ઋષિઓ કહે છે કે:-

દુર્લભં પ્રાપ્ય માનુષ્યં તત્રાઽપિ બ્રહ્મવિગ્રહમ્ ।

બ્રાહ્મણ્યં ચ તથા દત્ત વેદાન્તશ્રવણાદિના ॥

અતિવર્ણાશ્રમં રૂપં સચ્ચિદાનંદમદ્વયમ્ ।

યો ન જાનાતિ સોઽવિદ્વાન્કદા મુક્તો મવિષ્યતિ ॥

હે દત્ત ! પ્રથમ મનુષ્ય જન્મજ દુર્લભ છે. તેની પ્રાપ્તિ થવા છતાં બ્રહ્મ (વેદ) અહણુ કરવાને સાર યોગ્ય એવા બ્રાહ્મણશરીરની પ્રાપ્તિ અત્યંત દુર્મિલ છે. એનો લાભ થવા છતાં વેદાંત શ્રવણાદિથી બ્રહ્મનિકટતા તથા વર્ણાશ્રમાદિરહિત, અદ્વય, સચ્ચિદાનંદરૂપ આત્માને જે જાણતો નથી, તે અજ્ઞાની ફરી ક્યારે ક્યાસ્થાનમાં શી રીતે મુક્ત થવાનો હતો ? ઋષિ કહે છે કે, હે ભગવન ! આપને છોડીને હમે ખીજા કોઈને ગુરૂ કરીશું નહિ. ચાહે આપ જ્ઞાનદાન કરો યા ન કરો, હમે તો આપની સંવામાંજ આ શરીર લગાડીશું. એમ કહી, તેઓ ત્યાં રહી ગયા અને ગુરૂ દત્તાત્રેયની અનન્ય ભાવથી સેવા કરવા લાગ્યા. વાસ્તવિક છે કે, વર્ણાશ્રમનો અભિમાની અતિવર્ણાશ્રમરૂપને શું જાણવાનો હતો, અને ખીજાને અતિવર્ણાશ્રમી બનાવવાનો હતો ? અસ્તુ !

એ ઋષિઓની પોતાના પ્રત્યે કેવા પ્રકારની શ્રદ્ધા તથા નિષ્ઠા છે, તે જોવા સાર એક દિવસ દત્તાત્રેય નદીમાં ડૂબી ગયા અને એક હજાર વરસ સુધી પ્રગટ ન થયા. તોપણ તે ઋષિઓની શ્રદ્ધા ચલિત થઈ નહિ, અને તેઓ સધળા દત્તાત્રેય ઉપર ભરોસો રાખીને હેમનું ચિન્તન કરતા રહ્યા. એક હજાર વર્ષ વીસાબાદ, જેના એક હાથમાં દંડ છે અને ખીજા હાથમાં મઘનું પાત્ર છે, શરીરપર આરક્ત વસ્ત્ર છે, અને વામભાગમાં સુદંર સ્ત્રી સ્થિત છે તથા હેને શ્રુતિવચનોથી અદ્વિતીય બ્રહ્મનો ઉપદેશ કરી રહ્યા છે, એવા વેપમાં ગુરૂ દત્ત પ્રગટ

થયા. મતલબ એ હતી કે, પોતે મદિરાસક્ત થઈને સ્ત્રીની મોહજાળમાં ફસાયા છે, એવું દેખાડીને તે ઋષિઓને પોતાને માટે સાચક અને શ્રદ્ધાશૂન્ય કરવા. કેમકે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:-

અભિમાનં સુરાપાનં ગૌરવં ઘોરરૌરવમ ।

પ્રતિષ્ઠાં સૂકરીવિષ્ઠાં ગ્રીણિ ત્યક્ત્વા સુખી ભવેત ॥

વિદ્વાન્ પુરૂષે અભિમાનને મદ્યપાનની માફક, અને ગૌરવને ભયંકર શેરવ નરક સમાન, તથા પ્રતિષ્ઠાને ડુક્કરની વિજા જેવી જાણીને તેનો પરિત્યાગ કરવો અને સુખી થવું. શ્રેષ્ઠાચાર વિશે વર્તન કરનારા વિદ્વાન્ (આત્મજ્ઞાન સંપન્ન) પુરૂષની લોક પ્રતિષ્ઠા કરે છે, અને ત્હેને જોઈને બીજા પણ્ય ધણા લોકો ત્હેની પાસે આવવા લાગે છે, તો ત્હેમના આગમનથી ચિત્તની બહિર્ભૂખતા થઈને જીવન્મુક્તિનું સુખ ખંડિત થાય છે. એથી લોક પ્રવૃત્તિથી થનારી વિશેષ નિવૃત્તિના હેતુથીજ મહાન્ પુરૂષ ઉપરથી વિપરીત આચાર દેખાડે છે. અસ્તુ ! ભગવાન્ દત્તાત્રેયે જો કે આ પ્રકારનાં વેષનાં દર્શનથી ત્હેમને અશ્રદ્ધાવાન્ બનાવવાની ઇચ્છા રાખી હતી, તોપણ એ ઋષિઓને એમના સત્ સ્વરૂપની પીછાણ હોવાથી, તેઓ એવા વિપરીત આચારરૂપને જોવા છતાં પોતાની શ્રદ્ધા નિષ્ઠાથી લેશમાત્ર પાણુ ચલિત થયા નહિ; અને ત્હેમણે પૂર્વવત્ મનોભાવથી એમની સેવા કાઢી. બાદ દત્તાત્રેય પ્રસન્ન થયા, અને ત્હેમણે એ સર્વ ઋષિઓને જ્ઞાનોપદેશ કરીને બ્રહ્મસંપન્ન કરી દીધા. હવે સિંહાવયોકન કરો.

એ પ્રમાણે જાત્રંધરનો વેષ પણુ મલિન હતો અને તેથી એમની પાસે કોઈ આવતું ન હતું, અને એમની પ્રતિષ્ઠા વધારતું નહતું કે જેથી એમનામાં વિશેષવૃત્તિનો ઉદય થાય. અને તેટલો વખત નિઝાનંદમાં એમને ખસેલ પડે. મેનાવતીને પણુ પ્રથમ એમણે પોતાની જડચક્રતા જણાવી હતી, પરંતુ ત્હેની દૃષ્ટિ વિમલ હોવાથી નાથજીનું સત્સ્વરૂપ ત્હેણે જાણી લીધું હતું. તેથી પોતાની શ્રદ્ધા નિશ્ચય રાખીને,

એમની પાસે તહેણે છ માસ સુધી આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત્યર્થે આવીં કીધું, અને કાયા વાયા મનવડે એમની સેવામાં તત્પર રહી. એક દિવસ નિત્ય નિયમાનુસાર દર્શન કરી હાથ જોડીને મૈનાવતીએ કહ્યું કે, “મહારાજ ! પ્રથમ મહારો આ સંદેહ દૂર કરો કે, આત્મા ચિદ્રૂપ છે તથા અવિનાશી અને ગુણાગુણ, કર્મકર્મ, તેમજ પાપપુણ્ય ઇત્યાદિથી રહિત છે, એવું મહેં પુરાણાદિમાં સાંભળ્યું છે. એના પ્રકાશથી સૂર્ય-ચન્દ્રાદિ પ્રકાશિત થઇને, અખિલ જગતને તેઓ પ્રકાશિત કરે છે, એવા સ્વયંજ્યોતિ આત્માને અંધન શી રીતે હોઇ શકે ? મૃગજલના ખાડામાં સૂર્ય ડૂબી જાય, અગર કીડીની પાંખથી આકાશ હડી જાય, કિંવા પવન અટકીને કૂવામાં ગળડી પડે, અથવા મેરૂ પર્વત ગોળપદના જળમાં ડૂબી જાય, એ પ્રકારનાં અસંભવિત કાર્યો પણ કદાચિત્ બની શકે. તોપણ આત્માને કદાપિ બવઅંધન પ્રાપ્ત થતું નથી, એમ હું સમજું છું. તેજ પ્રમાણે દેહને અંધન છે એમ કહું તો, તે પણ જડમૂઠ હોવાથી, એ વાત પણ સંભવિત લાગતી નથી. પથરનું જે પેટ દુખતું હોય, અથવા સૂકાં કાળં કદી ભૂખથી વ્યાકુળ થઇ શકતાં હોય, કિંવા પર્વતને અતિસાર રોગની વ્યથા થતી હોય, અગર કોયલાથી અંધકાર કાળો થતો હોય, તોજ દેહના તરફ અંધન આવી શકે. અને અંધન નથી એમ કહું તો તે પ્રલક્ષ દેખાય છે; તો એ કોને છે ? કદાચિત્ દેહ અને આત્માની સંગતિથી બવઅંધન થતું હશે, એમ માતું તો તે પણ બરાબર ખ્યાલમાં ઉતરતું નથી. કેમકે, આત્મા સ્વપ્રકાશ અગ્નિતુલ્ય અને જડમૂઠ દેહ કાળવત્ હોવાથી, તદ્દેમના સંયોગથી દેહ બરગીભૂત થશે, અગ્નિને વિષે જે કપૂરની સ્થિતિ સર્વદા રહી શકતી હોય, તોજ દેહાત્મ સંઅંધથી બવઅંધ પ્રાપ્ત થાય. મંડપમાં દીપ પ્રકાશ કરે છે, અને તેની સત્તાથી કાગળની પૂતળાઓ નાચે છે; પરંતુ જે તેઓનો પ્રલક્ષ દીપની સાથે સંયોગ થાય, તો તેઓ સળગી ઉઠશે. તેજ પ્રમાણે આત્મા દેહપ્રકાશક છે અને તેની સત્તાથી એની સકલએષા થાય છે, પરંતુ તેની આત્માની

સાથે સંગતિ થાય, તો તે બળી જાય એમ મહારી સમજ છે. આત્માનું અનુસંધાન (ધ્યાન) કર્યાથી, જે ભવનું બાન થતું નથી, તો પ્રત્યક્ષ તેની સંગતિમાં શી રીતે રહી શકશે ? એટલા માટે, આત્માને, દેહને અને ઉભયના સંબંધને ભવબંધ નથી, એમજ લાગે છે; ત્યારે તે છે કોને ? તે કહી, આપ શંકાનું સમાધાન કરશો એટલી પ્રાર્થના છે.

એ ઉપર જગન્નંધરનાથ કહેવા લાગ્યા:—“હે માર્ક! હીક પૂછ્યું. જન્માન્તરના ત્વમારા સંસ્કાર કિતમ હોવાથી, સત્સંગતિ, ભગવદ્ભક્તિ, આત્માનાત્મવિચાર કરવાની ત્વમને સ્ફૂર્તિ થાય છે. પહેલાં ચૂડાજ્ઞા, લીજ્ઞા, મદાલસા, સાવિત્રી, ગાર્ગી, ઇત્યાદિ જે બ્રહ્મવાદિની સ્ત્રીઓ થઈ ગઈ, હૈમની કોટીમાં મૂકવાને ત્વમે યોગ્ય છે. અસ્તુ ! હવે ત્વમારા પ્રશ્નનો હું ઉત્તર આપું છું, તે સાંભળો.

યાવદેહેન્દ્રિયપ્રાણૈરાત્મનઃ સન્નિકર્ષણમ્ ।

સંસારઃ ફલવાંસ્નાવદ્ધપાર્થોઽપ્યવિવેકિનઃ ॥

માર્ક! કાણુપણું, મુંગાપણું, ખંડેરાપણું ઇત્યાદિ ઇન્દ્રિયોના ધર્મ તથા ક્ષુધા, તૃષ્ણા એ પ્રાણુધર્મ, તેમજ ક્રમ ક્રોધ લોભાદિ મનોધર્મ છે. સત્ત્વગુણથી જગત્તિ, રજોગુણવડે સ્વપ્ન અને તમોગુણદ્વારા સ્પૃષ્ઠિ થાય છે, તથા દેહનાં જન્મ મરણ થાય છે. પરંતુ જ્યાંતમા મહાત્મજ જન્મ મરણ થાય છે, ઇન્દ્રિયોએ કરેલું વિવેક સેવન નહોતું કર્યું છે, એમ સમજે છે. જ્યાં સુધી દેહેન્દ્રિય પ્રાણુદિકાના ધર્મ મહારાજ છે, એવો એને જામ થાય છે ત્યાં સુધી મંસાર મિથ્યા હોવા છતાં, એને દુર્ગમ વિવેક થઈ પડે છે, અને ભોગયવો પડે છે; અને એ ભોગનું ફળ અવિશ્રાન્ત જન્મ મરણ, સ્વર્ગ નરક, પાપ પુણ્ય ઇત્યાદિ બ્રમવડેજ સત્ય માને છે. સંસાર જે કે નિર્મલ છે, તોપણુ અવિવેકીને બ્રમવડે સદા ભામે છે અને ક્ષણરૂપ થાય છે. સારાંશ, દેહાત્મતાજ સંસાર બંધન છે, જે કે સંસાર મિથ્યા છે, તોપણુ

સ્વપ્રસ્થ પ્રદાર્ય જેમ સ્વપ્ર જ્ઞેનારાને સત્ય ભાસે છે, અને તેનાથી અનર્થોની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેજ પ્રમાણે દેહાદિ વિષયોનું ચિન્તન કરનારાને તેની સત્યતા અને તે દ્વારા અનર્થોની પ્રાપ્તિ થાય છે. જન્યુત થયા બાદ, અનુષ્ઠને ‘સ્વપ્નને વિષે મ્હેં જે જોયું તે સત્ય છે’ એવો મોહ થતો નથી અને અનર્થ પણ પ્રાપ્ત થતો નથી, તેજ પ્રમાણે જ્ઞાની પુરુષને વિષય પ્રતીતિ થવા છતાં તેનાથી અનર્થની પ્રાપ્તિ થતી નથી.

સારાંશ, અહંકારરૂપી દેહાદિ સંબંધજ સંસારનો આશ્રય છે, એમ સમજવું. શોક, ક્રોધ, ભય, કોપ, જન્મ મરણ ઇત્યાદિ વિકાર અહંકારનાજ છે, ચિદ્રૂપ આત્માના નથી. કેમકે, નિદ્રા અને સમાધિને વિષે તેમની પ્રતીતિ થતી નથી; તે વખતે અહંકાર લીન થએલો હોય છે, તેથી સુષ્પ દુઃખાદિ વિકારોની પ્રવૃત્તિ ચાલતી નથી. અર્થાત્ સંસાર તે અહંકારનોજ છે. અહંકારના તાદાત્મ્ય અધ્યાસથી જીવાત્માને સંસારની પ્રાપ્તિ અને તાદાત્મ્ય આરોપ નષ્ટ થાય, તો મુક્તિ પ્રાપ્તિ થાય એમજ સમજી લેવું.

[મૈનાવતી અને જલધરનાથની વચ્ચે ‘આત્માનાત્મ વિષયક’ ધણો સંવાદ થએલો છે, પરંતુ અંહી તેનું કિંચિત્ દિગ્દર્શન કરાવ્યું છે.].

થોડાક દિવસ બાદ મૈનાવતીની પોતાના પ્રત્યે કેવી નિષ્ઠા છે, તેની પરીક્ષા કરવાનો જલધરનાથના મનમાં વિચાર ઉત્પન્ન થયો. રોજના નિયમાનુસાર મૈનાવતી જ્યારે આવી, ત્યારે જલધરનાથ ત્હેના ખોળામાં પોતાનું માથું મૂકીને સૂઈ ગયા, અને ઘોર ખોલાવવા લાગ્યા તથા માયાથી એક ભરો નિર્માણ કરીને તેની પાસે મૈનાવતીના ધુટણની પાસેના ભાગ ઉપર દંશ કરાવ્યો, અને ખોળામાં બાકું બેસાડ્યું. અનુષ્ઠથી કીડીને ચટકો પણ સહન કરી શકતો નથી, પરંતુ મૈનાવતીએ પોતાના ગુરૂની નિદ્રાનો ભંગ ન થાય એ હેતુથી, તે ભરોનો દંશ તથા તેની અસહ્યવેદના સહન કરી. લાકડાની પેડે જ્યારે ત્હેવા ખોળામાં છિદ્ર પાડીને ભરો તેમાં પ્રવિષ્ટ થયો, અને જલધરની

ગરદન કરડવા લાગ્યો, ત્યારે તે ઝટ જાગૃત થઇને જોવા લાગ્યા કે કોણ કરડે છે ? મૈનાવતીના ખોળામાંહેના છિદ્રમાંહેથી વહીરહેલું રૂધિર જ્યારે ત્હેમના જોવામાં આવ્યું, ત્યારે ત્હેમણે એને પૂછ્યું માધ મૈનાવતી ! આ રૂધિર ક્યાંથી અને કેમ નીકળે છે ? મૈનાવતી ખોલી:-મહારાજ ! આપ સુધ્ધ રહ્યા હતા તે દરમ્યાન આ બમરો મ્હારી જાન ઉપર કરડ્યો, પરંતુ આપની નિદ્રામાં ખસેલ ન પડે, એટલા ખાતર હું બીલકુલ હાલી ચાલી નહિ; આખરે આ છિદ્રદ્વારા આપની ગરદન ઉપર જ્યારે કરડ્યો, ત્યારે આપ જાગી હડ્યા. આ રૂધિર આ ખોળામાંહેના છિદ્રમાંથી નીકળે છે. એનું આવું બાષણ અને ઘૈર્ય એ બન્નેનો ખ્યાલ કરતાં, એમની ખાતરી થઇ ચૂકી કે એનો પ્રેમભાવ તથા મ્હારા પ્રયેની શ્રદ્ધા અવ્યક્ત (પર્વત)ના જેવી સ્થિર છે. મનુષ્યને સહુથી પ્રિય પોતાનું શરીર હોય છે, પરંતુ એણે તો રખેને મ્હારી નિદ્રામાં બંગાણુ પડશે, એવા બયથી તેની પણ પરવા ન કરીધી. ધન્ય છે ! ધન્ય છે ! હવે એના ઉપર કૃપા કરવી ઉચિત છે, એવો એમનો નિશ્ચય થયો ત્યારબાદ મૈનાવતીને કહ્યું:-“માધ મૈનાવતી ! ત્હમારો નિરતિશય પ્રેમ તથા અવ્યક્ત શ્રદ્ધા જોઈ, હું પ્રમત્ત થયો છું, તો હવે ત્હમારી જે કાંઈ કામના હોય, તે કહો; હું પૂર્ણ કરીશ.”

મૈનાવતીએ કહ્યું:-“મહારાજ ! આપ મ્હારા મસ્તક ઉપર કૃપા-હસ્ત મૂકો અને કાંઈક મન્ત્રોપદેશ કરો, કે જેથી સકલસંદેહ નષ્ટ થઇ જાય, તથા અખિત્તકર્મ બસ્મીભૂત થઈ ને પરમાર્નંદ સ્થિતિ સદા બની રહે, એ સિવાય બીજું શું માગું ? મૈનાવતીના હાથથી ભગવદ્ વચનાનુસાર ‘પ્રણિપાત પરિપ્રશ્ન, સેવા’ એ ત્રણે શરણાગતની રીત યથાસ્થિત થઈ હતી, તેથી જાલંધરનાથ પ્રસન્ન થયા, અને ત્હેમણે એની ઇચ્છાને અનુમરીને પોતાનો વરદ હસ્ત એના મસ્તક ઉપર મૂક્યો. અને પોતાનો હૃદયગત મંત્ર પણ સંભાળાવવા લાગ્યા. પછી કહ્યું:-“માધ!

તું આ મન્ત્રનું નિત્ય અનુસંધાન કરતી રહેજે; એથી જન્મ મરણાદિ વિકાર તહને પ્રાપ્ત થશે નહિ. મનન કરવાથી જે સંસાર બંધમાંથી ત્રાણુ (રક્ષણુ) કરે છે તે મંત્ર, એવો એવો (મંત્રશબ્દનો) અર્થ થાય છે. આ નિર્મલ મંત્રના અક્ષરથી તું અક્ષર અક્ષરપ થશે, કારા કામળને જ્યારે અક્ષરનો લાભ થયો હોય છે, ત્યારેજ તેની પ્રતિષ્ઠા થાય છે; તે પ્રમાણે જ્યાં લગી આ દેહરૂપી કામળને અક્ષર (અક્ષ)ની પ્રાપ્તિ નથી થઈ, ત્યાં સુધી તે કારો અને નિષ્કળજ કહેવાય છે.

જનમંધરના શરૂ હસ્ત અને નિજમનનો મન્ત્રનો મૈનાવતીને લાભ થતાં વારને સકલ ઉપાધિનો લય થઇને તત્કાળ તહેને સમાધિ પ્રાપ્ત થઇ, અને ઉન્મની અવસ્થામાં તે રિધન થઇને રહી. અવસ્થા તો ચારજ છે. જાગૃતિ, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ, અને એ ત્રણેની અપેક્ષાથી એથી તુર્યા. એ તુર્યાની પરિપક્વતાનેજ ઉન્મની અવસ્થા કહે છે. લીંબોડી પ્રથમ કડની હોય છે, પરંતુ પાકી જવાથી તે ગળી થાય છે; તેજ પ્રમાણે થનારી જે શુભ વાસના કે, 'હું' ધન્ય, કૃતાર્થ છું', સાક્ષી દ્રષ્ટા છું', ઇત્યાદિ પ્રત્યગાત્મવિષયક અભિમાન, તેજ કડવાપણું છે; પરંતુ ઉન્મનીમાં તે હોતી નથી, એટલા માટે એ અવસ્થાને અતિમૃષ્ટ અને શ્રેષ્ઠ કહી છે. સાદર પાણીમાં ગળી જાય છે, છતાં તેની મધુરતા તેમાં રોપ રહે છે, તેજ પ્રમાણે તુર્યા સ્વરૂપને વિષે લીન થઇ જાય તો ઉન્મની થાય છે, અને તેમાં પૂર્ણાનંદરસની મધુરતા બાકી રહે છે. સારાંસ, ઉન્મની એટલે નિર્વિકલ્પ સમાધિ સમજવી. એ પ્રમાણે જનમંધરનાથની સંગતિથી મૈનાવતીને તદ્રૂપતા પ્રાપ્ત થઈ હતી.

મહેસ્વર્ગમણિસ્વર્શાલ્લોહં સ્વર્ગે ન તન્મણિઃ ।

ગુહસ્વર્ગમણિસ્વર્શાલ્લોહં યદ્વ મવતિ સ્વર્ગાન્ ॥

સ્પર્શમણિના સ્પર્શથી લોહ (ઘોઢું)તું સુવર્ણ થઇ જાય છે, પરંતુ તેને તદ્રૂપતા (સ્પર્શમણિત્વ) પ્રાપ્ત થતું નથી; પરંતુ ગુરૂરૂપ સ્પર્શમણિના સંયોગથી ક્ષણમાત્ર (ઉપદેશક્ષણ)માં શિષ્ય તો ગુરૂરૂપ બની જાય છે,

એથી કરીને સ્પર્શભણિના કરનાં ગુરૂની આ વિશેષતા સર્વત્ર વર્ણિત છે. અસ્તુ! જ્ઞાનધરનાથ આ પ્રમાણે સમર્થ ગુરૂના સમર્થ શિષ્ય હોવાથી, એમણે મેનાવતીને મંત્રોપદેશ, તથા મસ્તક ઉપર કૃપા હસ્ત મૂકીને ઉન્મત્ત-ભાવની પ્રાપ્તિ કરાવી દીધી હતી. એમાં આશ્ચર્ય પામવા સરખું કંઈ નથી. અથવા આશ્ચર્ય નહિ કેમ? છે. જે કાર્ય લોકોથી થવું અશક્ય, તે કરવું એને આશ્ચર્ય કહે છે. હનુમાને સમુદ્રનું ઉલ્લંઘન કર્યું અને અગસ્તિએ સમુદ્રનું પાન કર્યું. એને મોટું આશ્ચર્ય કહે છે. તે પ્રમાણે વિષય ભોગની ઇચ્છાને છોડીને મોક્ષની ઇચ્છા કરવી, એ આશ્ચર્યજ; કેમકે તે અનેક જન્મોને વિષે કરવામાં આવેલાં પુણ્ય કર્મોનું ફળ છે. અર્થાત્ કોટયાવધિ મનુષ્યોમાં ઇશ્વરના અનુગ્રહથી, જે કોઈ કૂટસ્થ ચિદ્રૂપ આત્માને જુએ છે, ત્હને જોઈને લોકો આશ્ચર્ય ભરિત થાય છે. સારાંશ, આત્મા, તેનું જ્ઞાન અને તેનો જ્ઞાતા એ સર્વ આશ્ચર્ય તુલ્ય જ છે. આત્મતત્ત્વ જાણનારો અને જ્ઞાનેચ્છુને ઉપદેશ કરનારો પુરૂષ પરમેશ્વરની પેઠે અત્યંત દુર્લભ હોવાથી, લોકોને તે આશ્ચર્યભૂત થઈ પડે છે. તેમજ મનવાળીને અગોચર આત્માનું શબ્દવડે વર્ણન કરવું, અને તેનાથી નિર્વિકલ્પક સાક્ષાત્કાર થવો, એ પણ આશ્ચર્ય છે. આત્મતત્ત્વ જ્ઞાતા સુરૂપ ગુરૂની પાસે જઈને, આત્મજ્ઞાન શ્રવણ કરે છે, તે પણ એક વૈષયિક દૃષ્ટિવાળા પુરૂષને આશ્ચર્ય જનક કેમ ના લાગે? તેજ પ્રમાણે જન્મભર શ્રવણાદિ કર્યાં કરીને થાકી જવા છતાં તે આત્માને જાણતા નથી, એવા પુરૂષા પણ આશ્ચર્યવત્ હોય છે. સારાંશ, જ્ઞાનધરનાથ અને મેનાવતીનું કાર્ય આવી આશ્ચર્ય કોટિનુંજ હતું, એમ સમજવું. અસ્તુ!

નિર્વિકલ્પક સમાધિમાં સ્થિત મેનાવતીને જ્ઞાનધરનાથે સાવધ કીધી અને પૂછ્યું:—“કેમ, માઈ મેનાવતી! ત્હમारी શી ઇચ્છા છે?” મેનાવતીએ કહ્યું:—“મહારાજ! આપની કૃપાથી હું પૂર્ણકામ થઈ છું.”

મદ્જ્ઞાનોદિતં વિશ્વં મય્યેવ લયમાગતમ્ ।

અપરોક્ષચિદાનંદસામ્રાજ્યમધુનાસ્મ્યહમ્ ॥

મહારા સ્વરૂપના અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થએલું વિષ્ણુ મહારામાજી વિલીન થએલું છે, અને હાલ હું સમ્યક્દાનંદ અપરોક્ષપદના ઉપર સ્થિત થઈને પૂર્ણકામ થઈ છું.

યશોદાગીતમધુરૈર્મૃદુલેવાંતમાયિતૈઃ ।

લાલિતઃ પ્રાપિતો નિદ્રાં મોદે ગોવિંદચત્ર સદા ॥

મહારાજ ! યશોદાના ગાયનના માધુર્યથી લાલિત અને નિદ્રા મુખની પ્રાપ્તિ કરાવી દીધેલી હોવાથી, કૃષ્ણ જે પ્રમાણે આનંદિત થતા હતા, તે પ્રમાણે ‘યશો-દા’ યાને કીર્તિપ્રદ વિદ્યાએ ગાયેલાં વાક્યોને શુર-મુખે શ્રવણ કરવાથી જેનામાં માધુર્ય ઉત્પન્ન થયું છે, અને જે સૂક્ષ્મ અર્થ પ્રતિપાદક તથા સુખોત્પાદક હોવાથી જેમનો સ્પર્શ કામલ છે, એવા વેદાન્ત વાક્યોવડે લાલિત અને પ્રપંચ વિસ્મૃતિરૂપ નિદ્રાને પ્રાપ્ત થએલી હું સદા આનંદિત થાઉં છું.

શ્રીમતાં કૃપયા નૂનમસ્માકં કિમુ દુર્લભમ ।

હે શ્રી શુરો ! આપ સરખા સ્વાત્માનુભવસંપન્ન, અને જેમનું કયા પૂર્ણ ચિત્ત છે, એવા આપની કૃપાથી, શિષ્યભાવને પ્રાપ્ત થએલા હમારા જેવાને શું દુર્લભ છે ? કાંઈ પણ નહિ; સદ્યગુણ સુદ્ધભ છે. સારાંસ, શુરએ ઉપદેશેલા માર્ગે અને જાતથી કરેલા અભ્યાસવડે, જે પ્રમાણે પક્ષિણી પાંખવડે વિચારપદમાં^૧ સ્થિત થાય છે, તે પ્રમાણે મૈનાવતી વિચારપદમાં^૨ સ્થિત થઈ. કોઈએ કોઈને એકાદ ગામનો માર્ગ બતાવ્યો હોય, છતાં તે મનુષ્ય તે માર્ગે ગમન ન કરે, તો ઇચ્છિત ગામ પહોંચી શી રીતે શકે ? તેજ પ્રમાણે મોક્ષગામનો માર્ગ શુરએ બતાવ્યો

૧ વિ-ચાર-પદ=પક્ષિઓનો સંચાર જેમાં છે, એવું સ્થાન અર્થાત્ આકાશ.

૨ વિના પક્ષિણા ગરુડેન ચરતીતિ વિચારો વિષ્ણુસ્ત-ત્પદમ, ‘તદ્વિષ્ણોઃ પરમં પદમ.’ ગરુડગામી વિષ્ણુ અર્થાત્ સર્વવ્યાપી પરમાત્મા, હેતુ પરમપદ, જે મુક્તિને વિષે પ્રસિદ્ધ છે, તે.

હોય, પરંતુ તે. માર્ગે શિષ્યનું ચાલવું (વર્તન) ન થતું હોય તો તે સ્થળ પ્રાપ્ત શી રીતે થઈ શકે ? એટલા માટે ગુરૂને માર્ગદર્શક કહ્યા છે, અને ચાલવું એ શિષ્યનું કામ છે. મૈનાવતી જે એમના ઉપદેશાનુસાર ન વર્તી હત, તો એને આનંદરૂપ મોક્ષની પ્રાપ્તિ કદી ન થઈ હત. અરુ !

આ પ્રમાણે મૈનાવતીને કૃતાર્થતા પ્રાપ્ત થઈ. તોપણ ત્હેણે નિલ ગુરૂનું દર્શન, પૂજન, ધ્યાન, સેવન ઇત્યાદિક ન છોડી દીધું.

યાવજ્જીવં ત્રયં વંદેદ્ગુરું વેદાન્તમીશ્વરમ્ ।

કૃતાર્થતા પ્રાપ્ત થઈ હોય તોપણ, જ્યાંસુધી જીવ છે ત્યાંસુધી ગુરૂ, બ્રહ્મવિદ્યા, અને ઇશ્વર એ ત્રણેને વંદન કરવું જોઈએ, એમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. તે નિયમને અનુસરીને મૈનાવતી ગુરૂનું વંદન પૂજન કર્યા કરતી હતી.

પરમપદ પ્રાપ્તિને માટે, ગુરૂવગર અન્ય સાધન નથી, એ પ્રમાણે વેદશાસ્ત્ર પુરાણાદિકોમાં ત્હેમનો મહિમા વર્ણવેલો છે, તે યથાર્થ છે. પરંતુ આ બીજા કલિકાળમાં લોકો એ ગુરૂ અને દીક્ષાનું યથાર્થ તત્ત્વ સમજતા નથી. ગુરૂ શિષ્યોને પોતાના પેટનો ખાડો પૂરવાને માટે કાંઈક મંત્રપ્રદાન કરે છે, અને શિષ્ય પણ પોતાને વૈભવ પ્રાપ્તિ થાય એવી સમજથી ત્હેમની પાસેથી દીક્ષા ગ્રહણ કરે છે. વરતુતઃ ત્રિવિધ તાપમાંથી નિર્મુક્ત થવા સાફ ગુરૂ આદિ પાસેથી દીક્ષા ગ્રહણ કરવાની છે, નહિ કે ભાગ્યને માટે. પરંતુ જેમના પોતાનાજ તાપની શાંતિ થઈ નથી, અને સર્વ કાલ જેઓ અશાંતચિત્ત છે, તેવાની પાસે કાંઈ તીવ્ર મુમુક્ષાધારણ કરીને જાય, તો શું ? પોને જાતે ડૂબેલા બીજને શી રીતે તારી શકવાના હતા ? તેમજ ત્હેમનાથી શિષ્યના તાપનું શમન શી રીતે થઈ શકશે ? એટલા માટે જેઓ સદા સેવન કરવાને યોગ્ય છે, એવા ગુરૂનાં યોગ્ય લક્ષણોનું અત્રે નિરૂપણ કરીશું; તેમજ શિષ્યે પણ કેવા લક્ષણ સંપન્ન થવું જોઈએ, જેથી અધિકારી ગુરૂનારા

શીઘ્ર તત્ત્વસાક્ષાત્કાર થઈ શકે, તે પણ બતાવીશું. ભગવાન ઉદ્ધવને કહે છે કે:—

સન્તોઽનપેક્ષા મચ્ચિન્તાઃ પ્રશાન્તાઃ સમર્શનાઃ ।

નિર્મમા નિરહંકારા નિર્દ્વેષા નિસ્પરિગ્રહાઃ ॥

બ્રહ્મને જાણનારાને બ્રહ્મરૂપ જ કહેવામાં આવે છે, તેજ પ્રમાણે સત્રૂપને સાક્ષાત્ કરનારાને સન્ત કહે છે. અને તેવાજ સદ્રૂપને ઉપદેશ કરવાથી, ‘સદ્ગુરુ’ એ નામ પ્રસિદ્ધ થયેલું છે. ‘સદેવ સૌમ્યેદમગ્ર આસીદેકમેવાદિતીયમ ।’ અર્થાત્ ‘હે સૌમ્ય ! સૌંદર્યની પહેલાં એક આદિતીય સદ્રૂપ પરમાત્માજ હતા.’ એ શ્રુતિમાં કહેલા સદ્રૂપ પરમાત્માના બોધક હોવાથી, જેમને ‘સત્-ગુરુ’ (ગુણાતિ-ઉપદિશતિ) એ પ્રમાણે કહે છે, તેમજ જેઓ વ્યાવહારિક વિષયને બોધ કરે છે, તેમને ‘ગુરુ’ કહે છે. આ ઉપરથી ‘સન્ત’, ‘ગુરુ’ એ ભિન્ન ભિન્ન હોય છે, એમ ન સમજવું. અસ્તુ !

સન્તોનાં ગુણુ તો અમિત છે, પરંતુ અત્રે તો તેમાંહેના આદ્યગુણ કથન કરેલું છે. હે ઉદ્ધવ ! પ્રથમ નિરપેક્ષા એ ગુણુ છે. જેએકલા અગર સાંભળેલા વિષયને સાર જેમને ઈચ્છા થતી નથી; કેમકે વિષય ‘અસત્ બોધક તથા તુચ્છ’ હોવાનું તેઓને પૂર્ણગ્ઘન હોય છે. તથા જેઓ સર્વકાલ મ્હારા સ્વરૂપને વિષે પોતાના ચિત્ત રાખે છે. જેમનામાં કામ ક્રોધ લોભાદિદોષો વસતા નથી, અને તેથી તેઓ પ્રશાન્ત હોય છે. કાંઈએ પ્રાણુન્ત અપકાર કરવા છતાં, જેમને ક્ષોભ ઉપજતો નથી, અને ઉલટો તેઓ તે અપકાર કરનારા ઉપર ઉપકાર કરે છે, એ ત્રીજો ગુણુ છે. આ પ્રકારની પ્રશાન્તતાનું કારણુ એ હોય છે કે એમનું સર્વત્ર સમન્વય રહે છે. જગત્ જોકે વિષમ (દ્વિત, હંડયુક્ત) છે, તોપણ નાગનાને છોડીને, જેઓ સમ બ્રહ્મ ઉપર દાંબ રાખે છે, અને સવને એકરૂપ જુએ છે. ત પ્રમાણે જેમણે દેહની આક્રંતાને અને તત્સંગ ધીંઓની મગતાને તથા દીધેલાં હોય છે, તેમજ

તેઓ દ્વંદ્વ (સુખ દુઃખ, માનાપમાન, શીતોષ્ણ ઇત્યાદિ) વિરહિત હોય છે. દેહ વાધના મ્હેંડામાં પડે અથવા પાલકી ઉપર ચઢે તેનાથી જોને દુઃખ અગર હર્ષ થતો નથી. દેહની છાયા વિષ્ણુ ઉપર પડે અગર પાલકીમાં પડે તેથી કયા પુરપને દુઃખ સુખ થાય છે ? કોઈને નહિ. તેજ પ્રમાણે મુક્ત પુરુષોને દેહના ભોગથી હર્ષ ઉદ્ભવ ઉપજતાં નથી. અને આઠમો ગુણ કોઈ વસ્તુનો સંગ્રહ ન કરવો, તે છે. આ પ્રમાણે એ આઠ ગુણ અષ્ટસિદ્ધિઓની માફક જેમની પાસે નિવાસ કરે છે, તેમનો સમાગમ કરવાથી અને તેમના ઉપદેશામૃતનું પાન કર્યાથી, તથા તેમની પાસેથી દીક્ષા ગ્રહણ કરાધાથી જીવ પૂર્ણકામ થાય છે. હવે શિષ્યમાં પણ કેવાં લક્ષણ હોવાં જોઈએ, તે જુઓ !

અમાન્યમત્સરો વક્ષો નિર્ગમો વૃહસૌહૃદઃ ।

અસત્સ્વરોડર્યજિજ્ઞાસુરનસૂયુરમોઘવાક્ ॥

શિષ્ય માન રહિત હોવો જોઈએ. કોઈ માન સન્માન કરે, તોપણ પ્રયત્ન પરનથી કેળવું જાડ અથવા પાણીમાં રવિમંડલ કંપિત થાય છે, તે પ્રમાણે કંપિત થવું. કેમકે, હું જો માન સ્વીકારીશ તો મહને દેહાભિમાન વિશેષ થશે, અને પછી કોઈ અપમાન કરશે તો દુઃખ પણ થશે એમ સમજવું. તેમજ મત્સર ન કરવો. જ્ઞાનાભિમાનથીજ તે ઉત્પન્ન થાય છે. વસિષ્ઠ વિશ્વામિત્રનું યજ્ઞાન્ત ક્યાં અગ્નિયું છે ? અથવા અંબરીષ દુર્વાસાની કથા ક્યાં અશ્રુત છે ? કિંવા કર્મકં બ્રાહ્મણોએ નિન્દા અને તિરસ્કાર કરી કૃષ્ણને અન્નપ્રદાન ન કર્યું, એ વાત પણ ક્યાં પ્રસિદ્ધ નથી ? એનું મૂળ જુઓ તો જ્ઞાનનું અભિમાન. અજ્ઞાની પુરુષ કોની સાથે કોના કુમખ ઉપર મત્સર કરવાનો હનો ? એટલા માટે નિર્મ-સરતા ધારણ કરવા ખાતર જ્ઞાનનું અભિમાન કાઢી નાંખવું. તથા ત્રસેવા માટે નિરાશ્રયપણું હોવું જોઈએ, અને દેહમેહ મત્સ્યાદિની પમનાપણ તથા દેવી જોઈએ. તેજ પ્રમાણે ગુરુના ઉપરજ અન્નપ્રેમ હોવો જોઈએ, તથા શરીર સંગત

થાય તોપણ ચિત્તને ચંચલ ન થવા દેવું જોઈએ. કૃપણનું શરીર ધરમાં, શહેરમાં, દેશાન્તરમાં ફરતું હશે, તોપણ લેવું મન તો જ્યાં ધરમાં ખમ્મનો હોય છે ત્યાંજ તેના ઉપરજ અચળ રહે છે; તે પ્રમાણે ગુરૂનેજ મુખ્ય ધન સમજીને, લેમના ચરણકમળમાં ચિત્તને સ્થિર રાખવું અને પરમાર્થજ્ઞાનની ઇચ્છા હોવી જોઈએ તથા અનસૂયુ (ગુરૂમાં અસૂયા યાને ગુણોપરદોષારોપ ન કરવો) તેમજ નિરર્થક બકવાદ ન કરવો. એવા નવ ગુણ અવશ્ય હશે, તો પૂર્વોક્ત સદ્ગુરૂની કૃપાથી, શિષ્યને સાયુજ્ય પદની પ્રાપ્તિ થશે, એ નિઃસંશય સમજવું. આ પ્રમાણે ગુરૂ અને શિષ્ય એ બન્નેનાં લક્ષણ જાણવાથી, અજકાલના ગુરૂશિષ્યમાં જ્ઞાનાભાવ કેમ હોય છે તે આદર્શવત્ જણાઈ આવશે. પરંતુ એટલું ખ્યાલમાં રાખવું કે એ લક્ષણો પરમપદ પ્રાપ્ત કરાવવાને સમર્થ ગુરૂનાં, તથા તે પદની ઇચ્છા કરનારા શિષ્યનાં છે. અસ્તુ !

જગદંધરનાથનો અને મૈનાવતીનો આ પ્રકારનોજ અધિકાર હતો. તેથીજ લેમના સમાગમથી, ઉપદેશથી તથા દીક્ષા ગ્રહણ કરી કૃપા હસ્ત માથે મૂકાયાથી તે કૃતાર્થ થઈ હતી. નહિ તો, રામદાસસ્વામીની પાસે એક શિષ્ય આગ્યો હતોજ, તેની હકાકતનો પણ ખ્યાલ કરે:-

કોઈ એક ગૃહસ્થે રામદાસસ્વામીની એવી કાંતિ સાંભળી કે તે સાક્ષાત્ હનુમાનનો અવતાર છે, અને મોટા ચમત્કારી પુરુષ છે. એમની જેના ઉપર કૃપા થાય છે, તેનું કલ્યાણ થાય છે, માટે આપણે પણ એમની પાસે જઈને એમનો ઉપદેશ ગ્રહણ કરવો, એ પ્રમાણે એણે નિશ્ચય કર્યો. ત્યારબાદ, એક દિવસ તે સ્વામી મહારાજની પાસે આવી પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો ત્યારે લેમણે એણે ત્રયોદશાક્ષરમંત્ર (શ્રીરામ જય રામ જય જય રામ) આપ્યો, અને તેનો જપ કરવાનું કહ્યું. સાંત્રુઓનું શીઘ્ર એવું હોય છે કે વિષયાસક્ત સંસારીપુરુષોને લેમના અધિકારાનુસૂય મંત્રોપદેશ કરીને સન્માર્ગે પ્રવર્તાવવા. તે મુજબ

૧ અહીંયાં જ્ઞાનજ્ઞાન નહિ સમજવું, પરંતુ આત્માનુભવજ્ઞાન.

ત્હેમણે મંત્ર તો આપ્યો, પરંતુ આ ગૃહસ્થને પરમાર્થ ઓછોજ જોઈતો હતો ? એણે તો એમના ઉપદેશથી ભાગ્ય વિશેષ ખુસે, એ હેતુથી શિષ્ય બની તે ઉપદેશ લીધો હતો. ધણા દિવસ વીત્યા ત્યારે એને જપ કરતાં કરતાં કંટાળો આવી ગયો, અને એને એવું લાગ્યું કે સ્વામીજીના મંત્રોપદેશમાં કાંઈ ચમત્કૃતિ નથી. કેમકે, ‘જ્યારથી મ્હેં મંત્ર લીધો, સારથી વિશેષ લાભ તો કર્યો થતો નથી પરંતુ ઉઘટી કાંઈને કાંઈ આપત્તિજ આવતી રહે છે, એ પ્રમાણે એના મનમાં સ્વામીને માટે તથા એમના મન્ત્રને માટે અભાવ ઉત્પન્ન થયો.

થોડાજ વખતમાં તુકારામની કીર્તિ જ્યારે એના સાંભળવામાં આવી. ત્યારે એણે વિચાર કર્યો કે, ‘તુકારામ મોટા મહાત્મા છે અને ત્હેમની સાથે ભગવાન બોલે છે અને ખાય છે પીએ છે,’ એ પ્રમાણે લોકો વાત કરે છે, તો ત્હેમની પાસે જઈને મંત્રોપદેશ અહણુ કરીને હું કૃતાર્થ થાઉં. સારખાદ એક દિવસે ચાલીને એમની પાસે ગયો, અને ઉપદેશ કરવા સાર ત્હેમને પ્રાર્થના કીધી. તુકારામે પૂછ્યું ‘પહેલાં ત્હમે કોઈ પાસેથી મંત્રનો ઉપદેશ લીધો હતો ?’ એણે કહ્યું:— ‘રામદાસનો મંત્ર લીધો હતો. એ ઉપર તુકારામે જવાબ દીધો:—‘ત્યારે હું એમનાથી શું વિશેષ કહેવાનો હતો ? તથા શાસ્ત્રનો એવો નિયમ છે કે એકજ ગુરુ પાસેથી દીક્ષા અહણુ કરવી જોઈએ. એથી હવે મ્હારાથી ત્હમને ઉપદેશ થઈ શકે તેમ નથી.’ તે ગૃહસ્થે કહ્યું:— ‘આપનો અધિકાર મોટો છે; આપની કીર્તિ મ્હેં સાંભળી છે માટે આપે મ્હને નિરાશ ન કરવો જોઈએ. આપનો અનુગ્રહ સંપાદન કર્યા વગર હું અહીંથી ખસવાનો નથી.’ સારે તુકારામ બોલ્યા:—“ભાઈ ! એમજ જો હોય, તો પહેલાં રામદાસનો મંત્ર એમને પાછો આપી આવો, પછી હું ત્હમને ઉપદેશ કરીશ.” તે ગૃહસ્થ તુકારામનું વચન સાંભળી ત્યાંથી જ નીકળ્યો તે જ્યાં કૃષ્ણાનદી ઉપર રામદાસ સ્વામી સ્નાન સ્નાન્યાદિ કર્મ કરતા હતા, ત્યાં આમળ આવી પહોંચ્યો, એણે ત્હેમને

નમસ્કાર કરીને કહ્યું કે, આપનો ઉપદેશ મળે વિશેષ ભાગ્યશાળી બનાવી શકશે, એ હેતુથી મેં લીધો હતો, પરંતુ આપનો આપેલો એ મંત્ર મળે અનુકૂળ થઈ પડ્યો નહિ. જ્યારથી મંત્રોપદેશ લીધો છે, ત્યારથી કાંઈને કાંઈ આપતિ આવતી રહી છે, માટે એ મંત્ર આપ પાછો લઈ લ્યો. રામદાસ કહેવા લાગ્યા:—“દીક, બાઈ ! મ્હારો આપેલો મંત્ર ત્હારે આજથી નાંખવો.” એણે કહ્યું:—“જેવો આપ્યો, તેવો પાછો લઈ લ્યો, અને દક્ષિણમાં આપેલાં રૂપીઆ પાછા આપી દો.” તે સાંભળીને રામદાસ તો દસવા લાગ્યા, પરંતુ એને ચમત્કૃતિ બતાવવા સાર કહ્યું કે, “બાઈ ! નદીના પાણીના કોગળા કરો અને આ પથ્થર ઉપર થુંકો.” એણે ઝટ કરતા કોગળા કર્યા અને પથ્થર ઉપર જેવો થુંક્યો કે તરતજ મંત્રના તેર અક્ષર (શ્રીરામ જય રામ જય જય રામ) તેના ઉપર ઉપસી આવ્યા તથા એની વાણી બંધ થઈ ગઈ.

પછી તે ગૃહસ્થ દુઃખી થઈને તુકારામની પાસે આવ્યો, અને ‘હૂંહૂંહૂં’ વગેરે ઇશારત કરીને ‘એને મંત્ર પાછો આપી આવ્યો છું, આપ હવે ઉપદેશ કરો’ એમ સૂચવવા લાગ્યો, તુકારામ જ્ઞાન દૃષ્ટિથી સર્વ હકીકતનો ભેદ પામી ગયા. અને રામદાસનો કેવો અધિકાર છે, તે તો એ પહેલેથીજ જાણુતા હતા; તેથી એના ઉપર દયા કરાવવા સાર, તુકારામ એ ગૃહસ્થને લઈને જ્યાં રામદાસ હતા ત્યાં આગળ આવી પહોંચ્યા. ત્યાં આવ્યા બાદ રામદાસને નમન કરીને તુકારામે કહ્યું:—આની વાણી બંધ થઈ ગઈ છે, તો આપ એનાપર કૃપા કરો; એ તો મૂઢજ છે. દેવયોગે આપ સરખા સમર્થ ગુરૂની મુલાકાત થઈ અને મંત્રોપદેશ પણ લીધો, તોપણ જન્માન્તરનાં સંસ્કાર પાપી હોવાને લીધે, આપને માટે તેમજ આપના મંત્રને માટે એના મનમાં કુભાવ ઉત્પન્ન થયો, અને મ્હારી પાસે ઉપદેશ મેહણ કરવા સાર આવ્યો આવ્યો. પરંતુ એણે જરૂરજી વિચાર ન કર્યો કે એના

મંત્રમાં તો આટલું બધું સામર્થ્ય છે, કે કોગળા કરી પથ્થર ઉપર થૂકતાવારને તે અક્ષરો પ્રગટી નીકળ્યા. અસ્તુ ! હવે આપ એના ઉપર દયા કરો. રામદાસે તુકારામના બાપણનું માન રાખ્યું અને કહ્યું કે, જ્યાં આગળ કોગળા કરીને થૂક્યા છે, તેજ જગ્યા આગળ જીભથી ચાટશે, તો એની વાણી પાછી પહેલાંના જેવીજ થઈ જશે. રામદાસના વચનને અનુસરીને, તે ગૃહસ્થે જે પથ્થર ઉપર અક્ષર પ્રગટ થયા હતા, ત્યાં આગળ જીભથી ચાટવા માંડતાં તરતજ તેની વાચા ખુલી ગઈ, અને પહેલાંની માફક બોલવા લાગ્યો. પછી તહેણે રામદાસસ્વામીને દંડવત્ નમન અને પ્રાર્થના કાઢી અને પોતાના અપરાધની ક્ષમા યાચી. તુકારામે કહ્યું:—અરે એમના મનમાં કોષ હત, તો ત્હમારા ઉપર એ દયા શેના કરત ? જેમના સામર્થ્યથી આ જડ પથ્થરને પણ અક્ષરની પ્રાપ્તિ થઈ, તો સમૈતન એવો જે તું ત્હેને અક્ષર (બ્રહ્મ) નો લાભ શું નહિ થઈ શકત વાર ? પરંતુ શ્રદ્ધા વિના સંધળું શૂન્ય ! અસ્તુ ! હવે એમની સેવા તથા આપેલા મંત્રનો જપ કરતાં રહેવું. ત્હમને ઉપદેશ કરવાનો મ્હારો અધિકાર નથી. એટલું એમણે કહ્યાબાદ, સહુ પોતપોતાના સ્થાનપર ચાલ્યા ગયા. તાત્પર્ય, એ છે કે આ પ્રકારના અનધિકારી શિષ્યને સમર્થ ગુરૂ પણ શું કરી શકશે ? બીજી દૃષ્ટિથી જોઈશું, તો અધિકારસંપન્ન શિષ્યની અનધિકારી ગુરૂપણ શી કામના પૂર્ણ કરી શકે તેમ છે ? એટલા માટે, બન્નેય જે યથાધિકારી હશે, તો દીક્ષામહણુ દ્વંદ્વધર્મી નીવડશે.

સાધુ અનધિકારી પુરૂષને જ્ઞાનોપદેશવડે જ્ઞાની બનાવીને મુક્ત કરી દેત, તો સંસારના સર્વ પ્રાણીઓ મુક્તિનો લાભ લઈ શકત, અને કોઈપણ દુઃખી રહેત નહિ; પણ એ પ્રમાણે કરતા નથી, તે ઉપરથી કોઈ એવી શંકા ઉપસ્થિત કરશે કે સંતકૃપા સમર્થ નથી; તો એનું સમાધાન નીચે પ્રમાણે છે. અનધિકારીથી જો કે જ્ઞાન સમજાશે નહિ, તોપણ તે કૃતાર્થ તો કરે છેજ, કેવી રીતે ? તો ખ્યાલ કરો. જે

ઉપાયથી લેને અધિકાર પ્રાપ્ત થશે, તે ચિત્ત શુદ્ધિનો માર્ગ તો દેખાડવાનોજ, અને યથાવિધિ શરણે આવીને અગર જો કે તત્ત્વજ્ઞાન સમગ્રનું નહિ હોય, તોપણ પોતાના ચરણને જે શિષ્ય છોડશે નહિ, લેને તો અવશ્ય તે કૃતાર્થતા પ્રાપ્ત કરાવી દેશેજ. પરંતુ ગુરુચરણને છોડીજનારો સન્માર્ગથી બ્રહ્મ થાય છે, તેમાં સંત ખીચારા શું કરે ? એટલા માટે તત્ત્વસાક્ષાત્કાર થતાં સુધી સમર્થગુરુ ઉપર શ્રદ્ધા રાખીને શિષ્યે લેમનું સેવન કરવુંજ ઉચિત છે. મૈનાવતીની એ પ્રમાણે જલધરનાથના ઉપર અચળ શ્રદ્ધા હોવાથી, લેમની કૃપા અને નિવિંકલપદ સમાધિપર્યન્ત રૂલરૂપ નીવડી.

સારાંશ, મૈનાવતીની માફક જેમણે સદ્ગુરુની કૃપા સંપાદન કરી હોય, અને તેનાવડે જેમને માતાના ઉદરમાં વારંવાર જન્મ ધારણ કરવો પડે નહિ હોય લેમનોજ જન્મ ઉત્તમ, યાને સદ્ગુરુએ સમજવો.

इति श्रीमत्परमहंस परिव्राजकाचार्य सहजानंदसरस्वती
शिष्य श्रीइत्तात्रेयविरचिते नवनाथचरित्रे मैनावतीसमाधि-
प्राप्तिर्नाम प्रथमोऽध्याय ॥ १ ॥

॥ श्रीगुरुदत्तात्रेयापणमस्तु ॥

। इति शिवम् ।

દ્વિતીયાઽધ્યાયઃ

મુકુપદમવલંબ્ય બ્રહ્મવિદ્યાતરિત્યા ।

અધિગતપરપારા રાજમાતાઽતિધન્યા ॥ જ્ઞા. ગ. ॥

ગોપીચંદ્રરામની માતા મૈનાવતી, ગુરુ જળધરનાથના ચરણોને આશ્રય કરીને, ત્હેમના અશીર્વાદથી બ્રહ્મજ્ઞાનરૂપ નૌકામાં સ્થિત થઇ અને સંસારસમુદ્રનાપર કિનારાને, અર્થાત્ માયા તેમજ તેના કાર્ય સંસારશૂન્ય બ્રહ્મપદને, પ્રાપ્ત થઇને કૃતકૃત્ય થઇ. ઐહલૌકિક અને પારલૌકિક ઐશ્વર્યની પ્રાપ્તિવડેજ કૃતકૃત્યતા સમજનારાના કરતાં મૈનાવતીની ધન્યતા અત્યંત શ્રેષ્ઠ સમજવી. એની ઉપમામાં ક્ષીરસમુદ્ર, જ્યોત્ષ્ણ, તથા મેરૂપણુ આવે નહિ. ખ્યાલ કરો ! મેરૂ, સૂર્ય, ધૂળ, પક્ષી ઇત્યાદિ જો કે આકાશમાં વિચરે છે, અને તેમનાથી તે ક્ષિપ્ત થતું નથી, તોપણુ સર્વદા નીરસ (સુખશૂન્ય) હોય છે. તેજ પ્રમાણે ક્ષીર સમુદ્ર સરસ (જલસહિત) હોવા છતાં, ચંદ્રોદયમાં વૃદ્ધિરૂપ પરિણામને પ્રાપ્ત થવા છતાંયે તેનો ત્યાગ કરી દેછે, યાને તેને દ્વાસ પરિણામની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેજ પ્રમાણે મેરૂ જોકે દ્વાસ વૃદ્ધિ વિકારરહિત છે, અને સુવર્ણમય હોવાથી લોકોને હર્ષોત્પાદક થઇ પડે છે, તોપણુ તે હર્ષનો આધાર થતો નથી; કેમકે તે જાતે જડ છે. પરંતુ, ગુરૂપાથી આત્મરૂપ બનેલી મૈનાવતી, નીરસ નથી, પરંતુ સુખરૂપ છે. ‘રસો વૈ સઃ’ એ શ્રુતિમાં આત્માને રસ (સુખ)રૂપ વર્ણવ્યો છે. તેમજ મૈનાવતી, વૃદ્ધિક્ષય પરિણામશૂન્ય છે, અર્થાત્ સર્વદા એકરૂપ હોવાથી નિત્ય છે. એથી કરીને, નીરસ આકાશ, વૃદ્ધિક્ષય યુક્ત ક્ષીરાબ્ધિ, અને મોદરહિત મેરૂ, ત્હેની ઉપમાને શી રીતે પ્રાપ્ત થઇ શકવાનાં હતાં ? સારાંશ, જે નિત્યાનંદાત્મક થએલી હતી ત્હેને ઉપમા, જે આત્માની તુલ્ય બીજો આત્મા હત તોજ આપી શકાત; પરંતુ આનંદરૂપ આત્મા એક અદ્વિતીય હોવાનું શ્રુત્યાદિદોમાં વર્ણવેલું છે.

આના ઉપર શંકા થશે કે શ્રુતિમાં આકાશની ઉપમાં આત્માને આપેલી ધણાં સ્થાનમાં જણાઈ આવે છે; તો પછી આત્મરૂપ અનેલી મૈનાવતીને તેની ઉપમા આપવામાં શી હરકત છે? એમ જો ન થઈ શકે, તો સાત્ત્વમાં આત્માને આકાશની ઉપમા શા હેતુથી આપી છે? તે પણ સમજાવો. એના સમાધાનમાં કહેવામાં આવે છે કે આકાશમાં સાયંકાળે અને પ્રાતઃકાળે નીચ પીત રક્ત વિગેરે ધણાં રંગ મૂઠ દૃષ્ટિથી પ્રતીત થાય છે, તોપણ વિવેકીની દૃષ્ટિએ અનેક રંગોના આશ્રય હોતો નથી. તેજ પ્રમાણે રક્ત શ્વેતસ્થામ (રજઃસત્ત્વતમ) ગુણોનો આધાર આત્મા છે, એ પ્રમાણે મૂઠને પ્રતીત થવા છતાં, વસ્તુતઃ જ્ઞાનીની દૃષ્ટિએ ગુણોને પૃથક સત્તા છેજ નહિ, એથી તેમના આધારત્વને પણ અભાવજ છે; એજ હેતુથી આકાશની ઉપમા આપી છે. તથા આકાશમાં ધણા મેઘો આવે છે અને જાય છે, તોપણ તેમાં કદીપણ જલ-રેખા જણાતી નથી; આ જલસંબંધશૂન્ય ધર્મવડે, વૈષયિક સુખની ઉત્પત્તિ અને નાશ પ્રતીત થયો, તોપણ આત્માને વિષે તેનો કશો સંબંધ નથી, એજ હેતુથી આકાશની ઉપમાં શ્રુતિમાં વર્ણવી છે. તેમજ આકાશ બુરારંગનું છે. તથા કદર્મના જેવી તેની આકૃતિ છે, એમ અવિવેકીને લાગે, તોપણ તે આકાર અને વર્ણ મિથ્યા છે; તે પ્રમાણે આત્માને વિષે આકારત્વ અને અજ્ઞાનત્વની પ્રતીતિ લોકદૃષ્ટિએ થવા છતાં જ્ઞાનીની દૃષ્ટિએ તેનો અભાવજ હોય છે; એજ કારણથી આકાશની ઉપમા કહેલી છે, એમ જણવું. અસ્તુ !

મૈનાવતી સદ્ગુણની પાસે જઈને જે પ્રમાણે મંત્ર પ્રાપ્ત્યર્થ પ્રાર્થના કરતી હતી. તે પ્રમાણે આપણે પણ નિલ પ્રાર્થના કરવી ઘટે છે. એને માટે અન્યોક્તિથી કહીએ છીએ કે:-

વિશાલવૃદ્ધૌ રમતે ન ત્વન્યત્ર પતિર્મમ ।

येन वृष्टिर्विशाला स्यात्स मंत्रो मम दीयताम् ॥

કોઈ એક સ્ત્રી એક સિદ્ધની પાસે આવીને પોતાનો હેતુ કહેવા લાગી કે, હે મહારાજ ! મારો પતિ વિશાલ (હરિષ્ણીના જેવી દીર્ઘ)

મંત્રવાણી સ્ત્રીને વિષે રમમાણ થાય છે, અન્ય ગજનેત્રવાણી સ્ત્રીમાં થતો નથી. એટલા માટે, જે મંત્રથી મારી દષ્ટિ (નેત્ર) વિશાળ થાય એવો કોઈક મંત્ર તંત્ર ઔષધિ વગેરે ઇલાજ ખતાવે. એ પ્રમાણે સિદ્ધની પાસે શિષ્યે જઈને કહેવું જોઈએ કે, હે ગુરો ! મહારા માને (બુદ્ધિયુક્ત ચિદાભાસ) જીવના, સમ્યક્દાનંદ અર્પણ કરીને પાલન કરનારા જે પરમાત્માપતિ, તે વિશાલ (અપરિચિન્ન) દષ્ટિને વિષે, અર્થાત્ બ્રહ્માકાર ‘અહંબ્રહ્માસ્મિ’ એવી પ્રમા (યથાર્થજ્ઞાન) વૃત્તિમાં રમમાણ થાય છે; પરિચિન્ન વૃત્તિમાં નહિ, એથી કરીને જે પ્રણવ, યોગ અગર જ્ઞાનરૂપ મંત્રવડે મહારી દષ્ટિ વિશાળ થઈ જાય (બ્રહ્માનુભવ જેનાથી થાય છે, એવી ‘અહંબ્રહ્માસ્મિ’ એ પ્રમાણેની વૃત્તિ, સર્વત્ર બ્રહ્મજ છે એ પ્રકારની થશે) તેવા મંત્રાદિનું સાધન, હું જે આપનો શિષ્ય છું ત્હેને આપ સમર્પણ કરે. આ પ્રમાણે ગુરૂની પ્રાર્થના નહિ કર્યાથી, જ્ઞાનોત્પત્તિ થાય નહિ, તો સામાન્ય બુદ્ધિથી કરેલી ગુરૂસેવાવડે નાહક આયુષ્યવ્યયમાત્ર ફલ ઉત્પન્ન થશે, અને તેનાથી દુઃખ પરંપરાજ પ્રાપ્ત થવાની. એટલા માટે, દેવબુદ્ધિથી ગુરૂનુસેવન અને આત્મતુલ્ય પ્રેમ રાખીને વિશાળ દષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય તેટલા ખાતર શિષ્યે મંત્રોપદેશની પ્રાર્થના કરવી ઉચિત છે. તેમ કર્યાથી, મૈનાવતીની માફક નિઃસંશય નિમ્નનન્દને વિષે સ્થિતિ પ્રાપ્ત થયા વિના રહેશે નહિ.

પુત્રના ઉપર માતાની પ્રીતિ પિતાના કરતાં પણ વિશેષ હોય છે. પોતાના પુત્રને કોઈપણ વસ્તુ આપ્યા વગર માતા પહેલી કદી આશે નહિ. વસ્ત્રાલંકાર વગેરે ઉત્તમ પદાર્થો પોતાના પુત્રને મળ્યાં કરે, અને તે સુખી થાય, એવી નિરંતર ત્હેની ઇચ્છા હોય છે, પોતાને એકાદ દુર્ભિલ પદાર્થની પ્રાપ્તિ થતાં, પ્રથમ તે પુત્રને જટ કરતો આપશે, એવો વ્યવહારમાં પણ અનુભવ છે. તે પ્રમાણે મૈનાવતીને ગુરૂની કૃપાથી જે બ્રહ્મરસનો લાભ થયો હતો, તેની પ્રાપ્તિ પોતાના

પુત્રને થાય તો તે અમર થાય, એવી એના મનમાં ધ્રુષ્ટા ઉત્પન્ન થઈ. પોતાના પુત્રને ગુરૂને શરણે જઈને, કૃતાર્થતા સંપાદન કરવા સારુ ઉપદેશ કરવો, એવો એણે નિશ્ચય કર્યો, પરંતુ સમયની રાહ જોઈ રહી હતી આ પ્રમાણે નિશ્ચય કર્યાને થોડાક દિવસ વીસાઆઠ, એક વખત એવો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયો કે, મૈનાવતી પોતાના મહેલની બારી આગળ ઉભી હતી, અને નીચે ચોકમાં રાજગોપીચંદ નહાવા બેઠો હતો. એની આસપાસ સુંદર સ્ત્રીઓ ઉભી ઉભી રહેતા શરીરને નાના પ્રકારનાં મુગંધી તેણે ચોળી રહી હતી. તે દરમ્યાન મૈનાવતીની એકએક દૃષ્ટિ નીચે પોતાના પુત્ર ઉપર પડી, અને રહેતા મનમાં નીચે પ્રમાણે વિચાર ઉત્પન્ન થયા:-

કલાસમેતઃ કમલાપ્રિયો^૧ યો મમૈષ પુત્રઃ શશિનાસમાનઃ ।

નક્ષત્રતુલ્યાઃ સુદૃશસ્ત્રીયાઃ કા સંગતિઃ કાલકુહઃ સમીપે ॥

કમલાપ્રિય (કમળોને અપ્રિય) તથા થોડાક કલાયુક્ત ચન્દ્રની પેઠે મ્હારો પુત્ર શોભે છે. કેમકે, એ પણ કળા (ચોસેક કળા) યુક્ત છે, અને કમલાપ્રિય (લક્ષ્મીને પ્રિય) છે. તેમજ ચન્દ્રની આસપાસ, રહેતી રાહિણી આદિ નક્ષત્રરૂપ સ્ત્રીઓ હોય છે, તે પ્રમાણે નક્ષત્ર સમાન રૂપવતી કામિનીઓ આ મ્હારા પુત્રની ચારે બાજુએ ઉભી રહી છે. પરંતુ કાલરૂપી કુહ (ચન્દ્રકલાશૂન્ય અભાવાસ્થા)ના સમાગમથી, એની સૌંદર્ય વૈભવાદિકળા નષ્ટ થઈને ચન્દ્રની પેઠે, એ પણ વિદેહ-ભાવને પ્રાપ્ત થશે. કેવળ મરણુ જો કે વિદેહભાવ પ્રાપ્ત છે, તોપણ તેનાથી મુક્તિ મળશે નહિ, કેમકે જ્ઞાનનો લાભ નથી મળે. વિદેહભાવના બે અર્થ છે; એક દેહરાહિત્ય (મરણુ) અને બીજો વિદેહ-મુક્તિ, જે જીવન્મુક્તિના પછી પ્રાપ્ત થાય છે તે. રાજમાતા મૈનાવતી મનમાં વિચાર કરી રહી હતી કે, મ્હારો પતિ ત્રિજોગ્યંદ શું ખુશ-સુરત ન હતો ? આગર પરાક્રમી તથા વૈભવશાલી નહિ હતો ? પરંતુ

૧ કમલાનાં અપ્રિયચન્દ્રઃ, કમલાયાઃ પ્રિયો રાજા. ।

આત્મસાધન કર્યા વગર, તે જન્મ કરાલકાલનો કાળીયો બની ગયો તે પ્રમાણે આ મહારા પુત્રનો પણ કાલ આસ કર્યા વગર રહેશે નહિ. પુષ્પાદિકોની શય્યા ઉપર પણ એને સ્વંસ્થ નિદ્રા આવતી નથી; મહારા આ પુત્રના ઉપર કાળના દૂત જખરદસ્તી કરીને એને લઇ જશે, તથા નાનાવિધ કરેલાં કર્મોને માટે એને શાસન પણ કરશે, તે એનાથી કેમ સહન થઈ શકશે ? કાળના હાથમાંથી કેણુ છૂટ્યો છે ? કાઇપણુ નહિ. મૈનાવતીના મનમાં આ પ્રમણે વિચાર ઉત્પન્ન થયો, અને પુત્રના મોહથી આકુલિત થઈને લેના નેત્રમાંથી જે અશ્રુપાત થયો, તે નીચે, ગોપીચંદ જે નહાતા બેઠો હતો તેની પીઠ ઉપરજ. અશ્રુનાં ખુંદ ગરમ હતાં, અને રાજ પણ હતો અત્યન્ન સુકુમાર, અને શરીરે કેતકીપત્ર સમાન પીત્તવર્ણનો, એથી એની પીઠ ઉપર ભ્રમરશિશુનાં જેવાં સૂક્ષ્મ તેમજ કાળાવર્ણનાં સ્ફોટક ઉત્પન્ન થયાં. સંસારમાં મુખ વિશેષ છે કે દુઃખ ? એ સંદેહને દૂર કરવાને માટેજ જાણે અમિદાહથી થનારા સ્ફોટક તુલ્ય, તેઓ આર્તિપ્રદ થયા.

ઉપરથી પોતાની પીઠ ઉપર ગરમ પાણીનાં ઝિન્દુ ઝાંથી પડ્યાં ? તે જોવાને સાર, રાજગોપીચંદે ઉંચે જોયું તો, પોતાની માતા વિભાવ કરી રહેલી એની નજરે પડી, અને રાજને ભારે કષ્ટ થયું અને એણે અનુમાન્યું કે એ મહારી માતાની આંખોમાંથીજ ગર્ભા હશે. મનુષ્યના નેત્રમાંથી જે જળ નીકળે છે, તે થોડું ગરમ તો હોય છેજ. અને દુઃખનું જેટલું આધિક્ય તેટલુંજ અશ્રુમાં પણ ગરમપણું જણ્યું. માતાનું મુખ પિત્ત તથા આંખોમાં થતો અશ્રુપાત જોવામાં આવતાં, રાજએ સ્નાનાદિકર્મ જલદી આટોપી લઇ, માતાની પાસે જવાને તે નીકળી પડ્યો. મૈનાવતીના મહેલમાં આંખા બાદ, લેને નમન કરીને રાજ પૂજવા લાગ્યો કે:-

કુતો દુઃસ્ખમિદં માતઃ કિમર્થં રુદ્ધનં તવ ।

મૃત્વા મદીય જનની કિયસે કિં વદામુતા ॥

હે માતા ! ત્હને આ દુઃખ શા કારણથી થાય છે ? અમાર સુધી મહેં ત્હને કદી રહન કરતી દીડી જોઈ નથી. મ્હારી માતા હોવાં છતાં, જો ત્હને દુઃખ થતું હોય, તો મ્હારી ઉત્પત્તિ જાણે ત્હારા તારણવનનું છેદન કરવાને કેવળ કુઠારવત્તજ થએલી છે, એમ સમજવું. જો ત્હારા દુઃખનું કારણ મ્હારા સમજવામાં આવે, તો હું તેને તત્કાળ નિર્મૂલ્ય કરી દીધા વગર રહીશ નહિ, તે વાતની ત્હારે ખાતરી રાખવી. મ્હારી ખાસ્સો રાણીઓમાંથી કદાચ કોઈ ત્હારી સાથે દુષ્ટ વચન બોલી હોય, તો કહીદે મ્હને તે પણ્ય. એટલે ત્હને હું હમણાં ને હમણાં શાસન કરું. અથવા બીજું કોઈ કરડાકી કરીને બોલ્યું હોય, અથવા કોઈએ ત્હારી તરફ પાપ દષ્ટિથી નજર કરી હોય, તો ત્હેની જીહવા અને નેત્ર ઉખાડી નાંખું. અથવા મ્હારા હાથે કાંઈ કસૂર થઈ હોય તો તેપણ કહે. કલ્યા વગર મ્હારાથી શું સમજાય અને બંદોબસ્ત કરી શકાય ?

પુત્રનું વચન સાંભળીને, મૈનાવતી બોલી કે, “ હે ગોપીચંદ ! મહાપ્રભાવશાલી તું મ્હારો પુત્ર રાગ છે, ત્યાંસુધી કોણ મ્હારી તરફ કરડાકી ભરી નજરે જોવાનું હતું, અગર કડવા શબ્દો કહેવાનું હતું ? તેમજ ત્હારી સ્ત્રીએ પણ કોઈએ મ્હારી અવજા કીધી નથી, અને ત્હારે હાથે પણ કરી અમર્યાદા થઈ નથી. મ્હારા દુઃખનું કારણ અપરિહાર્ય છે, છતાં હું ત્હને કહું છું. મ્હાતી વખતે ત્હારી તરફ મ્હારી નજર મઈ, અને એકાએક ત્હારા તાતનું સ્મરણ થઈ આવ્યું. ત્હેનાં પણ્ય સંહર્ષ અને વૈભવ ત્હારા જેવાંજ હતા, પરંતુ કાળ જેમ એમને પોતાને ધસડી લઈ ગયો, તેજ પ્રમાણે ત્હારી કાયાને પણ એ થોડા દિવસમાં ધસડી જશે. એજ વિચાર મ્હારા મનમાં ઉત્પન્ન થતાં, આંખોમાંથી આંસુ પડવા લાગ્યાં અને હું ખિન્ન થઈ મઈ. માટે તું વિપયાસક્તિ ઊડી દે, અને ત્હારી કાયાનું કાંઈક સાર્યક કર !

પદ-રાગ-પિલુ. તાલ-દીપચંદી.

ઈસતન ધનકી કૌન બઢાઈ, દેખત નૈનોમેં મટી મિલાઈ ॥ ટેકા ॥
પુત્ર કલત્ર રૂપા સુન્ના, આખર છોડકે મદિમાં જાના ॥ ૧ ॥
આપહિ કારન મહેલ બનાયા, આપહિ જાકે જંગલ સોયા. ॥ ૨ ॥
હાડજલે જૈસી લકરીકી મોલી, બાલજલે જૈસી ઘાસકી પોલી ॥ ૩ ॥
કહત કબીરા સુનો મેરેગુનિયા, આપમરે પીછે ડુબગઈ દુનિયા ॥ ૪ ॥

હે પુત્ર ! આ શરીરને માટે તેમજ તત્સંબંધિ પુત્રમિત્ર સ્ત્રી વગેરેને ખાતર તથા એ બધાની રક્ષાનું સાધન જે ધન, તેને માટે ‘અહંમમ’ હું અને મહાર્ છત્યાદિ બડાઈ કરવી અર્થ છે, તું જે શરીરને ‘રાગ’ એવી સંજ્ઞા આપે છે તથા સમજે છે, તથા જેને સુવર્ણભૂષિત હાથીકપર બેસાડીને ફેરવે છે, અગર કદી સુંદર રથમાં વિરાજમાન કરીને વિચરે છે, તે શરીરનાં માત્ર ત્રણજ પરિણામ થાય છે. એક કૃમિ, બીજું મળ અને ત્રીજું ભસ્મ. એ સિવાય એથું પરિણામ થવાનું નથી. વિચાર કરીને જો, કે શીયાળ, કૂતરાં અને ગીધ વગેરે પક્ષીઓ એને ખાઈ જશે, તો મલ (વિષ્ણ) થઈ જશે; જમીનમાં દાડી દીધું હશે, અગર એમનું એમજ પડી રહ્યું હશે, તો તે સડી જઈને તેમાંથી કૃમીઓ (કીડા)ની ઉત્પત્તિ થશે. તેજ પ્રમાણે જો બાળી મૂક્યું હશે, તો તેની ભસ્મ થઈ જશે. આવું છે છતાં તેને માટે કેટલો બધો અહંકાર ! શરીર ઉપર જેને અહંભાવ થાય છે, હોનેજ પુત્ર, સ્ત્રી, ધન ઇત્યાદિને સાર ‘મમભાવ’ ઉત્પન્ન થાય છે; અને ‘અહંમમ’ ભાવજ વારંવાર જન્મમરણાત્મક સંસારપ્રાપ્તિનો હેતુ છે. જળનું સ્વરૂપ જેમ શૈવાલપટલ આગ્રહાદિત કરી દે છે, તેજ

૧ આ પદ પ્રસિદ્ધ કબીરનું છે, પરંતુ મૈનાવતીનો ઉપદેશ તદનુસાર હોવાથી, રસિક વાંચકવર્ગને સાર એનો અમે સંગ્રહ કરેલો છે. વસ્તુતઃ મૈનાવતીનો સમય કબીરના કરતાં ધણી શતક અગાઉનો છે.

પ્રમાણે આજે 'મહામંત્ર' બાવે આત્માના ચર્ચારૂપને ઢાંકી દીધું છે. શૈવાલ પટલને હાથથી ખસેડી દેવાથી, જેમ જલનું નિર્મલરૂપ પ્રતીત થાય છે, તેજ પ્રમાણે વિચારવડે અહંતા, મમતાને દૂર કરી દીધાથી, વિમલ આત્માનુરૂપ પ્રકાશિત થાય છે; અને જ્યાં સુધી તેની અભિવ્યક્તિ થશે નહિ, ત્યાં સુધી બાહ્યવિષય સુખોની અભિલાષા પણ કમી થશે નહિ.

॥હોહા-॥ મિથ્યા સુખ કેા સુખ કહે, હૈ માનત મનમોહ ।

જગ ચખીના કાલકા, કછુ ખાયા કછુ ગોદ ॥

કવરી કવરી જોરકે, કિયે લાખ કરોર ।

ચિઠ્ઠી પહોંચી સાહેબકી, ચલેલંગોટી ઢોર ॥

મૃગજલવત્ મિથ્યા વિષયોની પ્રાપ્તિથી મનુષ્ય 'હું' સુખી છું,' એ પ્રમાણે પોતાનું સ્વરૂપસુખ બૂલીને વિષયોમાંજ સુખ છે, એમ માની બેસે છે અને મનમાં ને મનમાં કુલાય છે. સ્ત્રીધનાદિ વિષયોમાંજ જો સુખ હત, તો સર્વજંગ પરિભ્રામી યોગીઓને સમાધિને વિષે નિર્વિષય સુખ (આનંદ) કેમ પ્રતીત થાત ? તથા મનુષ્ય દિવસભર ન'ના પ્રકારના વ્યવસાય કરીને જ્યારે શ્રમિત થઈ જાય છે, ત્યારે વિષયાદિકોની પ્રાપ્તિ તેમજ બોસ કર્યા હોવા છતાં નિદ્રાની ઝંખના કેમ કરે છે ? નિદ્રાનું સુખ નિલ અનુભવાએલુંજ છે. નિદ્રાને વિષે જો સુખનો અનુભવ ન હત, તો તે કે : જ દામિનીજ થઈ પડત, અને તેને સાથે એકાંત ઓરડો, પલંગ બીજાનાં વગેરેની ખટપટ કોઈ ન કરત. જે દિવસે નિદ્રા નથી આવતી, તે દિવસે મનુષ્યનું મન બહુ બહેબાકળું રહે છે. તેમજ નિદ્રામાંથી ઉઠ્યા બાદ, 'હું' સુખથી આનંદ પૂર્વક સૂતો હતો' એમ મ્હોંડાથી પણ મનુષ્ય કહે છે. આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે વિષયાદિકોમાં સુખ નથી, સ્વ-રૂપમાંજ છે. તેમ હોવા છતાં, અવિવેકથી મિથ્યા વિષયમાં મિથ્યા સુખનો આશય કરાખીને, મનમાં તેની પ્રાપ્તિથી આનંદિત થવાય છે, પરંતુ આ સકલ જગત

કાળનો ભક્ષ્ય છે, અને તેણે કાંઈને કાંઈ ખાધું છે, હાથ ખાય છે, અને આગળ ઉપર પણ ખાશે, તેના વસ્ત્ર ખીલકુલ ધ્યાન ખેંચાતું નથી. કોડી કોડી જોડીને લક્ષ્યાધીશ, કોટ્યાધીશ બની જવાય છે, પરંતુ જ્યારે કાળ રાગ સાહેબનું તેડું (વૅરન્ટ) આવીને ગરલનમાંથી પકડશે, ત્યારે તો ઇચ્છા વિરહજ કોઇપણ વસ્તુને હાથ સરખો લમાડમા વગર લંબોટીબેર ધરમાંથી નીકળી જવું પડશે. તે વખતે શું ધર બહાર આ પુત્ર ધન મિત્ર ઇત્યાદિ પરિવારમાંથી કોઇ એક પણ જીવની સાથે જાય છે ? નહિજ. જીંદગીબર જેહમત ઉઠાવીને તથા સારાં નરસાં કામ કરીને પૂંજી ભેગી કરીને જે લોકોનું સંરક્ષણ કર્યું હતું, તે તો શ્મશાન પર્યન્તજ સાથે આવવાનાં, પરંતુ પરલોકને વિષે તો પુણ્ય પાપને સાથે લઇનેજ જીવને એકલાં જવું પડવાનું. એટલા માટે, હે પુત્ર ! તું તારા રાજ્યાદિ વૈભવનું અભિમાન તજી દે અને કાંઈક પરમાર્થ સાધન કર. રાવણુની સંપત્તિના જેવી સંપત્તિ કોઇને પ્રાપ્ત થઇ નથી. તેમજ એનામાં વિપુલ સામર્થ્ય હોય, એ જ્ઞાનસંપન્ન પણ હતો, તેમજ એનું આવરણ પણ ચૈદ કલ્પ પર્યન્તનું હતું, પરંતુ તે કશાપણું કાંઈ સાહસ્ય નહિ થયું. માન, પાન, રાજ્ય, બલ અને જ્ઞાન ઇત્યાદિ પાંચ પ્રકારથી એ ઉન્નત થઇ ગયો, અને આખરે જનકીના કામથી અતિ બ્રાન્ત થઇને રામચન્દ્રને હાથે માર્યો ગયો. યાદવાદિકોનું ઐશ્વર્ય તથા કૌરવાદિનો વૈભવ, ધર્મરાજની સંપત્તિ, એ સર્વ કેવાં હતાં ? છતાં તેઓ સધળા પણ એ સધળું છોડીને ચાલતા થયા. માટે, કદાચ તું એમ સમજતો હોઈશ કે ‘હું મોટો રાજ્ય વૈભવસંપન્ન છું’ તો એ ત્હારું અભિમાન વૃથાજ છે. જમતમાં અત્યાર સુધી વૈભવમાં એક એકના કરતાં ચઢિયાતા મનુષ્યો થઇ ગયા છે; તેમની અપેક્ષાએ ત્હારી સંપત્તિ અલ્પ અને તુચ્છ છે; એટલા માટે તું એનો મોહ તજી દે

એક વખત રાજા યુષ્કિરિને પોતાની સંપત્તિને સારૂ ગર્વ થયો હતો, કે મ્હારા સમ્પન્ન વૈભવસંપન્ન જમતમાં કોઇ નહિ હોય. એ

વાતની સંવર્તિતાર્થામી પરમાત્માને ખખર પડી અને ત્હેમણે વિચાર કર્યો કે, 'ધર્મરાજને દેખાડી આપવું જોઈએ કે ત્હમારા કરતાં પણ અધિક સંપત્તિવાળા હુનિયામાં પડેલા છે.' એટલામાં કર્મધર્મસંયોગે આ પ્રમાણે સ્વાભાવિક પ્રસંગ બની આવ્યો. રાજસૂય યજ્ઞમાં એવો નિયમ હતો કે, બ્રાહ્મણના ભોજનને સારૂ સુવર્ણની થાળી રાખવી. તેમાંહેની એક સોનાની થાળીની કોર ધસાતાં ધસાતાં જરાતરા ભાંગી ગઇ હતી અને હાથ્યાં કરતી હતી. કોઇ એક બ્રાહ્મણના હાથમાં તે થાળી એક દીવસ ભોજન વખતે આવતાં ત્હેણે ભોજન કરીને જતી વખતે પેલી કોર ઉખેડી લીધી અને ચાલ્યો ગયો. ત્યારબાદ વાસણ ઉંચકી જનારા નોકરો બ્યારે આવ્યા, ત્યારે ત્હેમની નજર એ થાળી ઉપર ગઇ, અને તે લોકોએ પોતાની ઉપરના અધિકારીઓને તેની તે ખખર આપી. ત્હેણે તપાસ કરવાનું કહ્યું, અને તે પ્રમાણે શોધખોળ ચલાવતાં જે માણસે કકડો તોડી લીધો હતો, તે બ્રાહ્મણને પકડવામાં આવ્યો અને ત્હેને ધર્મરાજની સભામાં લાવીને હાજર કરવામાં આવ્યો. ધર્મરાજએ પૂછ્યું:—'આ બ્રાહ્મણને કમ પકડી લઇ આવ્યા છો? ત્યારે ત્હેમણે કહ્યું:—'એણે સોનાની થાળીમાંહેનો કકડો કાઢી લીધો હતો અને નારી ગયો હતો; પરન્તુ તપાસ કરતાં પકડાઇ ગયો, એટલે આપની સમક્ષ એને હાજર કર્યો છે; તો એને ચોરીને માટે શી સજા કરવી જોઈએ, તે આપ ફરમાવો.' એ વખતે ધર્મરાજની પાસે શ્રી કૃષ્ણની સ્વારી વિરાજમાન થએલી હતી, તેથી ધર્મે ત્હેમને પૂછ્યું કે, હં કૃષ્ણ ! આ ચોરીને માટે બ્રાહ્મણને શા દંડ કરવો? તે આપ કહો.' શ્રી કૃષ્ણજી બોલ્યા:—હે ધર્મ ! સાંપ્રત યજ્ઞકર્મ ચાલી રહ્યું છે, અને ચોરી સુવર્ણની છે, તથા ચોર બ્રાહ્મણ છે, માટે શિક્ષા શી કરવી જોઈએ? તે જોણે પૂર્વે યજ્ઞ કર્યો હશે ત્હેના અનુભવમાં હશે; માટે તેવા અનુભવીને પૂછ્યા વગર એનો નિર્ણય બરાબર થઇ શકશે નહિ. યજ્ઞકાલ પાવન, સુવર્ણ પાવન, દોરજ બ્રાહ્મણ પણ પાવન, એવો

ત્રિપુટી સંગમ થયો છે; તેથી કાંઇક વિપરીત થાય તો આપણને દોષ લાગે.' આવું સાંભળીને ધર્મરાજએ પૂછ્યું કે, એવો કોણ યત્ન કરનારો થઈ ગયો છે કે જેની પાસે જવાથી આપણે આ પ્રશ્નો નિકાલ આણી શકીશું? ભગવાને કહ્યું, 'એવો એક બળીરાજ થઈ ગયો છે ત્હેને પૂછવું જોઈએ.' ત્યારબાદ, ધર્મરાજએ શ્રીકૃષ્ણ સમેત બળીરાજને પૂછવા જવાનો વિચાર કર્યો.

રાજ બળી પાતાળમાં નિવાસ કરતો હતો, ત્યાં શ્રીકૃષ્ણ ધર્મ રાજની સાથે જવાને નીકળી પડ્યા, અને બન્ને પાતાળ માર્ગથી રાજ બળીની નગરી પર્યન્ત આવી પહોંચ્યા. નગરીનો દરવાજો બંધ હતો, પરન્તુ નાની બારી ઉઘાડી હતી, તેમાંહેથી શ્રીકૃષ્ણ અંદર દાખલ થયા, અને ધર્મ પાછળ પાછળ જઈ રહ્યા હતા તેવામાં ત્હેમને ધડકો લાગવાથી એકાએક આવીને પડ્યા બહાર. ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે તે જોઈને ત્હેમને ઉઠાડ્યા અને કહ્યું કે, 'હે ધર્મ ! આ પવિત્ર સ્થાન છે; અંહીયાં પુણ્યવાનનોજ પ્રવેશ થઈ શકે છે. ત્હમारे હાથે કાંઇક પાપકર્મ થયું હશે, તેથી ત્હમે ગબડીને બહાર પડી ગયા; પરન્તુ જે પાપ થયું હોય, તેનું સ્મરણ કરીને અંહી બોલી દેશો, તો પવિત્ર બનીને ત્હમે અંદર પ્રવેશી શકશો.'

ધર્મરાજને હાથે કિંચિત્ પાપ થયું હતું; તે એ હતું કે, 'ત્હેમની માતા કુન્તી કોઇ ઠેકાણે જઈ રહી હશે, તે વખતે એની પીઠ પાછળનો ભાગ જોઈને 'સ્ત્રી આવીજ હોવી જોઈએ' એટલીજ વૃત્તિ ત્હેમના મનમાં ઉત્પન્ન થઈ હતી. એ કર્મ ત્હેમણે ત્યાં આગળ કબૂલ કરી દીધું અને તરતજ ત્હેમનો અંદર પ્રવેશ થઈ શક્યો. ત્યાર બાદ થોડેક દૂર બન્ને જણા ગયા તો એક મોટા વિસ્તીર્ણ મેદાનમાં પર્વત સમાન સુવર્ણ પાત્રોના ઢગલા પડેલા ત્હેમના જોવામાં આવ્યા. ત્યારે ધર્મ પૂછવા લાગ્યા કે, હે કૃષ્ણ ! આ સુવર્ણની શાળીઓ અંહી કેમ પડી છે ? કૃષ્ણજી બોલ્યા:—'પહેલાં બળીએ યત્ન કર્યો હતો, તેમાં

દરરોજ આદ્યાણુએને સુવર્ણની થાળીમાં ભોજન કરાવવાનો એનો નિયમ હતો, પરંતુ એક દિવસ મૂકલું પાત્ર ફરીથી ખીજે દિવસે પાછું તે આપેનો નહિ. અજીડી પત્રાવળની પેઠે તેની ગણતરી થતી, અને તે બધાં અજીડાં પાત્રોનો અંહી ઢગ કરવામાં આવતો. ખીજે દિવસે પછી ખીજી થાળીઓ, ત્રીજે દિવસે ત્રીજી, એ પ્રમાણે એની અમણિત સંપત્તિ હતી. તે વખતનાં પાત્રોનો આ ઢગ પડી રહેતો છે, પણ તેનો કોઈ સ્પર્શ સરખું કરતું નથી. તો પછી ઉપાડી જવાની તો વાતજ ક્યાં રહી? પરંતુ ત્હમારા રજ્યમાં તો એટલું બધું દરિદ્ર છે કે સુવર્ણને માટે આદ્યાણુને ચોરી કરવી પડે છે. એ જો સત્ય ન હોય, તો એ આદ્યાણુને સુવર્ણ પાત્રની કારનો કકડો ચોરી જવાનું મન કેમ થયું? આવું સાંભળીને ધર્મ બોલ્યા, આવી જેની અતુલ સંપત્તિ છે, અને જ્યાં ઉજ્જડ મેદાનમાં આ સુવર્ણપાત્રો પડેલાં હોવા છતાં કોઈ ચોરી જતું નથી, તેવાની પાસે હું શું મ્હોં લધને પૂછવા જાઉં કે ‘સુવર્ણનો ચત્કિચિત્ દુકડો આદ્યાણુ યત્રમાં ચોર્યો છે, ત્હને મ્હારે શી સગ્ન કરવી?’ મ્હને તો શરમ લાગે છે. ઘેર રહ્યા રહ્યાજ જે ત્હમે આ વાતનો ખુલાસો કર્યો હત, તો હું અંહીયાં સુધી આવતજ નહિ. કૃષ્ણજીએ કહ્યું, ‘બળીની પાસે જવું કે ન જવું તેનો વિચાર ત્હમેજ ત્હમારી મેજે કરી લ્યો; મ્હે તો જે સત્ય હકીકત હતી તે ત્હમને કહી છે.’ ધર્મ બોલ્યા ‘ચાલો. આપણે પાછા ઘેરજ જઈશું.’ આ પ્રમાણે યુક્તિથી ધર્મરાજનું અભિમાન દૂર કરાવ્યું. ઘેર આવ્યા બાદ, ધર્મરાજએ તે આદ્યાણુને ખીજું વિશેષ સુવર્ણ આપ્યું અને ત્હને છોડી મૂક્યો. સારાંશ, મૈનાવતી કહે છે કે, ‘હે પુત્ર ! એવા એવા વૈભવસંપન્ન મનુષ્યો થઈ ગયા છે, જેની આગળ તું શી વીસાતમાં છે? માટે સંપત્તિવિષયક ગર્વાભિમાન તું છોડી દે.

॥ ઢોહા ॥ કૂલ કૂલ્યો સાહત નહિ, દેત ડારિસો ડર ।

નર કૂલ્યો હરિ કૈયાં સહે, સમજત નહિ ગહવાર ॥

વૃક્ષની ડાળ ઉપર જ્યાં સુધી પુષ્પની કળી હોય છે, ત્યાં સુધી તે તેને ધારણ કરે છે. પરંતુ જ્યારે તે ફુલી જાય છે, ત્યારે પુષ્પરૂપમાં પ્રવૃક્ષિત થાય છે, ત્યારે તે ડાળા તેને નીચે નમાવી દે છે. ખાલેહું પુષ્પ વૃક્ષની ડાળ ઉપર ઝાઝો વખત રહી શકતું નથી. જો જડ ડાળ પણ આવી જડ વસ્તુનું પુત્રવું (અભિમાની બનવું) સહન કરતી નથી, તો પછી ચેતન પરમાત્મા, મનુષ્ય જે પુલાતો હોય, ગર્વાભિમાન કરતો હોય, ત્હને કેમ સાંખી શકશે ? ઝટ કરતો ત્હને નીચે ગચડાવી પાડે છે; પરંતુ ગમાર આદમીને ક્યાં ત્હનું બાન હોય છે ? અસ્તુ ! હે પુત્ર ! માર્કડેવાદિ મોટા મોટા ઋષીશ્વરો અનંત કાળ પર્યંત જીવન ધારણ કરના હતા, ત્હમની પેઠે ક્યાં ત્હને ચિરકાલ પર્યંત આયુષ્ય પણ છે કે તું ગર્વ કરી શકે ? આયુષ્યના પરિભાણમાં, પુરાણાદિમાં કહ્યું છે કે, માર્કડેયને ચૌદ કલ્પ પર્યંતનું આવરણ હોવા છતાં, તે પણ મરણ પામે છે. ત્હમનું મરણ થાય ત્યારે રોમહર્ષણ મહર્ષિના શરીરપરનો એક રોમ (વાળ) ખરી પડે છે. એમના સઘળા વાળ ખરી પડે છે, ત્યારે એમનું પણ મૃત્યુ થાય છે. જ્યારે રોમ હર્ષણનું મૃત્યુ થાય છે, ત્યારે બ્રહ્માત્મ્ય મહર્ષિનો એક શ્વાસ થાય છે, અને બ્રહ્મદેવના વિમાન વાહક હંસ પક્ષીની પાંખ જ્યારે ખરી પડે છે, ત્યારે બ્રહ્માત્મ્ય પણ મરણ પામે છે. અને કાકલુશુંડીનો નખ ખરી પડે છે, ત્યારે એ હંસને પણ મરણ પ્રાપ્ત થાય છે, અને જે વખતે શેપની નીચે થનારા ફૂર્મના ચક્ષુનાં નિમેષોન્મેષ થાય છે, તે વખતે એ કાકલુશુંડી પણ મરણ પામે છે. સારાંશ, મરણ તો સર્વને અચૂક પ્રાપ્ત થાય છેજ. એવાઓની તુલનામાં મનુષ્યનું કેટલું આયુષ્ય ? અત્યંત અલ્પજ. તોપણ તે અત્યંત ગર્વાભિમાન કરતાં આંચકા ખાતો નથી, એ શું ઓછા આશ્ચર્યની વાત છે ?

હે પુત્ર ! માટે તું વિચાર કર અને સઘળા મોહપાશ છોડી દે, ત્હારા જન્મનું સાર્થક કર. ઝાઝું શું કહું ? પરંતુ આટલું તો ધ્યાનમાં રાખજો કે:—

પદ-રાગ-ખંભાજ તાલ-ત્રિતાલા.

નહી રે બાલા કોઈ કિસીકા મીત ॥ ટેક ॥ શલ
જંબલ બેહાલ કરે તખ તાત ન માત ન મીત ॥ ૧ ॥ ગૃહ-
સુત સંપત સુખકી સુંદરી સખ બસ ઉલટી રીત ॥ ૨ ॥
વિશ્વંભર પ્રભુનાથ નિરંજન ધર પદ રજકી પ્રીત. ॥ ૩ ॥

આ સંસારને વિષે કોઈ કોઈનું નથી, એ પ્રમાણે નિશ્ચય પૂર્વક
સમજીને ત્હારી કાયા અજરામર કરવા સાર વિષય આસક્તિ તજીને
સદ્ગુરના ચરણનો આશ્રય કર. ત્હેમના પ્રસાદથી, અગાઉ કહેલી સ્વ
(આત્મ)રૂપ સુખની પ્રાપ્તિ સાથે ત્હારી સર્વદા આનંદમય સ્થિતિ બની રહેશે.

પુષ્પે ગન્ધસ્તિકે તૈલં કાષ્ઠેઽગ્નિઃ પયસિ ઘૃતમ ।
દક્ષૌ ગુડો વપુષ્યાત્મા લભતે ગુરુવાક્યતઃ ॥
યસ્ય નાસ્તિ ગુરુઃ કશ્ચિદ્યો ગુરું નૈવ સંવતે ।
સ મહાપાતકી જ્ઞેયો ન સ દર્શનમર્હતિ ॥

કુસોને વિષે સુગંધ ગુપ્ત રહે છે, પરંતુ નાસિકાવડે સુંધવાથી
અમર પવનના સંયોગથી તે વ્યક્ત થાય છે; તેમજ તલમાં તેલ,
કાષ્ઠમાં અગ્નિ, દૂધમાં ધી, શેરડીમાં ગોળ ઇલાદિ પદાર્થ સમાએલા છે,
પરંતુ અનુરૂપ ક્રિયા (ધાંચીની ધાણીમાં પીલવું, ધર્પણ, મયન, યંત્રમાં
દબાવવું વગેરે) કર્યાથી તેની અભિવ્યક્તિ તથા પ્રાપ્તિ થાય છે. તેજ
પ્રમાણે આ શરીરનેવિષે સ્થિત એવો જે આત્મા, તે પણ ગુરવાક્યવડે
ઉપલબ્ધ થાય છે. ફળ વગરનું વૃક્ષ, જળ વિનાનું સરોવર, મેઘ વિના
વર્ષાકાળ, દૈવ વિના ચાતુર્ય તથા પરાક્રમ રહિત રાજા જેમ વ્યર્થ મનાય
છે, તેજ પ્રમાણે મનુષ્ય જન્મની પ્રાપ્તિ થવા છતાં, જેણે આત્મસ્વરૂપની
પ્રાપ્તિને અર્થે કોઈ સદ્ગુરનો આશ્રય ન કર્યો હોય, ત્હેનો જન્મ પણ

વ્યર્થજ છે. તેવા મનુષ્યને મહાપાતકી જાણી, ત્હેનું દર્શન કરવું પણ યોગ્ય નથી, એમ કહ્યું છે. આત્માનંદનો લાભ ગુરૂકૃપા વિના થતો નથી.

वंचकैर्विषयैस्तात वद के के न वंचिताः ।

गुरुभिः पुरुषव्याघ्रैर्नूनमेतेऽपि वंचिताः ।

હે પુત્ર ! પોતાના ઉપર આસક્તિ રાખનારાને લૂંટી લેનારા જે સ્ત્રી પુત્ર ધનાદિ વિષયો, ત્હેમણે કોને કોને ફસાવ્યા નથી ? દેવાદિકોને પણ સ્વરૂપવિસ્મૃતિ પૂર્વક વંચિત કર્યા છે. વિષયાદિકોનું જે કે આવું સાગર્ય છે. તે છતાં પૌરૂષસંપન્ન ગુરૂ વગેરેએ તેમને ફસાવ્યા છે, અર્થાત્ જીતીને વશ કર્યા છે. એટલા માટે શરણાગતનું અખિલ દુઃખ નિરાસ કરવામાં ગુરૂનીજ સમર્થતા જાણીને, મોક્ષેચ્છાવાન પુરૂષે, ત્હેમને શરણે જઈને, પોતાના ચરિતાર્થની સફલતા સંપાદન કરવી ઘટે છે.

મૈનાવતીનું બાપણુ સાંભળીને, રાગના અન્તઃકરણમાં કાંઈ પણ ઉગ્ગસ થયો નહિ, અને તેથી ત્હેણે પ્રશ્ન કર્યો કે, 'હે માતા ! ચિત્ત સ્વાભાવિક પ્રેમથી વિષયોને વિષે પ્રવેશ કરે છે, અને એ વિષયો પણ વાસનારૂપે ચિત્તને વિષે પ્રવિષ્ટ થઈ જાય છે. અર્થાત્ મોક્ષેચ્છુએ વિષયાદિકોનો ત્યાગ કરવો પડે છે, પરંતુ ચિત્ત તેમજ વિષય એ બન્નેને એક બીજાથી શી રીતે છૂટા પાડવા ? આત્મફલનો સમય નથી, કેરી પણ પાસે નથી, તોપણ તેની મધુરતા ચિત્તને વિષે રહે છે, તે કેવી રીતે કાઢી નંખાય ? વિવાહિત કાન્તા બંને પીએર જાય, પરંતુ તે ચિત્તમાં તો રહેલી હોવાથી, ત્યાંથી કેવી રીતે દૂર કરી શકાય તેમ છે ? તેજ પ્રમાણે, વિષયો જે ચિત્તમાં વાસનારૂપે રહે છે, તેઓને હાંકી કાઢવા, એ ધણું કઠણુ છે.

માતાએ કહ્યું:—વિષયાદિકોથી આવૃત્ત થએલું ચિત્તજ, જે જીવનું યથાર્થ સ્વરૂપ હતા, તોજ વિષય અને ચિત્ત એ બન્નેનો કદી વિયોગ

થઈ નહિ સક્ત; પરન્તુ જીવનું સત્ય સ્વરૂપ તો અદ્વૈત છે, અને ચિત્તાના અધ્ધસથીજ તે વિષયાદિકોની સાથે સંબંધ થએલું છે. એથી કરીને, 'હું' અદ્વૈત છું,' એવી ભાવના કરીને, વિષય મિથ્યારૂપ છે, એવું અનુસંધાન રાખવું અને સર્વથા વિરક્ત થઈને પરમાત્મરૂપ ગુરુનું સેવન કરવાથી, પુરૂષને પરિપૂર્ણ સ્વરૂપમાં સ્થિરતાથી રહેવું સુલભ થઈ પડે છે. 'હું' દેહરૂપ છું', એ પ્રમાણે ચિત્તદ્વારા જીવે માની લીધું છે, અને પોતાનું સ્વરૂપ તે ભૂલી ગયો છે. આ પ્રકારનું બંધન જો કે મિથ્યા છે, તોપણ હેને તેનું સત્યતાથી અભિમાન છે બુદ્ધિબળના ખેલમાં એકનો જય અને બીજનો પરાજય એ શું સત્ય હોય છે ? પરન્તુ રમનારાઓને તેને સારૂ સત્ય અભિમાન થાય છે, અને જય પરાજયથી તેઓને સુખદુઃખ પણ થાય છે એવી રમતમાં (શેત્રંગ જેવી) 'હાથી, ઘોડા, ઉંટ, પ્યાદા' વગેરે શું અગાઉ સજીવ હોય છે ? નહિજ; તોપણ 'હાથીને માર્યો, ઘોડો મરાયો' વગેરે ખેલવામાં આવે છે, અને બહુ વાર તકરાર પણ થાય છે. તેજ પ્રમાણે મિથ્યા ચિત્ત અને વિષયનું જીવને જે અભિમાન છે, તેનાથી તે જન્મમરણાત્મક સંસારને વિષે પડેલો છે, અને સુખદુઃખાદિ અનુભવી રહ્યો છે. અભિમાનનો ત્યાગ કરતાં વારને બંધન નષ્ટ થઈને જીવને સહજ ભગવદ્રૂપતાની પ્રાપ્તિ થયા વિના રહેશે નહિ. ગીતાપનિષદમાં અર્જુનને એજ આશયથી ભગવાને નીચે પ્રમાણે ઉપદેશ કર્યો છે કે:—

અહંકારં બલં વર્પં કામં ક્રોધં પરિગ્રહમ્ ।

વિમુચ્ય નિર્મમઃ શાન્તો બ્રહ્મભૂયાય કલ્પતે ॥

અદ્વૈત થવા સારૂ, દેહને વિષે જે અહંકાર છે તથા દેહ સંબંધી-ઓની મમતા છે, તેનો પરિત્યાગ કરવો જોઈએ. તેમજ બલ (અસત્ આત્મક) અને ધર્નાવિદ્યાર્પાદિકોના મર્વનો ત્યાગ કરવો. તેજ પ્રમાણે ક્રમ ક્રોધાદિ પણ તજવા જોઈએ, તથા કોઈ પણ વસ્તુનો સંમલ ન

કરવો, ત્યારેજ મનુષ્ય શાન્ત થઈને બ્રહ્મસાક્ષાત્કાર કરવાને સમર્થ થાય છે. પવનના સંયોગથી પાણી ઉપર જેવાં મોજાં ઉઠે છે, તેજ પ્રમાણે વિષયવાસનારૂપ વાયુવડે, અન્તઃકરણરૂપ જલને વિષે, પૂર્વોક્ત અહંકારાદિ અખિલ વિકારરૂપ તરંગ ઉત્પન્ન થાય છે; પરંતુ નિત્યાનિત્ય વસ્તુનું શ્રવણ મનન થાય, તો વિવેકરૂપી શેષ સહસ્ર મુખોવડે વિષયવાસનારૂપ પવનનું ભક્ષણ કરી જાય, અને ત્યારબાદ હૃદયરૂપી જલ નિશ્ચલ થઈને તેને વિષે બ્રહ્માનંદ વ્યક્ત થાય. પૂર્વોક્ત વિકાર ત્યાગ વગર પરમાત્મ-દર્શન અને પ્રસાદ દુર્લભજ સમજવો. આ ઉપર એક દૃષ્ટાન્ત આપવામાં આવે છે, જેથી ખાતરી થશે.

એક વખત સમર્થ રામદાસ સ્વામિની સ્વારી, તીર્થયાત્રાને વિષે દરતી દરતી માહુર નામક ક્ષેત્રમાં આવી પહોંચી. એમની સંભાથે ‘કદ્યાણુ સ્વામી’ નામના એમના એક પદ્મશિષ્ય હતા. માહુરનું બીજું નામ ‘માતાપુર’ પણ છે. ત્યાં ભગવતી કાલીમાતાનું તથા ભગવાન શ્રી દત્તાત્રેયનાં સ્થાન છે. દત્તાત્રેયનું સ્નાન કાશીમાં, ભિક્ષા કરવીર (કાલ્હાપુર) માં, અને શયન માહુર ક્ષેત્રમાં થાય છે, એ પ્રમાણે વર્ણન છે. માતાનાં દર્શન કરીને, રામદાસ શ્રીદત્તાત્રેયનાં દર્શન કરવાને ગયા. ત્યાં દત્ત દર્શન માટે અનેક વર્ષોથી ઘણા બ્રાહ્મણો કાંઈ કાંઈ અનુધાન કરી રહેલા હોવા છતાં, ત્હમને દર્શન થયાં ન હતાં. રામદાસ એ બ્રાહ્મણોની પાસે જઈને પૂછવા લાગ્યા, ‘મહારાજ ! આપ આ અનુધાન શા માટે કરી રહ્યા છો ?’ બ્રાહ્મણોએ કહ્યું, ‘દત્તાત્રેયનાં દર્શનને ખાતર હમે બાર વર્ષ થયાં એમના મન્ત્ર જપનું પુરસ્કરણ કરી રહ્યા છીએ. રામદાસે કહ્યું, ‘હમે પણ એમનાં દર્શનને માટે આવ્યા છીએ.’ બ્રાહ્મણો કહેવા લાગ્યા:—‘આટલાં વરસ થયા, છતાં હજી હમને દર્શન થયાં નથી, અને ત્હમને તત્કાલ શી રીતે થઈ શકવાનાં હતાં ?’ રામદાસે કહ્યું, ‘બધાની ભાવના એક સરખી હોતી નથી. હમારી દર્શનની આતુરતા તથા અંતરની નિર્મલ ભાવના જોઈને દત્તાત્રેય જલદી દર્શન દેશે, એવી

હમને હઠ થકા છે.' એમ કહીને શિષ્ય સમેત રામદાસ સ્વામી, દત્તાત્રેયનું ધ્યાન સ્તવન કરવા મંડી ગયા.

ત્યાર બાદ યે ડાજ વખતમાં ફકીરના વેશમાં દત્તાત્રેય ત્યાં આગળ આવી પહોંચ્યા. એમની સાથે એક ઓરત, ત્રણ છોકરા, એક પાડો, પાંચ મરથી, છ બકરા એટલો પરિવાર હતો. છોકરાઓ કહી રહ્યા છે, 'હે મા ! હમને બૂખ લાગી છે, માટે જલદી કાંઈક ખાવાનું આપો.' ત્યારે ઓરત કહેવા લાગી, 'સાંધ ! છોકરા તો મ્હારે જીવ ખાઈ રહ્યા છે, એમને બૂખ લાગી છે, તો શું ખવડાવું ?' સાંધએ કહ્યું, 'હે સ્ત્રી ! મ્હને પણ બૂખ લાગી છે, માટે રસોઈ કરો, તો આપણે બધાજ જમી લઈએ.' સ્ત્રી બોલી, 'ચૂલો ક્યાં સળગાવવો ? આ તો હિન્દુનું મંદિર છે; અંહી રસોઈ કરવા બેસીશું, તો બધા 'ગુર ગુર' (હડધૂન) કરવા મંડી જશે, અને નાહક દુલ્લહડ ટંટો થશે.' સાંધજી બોલ્યા, તું શું કામ નકામી તકરાર વધારે છે ? હું કહું છું કે અંહીયાંજ ચૂલોનો પથ્થર ગોઠવીને રસોઈ શરૂ કરી દો.' ન્યારે ત્યાં ચૂલો માંડીને રસોઈ કરવાનું શરૂ કરી દેવામાં આવ્યું, ત્યારે ત્યાંના સર્વ બ્રાહ્મણો ધાંટાધાંટ કરવા મંડી ગયા. તો પણ એમના મમત ઉપર ત્યાંજ ચૂલો સળગાવવામાં આવ્યો, અને ઉપર પતેલી મૂકીને તેમાં પાણી ગરમ કરવા સાડ રેડવામાં આવ્યું. પછી સાંધને કહ્યું, 'ત્હમે જલદી આટો દાળ વગેરે લઈ આવો.' સાંધએ જવાબ દીધો, 'બજાર કોણ જવા બેઠું છે ? દૂરથી થાકા પાક્યા આવ્યા છીએ, માટે મરઘાં, બકરાં વગેરે જે આપણી પાસે છે, ત્હમનેજ કાપી કરીને રસોઈ તૈયાર કરો.'

સ્ત્રીએ એ બધાંયને કાપી કાપીને પતેલીમાં સીંચી દીધા, તોપણ તે નાની અમથી પતેલી પૂરી બરાઈ નહિ ત્યારે પૂછ્યું કે, 'સાંધ ! પતેલી આટલાથી બરાઈ નહિ, અને પૂરી ભરીશું નહિ તો આપણે બધાને રસોઈ પૂરી ક્યાંથી પડશે ? સાંધજી બોલ્યા, 'આ પાકાને કાપી

નાંખો, અને તપેલી બરી દો.' તેને કાપવા છતાંય, તપેલી બરાબ નહિ અને પાસે કશું રહ્યું નહિ, ત્યારે સ્ત્રીએ ફરી પાછું પૂછ્યું. 'હજરત ! પાડાથીયે તપેલી તો ન બરાબ, હવે શું નાંખું ?' સાંધએ કહ્યું, 'શું જોઇ રહી છે ? પકડ આ બધા બ્રાહ્મણોને અને કાપી કાપીને નાંખ તપેલીમાં એટલે પૂરી બરાબ રહેશે, અને રસોઇ પણ બરાબર બનશે.' એટલે હુકમ છૂટતાં વારને, તે સ્ત્રી હાથમાં જરે લઇને બ્રાહ્મણોના તરફ પવન વેગે ધસી, પછી તો પૂછવુંજ શું ? અનુદાન શેનું અને દર્શન કોનાં ? બસ પૂછો મા ! બધાજ પોત પોતાના પ્રાણ બચાવવા સાર જગ્યા પરથી ઉડી ઉડીને મુડીવાળીને નાસવા લાગ્યા. ઓરતે કહ્યું, 'બધા ઉભી પૂંછડીયે ભાગી ગયા.' સાંધએ કહ્યું, 'પેલા જે ઉભા છે, હેમને પકડો અને કાપો નાંખો.' ત્યારે તે ઓરત રામદાસ સ્વામી અને હેમના શિષ્ય કલ્યાણ સ્વામીને મારવાને દોડી ગઈ, પરંતુ ન તેઓ પોતાના સ્થાન ઉપરથી અસ્યા કે કોઈપણ પ્રકારનો ડર બતાવ્યો. બચમાંથી છૂટવાને માટે સર્વ સંગને પતિત્યાગ કરવામાં આવે છે, પરંતુ ત્યાગી થયા પછી પણ બચની સ્થિતિ પાસે રહેતી હોય, તો અમય બ્રહ્મપદની પ્રાપ્તિ શી રીતે થઈ શકવાની હતી ? રામદાસ તો સાક્ષાત્ હનુમાનજીનો અવતાર હતા, અને એમને શ્રી રામનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન થઇને મન્ત્રોપદેશ મળ્યો હતો, એથી એમને બચ ક્યાંથી ? નરહરિનાથ કહે છે કે:—

न अन्यो बलवान्कश्चिज्जातसाक्षात्कृतैर्भवेत् ।

यस्माद्बिभेति तन्नास्ति तस्मादेष बिभेति न ॥

જેને નિર્ભય આત્મસાક્ષાત્કાર થયો છે, તેનાથી બીજો કોઈ બલવાન છેજ નહિ, કે જે પુરુષબલાદયને અમર વ્યાઘ્રાદિને જોઇને તે જ્ઞાની બચતીત થાય. કેમકે, 'નેહ નાનાસ્તિ કિંચન' એ શ્રુતિએ સર્વ દ્વેષ સમૂહનો બાધ કરેલો છે, અને 'દ્વિતીયાદૈ મયં ભવતિ' એ શ્રુતિએ બચતું કારણ દ્વેષ (પોતાથી અન્ય)ને કહ્યો છે, તથા આત્માથી

અન્યનું નિર્બંધત્વ (નિઃસત્ત્વ) હોવાથી, જ્ઞાની ખીટો નથી. અસ્તુ !
 રામદાસ મહાજ્ઞાની હતા તેથીજ ફકીરની લોલા સધળી જોવા
 છતાં એમના મનમાં કશો ડર ઉપજ્યો નહિ, અને પેલી સ્ત્રી છરો
 લઇને મારવા આવી, તોપણ પોતાનું સ્થાન છોડ્યું નહિ. એટલામાં
 બંભરાન દત્તાત્રેય પોતાના મૂળ સ્વરૂપમાં પ્રગટ થયા અને સધળી
 માયા અતર્ધાન કરી દીધી; ત્યારે રામદાસ તથા કદ્યાણુ સ્વામિ આગળ
 જઇને કહેવા લાગ્યા કે:—

સંતમદ્યમયેડ્ધ્વનિ દત્તાત્રેયમર્જુનવશોર્જનવીજમ્ ।

નૌમિ યોગજનિતાનઘસંઘં ત્વામલર્કમવમોહતમોડર્કમ્ ॥

હે પ્રભો ! આપની સ્થિતિ અદ્યમાર્જને વિષે સદા થાય છે; તથા
 કાર્તવીર્યજીનને જગત્માં જે યશ પ્રાપ્ત થયો, તેનો હેતુ આપજ છો;
 અષ્ટાંગયોગની પ્રવિણતાથી ‘અનઘ’ એવી સંતા આપની થઈ છે; તથા
 યોગમાર્જનો ઉપદેશ કરીને મહાવસાનો પુત્ર જે અલ્લર્ક નામનો રાજ થઇ
 ગયો, તેના સંસારમોહરૂપી અંધકારનો સૂર્યવત્ આપેજ નાશ કરી
 દીધો હતો. એવા આપ દત્તાત્રેય નામ યોગીશ્વરને મહારા પ્રણામ છે.
 આજે આપનાં દર્શનથી મ્હને ધન્યતા પ્રાપ્ત થઇ.

દત્તાત્રેયે પણ એમને ઉઠાડીને આલિંગન દીધું અને કહ્યું કે.
 સજ્જનગડ^૧ ઉપર રહ્યા રહ્યા ત્હમારે જગદુદ્ધારકનું કાર્ય જે ચલાવી
 રહ્યા છો, તેજ ચાલુ રાખો, રામદાસે એમની આજ્ઞા માન્ય રીધી અને
 કહ્યું કે ‘મહારો એક સંદેહ દૂર કરો;’ આપે ફકીરના વેષમાં જે આ
 બીલા કરી બતાવી, તેનો શો હેતુ હતો ?’ દત્તાત્રેયજી બોલ્યા, ‘ત્હમે
 હવુમાનનો અવતાર તથા પૂર્વે ‘હુંજે રામચંદ્રરૂપે હતો તે સમયના
 મહારાજ બંકત છો; ત્હમે મહારાં દર્શનને માટે આવ્યા, તો મ્હને પણ
 ત્હમને મળવાની ઉત્કંઠા થઇ. પરંતુ અંહીયાં ધણાં વર્ષોથી એ બ્રાહ્મણો

૧. એ સ્થાન સતારાથી ૭ માર્ગલ ઉપર છે, અને અંહીજ સમઘસાની
 કુસાશિ છે અને પ્રતિવર્ષ ધણી યાત્રા થાય છે.

જે મ્હારદર્શનાર્થે કાંઈક અનુમાન કરી રહ્યા હતા, તેમની સમક્ષ તેમને દર્શન દેવાં ઉચિત નહિ, એમ સમજીને મ્હેં ફરીને વેશ લીધો અને સ્ત્રી પુત્ર પરિવાર સાથે લાગીને, 'બેંસ, બકરા મરધી' વગેરેને કાપીને રસોઈ બનાવવાની લીલા બતાવી, અને એમ કરીને એ લોકોને દૂર નસાડી દીધા; કેમકે એ લોકો દર્શનના અધિકારી નહિ હતા. મ્હારી સાથે જે સ્ત્રી હતી તે માયા અને ત્રણ છોકરા હતા તે સત્વ, રજ, તમ એ ત્રણ ગુણ સમજવા. બકરા છ હતા, તે કામ કોષાદિપરુ રિપુ અને પાંચ મરધીઓ તે પંચતત્વ, તથા પાડો હતો, તે અહંકાર સમજવો. જ્યાંસુધી, એમનો નાશ નથી થયો, ત્યાંસુધી મ્હારું દર્શન થવું દુર્લભ છે, એવો મ્હેં આવી લીલા કરીને ભાવ દર્શાવ્યો. તેમનામાં 'અહંમમ' ભાવ નહિ હોવાથી, તેમને બયબીત થઈને નાસી ગયા નહિ, પરંતુ જે બ્રાહ્મણોને વિષે એવો ભાવ હતો, તે પોતાની નિષ્કાંથી ચલિત થયા અને બયના માર્યા મુઠીવાળીને નાસી ગયા,

એ સાંભળીને રામદાસને આશ્ચર્ય લાગ્યું, અને તેઓ દત્તાત્રેયની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા કે, 'હે પ્રભો! બ્રાહ્મણોએ કણ્યાં વર્ષ સુધી ચલાવેલું અનુષ્ઠાન આપે આમ નિષ્ફલ કરવું નથી જોઈતું. મ્હારી આપને એટલીજ પ્રાર્થના છે કે, આપ એમને દર્શન આપીને કૃતાર્થ કરો. છરો લઈને બય દેખાડતાં એ બીયારા શું નાસી ન જાય ? બજે ! એ લોકો અનધિકારી હોય, તોપણ મ્હારે ખાતર આપનાં રૂપનાં એમને દર્શન કરાવો. રામદાસને ખાતર દત્તાત્રેયે એ વાત કયુજ કીધી અને તેમને બોલાવવા સારું કહ્યું. રામદાસે પોતાના શિષ્ય કલ્યાણ સ્વામીને મોકલીને એ સર્વ બ્રાહ્મણોને બોલાવી મંગાવ્યા, અને દત્તાત્રેયનાં તેમને દર્શન કરાવરાવ્યા. બાદ પ્રભુ દત્તમૂર્તિ અન્તર્ધ્યાન થઈ ગઈ અને રામદાસ પણ અન્યત્ર જતાં રહ્યા. જતી વખતે બ્રાહ્મણોએ રામદાસની બહુ બહુ સ્તુતિ કીધી, અને આપે સદ્ગુરુની ગરજ સારીને હમને દર્શન કરાવ્યાં એમ કહીને ધન્યવાદ આપ્યો,

તાત્પર્ય, જ્યાંસુધી ‘અહંકાર, મમતા, કામક્રોધાદિવિકાર’ એ સર્વનું શરીરમાં અવરધાન હોય છે, ત્યાંસુધી સગુણુ યા નિર્ગુણુ ઇશ્વસાક્ષાત્કાર કરવાને મનુષ્ય સમર્થ થતો નથી. એટલા માટે, મૈનાવતી પોતાના પુત્રને એ સર્વનો ત્યાગ કરવા ઉપદેશ કરી રહી હતી.

હે પુત્ર ! વસ્ત્ર જે રંગમાં નાંખીએ છીએ, તે રંગને તે ધારણુ કરે છે, તેજ પ્રમાણે ચિત્ત પણુ જે રંગમાં સ્થિત હશે, તેજ રંગના જેવું થવાનું. હું મ્હારા પોતાના અનુભવથી કહું છું કે:—

રંજિતં રંજનૈશ્ચિત્રૈશ્ચિત્રં જાતં દૃશંબરમ્ ।

રંગે નિરંજને ક્ષિતં રંગં પ્રાપ્તં નિરંજનમ્ ॥

ચિત્રવત્ જે જગત્ પદાર્થો છે, તેમનાથી મ્હારું હૃદયાકાશ જે પહેલાં વિચિત્રિત (અનેકરૂપ) થયું હતું, તેને મ્હેં નિરંજન રંગમાં (નિરૂપાધિક જગત્ પ્રકાશક પરમાત્માને વિષે) નાંખી દીધું, અને તે નિરંજન રંગને (આત્માને) પ્રાપ્ત થયું. રંજક દ્રવ્યાદિકોવડે વસ્ત્ર ચિત્ર વિચિત્ર થાય છે, પરંતુ જે તે નિરૂપાધિક (સ્વતઃસિદ્ધ પીળા વગેરે) રંગમાં નાંખ્યું હશે, તો તેનું વિચિત્રપણું દૂર થઇને એક પાકા રંગજ તે ધારણુ કરશે. તેજ પ્રમાણે, માયાના સત્વ, રજ, તમ એ ત્રણે ગુણુ પરસ્પર મળવાથી, અનેક રંગના પદાર્થ ઉત્પન્ન થાય છે અને મનુષ્યનું ચિત્ત તેની સાથે સંબદ્ધિત થતાં, તે પણુ અનેકરંગી થઇ જાય છે; પરંતુ તે રંગ કામો હોય છે, ધડી ધડી બદલાઇ જાય છે. અને પરમાત્મા તો એકરસ, એક રંગવાળા હોવાથી, ત્હેમને પાકા રંગના સ્થાન ઉપરજ સમજવા. ત્હેમને વિષે જેનું ચિત્તવસ્ત્ર ડૂળી જાય છે, ત્હેને નિરૂપાધિક રંગની પ્રાપ્તિ થશે, અને પછી જગત્ના અનેકરંગી પદાર્થોની સાથે ત્હેને સંબંધ હોવા છતાંયે તેમનો રંગ ત્હેના ઉપર ચઢશે નહિ. પાકા રંગની ઉપર ક્યાં બીજો રંગ ચઢે છે ? તેજ પ્રમાણે

૧ સત્વગુણુ સફેદરંગ, રજે ગુણુ લાલરંગ, તમોગુણુ કાળોરંગ એમ મુતિમાં કહ્યું છે,

સમજવું. ગુરૂપાથી મ્હાર' ચિત્ત નિરૂપાધિક રંગમાં રંગિત થવાથી, ખીજ પદાર્થોનો રંગ ધારણ કરી શકતું નથી; માટે તું સદગુરૂનાં ચરણોનો આશ્રય કરીને નિરંજન રંગમાં ચિત્તને રાખીશ, તો ત્હાર' ચિત્ત નિરંજન રંગ ધારણ કરશે. માતાનું આવું વચન સાંભળીને ગોપીચંદ્ર બોલ્યો, 'હે માતા ! ત્હમ્હાર' કહેવું જો કે સત્ય છે, તો પણ એવો સમર્થ ગુરૂ કોણ છે અને ક્યાં છે ? કે જો મ્હને જન્મ મરણાત્મક સંસારબંધનથી છોડવે અને અનરામર બનાવે ? મૈનાવતીએ કહ્યું, 'હે પુત્ર ! આપણી નગરીમાંજ જલધરનાથ નામના યોગી આવ્યા છે અને રહે છે; એમને શરણે જો તું જન્મશ, તો ત્હારી કાયા અનરામર થઈ જશે. એ મહાસિદ્ધ ચમન્દ્રારી મહાત્મા છે.' આ ઉપરથી રાજાએ કહ્યું 'ત્હારી વિષય ભોગવાસના હજી તૂમ થઈ નથી, માટે બાર વરસ સુધી મ્હને રાજ્ય કરવા દે; ત્યારબાદ ત્હારા ઉપદેશને અનુસરીને જલધરનાથ અગર ખીજ કોઈ સિદ્ધ મહાત્માને શરણે જઈને સર્વ ત્યાગપૂર્વક યોગદીક્ષા ગ્રહણ કરીશ અને કાયાનું સાર્થક કરીશ.' મૈનાવતી બોલી, 'હે પુત્ર ! એક ઘડી પળનો પણ ભરોસો નથી કે, આ શરીરની સ્થિતિ ત્યાંસુધી રહેશે કે કેમ; અને તું તો બાર વરસનો વાયદો કરે છે, એ કેવું આશ્ચર્ય ભર્યું છે ?'

તદિત્સુ શરદ્શ્રેષ્ઠ ગન્ધર્વનગરેષુ ચ ।

સ્થૈર્યં યેન વિનિર્ણનં સ વિશ્વાસતુ વિપ્રદે ॥

લીજળી ઉપર, શરદ્કાળનાં વાદળાં ઉપર, તથા ગંધર્વનગર (આકાશમાં હાથી ઘોડા વગેરે જે જૂદા જૂદા રંગના આકાર દેખાય છે તે) ઉપર જેણે સ્થિરતાનો નિશ્ચય કર્યો હોય, તેજ આ શરીરની સ્થિરતા ઉપર વિશ્વાસ રાખી શકે. હે પુત્ર ! નદીનું જલ અખંડ વહે છે, તેથી આપણને તેજ પાણી છે એમ લાગે છે પરંતુ પૂર્વ ક્ષણનું પાણી ઉત્તરક્ષણમાં હોતું નથી. અથવા અગ્નિ પ્રગ્નીત થયો હોય છે, તો હુંની જ્વાળા એક સરખીજ દેખાય છે, તોપણ પ્રતિક્ષણની જ્વાળા

ભિન્ન હોય છે. એક પાછળ એક ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી સક્ષમગતિ ધ્યાનમાં આવતી નથી. તેજ પ્રમાણે કાળના સંયોગથી, આ શરીરનો જન્મનાશ પ્રતિક્ષણમાં થાય છે. ક્ષણ પહેલાં જે શરીર હતું, તે આ ક્ષણમાં નથી, અને આ ક્ષણમાં છે, તે ઉત્તર ક્ષણમાં નથી હોતું; પરંતુ નદીના જળની પેઠે, અથવા દીપ જ્વાળાની પેઠે એ વાત આપણા ધ્યાનમાં આવતી નથી. સારાંશ, દેહ ક્ષણભંગુર છે એનો પાત ક્યારે થશે, તેનો કાંઈ નિયમ નથી, માટે પરમાર્થ સાધન કરવામાં આજસ અને વિલંબ કરવાં ન જોઈએ. હે પુત્ર ! આર વરસ સુધી વિષયભોગ કરવાથી ત્હારી વાસના તૂમ થશે અને પછી કદી પણ તે ઉત્પન્ન નહિ થાય, એવી ત્હને ખાતરી છે ? ગમે તેટલું આધેસું હોવા છતાં અગ્નિની તૃપ્તિ થતી નથી; નદીઓનાં જલોવડો સમુદ્ર તૂમ થતો નથી; અનંત બ્રહ્માંડોને સ્વાહા કરી દેવા છતાં કાળ સંતુષ્ટ થતો નથી; તેજ પ્રમાણે મનુષ્યે અનંત વિષયોનો ધણા લાંબા વખત સુધી ઉપભોગ કર્યો હશે, તોપણ ત્હેની વાસના તૂમ થશે નહિ. પરંતુ અગ્નિમાં પુષ્કળ ધી સીંચવાથી, જેમ તે હોડવાતો નથી, ઉગ્રટો વૃદ્ધિંગત થાય છે, તેજ પ્રમાણે વિષયોનો જેટલા પ્રમાણમાં ભોગ કરવામાં આવશે, તેટલા પ્રમાણમાંજ વાસનાની વૃદ્ધિ થતી રહેશે; માટે તું વિષયોનો મોહ છોડી દે, અને ગુરૂચરણનો આશ્રય કર; તેમ કર્યાથી ત્હને ચિર જીવિત્વ પ્રાપ્ત થઈને, ત્હારી કીર્તિ અનંતરામર થશે. વિષયસેવન તો પશુ આદિ યોનિમાં પણ થાય છે તે ખાતર અમૃત્ય આયુષ્ય નાહક શા માટે એજે ગુમાવવું ? વ્યતીત થએલો સમય પાછો આવતો નથી, પરંતુ કેવળ પશ્ચાત્તાપ થાય છે, માટે વિલંબ ન કરવો. એના ઉપર એક દૃષ્ટાંત નીચે પ્રમાણે છે :—

કોઈ એક સરોવરમાં શનયુદ્ધિ અને સહસ્રયુદ્ધિ નામનાં બે મત્સ્યો રહેતા હતા. ત્હેમની સાથે ‘એક યુદ્ધિ’ નામનો એક દેડકો મિત્રભાવ રાખતો હતો, અને ત્હેની સાથે એ બન્નેજણાં સરોવરને કીનારે

આવીને સુખદુઃખની વાતો કરીને વખત વીનાડતા હતા. એક વખત એ ત્રણે જણાં વાતો કરી રહ્યા છે, એવા સ્થિતિને સમયે, કેટલાક માછીમાર લોકો હાથમાં જળ લઈને, અને માથા ઉપર ધણું પકડેલાં માછલાંઓને લઈને, તે જળાશયની પાસે આવી પહોંચ્યા. એ લોકોને જોતાંવારને એ ત્રણે સત્તર સરોવરમાં સંતાઈ ગયા. એ માછલાંઓને જોઈને, તે માછી લોકો માંહોમાંહ કહેવા લાગ્યા કે, ‘ભાઈ ! માછલાં પકડવા આપણે બહુ દૂર જવું પડે છે, પરંતુ આ જળાશયમાં મોટાં મોટાં માછલાં જણાય છે, અને પાણી પણ યોડું છે.’ બીજો બોલ્યો:- ‘ત્યારે તો કાંતે વહેલી રહવારે અહીં આવીશું અને જળ પાથરીશું’ આ પ્રમાણે બોલીને તેઓ ચાલતા થયા. તેઓનું આ બાપણ ત્રણેએ સાંભળ્યું અને ચિન્તામાં પડ્યા. દેડકો બોલ્યો, ‘હે ભાઈ ! શતપુદ્ધિ ! સાંભળ્યું કે નહિ ? આ માછીમાર લોકો શું કહેતા હતા તે. હવે શું કરવું ઉચિત છે ? આ જળાશયનોજ અભય કરીને બેસી રહેવું કે અહીંથી અન્યત્ર પ્રાણ અચાવવા સાર ભાગી જવું ? જે કાંઈ કરવું ઉચિત લાગતું હોય, તે વિચાર કરીને ઝટ કહી દો.’

એનું બાપણ સાંભળીને સહસ્રપુદ્ધિએ કહ્યું, ‘હું મિત્ર ! ડરે છે શા માટે ? સર્પોના અને ખસ પુરૂષોના મનોરથ જો સિદ્ધ થતા હતા. તો આ જગત કદી છવતું નહિ રહી શક્યું હતા. એ લોકોના બાપણથી તું આટલો બધો ડરપોક બન્યો ? ડરવું નહિ. અરે ! એમનું બહુધા આગમન થશેજ નહિ; અને કદાચ થશે, તો મહારી પુદ્ધિના બળથી મહારી જાતની સાથે ત્હમારું બન્નેનું પણ રક્ષણ કરીશ. કેમકે, અનેક પ્રકારના જલમાં સંચાર કરવાની ગતિઓ હું જાણું છું.’ તે સાંભળીને, શતપુદ્ધિ પણ બોલી ઉઠ્યો, ‘ભાઈ ! ત્હેં કહ્યું છે, તે યોગ્યજ છે. સહસ્રપુદ્ધિ ત્હારું નામ સાર્ય છે. જ્યાં વાયુની અથવા સૂર્યના કિરણોની ગતિ નથી, ત્યાં પુદ્ધિવાનની પુદ્ધિ ગતિ કરે છે. એટલા માટે; કેવળ એ લોકોના બાપણના અવશ્યથી કુલ પરંપરાગત જન્મસ્થાનને છોડીને નાસી જવું,

એ યોગ્ય નથી. જે દેહણે જેનો જન્મ થયો હોય, તે કુસ્થાન હોવા છતાં, ત્યાં જે સુખ તહેને ચાય છે, તે દિવ્યભોગોથી યુક્ત એવા સ્વર્ગને વિષે પણ થવાનું નથી. એટલા માટે, હે મિત્ર! અહીંથી તહારે નાસી ન જવું. જોઈએ: હું મહારા યુદ્ધિપ્રભાવથી તહારે રક્ષણ કરી શકું એમ છું.

એ બન્નેનું આવું બાપણુ સાંભળીને દેડકા બોલ્યો:~'માઘ! તમે તો સહસ્ત્રયુદ્ધિવાળા, શતયુદ્ધિવાળા છો. પણ મહારી તો એકજ યુદ્ધિ છે કે અહીંથી બાર્યા સમેત અન્ય જળાશયને વિષે હમણાંને હમણાંજ ચાલ્યા જઈશું તોજ રક્ષણ થઈ શકે તેમ છે. ત્યારબાદ તે દેડકા સ્ત્રી સમેત રતોવાઘ બીજા જળાશયને વિષે ચાલ્યો ગયો.

પ્રાતઃકાળ થતાંજ, માછીમાર લોકો ત્યાં આગળ આવી પહોંચ્યા, અને તેઓએ તે સંરોવરને વિષે જળા કૈલાવી દીધી અને નાના મોટા અનેક માછલાં, તથા કાચ્યા, દેડકા વગેરે જલચર પ્રાણીઓને પકડ્યાં. શતયુદ્ધિ તથા સહસ્ત્રયુદ્ધિ, એ બન્ને જણાં તે જળમાંથી છૂટવા સાર પોતાની બાર્યાઓની સાથે કુટિલ ગતિના ઝાનથી લાંબા વખત સુધી, પોતાનું રક્ષણ કરી રહ્યા હતા, પરંતુ ધીવર પણ ધી-વર (યુદ્ધિ શ્રેષ્ઠ) હોવાથી, તેઓની સમગ્રી ચાલાકીને ધૂળમાં મેળવીને, તેઓએ એ બન્નેને પકડી લીધા અને મારી નાંખ્યા. તે વખતે તહેમન પોતાના મિત્રવચનની સ્મૃતિ થઈ અને પશ્ચાત્તાપ થયો. પરંતુ અવસર ચૂક્યા મેહલા. ગદ્ય તિથિ બ્રહ્માયે વાંચતા નથી, તો એમનું શું વળવાનું હતું ? અસ્તુ ! ત્યારબાદ બપોરના વખતે તે લોકો મત્સ્ય પ્રાપ્તિથી આનંદિત થઈને, ત્યાંથી પોતાને સ્થાન જવાને ઉપડ્યા. સહસ્ત્રયુદ્ધિ તથા શતયુદ્ધિ, એ બન્ને મત્સ્યો શરીરે પુષ્ટ હોવાથી એકે શતયુદ્ધિને માથાપર લીધો, અને બીજાએ સહસ્ત્રયુદ્ધિને તો હાથમાં લટકતો પકડીને લઈને ચાલવા માંડ્યું. તેઓના બીજા સ્નેહીઓ પણ બીજાં માછલાંઓને ટોપણમાં નાંખીને, તેને માથાપર મૂકીને ચાલતા થયા, એ લોકો જે

રસ તે ચઢને જઈ રહ્યા હતા, ત્યાં આગળજ માર્ગમાં એક કૂવો હતો, અને તે જગ્યાએજ પેલા બે મત્સ્યોનો એકપ્રાધ્વશાળી મંડૂકમિત્ર સ્ત્રી સમેત જઈને રહ્યા હતા. તે કૂવા ઉપર બેઠેલા પેલા મંડૂકે પોતાના બન્ને મિત્રોને ધીવરને હાથે આ પ્રમાણે પકડાઈને લઈ જવાતા જોયા, અને પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું કે, હે સ્ત્રી ! જો જો !

શતપુષ્પિઃ શિરસ્યોડયં લંબતે ચ સહસ્રધીઃ ।

एकबुद्धिरहं भद्रे क्रीडामि विमले रसे ॥

આ શતપુષ્પિ પોતાનો મિત્ર આ માછીના માથા ઉપર છે, અને સહસ્ત્રપુષ્પિ તો લાંબા લટકાતા ચાલ્યા જાય છે. પરંતુ હે કલ્યાણિ ! એકપુષ્પિ હું તો આ નિર્મલ અને અગાધ રસ (જલ)માં સુખપૂર્વક તારી સાથે ક્રીડા કરું છું. મહાર કહ્યું જો એ લોકોએ તે વખતે માન્ય કર્યું હત, અને ખીજ કોઈ અગાધ જલાશયને વિષે પ્રવેશ્યા હત, તો મરવા વારો આવત નહિ; પરંતુ એ લોકોને તો પોતાની પુષ્પિનું બહુ અભિમાન હતું, તેથી સમય ઉપર સાવધાનતા ન રાખી, અને અહંકારવડે માર્યા ગયા. તાત્પર્યમાં સમજવાનું યુક્ત એ છે કે:—

સંસારરૂપ જલાશયમાં સુખરૂપ જલ અલ્પ છે, અને તેમાંજ શતપુષ્પિ, સહસ્ત્રપુષ્પિ, તથા મંડૂકવત્ (શતાવધિ, સહસ્રાવધિ, તથા એક પ્રકારની જેમની પ્રાધ્વ છે, એવા) જલ (જડ) ચર પ્રાણીઓ નિવાસ કરે છે. એમના કાન ઉપર પવન કાઝરૂપી ધીવરના શબ્દ શું આવતા નથી ? અથવા ધ્વી-ચર (જાની) એવા જે વ્યાસાદિ મહર્ષિઓ તથા સાધુજનો તેઓને એ કાળના હેતુ અને ભાષણની શું સમજ પાડતા નથી ? પરંતુ એમનાં એવાં ભાષણ મિથ્યા લાગે છે, અને પ્રસંગ આવતાં હમે હમારી જાતનું તથા આશ્રિતજનોનું રક્ષણ હમારા પુષ્પિ આતુર્યથી કરીશું, એ સમજીને તેઓ સદૈવ પ્રમત્ત રહે છે.

૧ સંસ્કૃતમાં જ અને હિન્દી અંગ્રેજીમાં છે.

પરંતુ પરમેશ્વરના ઉપર તથા લેખના ભક્ત સાધુ મહાત્માના ઉપર જેમને વિશ્વાસ છે, તથા 'એમને શરણે જઈને, હું કાંઈક ઇલાજ કરીશ, તો મ્હારી રક્ષા થશે,' એવોજ જેમની બુદ્ધિનો એક નિશ્ચય છે, તે પૂર્વોક્ત શતબુદ્ધિ સહસ્રબુદ્ધિ જનોની સંગતિ તજીને, સંસાર જડાશયનો પરિભ્રમ કરી, અગાધ રસ (આનંદ) યુક્ત જલસરોવરમાં જઈને સ્થિત થાય છે. ત્યાં આમળ, કાળ મમે તેટલો ચતુર ધી-ચર હોવા છતાં તેનો ખુશ પહોંચી શકતો નથી. પરંતુ જડાશય (સંસાર) માંજ જે સહસ્રબુદ્ધિ શતબુદ્ધિ મનુષ્યો કાલધીવરની જાળમાં નહિ ફસાવા સાર પોતાની બુદ્ધિની જે અનેક વિધના પ્રગટ કરે છે, તેઓ આખરે લેખના હાથમાં પટકાઈને મરણ શરણ થાય છે. કાળની દૃષ્ટિ તથા હાથ કંઈ જગોએ પહોંચતા નથી ? સ્વર્ગ મૃત્યુપાતાલાદિ સર્વત્ર અપ્રતિકૂલ લેખો સંચાર છે. એટલા માટે, ધી-ચર (ગાની) ગુર-જનાદિના ભાષણ ઉપર વિશ્વાસ રાખીને કાળના હાથમાંથી છૂટીને આનંદના અગાધ સ્થલમાં નિવાસ પ્રાપ્ત થવા સાર, સંસારજલાશયનો સ્તવર પરિભ્રમ કરવો ઉચિત છે. એમાં આજસ અગર વિલંબ થાય તો કાળ એકાએક આવીને ઝડપી જાય; એથી કરીને પ્રસંગ ઉપસ્થિત થતાં પહેલાં સાવધાનતા અને એક બુદ્ધિ રાખવી જરૂરની છે. બુદ્ધિનું અનેકવિધપણું હોવાથી, જ્યાં ત્યાં અવિશ્વાસ અને અશ્રદ્ધા થઈને, મનુષ્ય આ ભોલે તેમજ પરબોકનાં એ બંને સુખોને પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી. એટલા માટે, મૈનાવતી રાણી ગોપીચંદ રામને કહી રહી છે કે:—

‘હે પુત્ર ! ધડીનો ભરોસો નથી, અને તું તો આર વરસ સુધી રાજ્યભોગ કરી સંતૃપ્ત થઈને, પછી ગુરને શરણે જઈ જન્મ સાર્થક કરવાનું ઇચ્છે છે. વાહ ! એ કેવું સાહસ ભર્યું આશ્ચર્ય કહેવાય ? અરે ! યાત્રા પ્રસંગમાં પણ સંબંધ રહિત એવા પુરૂષ સ્ત્રી આદિકોનો સમાગમ શું નથી થતો ? પરંતુ લેખના ઉપર પ્રેમ કાણુ કરે છે ? તેજ પ્રમાણે, જે ધનુ પુત્ર કલત્રાદિ વિષયોનો, સંયોગવિયોગ તર્કથી અતીત

છે, હેમના ઉપર આસક્તિ રાખવી એ શું સુખાવહ થઈ પડશે ? નહિજ. હવે એમનો લાગ દુષ્કર છે, એમ જો તું કહેવા માંગે તો હોય, તો વિચાર કર:—

त्यक्ष्यंत्यवश्यं च त्वां त्वं च त्यक्षसि वामपि ।

येषां त्यागे महत्सौख्यं तेषां त्यागेऽपि कः भ्रमः ॥

જેમના પ્રત્યે ત્હારી આસક્તિ છે, તે વિષયો અવશ્ય ત્હારે ત્યાગ કરીને ચાલ્યા જશે, તેમજ તું પણ હેમને તથા (વિયોગ અગર મરણ કાગમાં) ચાલ્યો જઈશ; અને જેમનો પોતાની મેજે ત્યાગ કર્યાથી સુખ થાય છે, તેમનો ત્યાગ કરવામાં કેમ લહે દુઃખ થાય છે ? વિવેકીને તો તેમાં ખીલકુલ ભ્રમ પડતો નથી. હવે એમનો ત્યાગ કરીને, જે વૈરાગ્ય ધારણ કરવામાં આવે તો સર્વત્ર મ્હારી નિન્દા થાય, એમ જો તું કહેતો હોય, તો વ્યાવહારિક કાર્યમાં નિન્દા ક્યાં નથી થતી ? બધેજ થાય છે. પરંતુ જો નિન્દાનો બય મન ઉપર લેવા બેસીએ, તો વ્યવહાર કથળી જાય. એટલા માટે, ‘સ્વકાર્યે સાધયંક્ષીમાન્.’ શુદ્ધિમાન્ પુરૂષે નિન્દા સ્તુતિ ઉપર દૃષ્ટિ ન રાખતાં, પોતાનું કાર્ય સાધી લેવા ઉપર દૃષ્ટિ રાખવી ઘટે છે. શિવ-લિંગના ઉપર સહઆવધિ પાણીના ઘડા રેડવામાં આવે છે, તોપણ તે કાંઈ તેનું નિવારણ અથવા અસહન કરતા નથી; તેજ પ્રમાણે કાર્ય-સાધક પુરૂષે ભોક્તાની સ્તુતિ નિન્દાનો ખ્યાલ ન કરતાં, માનાવલંબન કરવુંજ ઉચિત છે. નિન્દા સ્તુતિ પણ ક્યાં સુધી થવાનાં હતાં ? જ્યાં લગી તેમનું સંબંધી, એવું જે આ શરીર છે ત્યાં સુધીજ. અને શરીર ‘કેટલા દહાડા ત્હારે સંબંધ રાખશે ? થોડો વખતજ. એથી કરીને વિષયોનું, તત્સંબંધીવૃત્તિઓનું, તથા ભોક્તા પુરૂષનું ક્ષણભંજુરત્વ જાણીને, વિચારપૂર્વક તેમનો ત્યાગ કરવાથીજ અનંત (અવિનાશી) સુખની પ્રાપ્તિ થઈ શકશે.

एकतः सकला लोका विकर्षन्ति यथाबलम् ।

पदार्थमालां बलवानेकः कालो गिलत्यसौ ।

હે પુત્ર ! બધાજ લોકો વિષયમાલા (સમૂહ)ને, પોતપોતાની શક્તિને અનુસરીને ‘આ મ્હારી છે,’ ‘આ મ્હારી છે’ એમ સમજીને એક બાજુએ ખેંચી (સ્વીકારી) રહ્યા છે, અને બીજી બાજુએ બળવાન એકલો કાળ પોતાના તરફ ખેંચીને તેઓને ખાઇ રહ્યો છે. એના તરફ ધ્યાન આપ, અને વિષયાસક્તિથી કાળના મુખમાં ન જા; તેમનો પરિત્યાગ કરીને અમૃતરૂપ જાન.

આ ઉપર રાજ્યએ કહ્યું, ‘હે માતા ! તારૂં કહેવું’ જો કે સત્ય છે, છતાં એકાએક વિષયાદિકોનો પરિત્યાગ મ્હારાથી થઈ શકે તેમ નથી, અને તેમ છતાં કરું તો વાસના અવશિષ્ટ રહેવાથી, ફરી પાછા જન્મમરણના ચક્રમાં મ્હારે ફર્યાં કરવું પડે. એટલા માટે, પ્રથમ વાસનાનું નિર્મૂલન કર્યા બાદ, વિષયોનો ત્યાગ કરવામાં આવે, તો વૈરાગ્ય પણ દૃઢ થાય. જગતની સ્થિતિ ક્ષણભંગુર છે, એ હું પણ સમજું છું, પરંતુ તેનો શો ઉપાય ? જે વખતે જે અને તે ખરું. વળી, વિષયાદિકોનો જાદ પરિત્યાગ કરાવી, આત્માનંદની પ્રાપ્તિ કરાવી દે, એવા સદ્ગુરૂ પણ મળવા મુશ્કેલ છે, એવી મ્હારી સમજ છે. માટે, આપ મ્હને મ્હારી ઈચ્છા પ્રમાણે બાર વરસ સુધી રાજ્ય વૈભવ ભોગવવા દો, પછી હું સમર્થ સદ્ગુરૂ મળશે, તો ત્હેમને શરણે જઈને હું દેહતું સાર્થક કરીશ. અવિવેકથી અને ઉતાવળથી કરેલું કામ સફળ થવાને બદલે ઉલટું દુઃખદાયીજ થાય છે.’

મૈનાવતીએ કહ્યું, ‘હે પુત્ર ! વિષય મિથ્યા હોવાથી, તેમની વાસના જો કે મૂલ રહિત, સત્વહીન તથા સુખ શૂન્ય છે, તોપણ ત્હેણે ‘આપણી જાતને સત્તા પ્રદાન કરીને પાલનહાર પ્રત્યગ્બિન્ન’ પરમાત્માને આચ્છાદિત કરી દીધા છે. પોતે જાતે તુચ્છ તેમજ નિઃસત્વ હોવા છતાં ત્હેણે બ્રહ્મરૂપ આત્માને આચ્છાદિત કેવી રીતે કરી દીધો ? એવી શંકો ન કરો;’

પહાડમાંથી ઉત્પન્ન થનાર, ઘાસ પોતે જાતે અતિ સૂક્ષ્મ હોવાથી તુચ્છ છે, છતાં અનેકરૂપથી ઉત્પન્ન થઈને, પોતાના કારણરૂપ મોટા પર્વતને તે જેમ આચ્છાદિત કરી દે છે, તેજ પ્રમાણે વાસના પણ સ્વકારણભૂત બ્રહ્માત્માને આવૃત્ત કરી દે છે; એથી કરીને, આત્મા આનંદરૂપે પ્રકાશતો નથી. એ વાસનાનો વિવેકવડે નાશ કરી દેવાને બદલે, ભોગવડેજ નષ્ટ કરવા જે તું ઇચ્છે છે, તે સમજ, કે દીપ્તકને (દીવાને) છોડીને કાગળથી અંધકારનો નાશ કરવાની ઇચ્છા કરવા જેવું છે. સંસાર નિમૂકિતને માટે, એકાન્ત પ્રદેશ, સાયં પ્રાતઃકાળ, વાર્ધક્યાદિ અવસ્થા, પાંડિત્ય, અનેક યુક્તિ પ્રયુક્તિઓ વગેરે કારણીભૂત થતાં નથી. પરંતુ વાસનાઓનો જ્યારે પરિત્યાગ થશે, ત્યારેજ તત્કાળ મુક્તિ મળી શકશે, એ પ્રમાણે શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ છે, અને મહાત્માઓનાં અનુભવ પણ એવો છે. એથી કરીને, તું સદ્ગુરુની સેવા કરીને, વિવેકાબ્યાસ કરીશ, તો ત્હને નિઃસંશય તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થશે. હવે વિષયાદિકોનો એકાએક પરિત્યાગ ત્હારાથી ન થઈ શકે, તેટલા ખાતર હું જે ત્હને યુક્તિ બતાવું, તે પ્રમાણે જો તું ચાલીશ, તો કમશઃ પરંતુ નિઃસંદેહ ત્હને આનંદલાભ થયા વિના રહેશે નહિ. અભારે ત્હારે ચિત્ત અશિક્ષિત (અશુદ્ધ) છે, માટે જેટલા કાળમાં ત્હારે વ્યવહાર થાય છે, તેટલા કાળમાંથી ત્હારે અન્નગ અલગ ભાગ પાડી દેવા જરૂરના છે; અને:—

चित्तस्य भोगैर्द्रौ भागौ शास्त्रेणैकं प्रपूरयेत् ।

गुरुशुश्रूषया भागमव्युत्पन्नस्य सत्कर्म ॥

કાળના એ ભાગ વિષયભોગાદિવડે કમણુ કરવા, અને એક ભાગ આત્મવિષયક શાસ્ત્રથી, અને એક ભાગ ગુરુશુશ્રૂષા કરીને ગુન્નરતાં રહેવું. આ પ્રકારના વ્યવહારથી, જ્યારે ત્હારે ચિત્ત નિર્મલ થાય, ત્યારે પૂર્વોક્ત ચાર ભાગની આ પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરવી. એક કાળનો ભાગ ચિત્તને વિષયસેવનને સારૂ આપવો, અને એ ભાગ ગુરુસેવામાં અર્પણ કરવા, તથા એક ભાગને અધ્યાત્મશાસ્ત્રમાં અર્પવો. ત્યારપાછ

અમારે ઉત્તમ શિક્ષિત મિત્ર થાય, ત્યારે એ જાગે અધ્યાત્મવિચાર, અને વિષયોના ત્યજનવિચારની પાછળ રોકવો; અને એ જાગે ધ્યાન સંહિત ગુરુપુજામાં કાઢવા. આવા વ્યવહારથી તું વિવેક, વિચાર તથા વૈરાગ્યસંપન્ન થઈને આત્મસાક્ષાત્કાર કરવાને સમર્થ થઈશ. વર્ણ, આશ્રમ, યૌવન, અલંકાર, અધ્યયન, આચાર વગેરે વડે ઉપલબ્ધિયા દૃષ્ટિથી રમણીય દેખાતો પુરૂષ પણ “**ચિન્તા વિચારવૈરાગ્યઃ પશુરિવ ન સંશયઃ**.” સારા નરસાનાં વિવેક અને વિષય વૈરાગ્ય રહિત હોય, તો તે પુરૂષને પશુ-તુલ્યજ સમજવો, એવું કહેલું છે. જે પુરૂષના અંતરમાં અજ્ઞાનનું ભેદન કરવાને સમર્થ, એવા વિચાર વૈરાગ્યનો નિરંતર વાસ વસી રહ્યા છે, તેજ જ્ઞાની છે. તેવા જ્ઞાનીને અન્ય સાધનોનું શું પ્રયોજન ? કશુંયે નહિ.

આના ઉપર કોઈ શંકા ઉઠાવે કે, મુમુક્ષુજનોને તો મોક્ષજ પ્રિય હોય છે, અને તેનું સાધન જ્ઞાન છે, તો પછી વૈરાગ્યની શી જરૂર છે ? તો તેનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે:—

વર્જ્યતે મૂલસેકેન મૂલશોષેણ શુષ્યતિ ।

મસ્મસાત્ક્રિયતં વન્નિજ્વાલયેતિ તદસ્થિતિઃ ॥

વૃક્ષના મૂળમાં જળનું સિંચન કરવાથી, જેમ તે વધે છે, નહીં સીંચ્યાથી મૂળ સુકાઈ જઈને તે પણ સુકાઈ જાય છે, અને ત્યારબાદ અગ્નિની જ્વાલથી તે બળીને ખાખ થઈ જાય છે; પરંતુ આદ્રં (બીનું) હશે, તો અગ્નિને તેને બાળવામાં મહેનત પડશે. તે પ્રમાણે સંસારવૃક્ષનું મૂળ મન છે, કેમકે તેજ એની કલ્પના કરે છે; એ મૂળને વિષયજલાર્પણરૂપ સિંચન કર્યાથી પ્રપંચવૃક્ષ વધે છે, અને વિષયજલાર્પણનો અભાવ હશે, તો તેમનો મૂલ (વૈરાગ્યવડે) શુષ્ક થતાં સંસારવૃક્ષ પણ સુકાઈ જાય છે. અને ત્યારબાદ, બોધ (શુદ્ધ બ્રહ્મેત્તજ્ઞાન) રૂપ અગ્નિ જ્વાલાવડે તેને ભસ્મીભૂત (બાધિતપણાથી તુલ્યરૂપ) કરવામાં આવે છે. એટલા માટે, મુમુક્ષુ પુરૂષોએ જ્ઞાનની રીતે વૈરાગ્યમાં પણ આદર રાખવો આવશ્યક છે, અસ્તુ !

હે પુત્ર !—ઉપાયઃ શોધિતે ક્ષેત્રે નિર્મલં વીજમર્પિતમ્ ।

किं चित्रं धान्यसंपत्तौ स देवो यदि वर्षति ॥

ક્ષેત્ર (ખેતર)ને ખેડવા કરવાના ઉપાયોએ શુદ્ધ કર્યા પછી, જે તેમાં શુદ્ધ (કીટકાદિથી દૂષિત નહિ એવું) ચણા વગેરે ધાન્ય વાળ્યું હોય અને તેના પર પછીથી મેઘાભિમાની દેવ (ઇન્દ્ર) જે વૃષ્ટિ કરે, તો ધાન્ય સમૃદ્ધિ થવાની શી શંકા? કાંઈપણ નહિ; તેજ પ્રમાણે આ ક્ષેત્ર (અંતઃકરણ)ને વિવેક વૈરાગ્યાદિવડે નિર્મલ કરીને, પછીથી તેમાં નિર્મલવિજ (માયા તથા તત્કર્મમગ્નશૂન્ય) પ્રત્યગભિન્ન બ્રહ્મ ધારણાથી સ્થિરીભૂત કર્યું હશે, અને ત્યારબાદ, જે તેમાં ગુરૂપદેવ વેદાન્તના અર્થના નિરૂપણરૂપી જલ (જ્ઞાન)ની વૃષ્ટિ કરશે, તો ધાન્ય (ધન્યત્વ) સંપત્તિ પ્રાપ્તિ થાય તેમાં શો સંદેહ કે આશ્ચર્ય છે? કંઈ પણ નહિ. એટલા માટે, તું વિવેકાભ્યાસ તથા તેટલા ખાતર ગુરૂચરણની સેવા કરીશ, તો વાસનાના નાશપૂર્વક ત્હને આત્માનંદની પ્રાપ્તિ થશે. હવે, એવા ગુરૂ ક્યાંથી મળે, એવી ત્હે શંકા કાઢી, તો સાંભળ:—

सविचारास्तु गुरवो विरक्ता गुरुसत्तमाः

विचारेऽपि विरक्ता ये गुरुणां गुरवो हि ते ॥

લોકપ્રસિદ્ધ ગુરૂઓમાં, જેઓ આત્માનાત્મવિવેકયુક્ત હોય છે, તેઓ શ્રેષ્ઠ અને સેવા કરવાને યોગ્ય હોય છે. તેઓના કરતાં પણ જેઓ વિચારવૈરાગ્યસંપન્ન હોય છે, તેઓજ શ્રેષ્ઠ છે, અને મેક્ષેન્દ્રશુના સમાગમને સાર યોગ્ય છે. અને જેમને વિચાર વૈરાગ્યનું ફળ બ્રહ્માનંદની પ્રાપ્તિ થઈ જવાથી, જેઓ વિચારવૈરાગ્યમાં પણ ઉદ્ધતીન હોય છે, તેઓ તો અપિત્ત ગુરૂ આદિમાં શ્રેષ્ઠ તેમજ પૂજનીય છે. હે પુત્ર ! પહેલાં મ્હેં જે ત્હને કહ્યું હતું કે આપણી નગરીના બાહ્ય પ્રદેશમાં જાતંધર નામનાસિદ્ધ યોગી રહે છે, તેઓ એ કાઠીના છે. એમણે, જેમાં દુઃખની વૃષ્ટિ કરનારાં એવાં પાપરૂપી મેઘ હોય છે,

એવા સંસારરૂપી વર્ષાઋતુનો પરિભાગ કર્યો છે, અને જેઓ શુદ્ધ માનસમાં હંસપક્ષીની પેઠે ફીકા કરે છે, તથા શરણાગત જીવોને અલ્પજ્ઞાન કરવામાં જેમનું અન્તઃકરણ ઉદાર છે, એવા પરમહંસ પદવીને પ્રાપ્ત થએલા નાથચરણની જે તું સેવા કરીશ, તેા ત્હેમના પ્રસાદથી ત્હારી સકલ કામના પૂર્ણ થશે.

આ પ્રમાણે મૈનાવતી પોતાના પુત્રને નિલ ઉપદેશ કર્યો કરતી હતી, પરંતુ રાજાને ગળે તે બરાબર ઉતરતો ન હતો. મનમાં જોકે રીસ ચઢતી, તોપણ પોતાની માતા સમજીને, ત્હેમની મર્યાદા લોપતો નહિ; ચૂપચાપ સાંભળ્યાં કરતો. સારાંશ, બ્યાંસુધી, અન્તઃકરણ મલિન હોય છે, ત્યાંસુધી શુદ્ધ વગેરેએ ગમે તેટલો ઉપદેશ કર્યો હશે, તોપણ તેનો કશો પ્રકાશ અંતરમાં પડશે નહિ. શ્રુતિમાં પણ કહ્યું છે કે, 'શ્રુણ્વન્તોઽપિ બહવો યન્ન વિદ્યુઃ' યથોક્ત સાધનસંપત્તિ રહિત તથા ઇશ્વર, શ્રુતિ, આચાર્ય પ્રસાદ શૂન્ય એવા ધણા મનુષ્યો આ આત્મતત્ત્વનું શ્રવણ કરે છે, તોપણ ત્હેમને તેનો બોધ થતો નથી.

વિરોચનનો પુત્ર રાજા બલિ એક વખત પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કરતો કે દરરોજ રાત્રેને દિવસે, એકજ ક્રિયા હું કરું છું, પરંતુ એ પ્રમાણે કર્યાથી શું ફળ થવાનું હતું? વારંવાર એકમા એકજ વિષયોનો ભોગ કરવો, એ બાજે ઉચ્છિન્ન બોજનના જેવું જ છે, છતાંય મ્હારું મન શરમાતું કે સંકોચાતું નથી. હજારો વર્ષો સુધી શ્રી પુત્ર રાજ્ય ધીમવાદિ આપાતરમણીય વિષયોનો ભોગ કરવા છતાં મ્હારું ચિત્ત શાન્ત થતું નથી, એ કેટલું બધું આશ્ચર્ય છે? વિષય ભોગ સુખથી રહિત, એવું જે અવિનાશી દ્રવ્ય છે, તે શું છે, તેનો હવે હું વિચાર કરું છું. કિંચિત્કાળ વિચાર કર્યાથી એને પોતાના પિતા વિરોચને કરેલા બોધનું સ્મરણ થઈ આવ્યું, તે છતાં પોતાના

૧ માનસ સરોવરમાં, અને શુદ્ધ સત્વપ્રધાન અન્તઃકરણમાં, એવા જે

આત્મજ્ઞાનસંપન્ન ગુરુ શુદ્ધાર્યનું એણે ધ્યાન કર્યું. આકાશમાં થઈને દેવકાર્ય સાર કોઈ ઠેકાણે જઈ રહેલા શુદ્ધને ખમર પડી કે બલિએ મ્હારું સ્મરણ કર્યું છે. સારે તેઓ ઝટ એના મન્દિરમાં બારીમાં થઈને આવી પહોંચ્યા. ગુરુને જોઈને રાજ બલિએ હેમને પ્રણામ કરી પૂજન સ્તવન કીધું, અને પ્રાર્થના કીધી કે, હે સદ્ગુરો :—

‘કોઽહં કસ્ત્વં કિમેતે વા લોકા इति वदशु मे ।’

મ્હારા મનમાં અખિત્ત ભોગોને સાર આશિ ઉત્પન્ન થઈ છે, એથી વારંવાર તેમનું સેવન કરનાં મ્હારું મન લજવાય છે. હું આપને પ્રથમ એ પૂછું છું કે, ‘હું કોણ છું ? મ્હારું શું રૂપ છે ? આપ કોણ છો ? તેમજ આ લોકો પણ કોણ છે ? આ બ્રહ્માંડમાં સ્થિર એવી કંઈ વસ્તુ છે ? ઇત્યાદિ આપ કથન કરો. તે સાંભળીને શુદ્ધ બોલ્યા, હે રાજ ! અત્યારે વિશેષ સમય નથી; કેમકે સપ્ત ઋષિઓની સાથે દેવકાર્ય માટે હું આકાશ માર્ગે ગમન કરું છું. હવે મ્હારું ધ્યાન તથા સ્મરણ મ્હને જ્ઞાત થવાથી સત્વર હું અંહી આવ્યો છું. તોપણ સખો સાર સંક્ષેપમાં કહું છું તે સાંભળો.—

य आत्मा केवलः शुद्धो निर्विकारो निरंजनः ।

स एव नित्यश्चिन्मात्रः साक्षी सर्वस्य सर्वदा ॥

માયા અને તેના કાર્યસમૂહરૂપ અંજનરહિત અને તેથી સર્વ વિક્રિયાશૂન્ય તથા નિર્મલ એવા લક્ષણયુક્ત સર્વના અંતર્ભૂત એવેજો આત્મા છે, તેજ નિત્ય છે. અને જે કારણથી તે ચિન્માત્ર રૂપ છે, તે કારણને લીધે અતીત અનાગતાદિ સર્વકાળમાં અખિત્ત સાક્ષ્ય સમૂહનો સાક્ષાત્ દ્રષ્ટા છે; એ અખિત્ત જડ પ્રપંચ અનિત્ય છે. આના ઉપર કોઈ એમ કહે કે, સાક્ષિયૈતન્ય અનિત્ય નહિ હોય, પરંતુ તજ્જનીય, ‘અયંઘટ’ આધકો છે પ્રત્યાદિ વિષયોનું નિરૂપણ કરનાર જે જ્ઞાન છે, તેનું અનિત્યત્વ તો જણાઈ આવે છે. તો એનું સંમાધાન આવું છે કે, વિચાર કરીને જોશો, તો ઘટાદિ વિષયોનું

જોયર એવું જે વિજ્ઞાન છે, તેને પણ પરમાર્થતઃ અનિત્યત્વ છેજ નહિ. હવે ‘આ ધડો છે’ ઇત્યાદી જ્ઞાનોત્પત્તિને વખતે, તેની પ્રહેલાં થનાર જે ધટ્તજોયર જ્ઞાન તે થતું નથી, એ વાત સત્ય છે; પરંતુ તેનું કારણ એ છે કે ઇન્દ્રિય અને વિષય એમના સંયોગથી થનારી જે અન્તઃકરણની ધટ્ટાકાર વૃત્તિ છે, તેનુંજ અનિત્યત્વ તેમાં અભિવ્યક્ત થનારા ચૈતન્યના ઉપર પ્રતીત થાય છે. જે પ્રમાણે સ્ફટિકના સંનિધાનમાં જ્વલંબીતું દ્રુલ હોય, તો તેની આરકતતા સ્ફટિકને વિષે બાસે છે, તે પ્રમાણેજ. પરંતુ પરમાર્થતઃ ‘જેવો સ્ફટિક તેવુંજ’ જ્ઞાનપણ વિકાર શન્ય સમજવું.

આના ઉપર શકા કરવામાં આવે છે કે, એ વાત ત્યારેજ બને, કે જ્યારે ‘સ્ફટિક તથાં જપા કુસુમવત, વૃત્તિના આકાર અને ચિદાકાર, એ બન્ને આકાર પૃથક્ અનુભવમાં આવી શકે; પરંતુ એમ તો થતું નથી. એના સમાધાનમાં સમજવાતું એવું છે કે, પરમાર્થતઃ જોકે બન્ને આકાર ભિન્ન છે. તોપણ અવિદ્યાને વશીભૂત થઈ જવાથી ‘અગ્નિ તથા લોહપિંડની સમાન’ એક આકારવત્ બાસે છે, તે બ્રમ-મૂલક છે. ખ્યાલ કરો !

માવાંશઃ કરણાંશઃ ચિદાકારો પ્રત્યયેઽપિ ચ ।

માવાંશસ્તુ ચિદાકારો વૃત્ત્યંશઃ કરણાંશકઃ ॥

‘પ્રતીયતેઽવેન’ इति प्रत्ययः—જેનાવડે પ્રતીતિ થાય છે, તે પ્રત્યય એવો એનો અર્થ છે, એ પ્રમાણે પ્રત્યય શબ્દમાં ભાવાંશ (ધાતુનો અર્થભાગ) અને કરણાંશ (પ્રત્યયનો અર્થભાગ) વિદ્યમાન છે. સારાંશ, પ્રત્યયશબ્દ પ્રકૃતિ અને પ્રત્યયરૂપ હોવાથી, તેનો અર્થ એ પ્રકારનો થાય છે. તેમાં પ્રતીતિ એ ધાત્વર્થ ચિદાકાર છે, અને પ્રત્યય-અર્થ (જેનાવડે) એ કરણ અંશ. યાને વૃત્તિનો અંશ જાણવો. એ અન્તઃકરણના પરિણામરૂપવૃત્તિ અંશ. ‘ધટ્ટના સમાન જડ હોવાથી’ અનિત્ય અને જેની પ્રતીતિ થાય છે, તે ચિદંશ નિત્ય છે. ચિદંશનું

અનિત્યત્વ અંગીકારશો, તો તેના નાશનો કોઈ સાક્ષી અવશ્ય હોવા જોઈએ; તે વિના તેના નાશની સિદ્ધિ કેવી રીતે થઈ શકે ? પરંતું તેનો નાશ તો કોઈએ દોડો પણ નથી, અને જોવાને કોઈ સમર્થ પણ છે નહિ. ધાત્વર્થનો પ્રતીતિઅંશ (ચિદાકાર)ના નાશની પ્રતીતિ, નાશ થનારી વૃત્તિના તાદાત્મ્ય અધ્યાસથી થાય છે, એમ સમજવું. સારાંશ, હે બલિ ! તું, હું અને આ જગત્ ચૈતન્યરૂપ છીએ; તે વિના અન્ય કિંચિત્ પણ નથી. આ નિશ્ચયને અંતરમાં દૃઢ ધારણ કરશે, તો ત્હને પરમાવિશ્રાન્તિ પ્રાપ્ત થશે. વધારે કલ્યાણી શું પ્રયોજન ? (આ ઉપદેશ કઠીણ છે, છતાં અધિકારી વાંચકના શોખને ખાતર વર્ણવ્યો છે)

भव्योऽसि चेत्तदेतस्मात्सर्वमाप्नोषि निश्चयात् ।

नोचेत्तद्बबहपि प्रोक्तं त्वयि भस्मनि हूयते ॥

જો તું શુદ્ધચિત્તવાળો હઈશ, તો મહારા આટલાજ ઉપદેશથી, સર્વરૂપ એવો જો આત્મા છે, ત્હને પ્રાપ્ત થઈશ, અને અશુદ્ધચિત્તવાળો હઈશ, તો મહારો બહુ બહુ આપેલો ઉપદેશ પણ, ભસ્મને વિષે આપેલી આહુતિની પેઠે વ્યર્થજ નીવડશે; હવે હું જાઉં છું.' આટલું કહીને આવેલા માર્ગે શુદ્ધ આકાશમાં જતા રહ્યા. સારપટ્ટી, રાગ બલિ વિચાર કરીને આત્મપદ્ધતિને પ્રાપ્ત થયો; કેમકે તે શુદ્ધચિત્તવાળો હતો. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે, અશુદ્ધ અન્તઃકરણમાં ગુરૂ વગેરેએ કરેલો બહુબહુ ઉપદેશ પણ નિષ્ફળ થાય છે. જન્માન્તરીય પુણ્યના સંગ્રહ વિના વિષયવિરક્તિ, તથા આત્માનાત્મવિવેકને માટે યોગ્ય પ્રવૃત્તિ થઈ શકતી વધી,

મૈનાવતી પોતાના ગુરૂના ઉપદેશપ્રમાણે સદા આત્મચિન્તન કરીને અને ત્હેમના દર્શન સેવન વગેરે કરીને આનંદપૂર્વક સમય અતીત

કરતી હતી; તથા રાજ ગોપીચંદ, રાજ્યાદિ વૈભવ અને સ્ત્રીઆદિ વિષયોના ઉપભોગમાં આનંદપૂર્વક રહેતો હતો.

इति भीमस्वरमहंस परित्राजकाचार्य सहजानंद सरस्वती
शिष्य श्रीवृत्ताशेषविरचिते नवनाथचरित्रे मैनावती-
गोपीचंदबोधोनाम द्वितीयोऽध्यायः ॥

॥ श्रीगुरुवृत्ताश्रेयार्पणमस्तु ॥

। इति शिवम् ।

તૃતીયોઽધ્યાયઃ

તાવત્પ્રબોધો ભવતિ વિવેકસ્તાવદેવ હિ ।

यावत्सीमंतिनीलोलनयतांदोलनं नहि ॥ प. पु. ॥

મૈનાવતીએ રાજને કરેલો ઉપદેશ ત્હેની રાણી હુમાવંતીએ સાંભળ્યો હતો, અને તેથી એના મનમાં બહુ દુઃખ ઉપજ્યું હતું. એને લાગ્યું કે, રાજ જો રાજ્યવૈભવનો ત્યાગ કરીને ગુરૂને શરણે જઈ વૈરાગી બની જશે, તો હમારું બધાનું સંભાળ્ય નષ્ટ થયા જેવું જ લાગ્યું. એવો ઉપદેશ આપનારી માતા, તે માતા નહિ પણ બેરી છે. પોતે જાને એ જોગીડાનો ઉપદેશ લઈને એને ત્યાં નિત્ય આવજા કરે છે, પરંતુ મુંઝે કોણ છું, મ્હારા કેવાં કલશીલ છે, ભોકો મ્હને શું કહેશે' એ વાતનો તો એના મનમાં જરા વિચાર સરખાણે ઉત્પન્ન થતો નથી. પોતે જાને વૈરાગિણી બનીને, હમારા બધાના સુખનો સર્વ નાશ કરવાને તૈયાર થઈ છે. અસ્તુ ! હવે મ્હારે મ્હારી શોક્યોને આ વાતની ખબર કરીને, કાંઈક એવી યુક્તિ રચવી જોઈએ, કે જેથી રાજના મનમાં પોતાની માતા તેમજ એ જોમડાના પ્રત્યે અપ્રીતિ, ક્રોધ વગેરે ઉત્પન્ન થાય,

પછી રાણી લુભાવતીએ, રાણી મૈનાવતીએ રાજાને કરેલો ઉપદેશ પોતાની શોક્યોને કહી સંભળાવ્યો ત્યારે તે સઘળાને ઘણું લાગી આવ્યું. એક બીજાને માંહેમાંથી કહેવા લાગી કે 'જો રાજા રાજ્યાદિ ભોગથી વિરક્ત થઈ જશે, અને જોગી મની જશે, તો પછી આપણી શી દશા થશે ? ત્યારે લુભાવતીએ બધીયને કહ્યું કે એનો એક ઉપાય છે; રાજાની સ્વારી બપોરે મહલમાં આવે, ત્યારે આપણે બધીઓએ એમ કહેવું કે 'આપણું નગરીમાં મલધરનાથ નામના દાસ જોગી આવ્યા છે, તે મહા ટોંગી છે; એમની પાસે આપની માતા ભય છે, સેવા કરે છે. તથા એમનો ઉપદેશ પણ એમણે લીધો છે. મામમાં ભોડો નિંદાપણુ તે ખાતર ધણીજ કરે છે, પરંતુ તેના તરફ ખીન્નકુચ લક્ષ નહિ આપતાં, એ તો જઈને એની ઝુંપડીમાંજ બેસી રહે છે. એટલુંજ નહિ પણ, એમના મનમાં તો એટલે લગી છે કે આપને જોગી બનાવવા, અને રાજ્યવૈભવ વગેરે એને સમર્પણ કરીને તેની સાથે આનંદથી વિલાસભોગ કરવો.' આ પ્રમાણે રાજાને જો કહીયું, તો ક્ષયમાત્રમાં એ જોગીને શિક્ષા થશે, તથા માતા પ્રત્યે પણ અત્રંચા થઈને તેનો બોધ પછી એ સાંભળશે નહિ, અને આપણાપરનું અનર્થ ટળી જશે. અગ્નિને અલ્પ સમજવો, રોગની ઉત્પત્તિ થતાંજ તેની ચિકિત્સા નહિ કરવી, શત્રુને નાનો સમજીને તેની ઉપેક્ષા કરવી, એ મોતનાં મૂળ છે. અજગર નરમ સુંવાળો હોય છે, પરંતુ તેનું ઓશીકું કરીને કાણુ સુખેથી સ્વાતું પસંદ કરશે ? સંરીરમાં ઝેર તો દાખલ થયું, પરંતુ બધે ફેલાઈ રહેતાં પહેલાં જો ઇલાજ ન કરવામાં આવે, તો જીંદગી શી રીતે બચે ? માટે મહેં જે ઉપાય બતાવ્યો, તે પ્રમાણે કરશો નહિ, તો આપણા ઉપર દુઃખનો પ્રસંગ આવ્યા વગર રહેશે નહિ, આતીને શું માતા કહી શકાય ? કેકેથીએ શ્રીરામપુત્રને વનવાસ મોકલીને, પતિનો પ્રાણ લીધો, બીજા પુત્રોને દુઃખ લીધું, તેજ પ્રમાણે આ પાપિણી સઘળાને

દુઃખ દેવા હજી છે. એનાવગર રાજ્યવૈભવ છોડી જોગી અનવાનો ઉપદેશ કોણ કરવાનું હતું ? એના બોધરૂપી વાઙ્વાગ્નિથી રાજ્યવૈભવ-સમુદ્વનું શોષણ થઈ જતાં પહેલાં તેને હેલવી નાંખવામાં આવે, તોજ પરિણામ સારું આવી શકે.

લુભાવંતી રાણીએ કહેલી યુક્તિ એ બધીયને પસંદ પડી, અને રાજા આવ્યા બાદ, સમય જોઈને, તેમજ એની પાસેથી પહેલાં અભય-વચન લઈને એમજ કહેવું, એવો તેઓએ નિશ્ચય કીધો. સારાબાદ રાજાની સ્વારી જ્યારે લુભાવંતીના મહેલમાં આવી, ત્યારે ત્હેણે સન્માન કરીને એમને પલંગ ઉપર બેસાડ્યા, અને પોતે હાથ જોડીને પાસે ઉભી રહી; એટલામાં બધી રાણીઓ ત્યાં આગળ આવી પહોંચી. 'હે રાજા ! આપને એક વાત કહેવાનો હમારા મનમાં ધણું દિવસથી વિચાર હતો. પરંતુ સમયના અભાવને લીધે, તથા કદાચ આપના મનમાં ગેરસમજ ઉત્પન્ન થાય, એવા ડરથી આપને કહેવાઈ નથી. પરંતુ આજે યોગ્ય સમય છે, તથા એ વાત હજીસુધી આપના કાન પર આવી નથી, તેથી આપની જો આજા હોય, તો કહીએ. હમારી વાતથી આપને કદાચ ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય, એ સંભવિત છે, તેથી હમને આપની પાસેથી અભય મળવું જોઈએ'

રાણીનું આવું બાપણ સાંભળીને, રાજાએ અભય આપતાં કહ્યું કે, 'હે રાણીઓ ! મહારા તરફનો બય જરાપણ મનમાં બાવશે નહિ. અનર્થાવહ વાત જો મ્હને નહિ કરશે, તોજ મ્હને ત્હમારા ઉપર ક્રોધ ઉત્પન્ન થશે. જે કાંઈ ત્હમારા મનમાં હોય, તે નિર્ભયપણે શંકરહિત થઈને કહી દેવું. રાજાનું અભયવચન સાંભળીને, રાણીઓ કહેવા લાગી કે:—

॥ સાખી ॥

અપને નગરિમો રહત ગલિનખીય જોગી બલધરનાથજી ।
નિકટ અકેલી દેખો લિપટ રહી તહાં મૈયા તુમારી દિનસતજી ॥

તુમ પ્રભુ ભૂપ ભૂપાલ ભુવનપતિ ભૂપનમાં સિરતાજનૂં ।
તુમ કુલસીલ કુલનકે નિર્મલ સકલ કલા કુલ કાજનૂં ॥
સબ રાજનકે મહારાજ તુમ રાજ્યન બિચ લઈ લાજનૂં ।

એવું સાંભળવામાં આવ્યું છે કે આપણી નગરી બહાર દોઢ જાણેરનાથ કરીને જોગી રહે છે, અને તે જરણ, મારણ મોહન, વશીકરણ દસાદિ વિદ્યામાં પ્રવિણ છે. બહારથી તો એ લોકોને બતાવે છે કે, ‘હું વિ દેહી છું’ પરંતુ મહા કપટી ને ઢોંગી છે. એની પાસે ત્હમરી માતા મૈનાવતી એકાંતમાં જઈને બેસી રહે છે, તથા એની પાસેથી એણે મંત્રોપદેશપણ લીધો છે, અને નિર્લજ્જ થઈને એની સેવા સુધાં કરે છે. વસ્તુતઃ લજ્જાપી તીર્થમાં કુલ સ્ત્રીઓ પોતાના પાપનો નાશ કરી દે છે, એવું હમે પુરાણાદિમાં સાંભળ્યું છે. પરંતુ એ લજ્જને નગરદ્વારઉપર બાંધીને, એ તો એ જોગડાની ધૂણી પાસે જઈને બેસે છે, વાતચીત કરે છે અને લોકો તો એમની તથા આપની નગરીમા નિંદા કરી રહ્યા છે. બીજીએ પણ સાંભળીએ છીએ કે, ‘ખડં ખોડું રામજી જાણે’ પણ આપને જોગી બનાવવા તથા જાણેરનાથને રાજ્ય સમર્પણ કરીને એની સાથે આનંદથી રહેવાનો ત્હમરી માતાનો વિચાર છે. એ બધી વાતની તપાસ કરીને એ સંબંધમાં જે કાંઈ કરવું યોગ્ય હોય, તે આપ કરો; કેમકે આપ નિર્મલ કુળમાં ઉત્પન્ન થયા છો. તથા સુશીલ સંપન્ન છો, અને સર્વ રાજાઓના રાજા છો. ચન્દ્રમંડળમાં જે પ્રમાણે કલંક છે, તે પ્રમાણે આપના રાજ્યમંડલને વિષે આ એક કલંક છે, માટે તેને ધોષ નાંખવામાં વિલંબ કરવો જોઈતો નથી.’

રાણીઓનું વચન સાંભળીને રાજાએ કહ્યું, ‘હે રાણીઓ ! અન્તઃપુરમાં નિવાસ કરનારી એવી જે ત્હમે, ત્હમને કાને આ વાત આવી અને સર્વત્ર વિચરનારા મ્હને કોઈએ એ વાત કહી નહિ, એ કેટલા બધા આશ્ચર્યની વાત છે ? હવે એનો વિચાર તથા અંદોષ ત હરવો જરૂરનો છે, જાણેરનાથ કપારથી અહિંયાં રહે છે, તથા એ

ખરા ભોગી છે કે ભોગી, તેની પૂછપરછ કરીને હમે જે કહ્યો છે, તે વાત જે સત્ય હશે, તો હું અને દેહાંતદંડની શિક્ષા ફરમાવીશ.' રાણીઓએ કહ્યું, 'પ્રત્યક્ષ આપની માતાની એ વાત હોવાથી આપને કહેવાનું સાહસ કોણ કરવાનું હતું ? હમે આપનાં પ્રીતિપાત્ર હોવા છતાં, હમારા મનમાં ભીતિ ઉપજતી હતી કે 'આ વાત કહીયે કે નહિ ?' કેમકે માતાઉપર આપનો પ્રેમ હોવાથી, એવી વાત હમે જે આપને કહીયે, તો ઉલટા આપ હમારા ઉપર ગુસ્સે થાઓ, એવું હમને લાગતું હતું, તો બીજાની એવી વાત આપને કરવાની શી રીતે હિમ્મત ઉપડશે ? કહ્યુંપકહ્યું જે વાત હમારા સુધી પહોંચી છે, તે સત્યજ છે, અને એમજ સમજીને કે હમારી મારફત આપને વિદિત થાય તો સારું, એ હેતુથી આવી પહોંચી છે એમ લાગે છે.

यच्च घेदेषु शास्त्रेषु न दृष्टं न च संश्रुतम् ।

तत्सर्वं वेत्ति लोकोऽयं यत्स्याद्ब्रम्हांडमध्यगम् ॥

પેઠે તથા શાસ્ત્રમાં જે સાંભળ્યું નથી, અને જોયું નથી. અને જે બ્રહ્માંડમાં થાય છે, તે સઘળું એ લોકો જાણે છે એમ નિઃસંદેહ સમજવું. જે કે જ્ઞાનની અને આંખની વચ્ચે ચાર આંગળાનું અંતર છે, (યાને, દીઠા સાંભળવામાં ફેર પડે છે) તેપણુ કેટલીક વખત આંખોએ જેએલી વાત જોતી તથા સાંભળેલી ખરી પડે છે, એવું પણ ખતે છે; માટે જનવાર્તા મિથ્યા ન માનવી. હમારા જ્ઞાનસુધી એ વાત આવી, ત્યારે લોકોમાં એની કેટલી ચર્ચા થઈ હશે વાર ? તેનું પણ આપ અનુમાન કરીને લોકોપવાદ દૂર કરવામાં વિલંબ કરશો નહિ.

અમૃત સમાન મધુર, નદીતુલ્યમાદક, તેમજ વિષવત્તમોદક સ્ત્રીઓનું બાપણુ સાંભળીને, રાજાની ખુદી એ ભોગી તથા પોતાની માતાના પ્રત્યે વક્ર મઠ. અગ્નિના અયોગથી ધી જેમ પીગળે છે, અગર ઉદકમાં

લવણ જેમ પીગણી જાય છે, કિંવા, પ્રચંડ મેઘ પણુ ઝંઝાવાતથી જેમ ઉડી જાય છે, તેજ પ્રમાણે પુરૂષનાં ધૈર્ય, બલ, નીતિ ઇલાદિ ઉત્તમ ગુણો સ્ત્રીઓના સંગથી વિકલ્ય પામે છે.

તાવત્સ્યાત્સુપ્રસન્નાસ્યસ્તાવદુઃકરજને રતિઃ ।

પુરુષો યોષિતાં યાવન્ન શૃણોતિ વચો રહઃ ॥

ન્યાંસુધી એકાન્તમાં મનુષ્ય સ્ત્રીઓનું મધુર ભાષણ સાંભળતો નથી, ત્યાંસુધી પ્રસન્નવદન રહીને માતાપિતા ગુરુ મત્યાદિ વડીલવર્ગ ઉપર પ્રીતિ રાખે છે. મહાત્મા તુકારામે અભંગમાં વર્ણન કર્યું છે કે, “સ્ત્રીને આધીન રહેનારા પુરૂષનું જીવન વ્યર્થ છે; એવાને આ લોક તથા પરલોકને વિષે કદીપણુ માન મળતું નથી.” તથા અન્યત્ર પણ કવિ કહે છે કે, બ્રહ્મદેવે સ્ત્રીઓને ઉત્પન્ન કરી છે, તે સમજને કે ‘પુરૂષાર્થની હાનિ’ કરવા માટેજ. પુરૂષાર્થ હાનિના જે અર્થ થાય છે. એક તો પુરૂષના અર્થ (દ્રવ્ય) ની હાનિ, અને બીજું જન્મમરણાતીત થવાની અર્થાત્ મોક્ષની હાનિ. આ લોકમાં સ્ત્રીઓના સંપ્રધર્થી દ્રવ્યની હાનિ કેવી રીતે થાય છે તે સર્વના અનુભવમાં હોવા છતાં, અનભિજ્ઞ-જનો માટે તે સંપ્રધર્થી દુઃકમાં વર્ણન કરીશું.

મનુષ્યના મનમાં લગ્ન કરવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થતાં વારને, પહેલી ત્હેને ધનની અનુકૂલતા કરી લેવી પડે છે આપાદાદાએ ભેગી કરેલી પુંજ ખાત્રી કરવી પડે છે, અને કાંઈ ન હોય તો તોડકરી, બ્યાપાર ધંધો વગેરે કરીને દ્રવ્ય કમાવું પડે છે, અથવા દેવું કરીને પૈસા ઉછીના લેવા પડે છે; જે પછી આપતાં પાછળથી પુષ્કળ મહેનત પડે છે. સારાંશ. સ્ત્રીની સાથે લગ્ન કરવાના વખતથી પુરૂષના અર્થની હાનિની શરૂઆત થઈ ચૂકી કે નહિ તેનો ખ્યાલ કરો. ‘હાનિ’ શબ્દ સ્ત્રી (ઐરીધેલા) પુરૂષોને થોડા ન લાગે, તો તેનો અર્થ ખર્ચ ત્હેમણે સમજવો. મનુષ્ય જો કે તે સમયે આનંદપૂર્વક ખર્ચ કરે છે, તોપણ ભ્રમ ભ્રમ માફ, ‘ઓહો ! આરમ્ભો બધો ખર્ચ થયો !’ એમ ત્હેને લાગે છે,

અને દુઃખ પણ થાય છે. તેમાં વળી દેવાનો ઢગ કર્યો હોય, તો પછી પૂછવાની વાતજ શી રહી ? અસ્તુ !

ઉદાહરણ: પ્રથમાર્તલોક્સલ્લસિદ્ધિર્ભાવિતિ: પુંસવ: ।

સીમન્તોન્નયનં પ્રસૂતિરસકૃજ્જાતક્રિયાશ્રાક્ષિલા: ।

**આકલ્પા મણિમૌલિકાદિલ્લખિતા વાસાંસિ સૂક્ષ્મોત્તમા-
ન્વેષં વૈ પુરુષાર્થહાનિકરણે સ્મૃષ્ટા: સ્ત્રિયો વેધસા ॥**

લગ્નપ્રસંગમાં, પ્રથમ ઋતુમતી હોય તો તે વખતે અને ગર્ભાધાન, પુંસવન, સીમન્તોન્નયનમાં તથા વારંવાર પ્રસૂતિ, તેમજ જાતકર્માદિ ક્રિયામાં એટલો દ્રવ્ય ખર્ચ થાય છે, કે ન પૂછો વાત. થોડા પૈસા શીલકમાં રહ્યા હોય છે, ને એકાદ સંસ્કારમાં ખર્ચ કરવાનો પ્રસંગ આવીને ઉભોજ રહ્યો હોય છે, એ શિવાય ઉત્તમોત્તમ સૂક્ષ્મ રેશમનાં વસ્ત્રાદિ તથા સુવર્ણ મોતીનાં દાગીના કરાવવામાં કેટલા પૈસા ખર્ચાદિ થઈ જાય છે, તે કોના અનુભવમાં નથી ? પાસે ન હોય તો પણ પ્રતિજ્ઞાને ખાતર પોતાનાં નામ પ્રમાણે ખર્ચ કર્યા વગર ચાલતું નથી. પુરૂષના શરીર ઉપર ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકાર ન હોય તો ચાલે, વ્યવહારમાં એને કોઈ કશું કહેશે નહિ. પરંતુ સ્ત્રીના અંગ ઉપર જો ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકાર નહિ હોય, તો લોકો હુંપી ખાશે, કે જુઓ ! લગ્ન કીધાં પણ સ્ત્રીને પહેરાવવાને ઉત્તમ વસ્ત્ર તથા ઘરેણાં વગેરે તો મળતાં નથી. સારાંશ, મનુષ્યની મૂર્તિમંત પ્રતિજ્ઞા સ્ત્રીજ છે, અને ત્હેને ખાતર દ્રવ્ય હાનિ પણ થાય છે, એ સિદ્ધ થયું. હવે પુરૂષાર્થ (મોક્ષ) ની હાનિ શી રીતે ? તે જુઓ. મનુષ્ય દ્રવ્યપ્રાપ્તિને માટે રાતદિવસ પ્રયાસ કરે છે, અને કમાવાની હાય વરાળમાં પાપ પુણ્યનો વિચાર સરખો પણ કરતો નથી. શુક્રમ તથા સદ્કર્માદિ ક્રિયા કરવાને તેને અવસર મળતો નથી, અને મળ્યો હોય છે, તો તેમ કરવા વૃત્તિ થતી નથી, રાતદિવસ દ્રવ્ય કેમ પ્રાપ્ત થાય એવોજ વિચાર તથા પ્રાપ્ત થવા

છતાં અસંતુષ્ટ વૃત્તિ, અર્થાત્ લોભનો મનમાં નિવાસ; તો એવી સ્થિતિમાં પરમેશ્વરવિષયકચિન્તન, ધ્યાન કરવામાં પ્રીતિ અને સમય કેમ મળે અને તહેને પુરુષાર્થની પ્રાપ્તિ પણ કેમ થઈ શકે ? લોભને માટે કવિએ કહ્યું છે કે:—

લોહાર્ગલો મદ્રહરો લોલતાંકો ભયપ્રદઃ ।

લુનાત્યુભૌચ ચલ્લોકૌ તેજ લોભઃ પ્રકીર્તિતઃ ॥

લોભ, એ શબ્દમાં બે વર્ણ છે, એક ‘લો’ અને બીજો ‘ભ.’ હવે એ બંનેનો અર્થ જુઓ. લોભવાન મનુષ્યની ખુદ્દિ જે જે વિષયોની સાથે સંલગ્ન થઈ જાય છે, તે તે વિષયોમાંથી પાછી નીકળવાને રવતંત્ર થઈ શકતી નથી; એથી કરીને લોભરૂપી શૃંખલાથી, સાંજ રૂદ્ધ થઈ જવાથી, લોભને ‘લોહાર્ગલ’ લોખંડની બેડી કહી છે. તથા જેની ખુદ્દિને વિષે લોભ થાય છે, તહેને સુખ નથી હોતું, તેથી લોભને ‘મદ્રહર’ કહ્યો છે. એ પ્રમાણે ‘લો’ અને ‘ભ’ એ બંને વર્ણથી ‘લોહનીશૃંખલા’ તથા ‘સુખનાશક’ એવો અર્થ ગ્રહણ કરવો. જેના પગમાં શૃંખલા હોય છે, તહેને સુખ હોય, તો લોભીને હોય. જરા વધુ ખ્યાલ કરો. ચાંચલ્ય જેનું ચિન્હ છે, એવો લોભ છે. અર્થાત્ જેમાં ચંચળતા હોય છે, તેમાં લોભની સ્થિતિનું અનુમાન કરાય છે; તેમજ જ્યાં જ્યાં ભય સાં ત્યાં લોભની વસતિ પણ હોય છે. લોભરહિતને ભય શેનું ? એટલા માટે ‘લો’ અને ‘ભ’ એ બે અક્ષરોવડે તેનો ‘લોભતાંક’ અને ‘ભયપ્રદ’ એવા બંને ગુણોનું વર્ણન કરેલું છે. સારાંશ, દાનને માટે તેમજ ભોગને માટે પ્રવૃત્તિ થતી નથી તેથી, એ બંને ભવ બગાડે છે. આ ભવ અને પરભવ. એટલા માટે એનું નામ (લુનાતિ-ચંડયતિ, નાશયતિ-પતલ્લોકપરલોકૌ ઇતિ) લોભ પ્રસિદ્ધ થયું છે. આ ઉપરથી ખ્યાલમાં આવશે, કે લોભીને પુરુષાર્થની પ્રાપ્તિ શી રીતે હોઈ શકે ? માટે કવિએ જે કહ્યું છે કે, અક્ષરેવે ‘પુરુષાર્થ’ હાની’ કરવા માટેજ ભીઓને નિર્માણ કરી છે, તે શ્રુતિસ્મૃતિ પુરાણોત્ક્રાંત

અને આપણેજ એકલાનો નહિ પરંતુ, મહાત્માપુરુષોના અનુભવ ઉપરથી સત્યજ સમજવું. (આ સ્થળે ઉપરોક્ત વર્ણનનું શ્રી નિન્દા-માંજ પર્યવસાન થાય છે, એમ નહિ સમજવું. દત્તપ્રત્યેષકલ્પદ્રુમના પ્રથમ સ્કન્ધ દ્વિતીયગુચ્છમાં એનું નિરાકરણ કર્યું છે, તે લાંબ જોઈ લેવું. પ્રસંગને અનુરૂપ તથા સત્યજ લેખન અગર વર્ણન કરનારાનો અભિ-પ્રાય હોય છે; રાગદ્વેષને એમાં અવકાશજ નથી.) હવે સિંહાવગ્રોકન કરીએ.

રાગ્ન ગોપીચંદના મનમાં રાણીઓએ જે વાત કહી, તે સત્યજ છે એમ દ્રશ્યું. કેમકે, એણે વિચાર્યું કે એમ જો ન હોય, તો મહારી માતા મહને તારણવાવસ્થામાંજ રાજ્યભાગથી વિરક્ત થઈને, ગુરૂને શરણે જઈને કાયાનું કલ્યાણ કરવાનો ઉપદેશ કેમ કરે ? પરમાર્થ તો વાર્ધક્ય અવસ્થામાં કરાય છે, અને એ તો મહને વિલંબ નહિ કરવાનું કહે છે, માટે એમાં કાંઈને કાંઈ પણ વિશેષ હેતુ સમાએલો હોવો જોઈએ. માતા પૂજ્ય હોવાથી એને તો જાણે કાંઈ નહિ કહી શકાય, તેમ દંડ પણ નહિ થઈ શકે, પરંતુ જે જોગીડાએ અહીંયાં નિવાસ કરી મહારી માતાને મનમાન્યો ઉપદેશ આપ્યો છે, અને સેવામાં લગાડી છે, ત્હેના તો ખબર લઈ નાંખવાની જરૂર છે; એ પ્રમાણે એણે મનમાં દૃઢ નિશ્ચય કર્યો. ત્યારબાદ, રાણીઓને કહ્યું કે “ત્હમારે ચિન્તા કરવી નહિ; પ્રાતઃકાળે સભામાં જઈ, મંત્રીને બોલાવીને એની મારફત એ જોગીડાને બોલાવી મંગાવીશ, અને એની રીતભાત, રહેણીકરણી, સ્થિતિ વગેરેનું માપ લઈને એને યોગ્ય દંડ દઈશ. ત્યારબાદ બધી રાણીઓ પોતપોતાના મંદિરમાં જતી રહી, અને ગોપીચંદ મુખ્ય રાણી તારાને મહેલ આલ્યો ગયો, પરંતુ રાગને રાતભર નિદ્રા પણ આવી નહિ. કેમકે ચિત્ત રાગ-દ્વેષાદિથી અસ્વસ્થ થયું હતું.

પ્રાતઃકાળ થયા બાદ, ગુજ ગોપીચંદ નિત્ય કર્મ કરીને સભામાં આપ્યો, અને મંત્રીને બોલાવીને પૂછવા બાગ્યો કે, હે મંત્રી ! આપણી નગરીમાં કેઈ ભક્ષપરનાથ નામનો યોગી રહે છે ? મંત્રીએ કહ્યું,

‘વશ્યા સાધુસંત, મહાત્મા જોગી સંન્યાસીઓ આપણી નગરીમાં રહે છે, પરંતુ તેમાં જાલધરનાથ નામનો યોગી છે કે નહિ, તેની કાંઈ ખબર નથી.’ રાજાએ કહ્યું, ‘મહેં સાંભળ્યું છે કે ગામની બહાર તે કોઈ ઠેકાણે રહે છે, અને “હું મોટો યોગવિશારદ છું, વિદેહી છું” ઇત્યાદિ લોકોને બતાવે છે, પરંતુ એ મહા કપડી અને ઢોંગી છે. એવા ઢોંગી-ઓને સજા કરવી એ રાજાનો ધર્મ છે, કેમકે એવાના સમાગમથી મનુષ્ય નીતિ તથા ધર્મથી બ્રહ્મ થાય છે. અસ્તુ ! હવે ત્હમે પહેલાં એક કામ કરો. એને અંદી બોલાવી લાવો, ત્યારબાદ જે કાંઈ કરવાનું હશે તે હું કરીશ. પરંતુ એ મહા ચાલાક તથા ધૂર્ત છે, એથી ઉદ્ધતપણે આપણે જ એને બોલાવવા જઈશું, તો એ આવશે નહિ; માટે હાથી, ઘોડા, પાલખી વગેરે સરંજામ સાથે લઈને જઈએ, અને મધુરતાથી તથા વિનિતતાથી બાપણુ કરીને એમ કહેજો, કે ‘મહારાજ ! રાજા ગોપીચંદને આપના દર્શનની ઇચ્છા તથા આતુરતા થઈ છે, માટે આપ પાલખીમાં બેસીને રાજસભામાં પધારો. આપને સન્માનપૂર્વક લઈ આવવા માટે રાજાએ હાથી, ઘોડા, પાલખી વગેરે રાજસ્વારીનો અસખાળ મહારી સાથે મોકલ્યો છે.’ આ પ્રકારનાં બાપણુથી જે કદાચ એ ન આવે, તો હું ત્હમને હુકમ કરું છું કે ત્હમારે એને જબરદસ્તીથી જકડાવ્યું કરીને, અંદી લઈ આવવા.

રાજાની આજ્ઞા મુજબ મંત્રી, ‘હાથી, ઘોડા, પાલખી, સિપાઈ વગેરે રાજસરંજામ સાથે લઈને જ્યાં જાલધરનાથ રહેતા હતા, ત્યાં આગળ આવી પહોંચ્યા. બીજા બધાને બહાર ઉભા રાખીને, મંત્રી પોતે એકલોજ અંદર ગયો, અને વ્યાઘાંબરપર બેઠેલા તથા સ્વરૂપમાં એક-તાનરૂતિ લગાડી રહેલા જાલધરનાથને ત્હેણે જોયા. જેના અંતરમાં આનંદરૂપથી પરમાત્મા પ્રગટ થયા હતા, તેવા જોગીનું તેજ મન્ત્રીને અસહ્ય થઈ પડ્યું. ત્હેણે પાસે જઈને સાષ્ટાંગ પ્રણિપાત કરીધા, અને હાથ જોડીને પાસે ઉભો રહ્યો. જાલધરનાથે ત્હેને જોઈને પૂછ્યું કે,

“આપ કોણુ છો, અને અંહી શી મુરદથી આવ્યા છો, તે કહે.” મંત્રીએ જવાબ દીધો, “હે યોગીરાજ ! જેના જેવો જગત્માં માની તથા રણમાં યુદ્ધકરનારો જણાતો નથી, તથા સુવર્ણમય ઉજ્જવલ વસ્ત્રાદિકોથી શોભિત અને પૂજીત છે, તેમજ રસભરિત પુણ્યકથાઓથી શુષ્કવાદકથા ખંડનકરનારા પંડિત, જેની સભાને દીપાવી રહ્યા છે, તે રાજા-ગોપીચંદનો હું મંત્રી છું. આવવાનો હેતુ એ છે કે, રાજાના મનમાં આપના દર્શનની ઉત્કંઠા થઇ છે, અને એટલા માટે મહને આપની પાસે હાથી, ઘોડા, પાલકી, સ્વાર સિપાઈ સાથે લઇને આપની તેડી લાવવાની આજ્ઞા થઈ છે. હુકમને અનુસરીને હું આવ્યો છું, તો આપ જલદી પાલકીમાં સ્વાર થઇને રાજાને દર્શન આપીને કૃતાર્થ કરો.”

પાદરેણુમચનં મધમાજામાદરેણ તથ વિન્દતુ રાજા ।

આપના ચરણની ધૂળ સંસારીજનોને જન્મમૃત્યુમાંથી ઉગારવાને સમર્થ છે, એથી રાજાને તે આદરપૂર્વક પ્રાપ્ત થાય, એટલી પ્રાર્થના છે.

મંત્રીનું ભાષણ સાંભળીને જલધરનાથ કહેવા લાગ્યા કે ‘હે મંત્રી ! હમારું આગમન રાજસભામાં શી રીતે થઇ શકે ? હમને કાંઇ અર્થ સાધના છે ? ભિક્ષાને માટે હમે ઘેર ઘેર ફરીએ છીએ, તો પછી હમને આ ગજ તુરંગાદિ ઐશ્વર્યની શી જરૂરીયાત ? જંગલમાં, નદી કીનારે, તેમજ શ્મશાનમાં પણ હમારી સ્થિતિ હોય છે, તો પછી રાજાની સભામાં આવવાની હમારી શી યોગ્યતા !

ન નટા ન વિટા ન ગાયકા ન ચ સમ્યેતરવાદચુંચલઃ

નૃપમીક્ષિતુમન્ન કે વયં સ્તનભારાન્નમિતા ન યોષિતઃ ॥

હે મંત્રી ! નેત્રને આનંદકરનારા એવા વિવિધવેશધારણુકરનારા હમે નાટકી પણ નથી, કે જેથી હમારાં દર્શનથી હેમને સુખ થાય, કિંવા નાયિકાને અનુકૂલકરવામાં પ્રવીણુ એવા વિટ પણ હમે નથી, અથવા સંગીતકુસલ ગાયક પણ નથી કે હમને સાંભળીને,

જીના મનને આનંદ ઉપજે. તથા અસખ્ય લોકોને ખોલવાને યોગ્ય એવું
બાળ્ય કરીને હસાવનારા રંગલા પણ હમે નથી. અથવા સ્તનભારથી
નત્રીભૂત સ્ત્રી પણ હમે નથી. એથી રાજાને અવસોકન કરવાને હમે
એમાંનો કોણ ? કોઈ પણ નહિ. સદા અસક્ષણુવનમાં વિચરનારા જોગી
હમે હમારું કર્મ (સમાધિ) છોડીને ગજ તુરંગાદિ કુત્સિત વિષયોના
સમાગમને શું કરવાના હતા ? કોઈ પણ નહિ. હે અમાલ ! હવે ત્હમે
રાજાની પાસે જવા આવ્યા હતા, તેવા જમને હમારો સદેશો કહેજો.

પદ-રાગ કાલંગડા, તાલ ધુમાળી.

ચલધુત નહી ગરજ તેરી । હમ જે પર્વા ફકીરી ॥ ૧ ॥
તૂ હૈ રાજા હમ હૈ જોગી છત્રપતીકા પુરા । છત્રપતિ મેરે
બાલ બરાબર પાવન નામ હમારા ॥ ૧ ॥ તૂ દાલિખંદ મૈ
ઝોલિખંદ ચાર ખુટ^૧ જાગિર મેરી । તીન લોક પર દાહિ
ફિરત હૈ ઘર ઘર અલખ માગી ॥ ૨ ॥ સુન્ના ચાંદી કુછ
નહિ આહિયે સુન મુત્રકા ભાસી । મહાલ મુલક મેરે બાલ
બરાબર હમ ગુરૂ નામ ઉપાગ્રી ॥ ૩ ॥

જેણે દૃશ્ય વિશ્વને સળગાવીને અંગને વિભૂતિ લગાડી છે, પંચ
રંગાત્મક અને છત્રીસ ઠીંગડાવાળી કંથા જેણે પહેરી છે, કાનમાં અદ્વય
મુદ્રા લટકાવી છે, ચિત્તરૂપી બાંગને વાટીને તેમાં આત્મબોધ શાકર
મેળવીને ખુશ પીધી છે, અને તેનાથી ‘અહં’ને ભૂલીને ‘સોહં સોહં’
બકવાદ કરે છે, જ્યોતિની સાથે જ્યોતિ મેળવીને મસ્તાન બનીને બેઠો
છે, એવા ફકીરી ધારણ કરનારા હમારા જેવા બેપરવા જોગીને ત્હમારી
શી ગરજ છે ? જેવો તું છત્રપતિ રાજા છે, તેવા હમે પણ જોગીઓમાં
છત્રપતિ છીએ. ત્હારું રાજ્ય મર્યાદિત હોઈ ગોડ બંગાળા દેશમાંજ છે,

૧ ચારે દિશા જ્યાં સુધી છે ત્યાં સુધી, અર્થાત્ અખિલ પ્રભાવડ.

પરંતુ હમારે રાજ્ય તો સકલ વિશ્વને વિશે છે. હમે જે કે અસખ જમાવીને ઘેરઘેર ભીખ માંગીએ છીએ, તોપણ ત્રણે લોક ઉપર હમારી આજી વર્તે છે. સોનું, ચાંદી, મોતી વગેરેને તો હમે પિશાચ તુલ્ય સમજીએ છીએ. મહેલ મુલક ગજ તુરંગાદિ ઐશ્વર્યને ગુરની ઉપાસના કરનારા હમે વાળ બરાબર સમજીએ છીએ. રાજા તેજ છે કે ને સ્વયંપ્રકાશિત હોય છે, અને બીજાને પ્રકાશિત કરે છે. એવો એક આત્માજ વાસ્તવિક રાજા છે, અને તેની સાથે યોગાનુસંધાન કરીને હમે ઐશ્વ ભાવને પ્રાપ્ત થયા છીએ, તેથી અન્ય રાજાના દર્શનનું હમારે શું કામ છે ?

મૂઃ પર્યંકો મિજમુજલતાગેદુકઃ સં વિતાનમ્ ।

દીપધન્દ્રો ચિરતિચનિતાલબ્ધયોગપ્રમોદઃ ।

વિકન્થ્યાનાં વ્યજનપવનૈર્વાજ્યમાનોઽનુકૂલૈઃ ॥

મિશ્રુઃ શેતે નૃપ દૈવ સદા વીતરાગો જિતાત્મા ॥

રાગદ્વેષાદિ વિકાર જેના નષ્ટ થયા છે, અને જેણે મનને વશીભૂત કર્યું છે, એવો જે સર્વશ્રંગપરિલાગી, ભીખ માંગનારો યોગી. તે રાજાની પેઠેજ સુખે શયક કરે છે. ઉત્તમ મહેલમાં ચંદન યા રત્ન અશિત પલંગ ઉપર સ્ત્રીઓ સમેત રાજાને સુખે નિદ્રા નહિ આવતી હોય, પરંતુ વિષદર્ષી મંદિરમાં પૃથ્વીરૂપી પલંગના ઉપર પોતાના હાથનું ઉશીકું કરીને વિરક્તિવનિતાના સમાગમથી યોગાનંદનો અનુભવ કરતો કરતો યોગી સુખેથી સૂએ છે. જ્યાં ચન્દ્રરૂપી દીપ પ્રકાશી રહ્યો છે, અને દિશારૂપી કન્યા પંખાની પેઠે અનુકૂલ પવન નાંખી રહી છે, એવા સ્થાનમાં યોગી નિત્યાનંદનિમગ્ન રહે છે. મંત્રી ! રાજાને આ પ્રમાણે વૃત્તાન્ત સમજાવજો અને કહેજો કે, ‘રાજાં પ્રજાપાલનમેવ મુખ્યો ધર્મઃ ।’ શ્રુતિ સ્મૃતિ પુરાણાદિમાં પ્રજાપાલન એજ રાજાનો મુખ્ય ધર્મ કહ્યો છે, તે પ્રમાણે તું ધર્મ નીતિથી પ્રજાપાલન કરીને ત્હારું રાજ્ય સફલ કર. હમારા દર્શનની ત્હને જે ઇચ્છા થઈ છે, તે એમ સમજો કે કામકાએ બાળ પક્ષીને અથવા બકરાએ નહેરને જોવાની

ધ્વજાના જેવું વિપતરીજ છે. મૂંઝાએ ખેરાની સાથે વાત કરવી, આંધળાએ પુરાણ વાંચવાં, હુંડાએ ઢોલ વગાડવું, તથા લૂઝાએ નાંચવું તેની માફકજ રાજાએ યોગીના દર્શનની ઇચ્છા કરવી તે છે, એવું હમને સમજાય છે. હવે હમે પાછા જાઓ.

રાજાના મંત્રીએ આવું સાંભળીને ફરી પ્રાર્થના કરી કે, હે યોગીરાજ ! વ્યાવહારિક દૃષ્ટિથી જુઓ, તો એ વાત સત્ય છે કે રાજાને કદી આપના જેવા મહાત્માઓના દર્શનની ઇચ્છા થાય નહિ. પરંતુ જન્માન્તરનાં અમિત પુણ્યપ્રભાવથી હમારા રાજાને એવી ઇચ્છા થાય, એ શું અસંભવિત છે ? નહિજ. આપ જો નહિ પધારો, તો રાજાને બહુજ દુઃખ થશે. મ્હને અંહી મોકલીને, ચાતક પક્ષી મેંઘને અથવા ચક્રોર પક્ષી ચન્દ્રને અગર બાળક માતાને જે પ્રમાણે જોવાને માટે ઉત્કંઠિત થાય છે, તે પ્રમાણેજ આપના દર્શનને માટે એ ઉત્સુક બનીને રાહ જોઈ રહ્યા છે, માટે આપે ત્યાં પધારી, દર્શન દેવાં ઉચિત છે. આપ સરખા યોગી મહાત્માને, આત્માનંદાનુભવથી વિશેષ કોઈ પણ વિષયમાં પ્રીતિ તથા તેનાવડે તૃપ્તિ તેમજ સંતુષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય તેમ નથી, અને તેથી કાર્મણ્ય અર્થની અપેક્ષા ન હોવાને લીધે, કાંઈપણ કાર્ય કર્તવ્ય રહેતું નથી; તોપણ પરાનુબ્રહ્મે ખાતર દયાનુતાથી તેવાની પ્રવૃત્તિ જોવામાં આવે છે. માટે મ્હારી વિનંતિ આપ માન્ય કરો.

પદ-રાગ બિહાર- તાલ ધુમાળી.

મહારાજ નાથ ચલો સાંઈ રાજ જીલાવે ॥ ૧ ॥
રહા દેખત હૈ પૈયા પરત હૈ કૃપા કરો નાથ અખતો ॥ ૧ ॥
સુનિયે ઇતની અરજ હમારી મેહર કરો અખકો ખેરજી ॥ ૨ ॥
સરન હુઆહે તુમરે ચરનકો છોડો મતિ મહારાજજી ॥ ૩ ॥
હાસ વિધેભરનાથ કૃપાકર પ્રસન્નગિત ચલો સાથજી ॥ ૪ ॥

શરણાગતનું રક્ષણ કરવું એ સાધુઓનું શીલ હોય છે, માટે અનન્ય બાવથી, આપના ચરણમાં વિનીત થએલા રાજને દર્શન દેવા માટે એકવાર આપ ત્યાં ચાલો; એટલી મ્હારી આપના ચરણની પાસે અરજ છે, તે કૃપા કરીને સ્વીકારો અને હમારી સાથે વાહનમાં બેસીને પ્રસન્નચિત્તથી પધારો તો અતીવ ઉત્તમ છે. જલધરનાથે કહ્યું કે, ‘હમારા દર્શનથી રાજનું કલ્યાણ થશે નહિ, એ વાત ત્હમે સત્ય માનજો. રાજ પોતાનું રાજ્યપદ ખોધ બેસશે, માટે ત્હમે પણ એમાં દુરાચલ કરવાનું છોડી દો. આ પ્રમાણે ઘણી પ્રાર્થના કરવા છતાં યોગીના આવવાનો નિશ્ચય ન જણાયો, ત્યારે તો રાજનો જે આખરનો હુકમ થયો હતો કે, ‘જો ન આવે તો પકડીને લઇ આવજો’, તે મુજબ મંત્રીએ કહ્યું કે:—

હુકમ હૈ જખરદસ્તિસે જોગિલાના । ચલો તુ સરંજમ મેરા ઉઠાના
ધરી હૈ છડી ફાવડી કુબડિ આગે । ઉઠાતે દોઉ હાથ સખકેહી ભાગે

મહારાજ ! આપજો સીધા સીધા નહિ આવો. તો આપનો અનાદર કરીને મ્હારે રાજની આજ્ઞા પ્રમાણે જખરદસ્તિથી ત્યાં આપને લઇ જવા પડશે. કેમકે હમે તો હુકમના તાબેદાર છીએ. એટલું સાંભળતાં જ યોગિરાજ બોલ્યાકે, ‘એમછે ? તો પહેલાં આ હમારો અસંખ્યા ઉઠાવો, બાદ હમે આવીએ છીએ.’ મંત્રીએ સિપાહીઓને બોલાવ્યા અને મહારાજનો સામાન ઉઠાવવા કહ્યું. જલધરનાથજીએ એમની આગળ પોતાની છડી, પાવડી, આસન, કમંડળ વગેરે વસ્તુઓ મૂકી દીધી, પરંતુ આટલા બધામાંથી કોઈને પણ હાથે એ માંહેની એકપણ વસ્તુ ઉપડી શકી નહિ. મોટા મોટા તાકાતવાળા સિપાહીઓ આગળ આવીને “હમે ઉઠાવીએ છીએ, હમે ઉઠાવીએ છીએ,” એમ કહીને ઉઠાવવા લાગ્યા, પણ તે સામાન ઉપડી શક્યો નહિ, બધાના હાથ ભરાઈ ગયા. મુખથી કહેવા લાગ્યા કે, “આ જખર કસમતી છે, એમની આગળ હમારું શું જોર ચાલવાનું હતું ?”

મંત્રી પણ ચમત્કાર જોઇને ચૂપચાપ ઉભો થઈ રહ્યો. જલધરનાથે ઘટિકાબર એવો ચમત્કાર એ લોકોને બતાવ્યો, અને જળરદસ્તીથી હમને કોણુ લાઇ જનાર છે ? એવી પ્રતીતિ દેખાડી. બાદ પોતે વિચાર કર્યો કે, “પરમાત્માની ઇચ્છાજ એવી જણાય છે કે થોડાક સમય પર્યન્ત મ્હારે અદૃશ્ય થવું.” આખરે મંત્રીને કહ્યું કે, “મંત્રી ! આત્મા ! હમે ત્હમારા રાજની ઇચ્છા પૂરી કરીએ છીએ.” એટલું કહીને પોતે આસન પરથી ઉઠ્યા અને પગે ચાલવા મંડ્યા. ત્હેમની પાછળ પાછળ બધા લોકો તથા ગજ તુરંગાદિ તેમજ સવાર સિપાહી પણ દોડવા લાગ્યા. વાયુને જેમણે વશીભૂત કર્યો હતો, ત્હેમની સાથે લોકો શી રીતે ચાલી શકવાના હતા ? ચાલતાં ચાલતાં રાજમંદિર પર્યન્ત સવારી આવી પહોંચી.

આણી તરફ રાજ ગોપીચન્દ, મંત્રીને મોકલીને મનસંગાથે વિચાર કરવા લાગ્યો કે, એ જોગી આવે તો એને શ્વતોજ ખાડામાં દાટી દેવડાવું. કોઢવડે મનુષ્ય અવિવેકી બની જાય છે, અને અનર્થ-વહ કર્મ કરે છે. જલધરનાથને દાટીદેવા સાથે એણે નગરની બહાર એક દૂવા જેવો ઉંડો અને મોટો ખાડો ખોદાવરાવ્યો, અને પોતે એ જોગીની રાહ જોતો બેસી રહ્યો. એટલામાં બપોર આવી કે ‘જલધર નાથ જોગી આવ્યા છે.’ ત્યારે તો ઉપલકડીયા વિનયતા દેખાડતો રાજ ત્હેમને લેવાને સામો ગયો, પરન્તુ મનમાં એમના ઉપર બહુજ ગુસ્સો હતો.

રાજએ આગળ જઈને ત્હેમને નમ્રતાથી પ્રણામ કર્યા, અને હાથ જોડીને સભામાં આવવા કહ્યું. ત્યાં ગયા બાદ, ઉચ્ચ આસન ઉપર ત્હેમને બેસાડ્યા અને ત્હેમની પૂજા પણ કીધી, તથા પ્રાર્થના કરીને કહેવા લાગ્યો કે, ‘આજે હું ધન્ય થયો છું’ કે આપનાં દર્શન મ્હને થયાં.’ પરન્તુ એ સર્વ નતિ સ્તુતિ ધ્યાન વગેરે કૃત્રિમ હતાં. જલધર નાથ શું એની અંતરવૃત્તિનો ભેદ પામી ગયા ન હતા ? પરન્તુ એમના

મનમાં રાગ પ્રત્યે કાંઈપણ વિપરીત ભાવના ઉત્પન્ન થઈ નહિ.
રાગ એમને નમસ્કાર કરતાં તેઓએ આશીર્વાદ દીધો કે:—

લક્ષ્મીસ્તે હૃદિ ભારતી ચ વદને મૌલૌ સદા કેશવ-।

અંડી તે મુજદંડયોર્ગુણનિધે ગેહે કુબેરસ્થિતિઃ ।

ચિત્તં ભૂપ તવાસ્તુ ધર્મસદને દાનપ્રસંગઃ કરે ।

સર્વાસ્તે વિપદઃ પ્રયાન્તુ વિપિને ત્વં દીર્ઘજીવિ ભવ ॥

હે રાગ ! તારા હૃદયમાં લક્ષ્મી, મુખમાં સરસ્વતી, મસ્તકપર
કેશવ, આઠ ઉપર ચંડી ભગવતી અને મંદિરમાં સદા કુબેરનો વાસો
વસી રહે. તથા તારા ચિત્ત ધર્મકાર્યમાં અને હસ્તમાં દાનક્રિયાની
વસતિ રહે. તેજ પ્રમાણે તારી અખિલ વિપતિ અરણ્યમાં નાસી
જાય અને તું ચિરકાલ પર્યન્ત જીવિત ધારણ કર. જ્ઞાનીને આત્મ-
સાક્ષાત્કાર થએલો હોવાથી, અપકાર કરનારો કોઈ હોતોજ નથી; તો
પછી કોની સાથે એને દ્રેષ હોઈ શકે ! નિર્વિકાર આત્મસ્વરૂપ થઈ
જવાથી, અપકારકર્તા અને જ્ઞાની એ બન્નેમાં પૃથક્પણાને અવકાશ
નથી. અર્થાત્ અપકર્તાની સત્તા આત્માથી ભિન્ન નથી. પોતાના
આત્માનો દ્રેષ કોઈ કરતું હોય, તોજ જ્ઞાની આત્મરૂપ અપકર્તાનો
દ્રેષ કરે; પરંતુ બ્યવહારમાં એવું જોવામાં આવતું નથી, અને બ્યાવ-
હારિકકલ્પના સમાનજ પરમાર્થમાં કલ્પના કરવાનું કહ્યું છે, વિપરીત
નહિ. અરતુ ! રાગ હાથ જોડીને પાસે ઉભો રહીને પૂછવા લાગ્યો કે,
આપનું નામ શું છે ? આપની રિથિતિ સદા ક્યાં હોય છે ? અહીંયાં
કેટલા દિવસથી આપનો નિવાસ છે ? ઇત્યાદિ શ્રવણને મટે કર્ણ
તરફયા બન્યા છે, તો આપ તેમને તૃપ્ત કરશો. બગલો જેમ ધ્યાન
મંડીને ખેસે છે, પરંતુ એ ત્હેના ધ્યાનના ઢોંગ માછલાં પકડવા પૂરતોજ
હય છે, તેજ પ્રમાણે રાગ પણ હાથ જોડીને વિતીતતાથી ત્હેના
ચરણ પ્રત્યે દૃષ્ટિ રાખી, જાણે શુદ્ધ ભક્તિથી ધ્યાન કરતો હોય, એવું
દેખાડી રહ્યા હતા, તે માત્ર એને પકડીને ખાડામાં ગળાડાવી ખાડવા

માટેજ. કોઈને પકડવો હોય સારે વાધ જે પ્રમાણે નમ્ર થઈને જાય છે, કિંવા ચોર પણ ચોરી કરવા સાર નમ્ર બનીને જાય છે, અથવા ધનુષ્ય જેમ નમ્ર થઈને પ્રાણુધાત કરે છે, તેજ પ્રમાણે લુચ્ચા લોકોની પણ પ્રકૃતિ એવી હોય છે કે અહારથી ખુબ નમ્રતા આદરભાવ દેખાડવો અને પછીથી પ્રાણુધાત કરવો. અસ્તુ !

જલધરનાથ કહેવા લાગ્યા;—“રાજા ! તું હમાઈ નામ પૂછે છે, પણ નામરહિત હું છું. તોપણ આ પંચભૂતોના વિકાર શરીરને જલધર એવી લોકોએ સંજ્ઞા કરી છે. હમારો વાસ સર્વત્ર હોવા છતાં નિરંજન વનમાં હમાઈ વિશેષ વિચરવું થાય છે. હાલ થોડા દિવસથી ત્હમારી નગરીની છાયામાં આ શરીર પડેલું છે.” આ પ્રમાણે કહેતાં કહેતાં ત્હેમને સહજ સમાધી લાગી ગઈ

રાજાએ નિશ્ચય કર્યો કે એનો આ સમાધીનો ઢાંગ છે અને બીજાને જેમ ફસાવ્યા, તેમ મ્હને પણ એ ફસાવવા માંગે છે. વાસ્તવિક છે ! સંત, મહાત્મા, પરમહંસ, યોગી ઇત્યાદિ પુરુષોની પરીક્ષા અસંત કુતિસતવિષયભોગકરનારાને દ્વાયે શી રીતે થઈ શકે ? સંત થયા પછીજ સંતની પરીક્ષા કરી શકાય છે. વ્યવહારમાં પણ ક્યાં એવું જણાઈ આવે છે કે જેણે જે વિષયને જોયો નથી, અને જેમાં જે ઉત્તીર્ણ થયો નથી, તેનો તે પરીક્ષક થઈ શકે છે ? ભારતના શાંતિ-પર્વમાં કહ્યું છે કે:—

શકુનાનામિવાકાશે મચ્છાનામિવ ચોદકે ।

પદં યથા ન વૃદ્ધયેત તથા જ્ઞાનવિદાં ગતિઃ ॥

આકાશમાં અનેક પક્ષી એકત્ર થઈને વિચરે છે તેમાંથી કદાચ એકાદ પક્ષી માર્ગ ભૂલી ગયું હોય તોપણ તેઓને ખોળી કાઢીને, તે તેમને જમીને મળે છે. હવે એ કેવી રીતે તેમને શોધી કાઢે છે, એ વાત કહી શકાય તેમ નથી. જમીન ઉપર કદાચિત મનુષ્યોનાં તથા પશુ વિગેરેનાં પાદચિન્હ ઉઠે છે અને તે ઉપરથી, તેમનો માર્ગ શોધી કાઢીને મનુષ્ય અથવા

પશુ પોતપોતાની જાતિમાં જન્મને મળે છે. પરંતુ આકાશમાં કાંઈ એવાં પક્ષીઓનાં પગલાં હોતાં નથી કે જેનાથી પક્ષી પોતાના જાતીભાઈનો માર્ગ જાણીને તેમના સંઘમાં જન્મને મળે છે. તેજ પ્રમાણે પાણીમાં પણ કયાં માછલાંનાં પગલાં પડે છે ? સારાંશ, એ કળા જેમ તેઓની યોગિતામાં ગયા વગર સમજાય તેમ નથી, તેજ પ્રમાણે જ્ઞાતીઓની, યોગિઓની, પરમહંસ પરિવ્રાજકોની ગતિ, રીતિ સ્થિતિની પરીક્ષા, તહેમના કુળમાં ઉત્પન્ન થયા વિના અર્થાત્ પોતે જાતે જ્ઞાતી સન્ત બન્યા વગર થઈ શકશે નહિ. રાજા જોખીચંદ તો વિષયાસક્ત ! જલધરનાથ સત્ત્વ યોગી છે એવી પરીક્ષા તહેનાથી શી રીતે થઈ શકવાની હતી ? જે જેવો હોય છે, તે તેવું જ દેખે છે, એવો નિયમ છે.

રાજસૂયયજ્ઞમાં ધર્મ રાજાની સંપત્તિ જોઈને દુર્યોધનને બહુ સંતાપ તથા મત્સર ઉત્પન્ન થયો હતો. શ્રીકૃષ્ણજ એના સહાયકારી હોવાથી, એના સકલ મનોરથ પૂર્ણ થાય છે, એમા ખીલકુલ સંદેહ નથી, એમ સમજીને, એક દિવસ સમય જોઈને એકાન્તમાં શ્રીકૃષ્ણની ખાસે જઈને દુર્યોધન કહેવા લાગ્યો, ‘હે કૃષ્ણ ! પાંડવોના ઉપર જેવી ત્હમારી પ્રીતિ છે, અને ત્હેમની સાથે જેવી ત્હમારી રીતિ છે, તેવી મ્હારી સાથે નથી; એનું શું કારણ ? દ્રૌપદ તથા પાંડવ સગપણના સંબંધમાં ત્હમારે મન સમાન હોવા જોઈએ, પરંતુ તેમ રહેતા નથી; એથી ત્હમારામાં દ્વેષબુદ્ધિ જણાઈ આવે છે. એટલું સાંભળીને કૃષ્ણે કહ્યું, ‘હે દુર્યોધન ! રાજા અને રાંકને સૂર્ય કદી સમવિષમ હોય છે ? ગંગાનું જળ વ્યાધાદિકોને વિષરૂપ અને ગાય વગેરેને અમૃતરૂપ કદી હોય છે ? સર્વ ઘટોને વિષે આકાશ જેમ સમાન, ચંદ્રમા અખિત પ્રાણીઓને જેમ શીતલ, કિંવા પ્રાણુવાયુ જે પ્રમાણે સર્વ પ્રાણીઓને વિષે સમાનભાવે રહે છે, તે પ્રમાણે હું પણ સર્વમાં સમતાથી રહું છું; નથી મ્હને કોઈ પ્રિય અથવા દ્રેષી. તોપણ જે લોકો સ્વાભાવિક કુટિલ હોય છે, તેઓજ મ્હારામાં વિષમપણાનો આરોપ કરે છે. જે સાધુ

ભક્તરાજનો મહારામાં અત્યંત આદર રાખીને ભજન કરે છે, ત્હેમને તો હું પાસેજ છું એમ લાગે છે; અને જેઓ કુટિલ, દુરાચારી હોય છે, ત્હેમની જો કે હું પાસેજ હોઉં છું, તોપણ તેઓ મ્હને દૂરજ જાણે છે. એ વાતની પ્રતીતિ એને દેખાડવા સારું, ભગવાને કહ્યું કે, “હે દુર્યોધન ! આ યજ્ઞમાં અનેક બ્રાહ્મણો આવ્યા છે, તેમાંહેથી એક સત્ગતને મ્હારી પાસે લઇ આવો, કેમકે મ્હારે દાન આપવાનું છે; ત્યારબાદ ત્હમારા અન્તઃકરણનો સંશય હું દૂર કરી દઇશ.” એ સાંભળીને દુર્યોધન ચાલ્યો ગયો, ત્યારે ધર્મરાજને પણ પાસે બોલાવીને ભગવાને કહ્યું કે, “હે ધર્મ ! અહીં આવેલા બ્રાહ્મણોમાંથી એક દુષ્ટ કુટિલ બ્રાહ્મણને તમે ઝટ મ્હારી પાસે લઇ આવો; એનું મ્હારે કાંઇક કામ છે.” ભગવાદાજી લઇને, બ્રાહ્મણસમુદાયમાં ધર્મરાજ જઇને જુએ છે તો ત્હેને સઘળાજ સૂર્ય તુલ્ય તેજસ્વી, તપસ્વી, પુણ્યપરાયણજ જણાવા લાગ્યા. બાદ ભગવાનની પાસે આવીને કહેવા લાગ્યા, “હે કૃષ્ણ ! અહીં આવેલા સઘળાજ પુણ્યરાશિ વિપ્ર છે, કોઈમાં એકાદ પણ અપવિત્ર ગુણ હોય, એમ મ્હારી નજરમાં આવતું નથી.”

આજી તરફ દુર્યોધન ભગવાદાજી લઇને, બ્રાહ્મણ સમુદાયમાં જઇને સત્પાત્ર શોધવા લાગ્યો, પરંતુ ત્હેની નજરમાં કોઇ પુણ્ય-કર્મશીલ આવ્યું નહિ. કાંઇને કાંઇપણ હોય અને કૌટિલ્ય ત્હેનામાં જણાઇ પડવાથી, પાછા આવીને ત્હેણે શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું કે, “અહીં ભેગા થયા છે તેમાંહેથી પરમપવિત્ર, સત્પાત્ર, દાન આપવાને યોગ્ય, એવો એકપણ બ્રાહ્મણ મ્હારી નજરે આવતો નથી; સઘળાજ દોષ-યુક્ત હોવાથી, કુપાત્રજ સમજવા. ભરમમાં આહુતિની પેઠે કુપાત્રને વિષે દાન દેવું નિષ્ફલ છે.

આટલું સાંભળીને શ્રીકૃષ્ણ બોલ્યા, “હે દુર્યોધન ! ત્હમારું અંતર મનિન હોવાથી ત્રેલોક્યમાંથી પણ નિર્દોષી જન ત્હમારી

નગર કેમ આવી શકે ? દુઃખ, દુર્બુદ્ધિ, અજ્ઞ, પાપથી આદ્યત હોય છે, એથી ત્હેને સત્ગુણ અમંગળ તથા અપવિત્ર જણાય છે. વેસ્થાની દૃષ્ટિએ બધી સ્ત્રીઓ જરણીજ દેખાય છે, તેજ પ્રમાણે ત્હમે પાપી હોવાથી, ત્હમारी બુદ્ધિ મલિન છે તેથી પરમપવિત્રને પણ ત્હમે દોષપાત્ર દેખો છો. જે બ્રાહ્મણ સમુદાયમાંથી ત્હમને એક પણ સત્પાત્ર પુણ્યશીલ દેખાતો નથી, તેમાંજ ધર્મને એકપણ કુટિલ અસન્નીહ જણાતો નથી. આ ઉપરથી ત્હમારો સંદેહ દૂર થયો કે નહિ ? જે જેવો હોય છે, ત્હેને તેવું જણાય છે. વસ્તુતઃ સમવિષમ-ભાવ મ્હારામાં નથી, પરન્તુ ત્હમારા અન્તઃકરણમાં છે, અને તે ધર્મોત્ત આરોપણ ત્હમે મ્હારામાં કરો છો. અગ્નિની પાસે જવાથી શીતનિવૃત્તિ થશે અને નહિ જાઓ, તો નહિ થાય; પરન્તુ તેથી શું અગ્નિમાં સમવિષમ ભાવની કલ્પના કરી શકાશે ? કલ્પવૃક્ષની છાયામાં જઈને જે જે ઈચ્છા કરવામાં આવે છે, તે તે પૂર્ણ થાય છે; નહિ જાઓ તો નહિ થાય. પરન્તુ તેથી જે કોઈ કલ્પવૃક્ષને વિષે રાગદ્વેષનું આરોપણ કરે, તો ત્હેના જેવો મૂઢ ખીજો કોણ કહેવાય ? તેજ પ્રમાણે કૌરવ-પાંડવોનો નાતો જોકે સમાન છે, છતાં પાંડવો પ્રેમપૂર્વક મ્હાં બંજન કરે છે, કૌરવો કરતા નથી; તેથી ત્હેમને હું પાસે જણાઉં છું અને ત્હમને આથો લાગું છું. તથા ત્હેમની સકલ કામના પૂરી થાય છે, અને ત્હમારી નથી થતી; એમાં મ્હારો શો વાંક ?” આટલું સાંભળીને દુર્યોધન ચૂપ થઈ ગયો. સારાંશ, રાજ ગોપીચન્દ પણ મલિન અન્તઃકરણવાળો હોવાથી, ત્હેણે યોગી જાત્રધરનાથને મલિન તથા ઢાંગી જણ્યા. રત્નની પરીક્ષા ઝવેરીજ કરે છે, નહિ કે ખાટકા અગર કુંભાર. અસ્તુ !

હડીભર થયાં જાત્રધરનાથ સમાધિમાંથી જગૃત થયા હતા અને આમતેમ જોવા લાગ્યા હતા; એ જોઈને રાજાએ ત્હેમને ભોજનાદિને માટે પ્રાર્થના કરી, અને ભોજન પણ આપ્યું, અને રાત્રીમાં રહેવા

સાર પ્રાર્થના કીધી. એમને એકાન્ત સ્થાન પણ સમાધિને સાર દેખા-
ડીને કહ્યું કે, આપ અહિંયા એકાંતવાસ કરો. વાસ્તવિક એકાન્ત દેશ
તેજ છે કે:—

આદાવંતે ચ મધ્યે ચ જનો યસ્મિન્નવિચયતે ।

યેનેદં સફલં વ્યાસં સ દેશો વિજનઃ રમૃતઃ ॥

આદિ, મધ્ય અંતમાં જ્યાં લોક હોતા નથી, અને જોણે આ
સકલ દૃશ્ય પ્રપંચ વ્યાપ્ત કરી દીધો છે, તે “અઘ્નિતીય બ્રહ્મસ્વરૂપ”જ
વિ-જન (જનસંબંધ રહિત) દેશ કહેવા છે. એવા વિજન દેશમાં સદા
રહેનારાને જનસહિત પ્રદેશ પણ એકાંત સ્થાન છે. જલધરનાથ તે
દિવસે રાજમંદિરમાં રહ્યા, અને રાત્રીને સમયે ઉન્મનીમાં નિદ્રિત થયા.
રાજા જે રાત્રીના સમયની તથા એમની નિદ્રાની વાટ જોઈ રહ્યા હતા,
તે સમય સ્વાભાવિક રીતે પ્રાપ્ત થયો પૂર્વકથિત લોકોએ પણ આવીને
વરડી આપી કે ખાડો ખોદવાનું કામ પૂરું થયું છે. ત્યારે રાજા થોડાક
સેવકોને લઈને, જ્યાં જલધરનાથ સમાધિરૂપ નિદ્રામાં નિમગ્ન થઈ
રહ્યા હતા, ત્યાં આગળ આવી પહોંચ્યો, અને સેવકોને હુકમ કર્યો કે,
‘હવે આને જલદી ઉઠાવીને પેલી જગોપર લઈ આવો.’

અયૈનં રાજસંદેશાવુચ્ચતા રાજસેવકાઃ ।

શ્વઘ્નં નિશ્લેપયામાસુર્યોગિનં ચંદ્રરોચિષમ્ ॥

રાજાની આજ્ઞા સાંભળીને, પલંગની સાથે જલધરનાથને ઉપાડ્યા,
અને જ્યાં ખાડો ખોદ્યો હતો, ત્યાં આગળ લઈ આવ્યા. મંત્રી તથા
અન્ય લોકો સમેત રાજા ત્યાં આવી પહોંચ્યો, અને લોકોને કહેવા
લાગ્યો, “આ ટાંગીને આ ખાડામાં નાંખી દો, અને ઉપર ધોડાની
લાદ, માટી વગેરે નાંખીને ખાડાને પૂરી દો. પણ ખચરદાર ! તમારા-
માંથી જે કોઈ આ વાતની કોઈને ખચર કરશે, તો હું ત્હને તત્કાલ
ફાંસદંડની શિક્ષા કરીશ, મંત્રી તથા ખીજા લોકો પણ અચૂળા હતા

કે “આ કૃત્ય બહુ અનર્થાવહ છે, રાજા હીક કરતો નથી,” તોપણ રાજમયના માર્યાં કોઈથી કાંઈ કહી શકાયું નહિ. આખરે સેવકજનોએ સમાધિપાત્ર તેજસ્વી એવા યોગીરાજ જલધરનાથને ઉચ્ચકીને ખાડામાં મગડાની દીધા, અને ઉપરથી લાદ, માટી વગેરે નાંખીને ખાડો પૂરી દધને, ઉપર પથ્થુ દશ હાથ પર્યન્ત ઉંચો ઢગલો કરી દીધો.

યોગીશ્વરને ખાડામાં દાટી દેવાનો હેતુ એ હતો કે તે મરી જાય. પરંતુ:—

પ્રાપ્તવાનમૃતં બ્રહ્મ જાતસાક્ષાત્કૃતિર્મુનિઃ ।

અમૃતં યેન સંપ્રાપ્તં સ મૃતત્વં કથં વ્રજેત ॥

જ્ઞાનીને આત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય છે, અને એથી તે જન્મ-મરણશૂન્ય બ્રહ્મને પ્રાપ્ત થએલો હોય છે. આત્મા, દેશ કાલવસ્તુકૃત પરિવ્રેદથી રહિત બ્રહ્મરૂપજ છે. તે અમૃત બ્રહ્મનો સંશયશૂન્ય થઈને આત્માત્વથી જેણે અંગિકાર કર્યો છે, તે યોગી શી રીતે મરણભાવને પ્રાપ્ત થવાનો હતો ? યોગીનું સામર્થ્ય તો જુઓ ! યોગીને જો કે ખાડામાં નાંખી દેવામાં આવ્યા હતા, તોપણ તે અંદર અંદરના અંદર વજા-સતની ઉપર ખેસી રહ્યા. તથા પોતાની ચારે તરફ આકાશગત્ત્વની યોગના કીધી અને મસ્તક ઉપર વજાગત્ત્વની પ્રેરણા કીધી, જેમ ક્યાંથી એમના શરીરને લાદ અમર માટીનો ખીલકુલ સ્પર્શ ન થયો. સારાંશ, નીચે પાણી, ઉપર લાદ તથા માટી અને ચારે તરફ પોથી જગ્યા એવી સ્થિતિમાં જલધરનાથ તે ખાડામાં વિરાજીત થયા.

ચાંડાલના હાથમાં ગંગાનું જળ આવે, તો તે જેમ અમંગલ, અપવિત્ર સ્થાનમાં ફેંકી દે છે, કિંવા અમાગીને સ્પર્શમણિ મળ્યો હોય, તોપણ તે જેમ પથ્થર સમજીને લેને દૂર ફેંકી દે છે, અથવા મૂઢજન કલ્પતરને નહિ ઓળખવાથી જો પ્રમાણે કુહાડી મારીને તેને તોડી પાડે છે, અગર આસનમરણ મનુષ્ય અમૃતકુંભ પાસે આવ્યો હોય, તોપણ તિરસ્કારપૂર્વક જેમ તેનો સાગ કરે છે, તે પ્રમાણે રાજાએ

જેગી જલધરનાથને બોલાવીને, ત્હેને ઢાંગી સમજીને ખાડામાં ગમડાવી દેવડાવ્યા. યવનને કામધેતુ પ્રાપ્ત થાય, અગર પાર્ધીને રાજહંસ મળે, અથવા નિંદકની પ્રેમજ સંત સાથે મુલાકાત થઈ હોય તો તે સધળા જેમ દ્રેષથી ત્હેમને અપાય કરે છે, તેજ પ્રમાણે રાજાએ પણ દૈવ-યોગથી અભયધ્વજની પ્રાપ્તિ કરાવીદેનારા જેગી જલધરનાથની મુલાકાત થઈ, છતાં ત્હેમની પરીક્ષા ન કરતાં, ત્હેમને ખાડામાં દટાવી દેવડાવ્યા. આ સર્વ સ્ત્રીવચન સહ મનવાનોજ પ્રભાવ ! બગવાન શ્રી વ્યાસજીએ કહ્યું છે કે:—

રાક્ષસ્યઃ કામિનીવેશાચ્ચરંતિ જગતિ દ્વિજાઃ ।

નરાણાં બુદ્ધિકવલં કુર્વંતિ સતતં હિ તાઃ ॥

તાવદ્વિદ્યા પ્રભવતિ તાવજ્ઞાનં પ્રવર્તતે ।

તાવત્સુનિર્મલામેધા સર્વશાસ્ત્રવિધારિણી ।

યાવત્સીમન્તિનીલોલનયનાંદોલનં ન હિ ॥

હે બ્રાહ્મણો ! પૃથ્વી ઉપર કામિનીના વેશથી રાક્ષસીજ વિચરે છે, અને તેઓ મનુષ્યોની બુદ્ધિનોજ સતત્ આસ કરે છે. મનુષ્યમાં વિદ્યા, જ્ઞાન, સકલશાસ્ત્રાર્થને ધારણ કરવાને સમર્થ એવી નિર્મલ બુદ્ધિ, જપ, તપ, ગુરુશ્રૂતિ, સાધુસમાગમ, પુરાણ કથાશ્રવણ, તથા સંસાર-તરણની ઇચ્છા પણ ત્યાંસુધીજ નિવાસ કરે છે, કે ત્યાંસુધી ત્હેના ઉપર સ્ત્રીરૂપી રાક્ષસીના ચંચલનેત્રનો પાત થતો નથી. પાત થતાંવારને તેના ભયનો માર્યો પૂર્વોક્ત સર્વ ગુણોને છોડીને જેમ તે કહે છે, તેમ તે ચાલે છે; નહિ તો રખેને ખાઈ જશે, એવીજ જાણે એની સમજ થઈ ગઈ હોય છે. આપ્સરાઓનું^૧ બાળણુ શ્રવણ કરીને શુકદેવના અન્તઃકરણમાં કેવા પ્રકારનો વિકલ્પ ઉત્પન્ન થયો હતો, અને જ્ઞાનની

૧ એ સર્વ દુત્તાન્ત વિસ્તૃતતાથી 'દત્તપ્રેમોદ કલ્પદ્રુમ'ના પ્રથમ સ્કન્ધમાં છે, તે જાં જોઈ લેજ.

શાંતિ તથા વ્યાસ અજ્ઞાની છે એવી બ્રાન્તિ કેમ ઉપજી હતી ? તે શું અજ્ઞાત છે ? નહિન.

રાજા ગોપીચંદ્રે પણ તેજ પ્રમાણે સ્ત્રીઓનું ભાષણ સત્ય વિશ્વ-
સનીય માન્યું, અને આવું નિન્દકર્મ કર્યું. નગરીમાં આ વાતની વિશેષ
ખબર પડી ન હતી. ફક્ત લોકો આટલુંજ જાણતા હતા કે રાજાએ
ધણા પ્રેમપૂર્વક યોગીને રાજસભામાં બોલાવ્યા હતા, અને તેઓ પણ
ગયા હતા. જેમને ખબર હતી તેઓને તો સખ્ત તાકીદ આપવામાં
આવી હતી, તેથી પ્રાણભયના માર્યા તેઓએ કોઈને કાંઈ કહ્યું ન હતું.
જલધરનાથને ખાડામાં નંખાવી દીધાબાદ, સધળા લોક પોતપોતાને
ધેર ગયા તથા રાજા પણ પોતાના મંદિરમાં આવીને સર્વ સ્ત્રીઓને
કહેવા લાગ્યો કે જલધરનાથને મ્હેં ખાડામાં દટાવી દીધા છે, હવે
ત્હમारे બેરીકર રહેવું; પણ આ વાત કોઈને કહેવી નહિ. ત્યારબાદ
રાજા પલંગ ઉપર સ્થ રહ્યા, પણ નિદ્રા કોને આવવાની હતી ? ચોર,
જર વગેરે જેઓ નીચકર્મ કરે છે, તો તેઓને પણ સાર્વકાલ ભય
ચિન્તા હોય છે, અને તેથી ત્હમને સુષે નિદ્રા આવતી નથી. મ્હેં
આ કામ કર્યું છે, પણ કોઈએ જોયું તો નહિ હોય ? રખેને કોઈ
આવી પહોંચશે તો નહિ ? એ પ્રમાણે, જેમ તેઓ અસ્વસ્થ હોય છે,
તેજ પ્રમાણે રાજાએ પણ એ કૃત્ય અવિવેકથી કરી દીધું હોવા છતાં
ત્હેનું મન ક્યાં નિશ્ચિન્ત હતું ? તે શું ન્હોતું જાણતું કે એ કર્મ
નિન્દ છે ? નિન્દ પાપકર્મ કરીને કોતું અન્તઃકરણ સુપ્રસન્ન થઈ શકે ?
અને પુણ્યકર્મ કરીને અપ્રસન્ન થાય ? જે પ્રકારતું કર્મ હોય છે, તેજ
પ્રકારતું અંતરમાં તેમજ બાહ્ય મુખ ઉપર પ્રતિબિંબ તે દેખાડી આપે
છે. અન્યત્ર પણ કહ્યું છે કે:—

મિહસ્વરમુક્તવર્ણઃ શંકિતદૃષ્ટિઃ સમુત્પતિતેજાઃ ।

મવતિ હિ પાપં કૃત્વા સ્વકર્મસંત્રાસિતઃ પુરુષઃ ॥

મુખ્ય પાપકર્મ કરીને તેનાથી દુઃખિત થાય છે, અને ત્હેને
સ્વરમંત્ર થાય છે, તથા મુખવર્ણ પણ નષ્ટ થાય છે, તેમજ ત્હેની

દૃષ્ટિ સાશંક અને તેજહીન થએલો તે પ્રતીત થાય છે. પછી બસે તે પાપ કોઇએ દીઠું ન હોય. એના ઉપર એક દૃષ્ટાન્ત નીચે પ્રમાણે છે:-

કોઇ એક ગૃહસ્થ પોતાની જ્ઞાતિના લગ્ન પ્રસંગમાં બહારગામ ગયો હતો, ત્યાં પ્રાતઃકાળમાં ઉઠીને દિશા કરવાને ગામ બહાર દૂર જંગલમાં ગયો. ત્યાં આગળ બોરનાં ઝાડ ધણું હતાં, અને તે વખતે એની મોસમ હોવાથી, ઝાડ ઉપર ધણું બોર લટકી રહ્યાં હતાં, અને પાકી ગયાં હોવાથી તેમની સોડમ પણ સારી આવતી હતી. તે ગૃહસ્થનું મન બોરને માટે લલચાયું, અને તેવામાં એક બોર પણ પવનના ઝપાટાથી, એ જ્યાં આગળ દિશા કરી રહ્યો હતો, ત્યાં આગળ જમીનપર નીચે પડ્યું. તે ગૃહસ્થે જોતાંવારને ત્હેને ઉંચકી લીધું, અને પ્રથમ તો ત્હેને સુંઘી જોયું; પછી ખાવાને માટે ઇચ્છા થઇ. પરંતુ દિશા કરતી વખતે ન ખાવું જોઇએ, એટલી પણ ધીરજ એનાથી રખાઈ નહિ અને ખાવાનું શરૂ કર્યું પણ ખરું. તોપણ રખેને મ્હને કોઇ જોતું તો નથી ? તે ખાતર ચારે મેર જોવા લાગ્યો. વસ્તુતઃ ત્યાં આગળ કોઇ હતું નહિ કે જે એને જોઇ શકે. તોપણ એનું કર્મ ખુરું હોવાથી, એનું મન સાશંકિત થતું હતું. મનુષ્યના હાથે જે જે શુભાશુભ કર્મ થાય છે, તે બસે ગમે તે દેશમાં હોય, તોપણ તેને કોણ જુએ છે અને જાણે છે તે ભારતમાં લખ્યું છે.

आदित्यचन्द्रावनिलानिलौ च द्यौर्ममिरापो हृदयं यमश्च ।

अहश्च रात्रिश्च उमे च सन्ध्ये धर्मश्च जानाति नरस्य हृत्तम ॥

સૂર્ય, ચંદ્ર, વાયુ, અગ્નિ, આકાશ. ભૂમિ, જલ, મન, યમ, દિવસ, રાત્રી, ઉભય સંધ્યાકાળ તથા ધર્મ ઇલાદિ સર્વે મનુષ્યનું ચરિત્ર જાણે છે, અર્થાત્ એટલાની સમક્ષજ સધળાનું સધળું કર્મ થાય છે. માટે, કોઇએ મનમાં એમ નહિ કુલાવું કે મ્હારું આ કર્મ કોણ જુએ છે ? (ઉપરોક્ત નામોવડે તે તે દેવતાનું શ્રદ્ધાળુ કરવું) અર્થાત્

તે ગૃહસ્થે ખોર ખાતી વખતે આસપાસ જોયું, પરંતુ જોવામાં કોઈ કરતાં કોઈ આવ્યું નહિ, એટલે એને નીરાંત વળી; તોપણ એતું મન તો એને ખાધ રહ્યું હતું. દિશા કરી રહ્યા બાદ, તે ગૃહસ્થ પોતાને ઘેર ચાલ્યો આવ્યો. સાયંકાળે વરઘોડો નીકળ્યો, તે વખતે એ પણ તેની સાથે ગયો, અને મંડપમાં બધા લોકોની સાથે ગાદી ઉપર જઈને બેઠો. લગ્ન પ્રસંગમાં વેશ્યાનું ગાયન તથા નાચ કરાવવાનો રીવાજ છે; હાલ જેમ કેટલાક હરિકથા કરાવે છે, તેની માફકજ. વેશ્યા જ્યારે નાચવા લાગી, ત્યારે એણે એક ગાયન એવું શરૂ કર્યું કે “આજ મੈ તો सबको कह देउंगी.” વસ્તુતઃ એ હુંમરી છે, પણ જોણે ખોર ખાધું હતું તેના પેટમાં એથી તેજ રેડાયું—ભય તથા ત્રાસ ઉપજ્યા. એણે મનમાં વિચાર કર્યો કે, ખોર ખાતી વખતે મહેં તો આસપાસ જોયું હતું, પણ કોઈ જોવામાં આવ્યું નહતું, અને આ રાંડ તો કહે છે કે, “આજ મੈ તો सबको कह देउंगी.” કદાચ એણે વખતે છુપાઈને તો નહિ જોયું હોય ! પરંતુ, એ જો અહીંયાં કહી દેશે, તો આ સભામાં મ્હારી કેટલી ફજેતી થશે ? અસ્તુ ! હવે કાંઈક યુક્તિથી એને બોલતી બંધ કરવી જોઈએ. પછી તે ગૃહસ્થે પચીસ રૂપીયા કાઢીને, ત્હેની આગળ ધર્યા કે એના લોભથી એ કહી દેશે નહિ. પરંતુ એને જોઈને વેશ્યાની સમજમાં એમ આવ્યું કે, આ ગૃહસ્થને આજ ગાયન પસંદ છે, માટે મ્હને આ ઈનામ આપ્યું. ત્હેણે ફરી તેજ ગાયન શરૂ કર્યું. ત્યારે તે ગૃહસ્થ એમ સમજ્યો કે આટલા પચીસ રૂપીયાથી એના મનનું સમાધાન થયું નહિ; કાંઈક વધારે એને જોઈતા હોય એમ લાગે છે. ઠીક ! આમરે બચાવવાને માટે કાંઈક વિશેષ આપવું પડશે. પછી ત્હેણે સો રૂપીઆની નોટ કાઢીને, ત્હેની આગળ ધરી દીધી.

સાજીંદા લોક તથા વેશ્યાની એવી સમજ થઈ કે, આટલા બધા આદમી આવ્યા છે, પણ ત્યાં કોઈ આપણી તરફ જોતું કે ગાયનને સારી પઝેમ સાંભળતું, એક આજ આદમી આપણી તરફ જુએ છે,

અને ધ્યાન દબાવે સાંભળે છે, એથી તે મર્મિત, રામ તાનનો નજીકાર હોવો જોઈએ. તે વિના કોણ આટલા બધા રૂપીયા આપવાનું હતું ? માટે હજી પણ થોડો વખત એ ગાયન ચાલુ રાખીએ, તો એથી પણ વધારે રૂપીયા મળશે, એવા હેતુથી સાજીંદા લોકોએ તે વેશ્યાને એજ ગાયન ચાલુ રાખવા ઇશારાથી સૂચવ્યું, અને તે પણ માવા ભાગી. “માજ મે તો सबको कह देउंगी.”

બેર આવેલા તે ગૃહસ્થે વિચાર કીધો કે, ‘જેયું ? રાંડ કેવી ભોભી છે ? આટલા રૂપીયા આપ્યા, તોપણ એ તો બોલતી અટકતી નથી કે, ‘કહ દેઉંગી.’ આશો, મ્હોડું બંધ કરવા બીજા વધારે આપીએ. પણ એ રાંડે ક્યાંથી અને કેમ દીડું હશે, તે તો ભગવાન જાણે. બાદ લેણે બસો રૂપીયા આપ્યા, તો પણ તે વેશ્યાએ ગાયન બંધ ન કીધું. આનંદથી કુલાકાને બારે જોરે શોરથી તેજ ગાયન તરેહ તરેહના તાન પત્ર સાથે લગ્નકારના માંડ્યું. ત્યારે એ ગૃહસ્થને તેનો બારે સંતાપ થયો, અને ક્રોધના આવેશમાં આગળ આવીને આકળો પડીને બોલી ઉઠ્યો, “હે રાંડ ! દિશા કરતી વખતે મ્હેં બેર આપું તેમાં તારા આપનું શું ગયું ? કહીદે, કહીદે, મ્હને કોઈ શું કરવાનું હતું ?”

હવે વિચાર કરો કે વેશ્યાએ શું એને દિશા કરતી વખતે અગર બેર ખાતો દીડો હતો ? પરન્તુ એનું મન એનેજ ડંખી રહ્યું હતું, તેથી તેજ પોતે કહેતું હતું. વેશ્યા જે ગાતી હતી, તેનો અર્થ જૂદો હતો, તો પણ તે એના કર્મને અનુકૂળ હોવાથી, આપોઆપજ પોતાના પાપથી સંત્રસ્ત થઈને સમામાં લેણે બડાકી દીધું; અને તેથીજ તે વેશ્યાને તથા સર્વને વિદિત થયું તથા એ સર્વ લોકના ઉપહાસને પ્રાપ્ત થયો. આ પ્રમાણે રાજ ગોપીચંદ્રે જે કે નિન્દ્ય અને પાપરૂપ કૃત્ય કર્યું હતું, તોપણ લેણું મન સંત્રસ્ત તથા બયબીત થયું હતું. કોણ જાણે એનું શું પરિણામ આવશે ? એ પ્રમાણે મનમાં વિચાર ધોળાયાં કરતા હતા, કોઈ દિવસ સ્વપ્નમાં ગજધરનાથની મૂર્તિ સ્નેહરમાં અલખ

જમાવતી બીજી માંગી રહેલી હોવાનું રાજના જોવામાં આવતી, અને તે બચબીત થઇને ઝટ જગૃત થઇ જતો; પરંતુ કાંઈ કરતાં કાંઈ નહિ. આ પ્રમાણે રાજની ચિત્તવૃત્તિ સાશંકિત તથા ખેદયુક્ત થઇ.

આણી તરફ મૈનાવતી, રાજના નિયમાનુસાર ગુરૂના દર્શન માટે તહેમના સ્થાન ઉપર ગઈ, પરંતુ દર્શન થયાં નહિ. સારે તો ચિન્તા-યુક્ત બનીને સફાળી તહેમની શોધ કરવા મંડી ગઇ. હરિણી પોતાના બચ્ચાને છોડી ગયા બાદ જેવી શોકાકુલ બનીને તેને હુંડવા નીકળી પડે છે, અથવા જીવનનો આધાર નષ્ટ થતાં, જેમ મચ્છ વ્યાકુલ થાય છે, કિંવા ચોરોએ કૃપણનું ધન લૂંટ્યાબાદ તે જેમ ભ્રમિત થાય છે, અથવા ક્ષુધિત અમને તથા તૃપિત ઉદકને જેમ શોધતા ફરે છે, તેજ પ્રમાણે મૈનાવતી ગુરૂની શોધમાં પોતે જાતે નીકળી પડી, એટલુંજ નહિ પણ ચારે તરફ દૂતોને પણ તહેમની શોધ કરવા સારૂ મોકલી દીધા.

પદ-રાગ ભૈરવી, તાલ ત્રિતાલા.

ગુરૂખિન મૈયા મૈના કહે ॥ ટેક ॥ કહાં ગયા ગુરૂરાજ
હમારા નૈનનનીર બહે ॥ ૧ ॥ કિંગરી કમંડલુ કંથા બિરાજે
કુબરિ સાથ રહે ॥ ૨ ॥ નાથ બિના જીય જાય રહે મેરા
હરસન આસ રહે ॥ ૩ ॥

મૈનાવતી પોતાના ગુરૂને માટે રાતદિવસ શોકાકુળ થઇને, તહેમના દર્શનને માટે આતુર થઈ રહી અને ધ્યાન કરીને મુખે કહેવા લાગી કે, 'મહારાજ ! આપ મ્હારો લાગ કરીને ક્યાં ચાલ્યા ગયા ? જે આપ જલદી દર્શન દેશો નહિ, તો પ્રાણ આ શરીરને છોડીને ચાલ્યા જશે; માટે ગમે ત્યાં હો, ત્યાંથી આવીને મ્હને આપની આનંદમૂર્તિનાં દર્શન કરાવો.'

જલધરનાથને રાજએ જેકે દટાવી દીધા હતા, તોપણ, 'યોગી એક સમયમાં અનેક પ્રકારનાં શરીર ધારણ કરવાને સમર્થ થાય છે, તહેમને મારવાને કોઈપણ સમર્થ થવું નથી', એ વાતની ત્હને ક્યાં

ખબર હતી ? જલધરનાથનાં દર્શન કેટલાક લોકોને લાજ નગરીમાં થતાં હતાં, તેા કેટલાક હેમને જંગલમાં, તથા કેટલાક તીર્થોમાં સ્નાન કરતા પણ હેમને જોતા. લોકવાર્તા સાંભળતાં વારને જ્યાં જ્યાં એમનાં દર્શન થતાં, ત્યાં ત્યાં મૈનાવતી દોડી જતી, પરંતુ એની આશા પૂરી ન થઇ. જે પરથી લોકો ‘એ તો ખ્હાવરી યની ગઇ છે’ એમ પણ કહેવા લાગ્યાં. આ પ્રકારનું વૃત્ત લોકો મારફત સાંભળવામાં આવતું કે, લોકોને જલધરનાથનાં દલાણા તીર્થમાં, જંગલમાં દર્શન થયાં હતાં; તે ઉપરથી રાજા પણ ગભરાઇ જતો અને રખેને મ્હારે તો કાંઇ લતીજો ભોગવવો નહિ પડે એવો ધારકો એને પડ્યો રહેતો. અસ્તુ ! આ પ્રમાણે રાજા જો કે વિવેકી, યાની તથા નીતિમાન હતો તોપણ એના ઉપર દેવમાયા સ્ત્રીનાં તીરછાં નયનનાં આંદોલન હોવાથી, હેનામાં અનીતિ અવિવેક ઉત્પન્ન થયાં હતાં. કવિ કહે છે કે:—

સ્ત્રી સતીયં મમાસ્ત્રીતિ પ્રતિમાતિ વિનિશ્ચિતમ્ ।

भवन्ति मूर्छिताः शूरा अपि यद्गवलक्षिताः ॥

આ સ્ત્રી હોવા છતાં પણ મ્હને અસ્ત્રી જેવી જણાય છે. કેમકે, અસ્ત્રી (ધનુર્ધારી)નાં બાણથી જે પ્રકારે મોટા મોટા શૂરવીરો ધાયલ થાય છે, તેજ પ્રમાણે આ અસ્ત્રીરૂપ સ્ત્રીનાં નયનરૂપ બાણોનાં જે લક્ષ્મીજીત થાય છે, યાને જેનાપર એનો નયન પાત થાય છે. તે મોટા મોટા શૂરવીરો પણ મૂર્છિત થઇ જાય છે, એમાં શક નથી. ઇતિહાસમાં તથા વ્યવહારમાં પણ આનો અનુભવ કયાં થતો નથી ? માટે સ્ત્રીને જે અસ્ત્રી કહી છે, તે યથાર્થજ. [આ શ્લોકમાં ‘અસ્ત્રી’ તથા ‘જો’ પદનાં બન્ને અર્થ જણાવા. “અ-સ્ત્રી” યાને, સ્ત્રી નહિ, તો પુરૂષ; પરંતુ કેવો પુરૂષ ? તો “અસ્ત્રી” જેની પાસે અસ્ત્ર હોય છે, તે શૂરવીર ધનુર્ધારી પુરૂષ. તેમજ “જો” શબ્દ નેત્રનો વાચક છે અને બાણનો પણ વાચક છે. આ બન્ને પદોમાં જે ખુબી બતાવી છે, તે રસિક વાચકવર્ગને માટે દર્શાવવામાં આવી છે] રાજાનું અનર્થાવહ કૃત્ય

જોઈને, આપણે પણ કદી પૂર્ણ વિચાર કર્યા વગર સ્ત્રીઓના વચનથી કોઈ કાર્ય કરવામાં પ્રવૃત્ત નહિ રહ જવું.

આત્મબુદ્ધિહિતાર્થાય ગુરુબુદ્ધિર્વિશેષતઃ ।

પરબુદ્ધિર્વિનાશાય સ્ત્રીબુદ્ધિઃ પ્રલયંગતા ॥

કોઈ કાર્ય પોતાની બુદ્ધિથી કર્યું હોય તોજ તે હિતાવહ થઈ પડે છે. ગુરુ (ત્રિષ્ટ માતાપિતા આચાર્યાદિ) ની સંમતિથી કરેલું કાર્ય વિશેષ હિતકારી થાય છે. પરંતુ પોતાની તથા ગુરુ વગેરેની બુદ્ધિ છોડીને બીજા પુરૂષની શીખવેલી બુદ્ધિએ ચાલવામાં આવે, તો તેનાથી નાશ થાય છે; અને સ્ત્રીઓની બુદ્ધિ તો પ્રલય (અત્યંત વિષાત) કારિણીજ સમજવી. આવું સાંભળીને સ્ત્રીઓને સંદેહ થશે, માટે સમાધાનમાં કહેવામાં આવે છે કે, આ તો સામાન્ય નિયમ સમજવો; એના પણ અપવાદ જોવામાં આવે છે. જેની વ્યાપ્તિ વિશેષ હોય છે, તેનેજ જોઈને કવિનું કહેવું થાય છે, માટે અપવાદનું ઉદાહરણ લઈને પોતાની રૂચિ પુષ્ટ ન કરવી.

इति श्रीमत्परमहंस परिव्राजकाचार्य सहजानंद सरस्वती-

शिष्य श्रीदत्तात्रेयचिरचिते नवनाथचरित्रे जालंधरकृप-

पूरणनाम तृतीयोऽध्यायः ॥

॥ श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ॥

। इति शिवम् ।

ચતુર્થોઽધ્યાયઃ

ગુરુમૂર્તિ સ્મરેન્નિત્યં ગુરુનામ સદા જપેન્ ।

ગુરોરાઘ્નં પ્રકુર્વીત ગુરોરન્યં ન ભાવયેન્ ॥ સ્મૃ૦ ॥

જ્ઞાનધરનાથના શિષ્ય, પ્રખુદનારાયણના અવતાર, કાનીફનાથ
આર વરસ સુધી ગુરુની આજ્ઞાનુસાર બદરિકાશ્રમમાં તપ કરીને ત્યાંથી
ગુરુનાં દર્શનને માટે નીકળ્યા. યોગવિદ્યામાં એમણે પ્રવિણતા મેળવી
હતી તથા દેવતાઓનું વરપ્રદાન પણ એમણે સંપાદન કર્યું હતું, તથા
એઓશ્રી સાબરીમંત્રવિદ્યામાં પણ વિશારદ હતા. એમનો આવો
પ્રભાવ જોઈને, અનેક લોક એમના શિષ્ય બન્યા હતા. એમની સાથે
નિરન્તર સાતસેં શિષ્યો રહેતા, તથા છડીદાર, ચોપદાર, સ્વારસિપાહી,
હાથી ઘોડા વગેરે રામના જેવોજ એમના આશ્રયનો ઠાઠ હતો. અનેક
તીર્થોમાં, વનમાં, નગરોને વિષે, ક્ષેત્રાદિકોમાં પોતાના ગુરુને ખોળવા
છતાં, ક્યાંક પત્તા ન લાગનાં સ્ત્રી રાજ્યમાં જવાની તહેમતી ઇચ્છા
થઈ. પરંતુ શિષ્યોએ માંહોમાંહ વિચાર કર્યો કે, અગ્નિકુંડમાં ઝંપલા-
વનારો જેમ જીવતો રહેતો નથી, તેજ પ્રમાણે સ્ત્રીરાજ્યમાં ગયા
બાદ આપણે પણ શી રીતે જીવતા રહી શકીશું ? ત્યાં કોઈ પુરુષ
બચવા પામતો નથી, એમ સર્વત્ર વિશ્રુત છે; એમ હોવા છતાં આપણા
ગુરુ ત્યાં જવાનું સાહસ કરે છે, એ કેટલું બધું આશ્ચર્ય ? તેઓમાંથી
કેટલાક કહેવા લાગ્યા, ‘બાઈ ! ગુરુને સર્વસ્વ અર્પણ કર્યા બાદ, એમની
વિરૂદ્ધ વિચાર કરવાનું શું પ્રયોજન ? ગુરુચરણને વિષે અચલભાવ
હશે તો કંશી પણ હાનિ થવાની નથી.’ કેટલાક ખોલવા લાગ્યા,
‘જાણી જોઈને ઝેરની પરીક્ષાની પેઠે મૃત્યુના મુખમાં શા માટે જઈને
પડવું ?’ બીજા બોલી હાડ્યા, ‘હમને તો એવું લાગે છે, કે ગુરુને

સમજ ન પડે એવી રીતે નાસી છુટવું, અને જીવ બચાવવો; શરીર કાંઈ વારંવાર મળવાનું છે ?

આ સદ્ગુણી હકીકત કાનીફનાથના જાણુવામાં આવતાં, હેમણે વિચાર કર્યો કે, આ સદ્ગુણી બચબીન થયા છે, પણ મ્હારો પ્રતાપ જાણુતા નથી. હમણું જો હું એમને કાંઈ કહું તો એમને સત્ય લાગે નહિ, માટે એ લોકોની ખાતરીજ કરાવવી જોઈએ. ત્યારબાદ કાનીફનાથે સ્ત્રીરાજ્યનો માર્ગ છોડીને ત્રણે દિશાએને મંત્રદ્વારા બાંધી લીધી, કે જેથી શિષ્યો ભાગી જઈ શકે નહિ, અને હનુમાનની ગર્જના પણ પડેાગી શકે નહિ. આ પ્રમાણે કાનીફનાથે હાથમાં વિભૂતિ લઈ, સ્પર્શસ્ત્રિમંત્રવડે દિગ્બંધન કર્યાબાદ, પોતાના શિષ્યોને પાસે બોલાવીને હેમણે કહ્યું કે આગળ સ્ત્રીરાજ્યમાં ગુરૂની શોધને ખાતર તથા કેટલાંક તીર્થોને વિષે પણ મ્હારે જવાનું છે, અને ત્યાં હનુમાનની ગર્જના થાય છે, જેથી પુરૂષ બચવા પામતો નથી; માટે હમ્મારો જે કાંઈ વિચાર હોય, તે જણાવી દો. હુંતો ખાસ જવાનો છું, પછી ત્યાં આગળ મરાય કે જીવાય, તે વાતની મ્હને કાંઈ ચિન્તા નથી. એથી કરીને, જેઓ નિઃસીમ ગુરૂ ભક્ત હશે, અને ગુરૂઆરા વેદુલ્ય સમજતા હશે, તથા ગુરૂના ચરણમાં જેમની પૂર્ણ નિષ્ઠા હશે, હેમણે હમારી સાથે આવવું, અને ન હોય તહેણે આવેલે રસ્તે પાછાં ચાલ્યાં જવું.

આટલું કાનીફનું બાપણુ સાંભળ્યું, અને સાતસો શિષ્યોમાંથી માત્ર સાતજ જણા એમની સંગાથે જવાને સાફ રહ્યા, અને બાકીના આનંદથી ઉડીને પાછા જવા લાગ્યા. થોડે દૂર જતાંજ કાનીફનાથના સ્પર્શસ્ત્રિમંત્ર પ્રયોગથી, એ સદ્ગુણાના પગ જમીનની સાથે ચોંટી ગયા. ત્યારે, તેઓ પોતાના હાથવડે પગને ઉઠાવવા લાગ્યા, પણ તેમ કરવા જતાં હેમના હાથ પણ જમીન ઉપર ચોંટી ગયા, અને તેઓ સદ્ગુણા ઉંઘા થઈને ત્યાંના ત્યાંજ ઉભા થઈ રહ્યા. હાથ, પગ, કમ્મર, મર્દનમાં અસલ્ય વેદના થતાં, તેઓ બહુ દુઃખિત થઈને કહેવા લાગ્યા,

‘ભાઈ ! ગુરુને સર્વ અર્પણ કરીને પ્રાણ ભયના માર્યા, લેખને છોડીને ચાલ્યા આવ્યા તેનું આ ફળ છે. બીજાએ કહ્યું, ‘મહેને તો એમ લાગે છે કે સ્ત્રી રાજ્યની સીમા પાસે હોવાથી, તે સ્ત્રીઆદિઓએ મંત્રાદિકથી કાંધક કાપટ્ય કર્યું હશે. સારાંશ, સધળાજ શિષ્યો સ્પર્શસ્ત્રી જમીનની સાથે ચોંટી જવાથી, દુઃખી દુઃખી થઈ ગયા. જેઓ ગુરુનો અનુચ્છ લે છે, તેઓ થોડાજ પરમાર્થ સિદ્ધિને ખાતર તેમ કરે છે ? ખાનપાન યથેષ્ટ મળે, વિશેષ ઉદ્યમ કરવાની પણ કાંઈ જરૂર રહે નહિ તથા ઉત્તમ વૈભવ વગેરેની પણ એમની કૃપાથી પ્રાપ્તિ થાય, એવા અનેક પ્રકારના હેતુથી, લોકો ગુરુની સેવા કરે છે. અને લેખનો ઉપદેશ સ્વીકારે છે. જે સત્ય ગુરુભક્ત હોય છે, તેઓની તો કથામાં અભિલાષા હોતી નથી, અને તેઓ તો સમજે છે કે:-

દિવારાન્નૌ ગુરોરાજ્ઞાં દાસવત્પરિપાલયેત્ ।

ન શૃણોતિ ગુરોર્વાક્યં શૃણુયાદ્વા પરાઙ્મુક્તઃ ।

અહિતં વા હિતં વાપિ રૌરવં નરકં વ્રજેત્ ॥

ગુરુપાસેથી પરબ્રહ્મતત્વનો લાભ લેવા સાર આપણે જે આશ્રમ, વિદ્યા, જ્ઞાતિ, કીર્તિનું અભિમાન છોડીને ગુરુના શરણમાં આવ્યા છીએ, તો દાસની માફક રાત દિવસ એમની આજ્ઞા આપણે ઉઠાવવી જોઈએ. હિતાવહ અગર અહિતકારક, ચાહે તેવું ગુરુનું વાક્ય હોય, તોપણ તે આપણે માનવું જોઈએ. પરંતુ જે સાંભળતો નથી અને સાંભળવા છતાં પણ પાલન કરતો નથી, લેખે રૌરવ નરક પ્રાપ્ત થાય છે. એટલા માટે સચ્છિષ્યો ગુરુનું ધ્યાન, એમના નામનો જપ, અને ગુરુઆજ્ઞાનું પાલન, તથા ગુરુ વિના અન્ય કોઈનું ચિન્તન કરતા નથી. પરંતુ અસચ્છિષ્યનો ગુરુનો આશ્રય કરવામાં કાંધક ઓરજ ભાવ હોય છે, અને તેની સમયકેપર પરીક્ષા પણ થાય છે. એને માટે એક દૃષ્ટાન્ત નીચે પ્રમાણે છે:-

સમર્થ શ્રી રામદાસની ખ્યાતિ સાંભળીને ત્હેમની સેવાને માટે ઘણા લોકો એમના શિષ્ય બનીને એમની પાસે રહ્યા હતા. એમનો ઉપદેશ અહણ કરીને એકવાર શિષ્યકોટિમાં ગણત્રી થઇ, એટલે પછી રોજ બોજનની પણ પંચાત પડવાની નહિ. (પાસપોર્ટ મળી ચૂક્યોજ સમજવો) અને રોજ ફક્ક ફક્ક માલ મસાલા ગરમાગરમ નગદમાલ મળ્યાં કરે, એ હેતુથી તીડની માંફક એમની આસપાસ શિષ્યોનું ટોળું ઉભરાયું. ગુરૂસેવાની રીત પણ જોએ જાણુતા નથી, તથા વારંવાર માંહોમાંલ લડી મરે છે એવા મ્હોડાની મીઠાશ વાપરી વસ્તુતઃ કપટ વતન રાખનારા આ સધળા ‘બોજનભાઇ’ બેગા થયા છે, એમ રામદાસની ખાતરી થઇ જવાથી, ત્હેમની પરીક્ષા કરીને યુક્તિથી તેઓને ખસેડવાનો એમણે એક ઉપાય રચ્યો.

એક દિવસ એમણે એક આત્મકૃળ આણી તેને પોતાના પગપર બાંધી દીધું, અને મોટું ગુમડું થયું છે એવું બ્હાનું કરી બનાવટી વ્યાકૃળતા બતાવવા લાગ્યા. શિષ્ય પૂછે, તો ત્હેને કહેવું કે, ભાઇ ! આ ગુમડું છે, એની વેદનાં મ્હારાથી સહન થતી નથી, માટે રામ એમાંથી છેડો છૂટકો કરે તો ઠીક ! ગુરૂજીની આવી સ્થિતિ જોતાં શિષ્યો ગભરાઇ જઇ માંહોમાંલ વિચાર કરવા લાગ્યા કે, હવે આ સમાચારની શિવાજીને ખબર કર્યા વગર ચાલવાનું નથી. ત્યારબાદ, તેઓએ રાજાને એક પત્રલખીને વિદિત કર્યું કે, ‘ગુરૂ રામદાસને આજ છ દિવસ થયાં ગુમડાની અસહ્ય વ્યથા થઇ રહી છે, માટે કાંઇક દવા કરે, તો સાફ થાય. એમનું દુઃખ હમારાથી જોઇ રહેવાનું નથી.’ આવો પત્ર લખીને એક શિષ્યને સતારા મોકલ્યો, અને રાજાને તે પત્ર આપવા દુરમાવ્યું. શિષ્યે રાજાને મળીને તે પત્ર આપ્યો, અને મ્હોંડે પણ હકીકત કહી કે આપ જલદી ત્યાં પધારો તો ઠીક ! ગુરૂજી બહુ બીમર થઇ ગયા છે.

રાજા શિવાજી વૃત્તાન્ત સાંભળતાંજ ગભરાઇ ગયા અને તત્કાળ પોતાના પ્રાણતુલ્ય પ્રિય અને અતુરવૈધને સાથે લઇને સજ્જનભિરિ

જવાને નીકળ્યા. ખખર કરવા આવેલા શિષ્યે આગળ જઈને રાગના આગમનની ખખર ગુરૂને તથા શિષ્યવૃન્દને નિવેદન કરી. રામદાસ પથારીપર પડી રહ્યા છે, અને મ્હોડેથી આટલુંજ બોલ્યાં કરે છે કે, ‘અરે ! જલદી કાંઈક ધલાજ કરો, હવે આ દુઃખ મહારાથી સહેવાતું નથી.’ શિષ્યો ત્હેમને ધીરજ આપે છે, એવામાં રાગની સ્વારી પણ ત્યાં આવી પહોંચી. શિવાજીએ પાસે જઈને ગુરૂને સાટાંગ પ્રણિપાત કર્યા, અને ગુરૂના કહ્યા બાદ પોતે બેઠા. સધળીજ માંડળીને વૈદ્ય બહાર જવાનું કહ્યું અને પોતે પાસે બેઠા. પછી, રાગએ વૈદ્યને એમની પ્રકૃતિ જોવાનું કહ્યું, સારે રાગવૈદ્ય પ્રથમ રામદાસનો હાથ જોવા લાગ્યા તે ધણા ચાલાક હતા, એમણે રામદાસની પ્રકૃતિમાં દર્શાવેલ વિકૃતિ થએલી નહિ હોવાનો ભેદ પામી જઈને હસવા માંડ્યું; તથા એમના કાનમાં કહ્યું કે, ‘આ કપટભાવનો શો હેતુ છે ?’ સારે રામદાસે ઉઠીને હળવે રહીને એમના કાનમાં કહ્યું કે, ‘મહાર’ શિષ્યમાંડળ બહુ બગડી ગયું છે, ત્હેમની પરીક્ષા કરીને યુક્તિથી ત્હેમને શિક્ષા કરવાનો મહારો ધરિદો છે. માટે અનુરૂપ દવાની યોજના કરો.’ તે સાંભળીને વૈદ્યે શિવાજીને કહ્યું કે, ‘આ ગુમડું પરિણામનુંજ છે; એના ઉપર એકજ દવા છે, પરંતુ મળવી મ્હને મુશ્કેલ લાગે છે.’

શિવાજીએ કહ્યું; પહેલાં કહો તો ખરા, શી દવા છે તે ! પછી તેનો વિચાર કરીશું. વૈદ્યે કહ્યું કે, આ ગુમડાંને કોઈ આદમી હર્ષથી કેરીની માફક ચૂસે, તોજ પીડા દુર થાય, અન્યથા નહિ; પરંતુ એ પણ ધ્યાનમાં રાખવું કે ચૂસનારો મરી જશે. એ શિવાય બીજી કોઈ દવા નથી. મહારાજની પાસે એમના નિઃસીમ શિષ્યો ધણા છે, એ માંહેથી કોઈ ચૂસવા તૈયાર હોય, તો પૂછી જીઓ. પછી રાગએ સધળાજ શિષ્યોને બોલાવીને કહી દીધું કે, ‘ગુરૂમહારાજનાં શુભાં ઉપર ઔષધ એવું કહ્યું છે કે, જે કોઈ એને ચૂસી શકે તેમ હોય, તો ગુરૂમહારાજ ઝટ કરતા ઉઠી શકે, પરંતુ ચૂસનારો બચવા

પામશે નહિ. એથી કરીને, હમારામાંથી કોણુ આ ગુમડું ચુસવા તૈયાર છે, તે કહેા' એ સાંભળીને સધળાંજ ગભરાઇ ગયા; એકે કહ્યું, 'હું ચુસું તો ખરો પણ મહારા ઘરમાં એકલી મહારી વૃદ્ધ માતા છે, અને એને મહારા શિવાય બીજું કાંઈ નથી. મહારં જે ચુસવાથી મરણુ નીપજે, તો એ પણ બીચારી મહારે ખાતર મરણુ પામે.' બીજાએ કહ્યું, 'મહારે ઘરમાં એક ઐરીજ છે, અને તે રોજની માંદી રહે છે, હેને પીથેર તથા સાસરામાં મહારા શિવાય બીજું કાંઈ નથી, માટે વિચાર થઇ પડે છે.' આ પ્રમાણે બધાજ કાંઈ નહિ ને કાંઈ બહાનાં કાઢવા લાગ્યા, અને ત્યાં આગળથી ઉડી ઉડીને રસ્તો માપવા લાગ્યાં. રામદાસે જ્યારે બધાનાં વચન સાંભળ્યાં અને તેઓ જતા રહે છે એવું જોયું, ત્યારે કલ્યાણને બોલાવીને કહ્યું કે, હે કલ્યાણ ! તુંતો મહારા પ્રાણુની રક્ષા કર ! બીજા બધા તો જતા રહ્યા.

'ગુરૂની આવી આજ્ઞા સાંભળતાં વારને પ્રાણુની પણ પરવા ન કરનાં, કલ્યાણ સ્વામીએ આગળ ધસીને રામદાસનો ગુમડાવાળો પગ હાથમાં લીધો, અને ચૂસવા લાગ્યા. પરંતુ એણુંજ એ કાંઈ ખરું ગુમડું હતું ? એક પાકી કેરીજ પગની સાથે બાંધી હતી; તેને ચૂસતાં ચૂસતાં મધુર રસ મહોડામાં આવ્યો. ત્યારે તો કલ્યાણ સ્વામી બોલી ઉઠ્યા કે, આપનાં આખા શરીર ઉપર બધેજ જે આવાં ગુમડાં હન, તો હું આનંદથી ચૂસ્યાંજ કરત. એ સાંભળીને રામદાસ હસવા લાગ્યા. સારાંશ. આવી યુક્તિથી સધળા બોજનભાઇ પેટભરા શિષ્યોતું રામદાસે કાસલ કાઢ્યું. સંકટ પ્રસંગમાં કોણુ કામ આવે છે ? કાંઈ નહિ. પછી રાજા શિવાજી ત્યાં એક દિવસ રહીને, વૈદ્ય સમેત સતારા તરફ પાછા ફર્યા. અરતુ !

આણી તરફ કાનીફનાથને એ શિષ્યોની અવસ્થાની ખબર પડી ગઈ અને હેમણે જે સાત શિષ્યો પોતાની પાસે રહ્યા હતા, હેમના કપાળપર ત્રિભક્ત અન્ન મંત્રથી વિમુક્તિ અભિમંત્રણ કરીને લખાડી,

અને કહ્યું કે, પેલા જેઓ નાસી ગયા છે, અને જેમના હાથ પગ જમીન પર ચોંટી રહ્યા છે, તેઓની પીઠ ઉપર જઈને અકંકેક પથર મૂકી આવો. હમને કાંઈ પણ અપાય થવા ન પામે, તેટલા ખાતર મહેં બરમ ચોપડી છે. ગુરની આજ્ઞા સાંભળીને સાને શિષ્યો નીચળ્યા, અને ન્યાં આગળ પહેલાં નાસી ગએલા શિષ્યો ઉધા થઈને ઉભા હતા, હેમની પાસે જઈને, તેઓની પીઠ ઉપર એ લોકોએ એક એક પથર મૂકી દીધો. તેનાથી તેઓ અત્યંત પીડિત થયા, અને ‘હવે હમે મરી જઈએ છીએ, મરી ચાલ્યા’ એમ બોલવા લાગ્યા. ત્યારે આવેલા શિષ્યોએ કહ્યું કે, ‘ભાઈ! ગુરની આજ્ઞા છે કે સ્તીરાન્યમાં થઈને હમે પાછા આવીએ, ત્યાં સુધી હમારે આવીજ સ્થિતિમાં રહેવું, પછી બધા સાથે જઈશું.’ તેઓ કહેવા લાગ્યા, ‘ભાઈ! હમારી ભૂલ થઈ, તે क्षના કરો; ગુરને કહીને હમારો સત્વર છુટકારો કરાવો; હમે પણ સ્તી રાન્યમાં ગુરની સાથે આવીએ છીએ; હમારું પાપ હમને ફલદ્રુપ નીવડ્યું. કેમકે દીક્ષા ગ્રહણ કરતી વખતે ગુરને તન મન ધન અર્પણ કર્યાનું મુખે કહ્યું હતું, તેમજ સંકલ્પ કર્યો હતો, પરંતુ તે વચનનું પરિપાલન નહિ કરવાથી, હમેજ કૃતઘ્ની થયા છીએ. જીવિતના લોભથી ગુરની સાથે હમારી આવી વિકૃત અવસ્થા થઈ, પરંતુ હવે क्षમા કરો, અને ગુરને પ્રણામપૂર્વક હમારો સંદેશો પહોંચાડીને આ દુઃખમાંથી હમને મુક્ત કરાવો.

પછી એક શિષ્યે ત્યાંથી કાનીફની પાસે જઈને હેમને એ હકીકત નિવેદન કરીને છૂટકો કરવા સાફ પ્રાર્થના કીધી. ગુરએ વિચાર્યું કે, હવે મ્હારું સામર્થ્ય એ લોકોના જાણવામાં આવ્યું, અને મ્હારી સાથે જે દગાખાજ કરી, તેનું ફળ એ લોકોને મળી ચૂક્યું. હવે એ લોકોને મુક્ત કરીશું. પછી કાનીફનાથે વિભક્ત અસ્ત્રના મંત્રથી, વિભૂતિ આભમંત્રિત કરીને હેને આપી અને કહ્યું કે, ‘એ સધળાના કપાળપર આ વિભૂતિ લગાડવાથી સર્વના હાથ પગ છૂટા પડી જશે. ત્યારબાદ, જે શિષ્યે તેઓની પાસે આવીને ત્રિભૂતિ લગાડતા તાત્કાલ હેમને

છૂટકારે થયો. પછી તેઓ સધળા કાનીફનાથની પાસે આવીને, હેમને દંડવત્ પ્રણામ કરી સ્તુતિ કરવા લાગ્યા:—

ગુરુઃ પિતા ગુરુમાતા ગુરુદેવો ગુરુર્ગતિઃ ।

શિવે રૂપે ગુરુસ્માતા ગુરૌ રૂપે ન કચ્ચન ॥

સર્વપાપવિશુદ્ધાત્મા શ્રીગુરોઃ પદસેવનાત્ ।

સર્વતીર્થાવગાહસ્થ ફલં પ્રાપ્નોતિ નિશ્ચિતમ્ ॥

ગુરૂં પિતા, માતા, દેવ તથા પરમગતિરૂપ છે, એમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. શંકર કોપાયમાન થતાં ગુરુ રક્ષણ કરે છે, પરંતુ ગુરૂનો કોપ થતાં, કોઈ પણ રક્ષા કરી શકે તેમ નથી. શ્રીગુરૂનાં પાદસેવનથી, મનુષ્ય સકલ પાપમાંથી મુક્ત થઈને, પરમ પવિત્ર બની જાય છે, અને હેમને સકલ તીર્થોમાં સ્નાન કર્યાનું ફળ મળે છે. સારાંશ, ગુરુમાર્ગાવલંબીને ગુરૂના કરતાં વિશેષ ખીજી કોઈ નથી, એવું સમજીને હેમની સેવા તથા ધ્યાન પરાયણ રહેવું જોઈએ. હમે એ પ્રમાણે સમજતા હોવા છતાં પ્રાણી બધના માર્યા તથા આપના ઉપર સામાન્ય મનુષ્ય બુદ્ધિ કરવાથી “શ્રીઓના રાજ્યમાં હમે જઈએ તો મરી જઈએ અને આપને હાથે હમારી રક્ષા નહિ થાય”. આ પ્રકારના વિકલ્પને લીધે હમે આપને છોડીને જતા રહ્યા હતા. પરંતુ હવે હમારી પૂરી ખાતરી થઈ છે કે, ‘ત્યાં જવા છતાં હમને કાંઈપણ ભય નડવાનું નથી, આપ સમર્થ છો. તેથી થએલા અપરાધની ક્ષમા કરશો.’ કાનીફે એમનું આ પ્રકારનું વચન સાંભળ્યું અને હેમને અભય આપ્યું, અને ત્યાંથી આગળ કુચ કરીને રાત્રીને સમયે, તેઓ શ્રીરાજગંધી સીમા પર આવી પહોંચ્યા. કાનીફનાથે સ્પર્શસ્નાન મંત્રથી ચારે તરફ દિગ્બંધન કર્યું કે જેથી કોઈને અપાય ન થાય.

તેજ રાત્રે હનુમાન્ જે સ્ત્રી રાજ્યને વિષે ગર્જના કરવા સારૂ જતા હતા, તે કાનીફના સ્પર્શસ્નાન બંધનમાં આવ્યા; પરંતુ એમની આમળા સ્પર્શસ્નાન થઈ કરવાનું હતું ? તે છતાં, મનમાં તો સમજી

ગયા કે કોઈ મહાસમર્થ અંહી આવ્યો છે. આગળ જઈને નજર કરતાં, કાન^૧ ફાડીઓનું ટોળું ઉતરેલું હોમના જોવામાં આવ્યું. ત્યારે તો હોમને એવું લાગ્યું કે, મહેં મચ્છેન્દ્રનાથને સ્ત્રી રાજ્યમાં મોકલ્યા છે, હોમને એ લોકો સમજાવી પઠાવીને પાછા લઈ જશે, તો મૈનાકિનીને બારે દુઃખ થશે, એથી એ લોકોને અંહીના અંહીજ નિર્મલ કરી નાંખવા; બાદ બીમરૂપ ધારણ કરીને હનુમાને ગર્જના કીધી, તે સાંભળતાંવારને સધળાજ બચબીત થઈ ગયા, અને કાનીફનાથની પાસે જઈને બેઠા. કાનીફનાથે સર્વને કહ્યું કે ‘બ્રહ્મીવું નહિ; ચમત્કાર જોજો.’ અને પછી વિભૂતિ મંત્રિત કરીને વજ્રાસ્ત્ર છોડ્યું, જેનો હનુમાને વજ્રમુદ્રીવડે ભંગ કરી નાંખ્યો. ત્યાં આગળ ધણે લાંબો વખત, બન્નેનું યુદ્ધ થયું, તેમાં કાનીફ હનુમાનને જર્જર અને મૂર્છિત કીધા. ત્યારે વાયુએ હોમની પાસે જઈને હનુમાનને ઉઠાડીને કહ્યું કે, હાલ એ નાથપંથવાળા લોકો ધણા પ્રગળ છે, તેથી એમની સાથે સખ્યત્વથી વર્તવું. પછી વાયુએ હનુમાન તથા કાનીફની મુલાકાત કરાવી દીધી. ત્યારે કાનીફ હનુમાનને પૂછ્યું કે આપે હમારી સાથે યુદ્ધ શા વાસ્તે કર્યું? ત્યારે હનુમાન બોલ્યા, ‘મચ્છેન્દ્રનાથને મહેં સ્ત્રી રાજ્યમાં મોકલ્યા છે, હોમને હમે ત્યાંથી પાછા લઈ જશે,’ એ હેતુથી, મહેં યુદ્ધ કર્યું. પરંતુ હમે જો હોમને કશે ઉપદ્રવ કરશે નહિ, અને પાછા લઈ જશે નહિ, તો હું હમને પ્રતિબંધ નહિ કરું. કાનીફે કહ્યું કે, હમે મચ્છેન્દ્રનાથને કાંઈપણ કહીશું નહિ, અને હમારી સાથે પાછા લઈ જઈશું પણ નહિ. ત્યારબાદ વાયુ હનુમાન વગેરે આલ્યા ગયા, અને કાનીફનાથ પણ પોતાના શિષ્યાદિ પરિવાર સમેલ સ્ત્રી રાજ્યમાં ગયા અને, રાજધાની પાસે જઈને થોભ્યા.

આણી તરફ મૈનાકિની રાણીસમેત મચ્છેન્દ્રનાથ સ્ત્રીરાજ્યમાં રાજ્ય કરતા હતા. એ બન્નેને દાસીયો મારફત ખબર મળી કે, કોઈ

૧ જેઓ કાન ફાડીને તેમાં મોટાં મોટાં ફુંકણ ધાલે છે,

કાનીફનાથ નામના જોગી સાતસે શિષ્યો સહિત, હાથી ઘોડા પાલખી સ્વાર સિપાઇઓને લઇને આવ્યા છે, અને આપણી નગરીની બહાર હેમણે પડાવ નાંખ્યો છે. મચ્છેન્દ્રનાથે વિચાર કર્યો કે, મહારા શિષ્ય ગોરક્ષનાથ તો નામ બદલીને આવ્યો નથી ? એ આવે તો મહારે જતાં રહેવું પડે. અસ્તુ ! કોઇ પણ હોય, પ્રથમ એને જઇને મળવું જોઇએ. ત્યારબાદ મચ્છેન્દ્રનાથ, રાજપરિવારસમેત જ્યાં આગળ કાનીફનાથ ઉતર્યા હતા, ત્યાં આવી પહોંચ્યા. બંનેએ એક બીજાને જોઇને આપ-ણાજ સંપ્રદાયના છે, એવું સમજીને ઘણા પ્રેમથી આલિંગન દર્શ, મુખથી ‘આદેશ, આદેશ’ એ પ્રમાણે કહ્યું. બાદ મચ્છેન્દ્રે કાનીફનાથને પૂછ્યું કે, ‘આપના ગુર કોણ ? ત્યારે હેમણે કહ્યું, ‘મહારાજ ! મહારા ગુરતું નામ જલધરનાથ.’ મચ્છેન્દ્રે કહ્યું, ‘એ તો હમારા ગુર ભાઈ થાય, પણ હાલ તેઓશ્રી ક્યાં છે ?’ કાનીફે કહ્યું, ‘એમનો કશો પ-તો લાગતો નથી, માટે તો હમે એમની શોધમાં સર્વત્ર વિચરીએ છીએ’ અને અંહી પણ એજ હેતુથી આવ્યા છીએ. બલે ! એમનાં દર્શન ન થયાં તોપણ આપના દર્શનનો અલભ્ય લાભ થયો, કેમકે હમને તો આપ પણ ગુરુ તુલ્યજ છો.’ મચ્છેન્દ્ર કહેવા લાગ્યા, ‘અંહિયાં હમારે આગમન થયું, તે હમને પણ આનંદપ્રદ થયું છે, પણ અંહી આપ શા સારે ઉતર્યા છો ? નગરમાં ચાલો.’ કાનીફનાથે કહ્યું, ‘જોગી આપની આસા’.

ત્યારબાદ બારે ઠાઠમાડથી કાનીફનાથને નગરીમાં લાવવામાં આવ્યા અને ખાનપાનનો ઉત્તમ બંદોબસ્ત કરીને, એક માસ સુધી હેમને રાજમંદિરમાં રાખવામાં આવ્યા. મૈનાકિનીએ વિચાર કર્યો કે, ‘જો આ સંવ્રજા યોગીઓ પાછા જાય અને મહારાજના શિષ્ય ગોરક્ષનાથને એ વૃત્તાન્તની માહિતી આપે, કે મચ્છેન્દ્રનાથ ઓરાજ્યમાં નિવાસ કરે છે,’ તો એ શિષ્ય આવીને એમને લઈ જાય અને મહારે પોતાને બહુ દુઃખ થાય. માટે, કાનીફનાથનેજ ઓઓધારા વશીભૂત કરીને અહિં-

યાંજ રાણી પાડવા, અને નાના પ્રકારના વિશ્વાસ એમને સમર્પણ કરવ; તથા એમના શિષ્યોને વશ કરી લેવા, તેજ કિત્તમ થશે.

એક દિવસ, રાણીએ સુંદર સુંદર સ્ત્રીઓને બોલાવીને કહી દીધું કે, કાનીફનાથની પાસે એકાન્તમાં જઈને, એમને હાવભાવાદિકોથી વશીભૂત કરી લેજો. રાણીની આજ્ઞા ચતાંવારને, તે રૂપ રૂપનાં અંધાર જેવી સ્ત્રીઓ વસ્ત્રાલંકારાદિથી મંડિત થઈને, કાનીફનાથની પાસે આવી પહોંચી; ત્હેમણે સુંદર ગાયન, નર્તન નેત્રકટાક્ષ વગેરેવડે ત્હેમને મોહિત કરવાનો ઉપક્રમ કર્યો, પરંતુ સર્વઅર્થ. કાનીફનાથ ઇન્દ્રિયમનોનિગ્રહી હોવાથી, એમના ઉપર તેઓની કૃતિનું કશું પરિણામ નીપજ્યું નહિ. તેઓને એમણે કહ્યું કે:—

અવિદિતપરમાનન્દો વદન્તિ જનો વિષયમેવ રમણીયમ્ ।

તિલતૈલમેવમૃદ્ધં યેન ન વૃદ્ધં ઘૃતં કાઠપિ ॥

જેને કદી પરમાનન્દ વિદિત નથી, તેજ સ્ત્રીઆદિ વિષયોને રમણીય માને છે, તથા ઉપભોગ કરે છે. વીંછીના કંટકપરનું મધનું બિન્દુ, અગર તરવારની ધારપર ચોપડેલી શર્કરાને ચાખવા જનારા મૂઠા બુદ્ધિને જેતું સુખ થતું હશે, તેવુંજ સ્ત્રીઓના ઉપભોગમાં થાય છે. વિપની મધુરતા શું હૃદયમાં હેતી નથી? પરંતુ લલચાયને ખાય તો તેનું પરિણામ મરણજ. એવું હોવા છતાં લોકો ક્યાં મોહિત થતા અટકે છે? થાય છેજ. જેણે કદી ધી દીધું નથી, તે તત્ત્વના તેજનેજ મધુર માનીને ખાય છે. હે સ્ત્રીઓ! સદાયે ગાભ્યાસનું વ્યસન લાગેલું હોવાથી, હમારા મન અને આત્મા, એ બન્નેનો સ્નેહભાવ થયો છે, તો હમને આ ત્હમારાં હાવભાવ, નર્તન ગાયન ઇત્યાદિકોથી શું મતલબ? ત્હમે અહીંથી અન્યત્ર જતી રહો, અને ત્હમારા યોગ્ય પુરૂષને વશીભૂત કરી લો. સારઆદ તે સ્ત્રીઓ, એમના શિષ્યોને પણ વશીભૂત કરવા ગઈ હતી, પરંતુ તેઓમાંથી કેમ એક પણ વશ થયો નહિ. એક માંસ વીસાઆદ, મચ્છેન્દ્રનાથની રૂપ લક્ષને કાનીફનાથ પોતાની મુંડળી

સહિત જવાને નીકળ્યા, ત્યારે રાણીએ અને મચ્છેન્દ્રનાથે ત્હેમને વસ્ત્રા-
લંકાર તથા હાથી ઘોડા વગેરે આપીને, ભારે સન્માન કરીને વિદાય
કર્તા, અને પરિવાર સહિત ત્હેમને દૂર સુધી મૂકવા આજ્યા. કાનીફનાથ
ત્યાંથી જે નીકળ્યા તે અનેક તીર્થયાત્રા કરતા કરતા તથા લોકોના ઉપર
અનુગ્રહ કરતા કરતા પૂર્વ સમુદ્ર કિનારે જગન્નાથક્ષેત્ર પર્યન્ત આવી
પહોંચ્યા, અને આગળ અંગાળા દેશમાં જવાનો એમનો વિચાર હતો.

આણ્ણી તરફ મચ્છેન્દ્રનાથના શિષ્ય, હરિનારાયણુના અવતાર,
ગોરક્ષનાથ જે બદરિકાશ્રમમાં ગુરૂની આજ્ઞાથી તપ કરી રહ્યા હતા,
તેં પણ તપ પૂર્ણ થયા બાદ, ત્યાંથી નીકળ્યા અને પોતાના ગુરૂની શોધ
ખાતર અનેક દેશમાં ફરતા ફરતા અંગાળા દેશમાં રાજા ગોપીચંદની
નગરી કાંચનપુરીમાં આવી પહોંચ્યાં. ત્યાં અલખ જગાવી બીખ માંગી
રહ્યા છે, તથા ગુરૂની શોધ માટે લોકોને પૂછ્યાં કરે છે, કે, ‘બાપ !
મચ્છેન્દ્રનાથ યોગીને કોઇએ અહીં અગર ખીજે કશે દીઠા છે ? દીઠા
હોય તો કહો.’ તેઓમાંથી કોઇએ કહ્યું, ‘મચ્છેન્દ્રનાથને તો
દીઠા નથી, પરંતુ હમારી નગરીમાં જલધરનાથ નામના યોગી ધણા
દિવસથી રહેતા હતા, ત્હેમને હમારા રાજાએ ખોલાવીને ખાડામાં દાટી
દેવડાવી, ઉપરથી લાદ માટી વગેરે નાંખીને મરાવી નાંખ્યાની વાત
લોકોમાં ચાલી રહી છે, પછી એ હકીકત સત્ય હોય या असत्य હોય,
તે પરમાત્મા જાણે. પાપકર્મને કદી છુપાવવામાં આવે, તોપણ તે આખરે
પ્રગટ થાય છેજ. હમારે કોઇને કાંઈ કહેવું નહિ અને પૂછવું પણ
નહિ; નહિ તો રાજા ત્હેમને પણ વખતે હેરાન કરે.

॥ સાખી ॥ નાથ જલધર ડારે હૈ ખાડેમાં ઉપર તુરગકી લીલનૂં ।
જોગીકો મારે એસા કોઈ નહીંરિ ખાખા મારે તો હમ મરજાવેનૂં ॥

૧ ગોરક્ષનાથ તથા મચ્છેન્દ્રનાથનું જન્મ વૃત્ત, અને સ્ત્રીરાજ્યમાં જવાને
કેવું, એ સ્વયં જીવન જ્ઞાનમાં આવશે.

ગોરક્ષનાથે જલધરનાથને ઢાટી દીધાની હકીકત સાંભળીને વિચાર કર્યો કે, મહારા ગુરુ તો વખતે નામ બદલીને અહિંયાં રહ્યા નહિ હોય ? લોકોને તહેણે કહ્યું કે, ‘ભાઈઓ ! જોગીને મારી નાંખવાને કાષ્ટ સમર્થ નથી અને મારી નાંખવાનો પ્રયાસ કરવા છતાંએ કદી મરી શકતા નથી. રાજ અગર ત્હમે અયોગી લોકો એમાં શું સમજી શકો ? રાજ મ્હને શું અપાય કરવાનો હતો ?’ આ પ્રમાણે વાતો થઈ અને ગોરક્ષનાથ અલખ પુકારતા કિંમરી વગાડતા તથા બીખ માંગતા જે સ્થાનપર જલધરનાથને ઢાટી દીધા હતા, ત્યાં આગળ આવી પહોંચ્યા એવામાં જમીનમાંહેથી “અલખ અલખ, આદેશ આદેશ” ઇત્યાદિ શબ્દ સાંભળવામાં આવ્યા. ત્યારે ગોરક્ષે પૂછ્યું, ‘મહારાજ આપ કોણ છો, અને ક્યાં છો ? તે બધું કહો.’ પછી જલધરનાથે જમીનમાંહેથી કહ્યું કે, ‘હું પૃથ્વીના ઉદરમાં છું, મહાર્ નામ જલધર છે, સાંઈ, આપ કોણ છો ? ક્યાં જાઓ છો ? આપના ગુરુનું શું નામ છે ? ઇત્યાદિ વીગત કહો.’

ગોરક્ષનાથે કહ્યું. ‘મહાર્ નામ ગોરક્ષનાથ અને ગુરુનું નામ મચ્છેન્દ્રનાથ છે.’ જલધર બોલ્યા, એ તો હમારા ગુરુમન્દુ છે; પરન્તુ હાલ તેઓશ્રી ક્યાં છે ?’ ગોરક્ષે કહ્યું, ‘એમની શોધ વાસ્તે તો હું કેટલાક દિવસથી પૃથ્વી પર્યટણુ કરી રહ્યો છું, પણ ક્યાંઈ પત્તો નથી, બહે ! આજ આપના બાપણથી આનંદ તો થયો, પરન્તુ દર્શનનો લાભ થતો નથી, તે ખાતર ઉદ્દેગ થાય છે. કેમકે આપ તો ગુરુ તુલ્યજ છો. મહારાજ ! આપ આ પ્રમાણે પૃથ્વીમાં અદૃશ્ય રહેતાં લોકોની મતિ નિર્મલ કેવી રીતે થઈ શકશે ? એમને જ્ઞાનને લાભ કેમ થઈ શકશે ? મહારી એટલી ઇચ્છા છે કે આપે પૃથ્વીના ઉદરમાં કેમ નિવાસ કર્યો, તેની જરા સમજ પાડો તો સારું થાય.’

તે સાંભળીને જલધરનાથે કહ્યું, ‘રાજ ગોપીચંદ મ્હને ઢોંગી કપટી જાણીને સ્ત્રીઓના બાપણથી અંદી ખાડામાં ઢાટી દીધો છે, જેને આજે

લમ્બગ આર વરસ થયા આવ્યાં. પરન્તુ એથી મહેતે કશી વિકૃતિ ઉત્પન્ન થતી નથી. આવું સાંભળ્યું ત્યારે તો ગોક્ષનાથ ક્રુપિત થઇને કહેવા લાગ્યા કે, ‘મહારાજ ! આજા કરો તો રાજસમેત સકલનગરીને, ખલરામે જેવી હસ્તિનાપુરની દશા કરી હતી તે પ્રમાણે ઉધીવાળા નાંખું. યોગીનું સામર્થ્ય કેવું છે, તે રાજ પણ જુએ તો ખરે !’ જનકધરનાથે કહ્યું, ‘ગોક્ષનાથ ! સાધુ, યોગી, પરમહંસ સંન્યાસી વગેરેનું શીલ એવું હોય છે કે :—

દ્વિજિવહ પીડિતાશ્ચાડપિ વિક્રિયાં નૈવ તન્વતે ।

પરતાપોપશમને ગુરવોઽગુરવો જનાઃ ॥

એ જીભ જેમને હોય છે, એવા સર્પાદિકોથી પીડિત અર્થાત્ આવૃત્ત થવા છતાં અગુરુ યાને ચંદનવૃક્ષ વિકારને પ્રાપ્ત થતું નથી અને ખીજના તાપ શાંત કરવાને તત્પર થાય છે, એથી શ્રેષ્ઠ કહેવાય છે. તેજ પ્રમાણે, એ જીભવાળા (ચુગડીખોર) ખલવડે પીડિત થવા છતાં, મહાત્મા લોકો હેમને માટે પોતાના અંતરમાં વિપરીત મતિ ધારણ કરના નથી; એટલુંજ નહિ પણ તે અપદ્ધારી શત્રુપુરૂષના પણ તાપ દૂર કરવામાં તત્પર થાય છે, તેથી તેઓ ગુરુ (શ્રેષ્ઠ) કહેવાય છે. અગુરુ એટલે ચંદન, તેની માફક તેઓ પણ ‘અ-ગુરુ’ (હમે ગુરુ છીએ એમ નહિ માનનારા) હોય છે જેઓ પોતાને ગુરુ સમજે છે, હેમનામાં વસ્તુતઃ અગુરુત્વ (ચંદનની માફક તાપ દૂર કરવાનું લક્ષણ) હોતું નથી અને એથી તેઓ તાપદાયી હોય, તેમાં તે શું આશ્ચર્ય ? જુઓ ભાગવત એકાદશ સ્કન્ધ ! ભગવાન ઉદ્ધવને કહે છે કે

નિરપેક્ષં મુનિં શાન્તં નિર્વેરં સમદર્શનમ્ ।

અનુવ્રજામ્યહં નિત્યં પૂયેયંત્યંઘ્રિરેણુભિઃ ॥

હે ઉદ્ધવ ! નિરપેક્ષતા, મનનશીલતા, શાન્તિ, વૈરભાવરાહિત્ય અને સમદર્શન, એ પાંચ ગુણો જેનામાં હોય છે, હેની પાછળ હું

૧ સર્પ અને ખલ બંનેને એ જીભ હોય છે, તે પ્રસિદ્ધ છે.

નિરંતર આહું છું; કે ત્હેના યગની ધૂળથી હું પણ પુનિત થાઉં.
મોટા મોટા મહર્ષિઓના તથા સુદામાદિ ભક્તોનાં પાદક્ષાલન કરીને
ગંગોદકની પેઠે ત્હેમનાં ચરણોદકને પરમાત્માએ પોતાના મસ્તક ઉપર
ધારણુ કર્યાની વાત શું સાંભળી નથી? સમુદોદક મેઘના મુખમાં
જતાંજ મધુર બને છે, અને તેનાથી જગત્ શાંત થાય છે; પરંતુ
અગાધ સમુદ્રનું જલ કામમાં આવતું નથી. તેજ પ્રમાણે પરમાત્માના
ભજનથીજ ભક્તોમાં પરમાત્મા કરતાં પણ અધિક પવિત્રતા સમજવી.
કેળના ઝાડમાં જેટલી મધુરતા નથી, તેટલી કેળાંમાં હોય છે, તેજ
પ્રમાણે પરમાત્મા કરતાં પણ ત્હેમના અનન્ય ભક્તોમાં વિશેષ પવિત્રતા
હોય છે. દ્વૈતયુધ્ધિજ વૈરનું કારણ છે, પરંતુ ઐકાત્મ્યજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ
થયા બાદ, કોણુ કેનો વિરોધ કરવાનું હતું? સારાંશ, સાધુસંતયોગી
પરમહંસાદિ સમ (બ્રહ્મ) દર્શન કરનારા હોય છે, તેથી ત્હેમનામાં
વૈરનો અભાવ હોય છે. આનાથી જ્ઞેમનામાં વિરોધભાવ જ્ઞેવામાં
આવે, તેઓ સમદર્શી હોતા નથી અને તે કારણને લીધે, ત્હેમનામાં
શાન્તિનો અભાવ પણ હોય છે. શાન્તિ અભાવનો હેતુ અનન્યતાથી
ધ્વિરનું મનન થતું નથી તે જાણવું, અને તેનું કારણ મનમાં કાંઈ
નહિ ને કાંઈ સ્પૃહા હોવી તે છે. સારાંશ, આ પાંચ લક્ષણવિહીન જે
સાધુપુરુષો છે, તેઓ સાધુમહાત્માઓની પ્રાથમિક શિક્ષાની કક્ષામાં
છે એમ સમજવું.

શાન્તિને માટે જ્ઞાનેશ્વરના અવતાર એકનાથ મહારાજ જે
પેઠણુ ક્ષેત્રમાં થઈ ગયા, ત્હેમની અત્યંત પ્રસિદ્ધિ છે. મોરોપંતાદિ
કવિવર્યોએ એમનું ‘શાન્તિ ઉદ્ધિ’ એ પ્રકારના વિશેષણથીજ વર્ણન કર્યું
છે. માછલાંને મારવાને ધીવરગતિ, અને પક્ષીઓને માટે પારધી,
તેજ પ્રમાણે સાધુઓને સતાવવાને દુર્જનગતિ ઉત્પન્ન થઈ છે. સુવર્ણ-
પરીક્ષા કસોટીના પથર વિના થતી નથી, તેજ પ્રમાણે સાધુઓની
પરીક્ષા દુર્જન ન હત તો શી રીતે થઈ શકત ?

એકનાથને કોષ ચઢતો નથી, એવું સાંભળીને કેટલાક દુર્નન ભાંડ, એક વખત વિચાર કરવા લાગ્યા કે, ભાઈ ! એકનાથનામાં અસંત શાન્તિ છે, એમને કદી ગુસ્સો આવતો નથી એમ સધળા કહે છે, તો તેની પરીક્ષા કરવી જોઈએ. પછી, એક યવનને ખોલાવીને કહ્યું કે, ‘હમારું એક કામ જો તું કરીશ, તો હમે ત્હને પંચીશ રૂપીઆ ધનામ આપીશું.’ ત્હેણે પૂછ્યું, ‘શું છે તે કહો તો ખરા.’ ત્યારે ત્હેમણે કહ્યું, ‘હમારે ત્યાં જે એકનાથ મહારાજ છે, ત્હેમને કદી કોષ ચઢતો નથી, એમ સધળા કહે છે. માટે તું ગમે તેમ કરી એમને ગુસ્સે કરીશ, તો હમે ત્હને ધનામ આપીશું.’ એણે કહ્યું, ‘એમાં શું મોટી વાત છે ? મનુષ્યને ગમે તેમ કરવા છતાં કોષ ચઢે નહિ, એમ તો હે.યજ નહિ. હું એમને કોષી બનાવી દઈશ, પણ કપ્પલ કર્યા મુજબ ધનામ મ્હને મળવું જોઈએ.’ તે લોકોએ ‘હા’ કહી, અને એ પણ ચાલ્યો ગયો.

પછી ત્હેણે વિચાર કર્યો કે શું ઉપાય યોજવાથી એમને કોષ ચઢશે ? વિચાર કરતાં કરતાં નિશ્ચય કર્યો કે, જ્યારે એ ગંગા ઉપરથી સ્નાન કરીને આવે, ત્યારે મ્હારે પાન ખાઈને એમના શરીર ઉપર થુંકવું. પછી તે એમના જવાના માર્ગમાં એમની રાહ જોતો બેઠો. એટલામાં રોજના નિયમને અનુસરીને, એકનાથ મહારાજ બપોરે સુધી સંધ્યાદિ બ્રહ્મચર્યાંત કર્મ કરીને ગંગાપરથી ઘેર જવાને પાછા ફર્યા. જે ઠેકાણાપર પેલો યવન બેઠો હતો, ત્યાં આવતાવારને ત્હેણે પાન તંબાકુ ખાઈને એમના શરીર ઉપર ભાલ પિચકારી મારી. એકનાથે એના તરફ જોયું, પરંતુ કાંઈપણ બોલ્યા વગર તેઓશ્રી પાછા ગંગા સ્નાન કરવા ગયા. સ્નાન કરીને ઘેર જાય છે, તો પાછી તે યવને તે જગોએ આવતાંજ પહેલાંની માફક એમના શરીર ઉપર પિચકારી મારી; તે છતાં તેઓશ્રી કશું બોલ્યા નહિ અગર ત્હેમના મનમાં કોષવૃત્તિનું ઉત્થાન પણ ન થયું. એકશાંતિ એવી હોય છે કે, મનમાં

તો ગુસ્સો આવે છે, દ્વેષવૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય છે, પરંતુ વિચારવડે તેને રોકે છે. રસ્તાપર થઇને મનુષ્ય જતો હોય અને શૂદ્ર ચાંડાલ વગેરેનું સુંદર પકવાન નજરે પડતાં લહેને ખાવાની વૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય છે, તોપણ એ અન્ન મ્હારે યોગ્ય નથી, લાઘ્ય છે, એમ સમજીને જે પ્રમાણે તે વૃત્તિને દબાવી દે છે, તેજ પ્રમાણે અપકારીના ઉપર ક્રોધવૃત્તિ ઉત્પન્નવા છતાં, ક્રોધ ચાંડાલના જેવો અસ્પૃશ્ય છે, તથા આપણો અંતર્વૈરી છે, એવું સમજીને તેને દબાવી દેવો, એને પણ શાંતી કહી છે. પરંતુ બીજી જનની શાંતિ તે પરમશાંતિ છે, કે જેમાં ક્રોધ વૃત્તિનો ઉદ્ભવ પણ થતો નથી. પરમ નામ શ્રેષ્ઠ તેનાજ અખાધિત અર્થનું છે. જે શાન્તિ, ક્રોધપણ સ્થળમાં, ક્રોધપણ કાળમાં કે ક્રોધપણ વસ્તુમાં આધિત થતી નથી, તેને પરમશાન્તિ સમજવી. આ પ્રકારની શાન્તિ પૂર્વકથિત સમ-દર્શિત્વ, નિર્વૈરત્વ, મનનશીલતા અને નિઃસ્પૃહતા વિના શી રીતે પ્રાપ્ત થઇ શકે ? અસ્તુ !

એકનાથ મહાગજનામાં પૂર્વોક્ત સગ્લ ગુણો એકત્રિત થયા હતા, તેથી એમનામાં પરમશાન્તિનો નિવાસ થયો હતો. તે યવનના યુક્યો બાદ, પોતે ફરી પાછા ચૂપચાપ ગંગાકિપર ન્હાવાને ગયા. સ્નાન કરી ફરી જઇ રહ્યા છે, એટલામાં તે યવને ફરી પાછી એમનાં ઉપર પિયકારી મારી, તોપણ તેઓશ્રી કાંઈપણ મોડ્યા ચાડ્યા વગર નાહવાને સાર ગયા. આ પ્રમાણે લગભગ પચાસ વખત તે યુક્યો અને એમણે નાહ્યાં કીધું. આખરે તે યવનજ થાકી ગયો અને લહેને પણ પશ્ચાત્તાપ થયોકે, મહેં આ સાધુનો નાહક છજ કર્યો. એકનાથ આત્મા બાદ, લહેમને માર્ગમાં સાષ્ટાંગ નમન કરીને મુખથી મોડ્યો, ‘મહારાજ ! મ્હારો અપરાધ ક્ષમા કરો.’ એકનાથે કહ્યું, ‘માઇ ! તહેં શું મ્હારો અપરાધ કર્યો છે ? યવન મોડ્યો, ‘હું આપના શરીરકેપર પાન ખાઇને, એક વખત નહિ પણ પચાસ વખત યુક્યો અને તેને લીધે આપને ફેટડી બધી વખત નહાવું પડ્યું.’ મહેં એ કૃત્ય લોભથી

અને ખીજના કહેવા ઉપરથી કહ્યું. મહારી હવે ખાતરી થઇ ચૂકી છે કે, આપ સત્ય સાધુ છો, શાન્તિની પ્રતિમા છો.' એકનાથે કહ્યું, 'ભાઈ! મહારી સમજ પ્રમાણે તો ત્હારો મહારા ઉપર ઉપકારજ થયો છે. તું જો આટલી વખત થુંક્યો ન હત, તો મ્હને પચાશ વખત ગંગાસ્નાન શી રીતે થઇ શકત ? એથી કરીને, ત્હારી એ કૃતિથી મ્હને પુણ્ય સંગ્રહ થયો છે, ત્હારો કાંઇ અપરાધ થયો હોય એમ હું સમજતો નથી. હવે ત્હારી શી ઇચ્છા છે તે કહે ?'

તે યચને કહ્યું, આપ સરખા મહાત્માની મહાન ઉપર સદા કૃપા રહે અને કદી કોઇનો છળ તથા દ્વેષ મહારા હાથે ન થવા પામે, એવી પ્રાર્થના છે. જેવી આપની કીર્તિ સાંભળી હતી, તેજ પ્રમાણે પ્રત્યક્ષ આપની મૂર્તિ તથા વૃત્તિ જોઇને મ્હને ખડુ આનંદ થાય છે, તેમજ કરેલા કર્મને માટે પશ્ચાત્તાપ પણ થાય છે. સંતમહાત્માનો છળ અને અપરાધ ક્યાંથી મનુષ્યને પાપ લાગે છે, અને તેનાથી તાપ પણ થાય છે. દુર્જન લોકોએ મ્હને કાંઇક દ્રવ્યનો લોભ દેખાડીને આપને કોષ ઉત્પન્ન કરાવવા સાર મોકલ્યો હતો. કેમકે, આપની શાન્તિ, કોષરહિત અવસ્થા તે લોકોથી જોઇ રહેવાની ન હતી. મ્હેં પણ કાંઇ વિચાર કર્યો નહિ કે સાધુનો છળ શા માટે કરવો ? અસ્તુ ! હવે જે થયું તે થયું. પરંતુ આપ મહારાપર કૃપા દૃષ્ટિ કરો. આટલું સાંભળીને, એકનાથ મહારાજે ત્હને કહ્યુંકે, 'મહારા મનમાં ત્હેં કાંઇ અપકાર કર્યો એવો ભાવ છે નહિ, હવે તું જા. ત્હારી વૃત્તિ આજથી નિર્મલ થશે, તથા ત્હને કાંઇપણ પાપ અને તાપ થશે નહિ એમ હું કહું છું. એટલુંજ નહિ પણ ત્હને પોતાને ઘેર લઇ જઇને ઉત્તમ પ્રસાદ તથા કાંઇક દ્રવ્ય પણ આપ્યું, કે 'મ્હને કોષ નહિ ચઢવાથી આ ગરીબ ખીચારાને એ લોકો દ્રવ્ય આપશે નહિ, અને એ નિરાશ થશે.' સારાંશ, સદ્રૂપ થએલા સાધુ મહાત્મા નિર્વિકાર હોય છે. અને અપકાર કરનારા પ્રત્યે પણ શત્રુ ભાવથી જોતા નથી, પરંતુ ઉદ્ધરો

તહેમના ઉપર ઉપકારજ કરે છે. એટલા માટેજ કહ્યું છે કે:—

અપકારિષુ યઃ સાધુઃ સાધુત્વે તસ્ય કો ગુણઃ ।

અપકારિષુ યઃ સાધુઃ સ સાધુઃ સન્નિરીર્યતે ॥

ઉપકાર કરનારાના ઉપર જે પોતાનું સાધુપણું પ્રગટ કરે છે, તોનામાં શો ગુણ છે ? વાર્તાવિક સાધુ તો તેજ કહેવાય છે કે જે અપકાર કરનારાના ઉપર પણ પોતાનું સાધુત્વ (સમત્વ) પ્રગટ કરે છે; યાને નિર્વિકાર રહીને ઉપકાર કરે છે. હવે સિંહાવસોકન કરીએ. (સિંહ આગળ ચાલે છે, અને પાછળ જુએ છે તે પ્રમાણે અગ્રભાગમાં આપણે વધ્યા છીએ, પરંતુ પાછળ દૃષ્ટિ કરવી કે, કયાભાગ કયાં સુધી આવ્યો છે.)

જલધંધરનાથે ગોરક્ષને કહ્યું કે, ‘સાધુઓએ શાન્તિનુંજ અવલંબન કરવું જોઈએ; બલે કોઈ અલ્પાન્ત પીડા કરે. માટે ક્રોધ છોડી દો અને મ્હારો શિષ્ય કાનીફનાથ જે ત્હમને મળે, તો આ વૃત્તાન્તની એને ખબર આપજો. એ યુક્તિથી રાજના કલ્યાણ પૂર્વક રહને આ સ્થાનમાંથી બહાર કઢાવશે, અને તેથી આ ચન્દ્રાર્ક (ચાવચ્ચન્દ્રદિવાકરૌ) આપણા યોગીઓની તથા રાજની પણ કીર્તિ આ જૂમિ ઉપર વિરાજીત થશે.’ આ પ્રમાણેનું બાપણુ સાંભળીને, ગોરક્ષનાથે તહેમને આદેશ કહ્યો અને અલ્પજગાવતા સાંથી આગળ અન્યત્ર તીર્થક્ષેત્રાદિકોને વિષે પોતાના ગુરૂ મચ્છેન્દ્રનાથની શોધમાં ચાલવા માંડ્યું.

પેલી તરફથી કાનીફનાથ જે આવી રહ્યા હતા અને આણી તરફથી ગોરક્ષનાથ જે જઈ રહ્યા હતા, તે બન્નેની માર્ગમાં મુલાકાત થઈ. ગોરક્ષનાથના સંગમાં બીજું કોઈ હતું નહિ, પરંતુ કાનીફનાથની સાથે તો હાથી ઘોડા પાલખી સિપાઈ વગેરે પુષ્કળ થાટ તથા સાતસો શિષ્ય

પણ હતા. ગોરક્ષને જ્યારે કાનીફના માર્ગમાં લોકોએ આવતા જોયા,
ત્યારે તેઓએ કહ્યું કે:— ॥સાખી॥

જોગી જલધરનાથજીકે ચેલે આયે કાનીફા જોગિરાજજૂં ।
છોડ દે રે મારગ દેખો અસવારી બાબા કાનીફા આયે મહારાજજૂં ॥

એ જોગી ! જલધરનાથના શિષ્ય કાનીફનાથની સ્વારી આવે
છે, માટે રસ્તાપરથી એક બાજુએ થઈ જાઓ, માર્ગમાં ન ચાલો,
અગર ઉભા રહો નહિ. ગોરક્ષે સાંભળ્યું અને વિચાર કર્યો કે હું એકલો
હું એમ સમજીને માર્ગમાંથી મૂકે હાંકી કાઢવા માંગે છે. અસ્તુ ! હવે
આપણે પણ એને કાંઈક ચમત્કાર અતાવવો જોઈએ. એમ કહી થોડીક
વિભૂતિ હાથમાં લીધી, અને પૃથ્વીપર ફેંકી દેતાવારને બધી રજકણુમાંથી
ફેંચ તૈયાર થઈ ગઈ. પછી તે લોકો કાનીફના લોકોને કહેવા લાગ્યાં
ભાઈ ! માર્ગ છોડો ! મચ્છેન્દ્રનાથના ચેલા ગોરક્ષનાથ જોગી આવે છે.
તેઓ પણ કહી રહ્યા છે, કાનીફની સ્વારી આવી છે, માર્ગ છોડો. આ
પ્રમાણે બંને તરફના લોકોનું ભાવણ તથા ઝગડો શરૂ થયો, અને
કોઈ કોઈને માર્ગ આપતું ન હતું, પરંતુ પરસ્પર એક બીજાને હાવવા
લાગ્યા. ત્યારે કાનીફનાથ પર્યંત ખચર પહોંચી કે કોઈ જોગી માર્ગ
આપતો નથી, અને ટોટો શીસાદ કરે છે. ॥સાખી॥

બાત સુની ટેડી કોઈની લયે સખ પકરડ્યાવો ચહાં જોગિજૂં ।
પુંગી બજાવત નાદ સુના તબ દેખા તો ગોરખનાથજૂં ॥

કાનીફ વાત સાંભળી અને પોતાના ચેલાઓને કહ્યું કે, ‘શું
જોઈ રહ્યા છો ? કોણ એવી આડી વાત કરે છે અને રસ્તો છોડતો
નથી ? તહેને જલદી પકડીને મહારી પાસે લઈ આવો.’ ત્યારે કાનીફના
સંવ્રજા ચેલાઓ કોધાયમાન થયા અને અલખ જગાવતા આગળ ધસ્યા.
એટલામાં ગોરક્ષનાથે પુંગી વગાડી, તેનો અવાજ સાંભળીને કાનીફ તથા
શિષ્યોએ વિચાર કર્યો કે, આ પણ આપણા પંથનો હોય એમ જણાય

છે. ગોરક્ષે એટલામાં પોતાની માયા સમેટી લીધી અને પોતે એકલોજ ઉભો થઈ રહ્યો. શિષ્યોએ પૂછ્યું, ‘સાંઘ આપ કોણ છો ?’ ગોરક્ષે કહ્યું, ‘હમારા ગુરૂને કહેજો કે ગોરક્ષનાથ આવ્યા છે. શિષ્યોએ જાણને નહિ, ત્યારે તો કાનીફનાથ આગળ આવીને ‘આદેશ’ કરવા લાગ્યા. ગોરક્ષે પણ હૈમને ‘આદેશ’ કર્યો, અને એક એક બીજાને આનંદથી મળ્યા. પછી કાનીફ પોતાના માણસોને ત્યાંજ કેરીના બાગમાં ઉતારે રાખવા હુકમ કર્યો, અને સધળાનો મુકામ ત્યાંજ થયો. શિષ્યોએ ઝટ ગાદી તકીયા વગેરે બીછાવી દીધું, અને કાનીફનાથ ગોરક્ષનાથની સાથે ત્યાંજ થોભ્યા.

ગોરક્ષનાથે પ્રશ્ન કર્યો, ‘સાંઘ ! આપના ગુરૂ કોણ છે ? આપનું નામ શું છે ? તથા આસન મુદ્રા, યોગ, પાત્ર, મંત્ર, જોળી, દંડ, ધૂપડી વગેરે શું આપ રાખો છો ? અને ક્યાં જન્મ્યો છો ? તે વૃત્તાન્ત કહી સંભળાવો. આટલું સાંભળીને:—

કાનીફજી કહેતા હૈ સાધો ગુરૂ જલધર મેરા ।

સદગુરૂચરણ નજર ન આવે દુઠંટ કિરત અકેલા ॥

સાધો સાંઘ તુમ કહોજી કહો ! દુડે અંત ન પાયા ॥૧॥

જોગ ઉલટા મુદ્રા ખેચરી પશ્ચિમ પંથ હમારા ।

નાદ અનુહત બહુવિધ ગાજે ઉર્ધ્વબીદમો થારા ॥સાધો ૦ ॥૨॥

કાનીફ કહેવા લાગ્યા, સાંઘી ! આ શરીરનું નામ કાનીફ છે અને ગુરૂનું નામ જલધરનાથ છે. ઘણાં વર્ષથી દર્શન નહિ થવાથી, હૈમની શોધમાં હમે સર્વત્ર વિચરીએ છીએ. આસન તો હમારું ‘સિદ્ધાસન’ છે; જે, મોક્ષને કપાટની સમાન આવરક એવા અજ્ઞાનનું ભેદન કરનાર છે. અથવા બ્રહ્મરંધ્રસ્થિત શિવ અને મૂલાધારસ્થિત શક્તિના ઐક્યને, કપાટ સમાન પ્રતિબંધક. એવાં જે મૂલાધારથી બ્રહ્મરંધ્ર મુખ્યંત ચક્ર છે, હૈમના ભેદન કરવામાં સમર્થ છે. પદચક્ર ભેદ કર્યો

વગર, શિવશક્તિની સામ્યસ્થિતિ થશે નહિ અને તેને માટે 'સિદ્ધાસન'જ ઉત્તમ છે. મુદ્રા તો હમારી ખેચરી છે.

કપાલકુહરે જિહ્વા પ્રવિષ્ટા વિપરીતગા ।

શ્રુવોરન્તર્ગતા વૃષ્ટિર્મુદ્રા ભવતિ ક્ષેચરી ॥

જીજ્ઞાસે અવળી ફેરવીને કંઠમૂલમાં જો છિદ્ર છે, તેમાં પ્રવિષ્ટ કરવી અને બુકુટી મધ્યમાં દૃષ્ટિને નિશ્ચલ કરી દેવી, તેને ખેચરીમુદ્રા કહે છે. હેઠન, દોહન, કર્પણાદિ કર્મોવડે જો યોગી ગુરૂએ કહેલા માર્ગે ધણા કાલપર્યન્ત આ ખેચરીમુદ્રાનો અભ્યાસ કરે છે, ત્હેનાં ક્ષુધા, તૃષ્ણા, મૂર્છા, નિદ્રા, રોગાદિથી મરણતુલ્ય કષ્ટ દૂર થાય છે; અને કર્મફલથી બંધન તથા કાલમૃત્યુની પીડા પણ ત્હેને થતી નથી. જોગ હમારો ઉલટો છે. અર્થાત્ નાભિના મૂળમાં સૂર્યનાડી છે અને તાલુના મૂળમાં ચંદ્રનાડી છે. સહસ્રરૂઢ કમલથી જો અમૃતસ્રાવ થાય છે, તેને સૂર્યનાડી ગ્રાસ કરે છે, તેથી જીવને મૃત્યુ પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ તે અમૃતનું ચંદ્રનાડીથી પાન થાય, તો યોગીને મૃત્યુનો ભય રહે નહિ. એટલા માટે, યોગી લોંબા સૂર્યનાડીને ઉપર અને ચંદ્રનાડીને નીચે કરવા સારૂ, મસ્તકને પૃથ્વીપર સ્થાપન કરે છે તથા બન્ને હાથના તલ્લ ભાગને પૃથ્વી ઉપર લગાડીને, પગને આકાશમાં લંબાવે છે. સારખાહ કુંભકદ્વારા વાયુનો નિરોધ કરીને અમૃતપાન કરે છે. એજ વિપરીત 'ઉલટો' યોગ સમજવો એટલા માટેજ કહ્યું છે કે:—

ગોમાંસં મક્ષયેજ્જિત્યં પિબેદમરવાહણીમ્ ।

કુલીનં તમહં મન્યે રત્નરે કુલઘાતકાઃ ॥

જો યોગી નિત્ય ગોમાંસ ભક્ષણ તથા અમરવારણીનું પાન કરે છે, ત્હેને હમે ઉત્તમ કુલોત્પન્ન સમજીએ છીએ. બાકી બીજા તો કુયોગી કુવનાશક છે, એમ જાણવું. અહીં ગોમાંસનો અર્થ તથા વારણીનો અર્થ બીજો છે. ગો શબ્દને જીજ્ઞાસો વાચક સમજવો. તે જીજ્ઞાસે

કપાલ છિદ્રને વિષે પ્રવિષ્ટ કરવી, તેને ગામાંસભક્ષણ કહ્યું છે અને તે મહાપાતકોનું નાશક છે. તથા તાલુની ઉપરના છિદ્રમાં શુદ્ધાના પ્રવેશની ઉપમાથી જુકુટીની અંદર વામભાગમાં સ્થિત ચંદ્રામૃત દ્રવિત થઇને શુદ્ધામાં પ્રાપ્ત થાય છે, તેને અમર વાશ્ણીનું પાન કહ્યું છે. અસ્તુ! કાનીફનાથ કહે છે, સાંધ! હમારા હાથમાં સદ્ભોધરૂપી પાત્ર વાસ કરે છે, અને અજપા ગાયત્રીમંત્ર (હંસ, સોહ) સદા જપીએ છીએ. હમે અહંકારને સળગાવીને, તેની વિભૂતિ શરીરે લગાડી છે, અને પંચરંગી-પૃથ્વી આપ તેજ વાયુ આકાશ ઇત્યાદિ પંચતત્ત્વોની-કફની પહેરેલી છે, ચારે મુક્તિજ હમારી જોળી છે તથા ઉપદેશદંડ હાથમાં લીધો છે અને કામક્રોધની ધુની હમારી પાસે બળ્યાં કરે છે. સાંઈ! હમારા ગમનનો માર્ગ પૂર્વનો નથી, પશ્ચિમનો છે; એ માર્ગ ગમન કરીને હમે સદા ઉર્ધ્વસ્થાનમાં સ્થિત થઇએ છીએ. વિશ્રાન્તિ લઇએ છીએ.

શરીરમાં દશ પ્રધાન નાડીઓનું ચક્ર છે. તેમાં ઇડા, પિંગલા અને સુષુમ્ના શ્રેષ્ઠ છે. નાકના વામભાગમાં ઇડા, દક્ષિણ ભાગમાં પિંગલા, અને મધ્યમાં સુષુમ્ના નિવાસ કરે છે. સકલ નાડીઓને આધારભૂત તેમજ મોક્ષનું દ્વાર હોવાથી, સુષુમ્ના સર્વમાંજ શ્રેષ્ઠ છે. મનુષ્યોની નાભિની નીચે, સર્વ નાડીઓનું ઉત્પત્તિ સ્થાન, કુકુટના અંડના સમાન જેની આકૃતિ છે, એવો એક કંદ છે. તેની મધ્યમાં સુષુમ્નાની સ્થિતિ છે. ત્યાંથી સુષુમ્ના આધારચક્રમાં આવી છે. આધારચક્રમાંથી સ્વાધિષ્ઠાન ચક્રમાં, ત્યાંથી મણિપૂરચક્રમાં અને ત્યાંથી ઉપર અનાહત ચક્રમાં આવીને કંઠચક્રમાં આવી પહોંચી છે. એ જગોએથી તેના બે માર્ગ થયા છે; એક પૂર્વ અને બીજો પશ્ચિમ. પશ્ચિમમર્ગ તો ગરદનની ખાછળ સ્થિત જે મેરુદંડ છે, તે દ્વારા અક્ષરંદ્રમાં જાય છે, અને પૂર્વમાર્ગ તો જુકુટ મધ્યમાં સ્થિત જે આગ્નાયક છે, તે દ્વારા અક્ષરંદ્રમાં જાય પહોંચે છે. એ બન્નેમાં પશ્ચિમમાર્ગ ઉત્તમ કક્ષો છે.

द्वितीयं सुषुम्नाद्वारं परिशुद्धं विसर्पति ।

યોગમાં કુશળ યોગી સુષુમ્નાનું નિર્મલ જે દ્વિતીયદ્વાર અર્થાત્ પશ્ચિમમાર્ગ, તે માંહેજ પ્રાણવાયુને વહન કરતાં અક્ષરંધ્રમાં પ્રવિષ્ટ કરે છે. ષટ્ચક્રનું ભેદન કરીનેજ પ્રાણવાયુને દશમદ્વારમાં લમ્ જવાની સમર્થતા આવે છે. એટલા માટે, પ્રાણાયામનો અભ્યાસ, તેનાવડે નાડીચક્રની શુદ્ધિ અને ત્યારબાદ સુષુમ્નાનો મુખભેદ થઇને, પ્રાણની સુઅપૂર્વક દશમદ્વારમાં ગતિ થાય છે. માટે, કાનીફનાથે જે કહ્યું કે, હમારં પશ્ચિમમાર્ગે ગમન થાય છે, તે પશ્ચિમદિશા ન જાણવી, કિંતુ સુષુમ્નાનો પશ્ચિમમાર્ગ. તેમજ ઉર્ધ્વ સ્થાનમાં સ્થિતિ, યાને અક્ષરંધ્ર યા દશમદ્વાર, કિંવા સહસ્ત્રલક્ષ્મણી સ્થાનમાં નિલ વિશ્રાન્તિ લે છે, એમ સમજવું. અસ્તુ ! કાનીફે કહ્યું, ‘સાંધ ! આ પ્રકારની હમારી રીત, ગતિ, સ્થિતિ આપને કહી. હવે આપ પણ આપનું તથા શુરનું નામ, અને પંચ, મુદ્રા. આસન, તથા ક્યાં જાઓ છો તે વગેરે વૃત્ત કર્તાને કહીને શાન્ત કરો.

તે સાંભળીને ગોરક્ષનાથ કહેવા લાગ્યા, ‘કાનીફનાથજી ! હમારં નામ ગોરક્ષ છે, અને શુરનું નામ મચ્છેન્દ્રનાથ છે. હમારી મુદ્રા ખેચરી, જોગ ઉલટા, આસનસિદ્ધાસન, અને માર્ગ પણ પશ્ચિમ છે. હું કાનીફનાથ ! :—

गंगायमुनयोर्मध्ये बालरंडां तपस्विनीम् ।

बलात्कारेण गृण्हीयात्तद्विष्णोः परमं पदम् ॥

एतद्विमुक्तिसोपानमेतत्કાલસ્ય વંચનમ્ ।

यद्व्यावृत्तं मनो भोगादासक्तं परमात्मनि ॥

વામનાકસ્થિત ગંગારૂપ છડા નાડી અને દક્ષિણ નાકસ્થિત યમુના-રૂપ પિંગલા નાડી, એ બન્નેના મધ્યમાં સ્થિત જે બહુલ પ્રકાશયુક્ત અને બાલ રંડા યાને બાલના સમાન સૂક્ષ્મવાયુ સંચાર કરનારી સુષુમ્ના નાડી, તેને બળાત્કારથી, અર્થાત્ પ્રાણાયામાદ અભ્યાસવડે વશીભૂત

કરવી. તેનું વશીકરણ જ સર્વવ્યાપી પરમાત્મા વિષ્ણુનું પરમપદ સમજવું, કે જેને માયા અને તેના કાર્યનો સંપર્ક નથી. વિષયજન્ય સુખથી મન નિવૃત્ત થઇને, તેની જે કાર્યાકારણાતીત પરમાત્માને વિષે આસક્તતા થવી, એજ મુક્તિનો આરોહણમાર્ગ અને કાલના જયનું સાધન છે. અર્થાત્ એજ ઉપાયથી મૃત્યુ નિવૃત્ત થાય છે. અસ્તુ ! સાંધ ! હમે પણ ગુરુદર્શન વાસ્તે અનેક સ્થળમાં વિચરીએ છીએ, પરંતુ ક્યાંય પત્તો લાગતો નથી.

આ પ્રમાણે ઉભયનું પરસ્પર ભાષણ થતાં બપોરનો વખત થઈ ચૂક્યો, અને સઘળાને ભૂખ પણ લાગી. કાનીફનાથે વિચાર કર્યો કે, દત્તાત્રેયની કૃપાથી ગૌરક્ષનાથને મચ્છેન્દ્રગુરુનો લાભ થયો છે, તો એમને કેવા પ્રદારની વિદ્યા પ્રાપ્ત થઈ છે, તે જોવું, તથા આપણું પણ ગૌરવ બતાવવું. પછી ગૌરક્ષનાથને કહેવા લાગ્યા કે, આપણા સંભાવણુમાં કેટલો સમય વ્યતીત થયો, તેની પણ કોઇને શુદ્ધિ રહી નહિ. બપોરનો વખત થયો છે, માટે આ જે કેરીનો બગીચો છે, એમાં વૃક્ષોને પુષ્કળ ફળ લાગેલાં છે, અને તે પરિપક્વ થયાં છે, તો આપ પ્રથમ બે કેરી તો ખાઓ. ગૌરમે કહ્યું કે, મ્હારે કશું નહિ જોઇએ; આપના દર્શનથી ક્ષુધા તૃપ્ત શાન્ત થઈ ગયાં. કાનીફે કહ્યું, એમ ન થઈ શકે; હું મ્હારા શિષ્યો પાસે તોડાવી મંગાવું છું, આપ ખાઇને તૃપ્ત થાઓ. ગૌરમે કહ્યું, હાણાં આપની પાસે શિષ્યો છે, પણ જ્યારે નહિ હોય, ત્યારે આપ શું કરશો ? એથી આપની જો ફળ ખાવાની ઇચ્છા હોય, તો ગુરુકૃપાથી સંપાદન કરેલી વિદ્યાનો પ્રભાવ દેખાડો, અને કોઇએ હાથે નહિ તોડેલી એવી કેરીઓ એમને એમ અહીં લાવી આપો. કાનીફે કહ્યું, આપની જો એવી ઇચ્છા હોય, તો ગુરુકૃપાથી અહીં બેઠા બેઠાજ ફળોને આપની સમક્ષ રજુ કરી દઉં. પછી કાનીફે હાથમાં ભરમ લીધી, અને વિભક્ત અન્નના મન્ત્રનો જપ કર્યો, અને આંખા ઉપર તે વિમૂર્તિ છોડી

દીધી. તથા આકર્ષણ મંત્રનો પ્રયોગ કરતાંજ ઝાડપરથી કેરીઓ આપોઆપ તૂટવા લાગી, અને કાનીફનાથની આગળ તેમનો ઢગ થઇ ગયો. અનેક રંગની તથા મધુર સુવાસિક કેરીઓને અંતરિક્ષમાંથી આવતી જોઇને સર્વને આનંદ થયો, અને શિષ્યાદિ સઘળું કટક કાનીફનાથની શક્તિ જોઇને આશ્ચર્યભરિત થયું. બાદ કાનીફ ગોરક્ષનાથને આશ્રિત આપ્યાં તથા પોતાની સર્વમંડળીને સુદાં વહેંચ્યાં. ગોરખે વિચાર કર્યો કે, કાનીફ ચમત્કાર બતાવ્યો તો ખરો ! હવે આપણે પણ એને આપણું પાણી બતાવીશું. પછી ગોરક્ષનાથે કહ્યું કે:-

કહો ગોરખા વૈ સુનો કાનિફાણ ! ભરે પેટ સખકે ભયે જોગીરાણ !
મગર બાગ છુટકા ભઈ ઉરકી હાની નફાહોય એસી કહો સિદ્ધબાની !

કાનીફનાથ ! આપ તો સમર્થ વિદ્યાપ્રભાવશાલી છો, એમાં કશો સંદેહ નથી. આપે સઘળાને આશ્રિતના રસથી સંતૃપ્ત કીધા. સર્વનાં પેટ ભરાયાં, સઘળાજ રાણ થયા પરંતુ જેનો બાગ છે, ત્હેને કેટલી બધી હાનિ થઇ ! સાધુવડે કોઇને ઉપસર્ગ યા હાનિ ન પહોંચવી જોઇએ; માટે હવે કોઇક એવી સિદ્ધિચાણી કહો કે, જેનાથી બાગ વાગાને નફા થાય. અર્થાત્ કેરી ખાઇને તેના ગોટડા તથા ઉપરના છોતરાં જે ફંકી દીધાં છે, તેનાં પહેલાનાં જેવાંજ આશ્રિત બની જઇને વૃક્ષ ઉપર જ્યાંત્યાં લટકી રહે એવું કામ કાંઈક કરી બતાવો તો ઠીક ! તે સાંભળીને કાનીફ કહ્યું, ગોરક્ષનાથ ! એવો કોણુ બ્રહ્મદેવનો બેટો છે કે જે કેરીઓને પૂર્વવત્ સજીવ કરીને ઝાડો ઉપર લટકાવી દે ! ગોરખે કહ્યું, જે પરમપવિત્ર નિઃસીમ ગુરુપુત્ર હશે, ત્હેને એમાં શું અઘટિત છે ? એ તો બ્રહ્માને પણ ઉત્પન્ન કરી શકે, તો આના શા ભાર છે ? જે શેષનાગે અખિત્ર બ્રહ્માણને માથા ઉપર ધારણ કર્યું છે, તેને પર્વત ઉંચકવામાં શો કલેશ ? સૂર્યતેજને શાન્ત કરી દેનારો અગ્નિના તથા બ્રહ્માથી શી રીતે નાશી જશે ? ઉદરમાં ઉદ્બિંબે ધારણ કરનાર અખિત્ર ગોપધન જાનને જોડને અટકી રહેશે ? સ્વપરાક્રમથી ક્ષીરાખિંડને

પોતાનો ગૃહનિવાસી કરનારો, છાશને માટે બીખ કેમ માંગશે ? સારાંશ, ગુરૂપાથી જે બ્રહ્માંડને પણ નિર્માણ કરી શકે છે, ત્હને આ કૃણોને સંજીવન કરીને ઝાડોપર બટકાવી દેવાં, એ શું અશક્ય છે ? ગોરક્ષતું વચન સાંભળીને કાનીફને ઠીક ન લાગ્યું અને ત્હણે કહ્યું, “હો ! હો ! ત્હમને અને ત્હમારા ગુરૂને હું સારી પેઢે ઓળખું છું. ત્હમારો કેવો પ્રભાવ છે તે બતાવો.” પછી ગોરક્ષનાથે, સંજીવિની મંત્રનો જપ કર્યો, અને ભસ્મ તે કેરીઓની છાલપર ગોટલાપર નાંખતા વારને, તેઓ બધીજ પૂર્વવત્ બની ગઈ. બાદ સ્પર્શસ્ત્રમંત્રથી ભસ્મ અભિમંત્રિત કરીને તે કેરીઓપર નાંખી, અને મુખથી કહ્યું:—

॥ આર્યા ॥ ગોરખ કહે ક્ષલનકો અપને અપને મકાન જામેટા ।

હે એકતાંચિ સારી પુનરપિ જાઉંનિ લાગલી દેહા ॥

મેટા ! પોતપોતાના મકાન પર જઈને નિવાસ કરો. આ પ્રમાણે ગોરખની આજ્ઞા કૃણોએ સાંભળી, અને તેઓ સદ્રજાં અદ્ધરનાં અદ્ધર અંતરિક્ષમાંથી પક્ષીઓની પેઢે જવા લાગ્યાં, અને જ્યાં જ્યાં જે જે ડાળીઓપર જેઓ હતાં, તેઓ સદ્રજાં પહેલાંની માફક લાં ત્યાં ચોંટી ગયાં અને લટકવા લાગ્યાં, ત્યારે તો કાનીફનાથ એની વિદ્યાથી ચકિત થયા. અને પોતાના કરતાં પણ એ વંચારે પ્રભાવશાક્ષી છે, એમ મનમાં સમજ્યા. સદ્રજાજ્ લોકો ગોરક્ષની આ કૃતિ જોઈને તારીફ કરવા લાગ્યા અને એ મહાસિદ્ધયોગી છે, એવી તેઓની પણ ખાતરી થઈ ગઈ. ત્યારબાદ કાનીફનાથ બોલ્યા, ‘ગોરક્ષ ! ત્હમારી આ વિદ્યા હમે જોઈ, પરંતુ તેને અને ત્હમને ધીક્કાર છે. કેમકે:—

તેર્યા રાજમાં ભોગમાંધુંદ જોગી મગનમસ્ત હૈ કસ્ત કીયા બિરાગી ।
ગુરૂખંદગીમેં નહિ ચિત્ત તેરા । ઉદાસીન તૂ ક્યૌં ફિરે હૈ ગંહારા ॥

ત્હમારા ગુરૂ મચ્છેન્દ્રનાથ યોગી કહેવડાવે છે, અને સ્ત્રીઓના શબ્દમાં નાના પ્રકારના ભોગ ભોગવી રહ્યા છે. એણે વૈરાગ્યને ફક્ત

કસી દીધો છે અને ભોગમાં મગ્નમસ્ત થઈને, સ્ત્રી પુત્ર પરિવાર સમેત ત્યાં વિલાસ કરી રહ્યા છે. મનમાં વિષયવાસના, પરંતુ જગત્માં જીતેન્દ્રિયપણું દેખાડવું એ પ્રકારની ત્હમારાગુરુની સ્થિતિ છે; એ વાતની ત્હમને શુદ્ધિ નથી અને ત્હમારી વિધાનો પ્રભાવ દેખાડીને પૃથ્વી ઉપર જે ત્હમે વિચરો છો, તે એ શું વ્યાજબી છે ? પહેલાં ત્હમારા ગુરુને ત્યાં આગળથી છોડાવી લાવો, તો સારી વાત છે । નહિ તો સઘળું વ્યર્થ. એમ કયાંથી આ પંથની સર્વત્ર અપકીર્તિ થઈ રહી છે.

કાનીફનાથનું બાપણુ સાંભળીને ગોરક્ષનાથ પણ કહેવા લાગ્યા કે, સાંધરાજ ! આપની વાત સત્ય હશે, પરંતુ આપના ગુરુની શી સ્થિતિ છે, તેની આપને પણ ક્યાં ખબર છે ? જે સ્ત્રી, પોતાનો પતિ બીમાર પડ્યો છે એવે સમયે, પોતાના અંગ ઉપર ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરે અને મિષ્ટાન્ન ખાનપાન વગેરે ચણાવે, ત્હને પતિવ્રતા કાણ કહેશે ? રાગની ઉપર શત્રુ ચઢાઇ કરીને આવ્યો છે, એવે વખતે મંત્રી સુખે કારભાર કરતો હોય, તે પ્રમાણે ત્હમારી કૃતિ પ્રતીત થાય છે. રાહુએ ચન્દ્રમાનો ગ્રાસ કર્યો હોય એવે સમયે ચક્રોરપક્ષી કદી આકાશમાં આનંદપૂર્વક કોડા કરશે ? નહિજ. અગસ્તિ-એ સમુદ્રનું પાન કર્યું અને મેઘ આનંદમાં આવી જઇને ગર્જના કરતો હોય, એવો અપૂર્વ ચમત્કાર હમે જોઇ રહ્યા છીએ. ત્હમારા પોતાનાજ ગુરુની શુદ્ધિ નથી અને બીજાની નિન્દા કરો છો, એ કેવું આશ્ચર્ય ?

ગુરુનાથ તેરા કુવા બીચડારા । ભરી લીઠ ઉપર ભયે ખર્સખારા ।
કહે લોકકથે ફંદ મૈનાવતીકા । કિયા હૈ સખખ ઘાત એસા જતીકા ॥

લોકવાર્તા એવી છે કે મૈનાવતીના ફંદમાં ફસાવાથી રાગગોપીચંદ ત્હમારા ગુરુમત્તધરનાથને કુવામાં નાંખી દીધા અને ઉપર લાઠ માટી ભરી દીધી છે. એ વાતને ખાર વરસ થવા આગ્યાં, પણ ત્યાંથી જીવાનું એમનામાં સામર્થ્ય નથી; અને ત્હમે તો આશ્ચર્ય તરફ

અનેક શિષ્યો અને હાથી ઘોડા વગેરે સરંજામને સાથે લઈને આનંદભેર પૃથ્વીપર વિચરે છે. એ શું નિસ્સીમ ગુરુભક્તિનું દર્શક છે ? સમુદ્ર જાતે ખારો અને ગંગાનાજલને મોળું છે એવું નામ રાખે છે, તે પ્રમાણે ત્હમે પણ ત્હમારા કર્મને જાણ્યા વગર, મહેને તથા મ્હારા ગુરુને ધીક્કારો છો, એ કેવું આશ્ચર્ય ! અથવા આશ્ચર્ય પણ શેનું ? કવિ કહે છે કે:-

સહજાન્વદૃશઃ સ્વતુર્નયે પરદોષેક્ષણદિવ્યચક્ષુષઃ ।

સ્વગુણોચ્ચગિરો મુનિવ્રતાઃ પરવર્ણગ્રહણેષ્વસાધવઃ ॥

અસાધુ (ખલ) પુરુષોનું એ લક્ષણ છે કે, તેઓ પોતાના દોષ જોવાને માટે સ્વાભાવિક અંધ થઈ જાય છે. મૂસળના જેવા મોટા પોતાના દોષ હશે, તોપણ તેઓ ત્હમને જણાતા નથી, પરંતુ ખીજામાં કુશાગ્ર દોષ પણ હશે, તોપણ તે જોવાની દિવ્ય દૃષ્ટિ ત્હમની થઈ જાય છે. તથા પોતાની પ્રશંસામાં જોમની વાણી પ્રગલ્ભ થાય છે, અને ખીજાનું સ્તવન કરતી વખતે, તેઓ મૌનવ્રતનું અવલંબન કરે છે. પરંતુ સાંઘ ! આપ તો સાધુ યોગી છો, તેમ છતાં આપનામાં એ ગુણો જણાતા હોય, તો તે કેટલું આશ્ચર્ય ? એના ઉપર એક દૃષ્ટાન્ત સાંભળો:-

એક સ્થાનમાં કોઈ એક મનુષ્ય પોતાના મિત્રના ગુણોની પ્રશંસા અન્ય લોકોની આગળ કરી રહ્યો હતો, અને તે વખતે જોની પ્રશંસા આધી રહી હતી, તે મનુષ્ય પણ બહાર ઉભો રહીને સાંભળતો હતો. ત્યારે એ લોકોમાંથી એકે કહ્યું કે, ‘બધા ! ત્હમે કહ્યા તેવા ગુણો તો એનામાં છે, પરંતુ બે મોટા દોષ છે. ‘એક એ મહાસાહસી છે, અને ખીજો અત્યંત કોપી છે. ત્હેનું બાપણ સાંભળીને, બહાર જે આદમી ઉભો હતો અને પોતાના ગુણ દોષનું વર્ણન સાંભળી રહ્યો હતો, તે એકાએક અંદર આવ્યો અને કોપથી ત્હેના ગળામાં પોતાના ધોતીયાનો ફાંસો નાંખીને કહેવા લાગ્યો કે, “ ફેમરે ! મ્હેં સાહસ

આરે કાધું અને કોષ આરે કાધો તે કહે. ” ત્યારે ત્યાં બેઠેલા બધાજ લોકો હસવા તથા બોલવા લાગ્યા કે, ‘બાપ ! તમારા સાહસ તથા કોષ આ વખત ત્હમે સર્વને પ્રત્યક્ષ દેખાડી રહ્યા છો.’ એ સાંભળીને તે શરમીદો પડી ગયો. સારાંશ, આ પ્રમાણે મૂઢને પોતાના સ્પષ્ટ તેમજ મોટા મોટા દોષ પણ દેખાતા અને સમજના નથી. દીવા તળે અંધારું અને બીજાને તે પ્રકાશ દેખાડે છે, કિંવા તીર્થાદિમાં સ્નાન કરતી વખતે, ક્ષેત્રસ્થ બ્રાહ્મણ પોતે નહાયા વગર, બીજાને દેહશુદ્ધિ માટે સંકલ્પ મંત્ર સાંભળાવે છે, અથવા ચંદ્રમાં કલંક હોવા છતાં, જેમ તે સૂર્યની નિન્દા કરતો હોય, તેજ પ્રમાણે ત્હમે પણ આવી કૃતિ કરી રહ્યા છો. તમારા ઐશ્વર્યને, પરિવારને, વિદ્યાને ધીક્કાર છે અને કલંક છે કે ગુરૂ તો ખાઇમાં સડે છે અને શિષ્ય તો આનંદથી લોકો પાસે પૂજન કરાવે છે, અને ભોગ ભોગવી રહ્યા છે. એટલું સાંભળીને કાનીફ કહ્યું, ગોરક્ષનાથ !

॥સાખી॥ અમર હમારા નાથ જલધંધર જોગિનમાં સિરતાજ જૂં ।

મેરા મછિંદર સખ ઘટપૂરન પાપ નિવારન કાજ જૂં ॥

હમારા ગુરૂ જલધંધરનાથ સદા અમર છે, ત્હમને અપાય કરવાનું ગોપીચંદનામાં સામર્થ્ય નથી. ઉદકમાં પ્રતિબિંબિત થએલો એવો જે સૂર્ય તે કદી શીતતાથી કંપિત થાય ખરો ? તેજ પ્રમાણે દેહમાં જે કે હમારા ગુરૂનો નિવાસ છે, તોપણ તેઓશ્રી વિદેહી છે, અર્થાત્ દેહાદિના વિકારથી ત્હમનામાં કદી વિકૃતિ થવાની નહિ. ગોરક્ષનાથ બોલ્યા, ‘હે કાનીફનાથ ! હમારા ગુરૂ મચ્છેન્દ્રનાથ પણ સર્વમાં સ્થિત હોવા છતાં સર્વથી ન્યારા છે. ઘટમાં, મકમાં આકાશ વ્યાપ્ત થએલું જણાય છે, તેમ છતાં તે જેમ નિર્વિકાર હોય છે, તે પ્રમાણે હમારા ગુરૂ અહીં રહે અગર સ્ત્રી રાજ્યમાં રહે. તે સરખુંજ સમજવું. પવન સઘળી વસ્તુનો સ્પર્શ કરતો હોવા છતાં, કોઇપણ જગોએ અટકી જઈને બરાબ રહેતો નથી તેજ પ્રમાણે, યોગી પણ વિષયોમાં,

ધન્વિયોમાં રમે છે, તોપણ ગુણ દોષોથી ત્હેને બોધ મલિન થતો નથી. સ્વદ્, ચન્દન, વનિતા એ સર્વને વાયુ આશ્વિંગન દ્ધિને પણ અલિપ્ત રહે છે; પવનથી જળ ઉડે છે, પરંતુ તે એ જળમાં અટકી શકતો નથી, તેજ પ્રમાણે યોગી માયાજળમાં ફસાતો નથી, પરંતુ ઉલ્લસી માયા જળ એના સંબંધથી ઉડીને નષ્ટ થઇ જાય છે. વાયુ વાય છે તો તેના ગળામાં પુષ્કળ પ્રદારના સુગન્ધ આવીને પડે છે, તોપણ તે તેની આસક્તિ છોડી દે છે, તેજ પ્રમાણે યોગી સકલ પ્રાણીઓના શરીરમાં આત્મત્વથી પ્રવિષ્ટ થએલો હોય છે, એટલા માટે દેહગુણોનું સ્થાન છે તોપણ, તેમાં તેની અસક્તિ રહેતી નથી; પરંતુ એ તેનાથી અલિપ્તજ રહે છે. વિષયોના ધર્મ 'શીત, ઉષ્ણ, ક્રુદ્ધમધુર' ઇત્યાદિ નાનાવિધ હોય છે, અને એ વિષયો જગત્માં જ્યાં જુઓ ત્યાં ફેલાઇ રહેલા જણાઇ આવે છે; એથી તેમની સાથે સંબંધ તો થવાનોજ. પરંતુ યોગી પુરુષે તે વિષયોમાં પ્રવેશ કરીને પણ પોતાના ચિત્તને, તે વિષયોના ગુણદોષાદિકોથી અલિપ્ત રાખવું, અને ક્યાંય પણ આસક્તિ નહિ થઇ જવું. પવન અરણ્યમાં, દાવાશિમાં, સુગંધ પદાર્થોમાં, દુર્ગન્ધ સ્થાનમાં, પાંજરામાં સંચાર કરે છે, પરંતુ કોઇપણ સ્થળે આસક્તિ થઇ રહેલો જણાય છે ? નહિજ. તેજ પ્રમાણે આસક્તિ રહિત ચિત્તવૃત્તિ યોગીઓએ રાખવી જોઇએ; અને જેઓ પૂર્ણ યોગી છે, ત્હેમની તો હોય છેજ. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:-

યથા રવિઃ સર્વરસાન્વિમુંકે હુતાશનઃ સર્વગતં વિમશ્નેત ।

તથૈવ યોગી વિષયાન્પ્રમુંકે ન લિપ્યતે કર્મ શુભાશુભૈઃ ॥

સૂર્ય જે પ્રમાણે અનેક રસ (શુદ્ધાશુદ્ધઉદ્ધ)નું શોષણ કરે છે, કિંવા અગ્નિ જેમ અભિન્ન પદાર્થ (મત્ત વગેરે)ને પણ ભક્ષક કરવા છતાં દોષિત થતો નથી, તેજ પ્રમાણે, યોગી વિષયાદિકોનું સેવન કરે, તોપણ શુભાશુભ કર્મોવડે ત્હેને કોઇ પણ પ્રકારનો લેપ (દોષ) થતો નથી. દીપકના પ્રકાશથી વિલાસી પુરુષ નાના પ્રકારના વિષયોનો ભોગ

કરે છે, તથા યાત્રી પુરૂષ તેના પ્રકાશથી સમ્પ્રાપ્ત, પુરાણ ઇત્યાદિ કાંચે છે, પરંતુ તે બન્ને કર્મોમાં દીપ જેમ અક્ષિત, તેજ પ્રમાણે મચ્છિન્દ્રનાથ સ્તીરાજ્યને વિષે ગએલા હોવા છતાં, તેમને વિષયાતીત નિર્લેપજ સમજવા. અસ્તુ ! કાનીફનાથ ! આપ આ પ્રકારના હમારા બાપણથી કાંઈ ખોટું ન લગાડશો. આપના સમાગમથી ધણા આનંદ થયો, કેમકે હમે પણ ગુરૂની શોષ માટે ફરતા હતા તે આપને મ્હોડેથી નિશ્ચિત સ્થાન સમગ્રયું. હવે, હું સત્ત્વ કહું છું કે, જે હું મચ્છિન્દ્રનાથનો એકો હોઉં, તો જ્યાં તેઓ છે, ત્યાં જઈને લઈ આવ્યા વગર રહું નહિ.'

કાનીફનાથે કહ્યું, ગોરક્ષનાથ ! આપના પણ દર્શનથી હમને આનંદ થયો તથા ગુરૂની સ્થિતિ સમગ્રજ, એ ઉત્તમ થયું. હમારા બાપણ માટે પણ આપે મનમાં કાંઈ ખુરાશ ન લાવવી. હવે જે રાત્ર ગોપી-અદે અવિવેકથી જલધરનાથને કુવામાં ડાડી દીધા છે, તેને ત્યાં જઈને ક્ષણવારમાં ખાક બનાવી દઉં છું. ગોરક્ષનાથે કહ્યું, કાનીફ ! આકાશને કોઈનો હાથ સ્પર્શ કરી શકતો નથી, તેજ પ્રમાણે સાધુ, યોગી, પરમ હંસાદિના આચારને કોઈએ નિન્દવાં નહિ જોઈએ. સાધુઓને તો મુખ્યતઃ શાન્તિનું અવલંબન કરવું ઉચિત છે, કેમકે તે તારક છે. અને પદ્મિષુ જે કામકેષાદિ, તેઓ કરાલ તત્ત્વવારની ધાર સમાન મારક છે. કેટલાક સાધુ અને યોગી પુરૂષ 'હ્રુધા, તૃપા, શીત ઉષ્ણ, વર્ષા વાયુ, જીહવા ઉપસ્થના વિષય ઇત્યાદિ અપરંપાર સમુદ્રમાંથી પાર થઈ જાય છે, યાને વિષયવાસનાને જીતે છે, અને ગોષ્પદ (કાદવમાં ગાયનાં પડેલાં પગલાં માંહેનાં-જળ)માં ડૂબી જાય છે. કેમકે, અત્યંત દુર્બલ વિષયવાસનાને રોકીને, આખરે વ્યર્થ ક્રોધ જળમાં ફસાઈ પડે છે; અને પાણીમાં ડૂબનારા મનુષ્યના માથા ઉપરની દ્રવ્યની પોટલી પણ જેમ ડૂબી જાય છે, તેવીજ એમની પણ અવસ્થા થાય છે. યાને ધણા વખત સુધી મોર તપાદિ કરીને પુણ્યની પોટલી જે સંચિત કરી રાખી હોય છે, તે

પણ કોષાવેશમાં કોઈને શાપ વગેરે દ્ધને વ્યર્થ ગુમાવે છે. સારાંશ નહિ મોક્ષ અને નહિ વિષયોપભોગ એ પ્રમાણે ત્હેમને સર્વથા હાનિજ થાય છે. માટે આપ પૂર્ણ શાન્તિ રાખીને કાર્ય કરો. આપના ગુરૂની હમારી સાથે મુલાકાત થઈ હતી, તે વખતે ત્હેમણે હમને કહ્યું હતું કે, આ મ્હારી સ્થિતિ કાનીકનાથ કરીને જે હમારા શિષ્ય છે, ત્હેમને સમજાવીને રાગના કલ્યાણ પૂર્વક કુવામાંથી હમારા ઉદ્ધાર કરાવજો. જેથી આચન્દ્રકે આપની તથા રાગની કીર્તિ આ જગતમાં ફાયમ રહે. નહિ તો, શું એ રાગને શાસન કરવાનું હમારામાં સામર્થ્ય ન હતું ? અગર હમારા ગુરૂ જે, આજ આ વરસ તક લોકિક દૃષ્ટિએ કુવામાં ડટાઈ રહેલા છે, ત્હેમનામાં એને શિક્ષા કરવાનું સામર્થ્ય શું નહિ હતું ? પરંતુ સાધુઓનું એવું શીલ નથી હોતું, માટે હમે અગર ત્હેમણે કશું કર્યું નહિ. તેજ પ્રમાણે ત્હેમે પણ દ્વા ક્ષમા શાન્તિનો સ્વીકાર કરો, અને ગુરૂને કુવામાંથી કાઢીને, રાગનું પણ પરમ કલ્યાણ કરો. હવે હમે ગુરૂને તેડી લાવવાને જઠએ છીએ.

આ પ્રમાણે બન્નેનું સંભાષણ થયું અને આદેશ કરીને, અલખ જગાવતા બન્નેય જણા એ બાજુએ જતા રહ્યા. આ સ્થળે એની પણ શંકા ઉઠે કે, બન્ને યોગમાં વિશારદ હતા તથા પરચિત્ત પરીક્ષક હતા, તો ત્હેમને પોતાના ગુરૂની શુદ્ધિ કેમ ન સમજાઈ ? તો એના સમાધાનમાં કહેવામાં આવે છે કે, એ સઘળા નવનાથ (નવયોગી) લીલા કરવાને અવતીર્ણ થયા હતા. એમણે કેટલાંક સ્થાન અને કાળમાં જેમ શોભાવહ થઈ પડે તેમ, અગ્નાની તેમજ જ્ઞાનીને યુક્ત એવું ચરિત્ર કર્યું છે. પરમાત્મા શ્રીરામની જનકી માટેની શોધ અને શોક શું તાત્વિક દૃષ્ટિએ સત્ય છે ? પરંતુ તે શરીરમાં અને તે કાળમાં સામાન્ય જનતાના સમાનજ ત્હેમણે આચરણ કર્યું હતું. સ્વર્ગની કીર્તિ પણ બેશો, તો ઉપરનો અર્થ અને તાત્વિક અર્થ જૂનાજ બેવામાં આવે છે; તેજ પ્રમાણે એ લોકો જે કે નવનાથ જ્ઞાની અને યોગ સંપન્ન હતા, તોપણ

ગુરુશિષ્યાદિકોનું મહત્વ દેખાડીને લીલા કરી રહ્યા હતા, તેથી એમને પણ સામાન્ય લોકોનું કેટલીક વખત અનુકરણ કરવું પડ્યું હતું. इति ब्रह्म.

॥ દોહા ॥ તિર્યાશજ્ઞેમાં ગોરખ ચલે, લિયા ગુરુકા નામ ।

કાનીફા અંગાલે ચલે, સુનત ગુરુ કેા ઠામ ॥

ગોરક્ષનાથ પોતાના ગુરુ મચ્છેન્દ્રનાથને લાવવાને માટે તહેમના સ્મરણપૂર્વક સ્ત્રીઓના રાજ્યમાં ગયા, અને કાનીફનાથ અંગાળ દેશમાં રાજા ગોપીચંદની નગરીમાં ગયા.

इति श्रीमत्परमहंस परिव्राजकाचार्यं सहजानंद सरस्वती-
शिष्य श्रीदत्तात्रेयचिरचिते नवनाथचरित्रे कानीफगोरक्ष-

संवादोनाम चतुर्थोऽध्यायः ॥

॥ श्रीगुदत्तात्रेयोपर्णमस्तु ॥

। इति शिवम् ।

પંચમોઽધ્યાયઃ

ચન્દનં શીતલં લોકે ચન્દનાદપિ ચન્દ્રમાઃ ।

ચન્દ્રચન્દનયોર્મધ્યે શીતલા સાધુસંગતિઃ ॥ સુ. ૨. ॥

જલધર૩પી ચન્દ્રમાનો ગોપીચન્દ્રરાહુએ ગ્રાસ કરેલો જોધને કાનીફ અને લેમના સાતસો શિષ્યો૩પી ચક્રાર તડકડાટ કરવા લાગ્યા અને તે સધળા અંગાળા દેશમાં આવી પહોંચ્યા. જનકીની શુદ્ધિ હનુમાનના મુખથી સમજાયા બાદ, શ્રીરામચન્દ્રન આનંદ થયો, અને તેઓ વાનરકટકસહિત સમુદ્ર કિનારાપર આવીને ઉતર્યા હતા, તેજ પ્રમણે ગોરક્ષનાથે કાનીફને જલધરનાથનું ઠેકાણું દેખા બાદ, કાનીફનાથ પણ શિષ્યોની સાથે નીકળ્યા, તે રાજ્ય ગોપીચન્દ્રની રાજધાની જે કાંચનપુરી તેની બહાર રાજમાગમાં આવીને ઉતર્યા. જ્યાં અનેક વૃક્ષ ગગન ચુંબન કરે છે, અને પુષ્પ પુલાદિકોથી સુશોભિત છે, તથા જાંબ ગુંબ મોગરા ચમેલી ચંપક ગુલદાવરી દલાદિ સુગંધીદાર પુષ્પોથી ખીલી રહેલી વેલીઓ પણ સ્થિત થઈ રહેલી છે તેમજ જમર, હંસ, શુક, કોકિલ ઇલાદિકોના મંથુર શબ્દ પણ જ્યાં ફરે તે આનંદ ઉપજાવે છે, અને વચમાં, શરદ્રક્ષત્રુનાં ગગનવત્ નિર્મલ જલ જેમાં બરેલું છે, અને કમળો પણ ખીલ્યાં છે જેને વિષે, એવા પ્રકારનું સુંદર સરોવર જ્યાં વીરાજ રહ્યું છે, ત્યાં તે સર્વ જોગી ના આનંદથી રહ્યા.

જગાયા અલખસે સખી અસ્તિ ગાજે ।

જહાં સિંગિકા ઘડિ ઘડિ નાદ બાજે ॥

શિષ્યોએ કાનીફનાથનું આસન, બગીચામાં જે સુંદર મંદિર હતું, ત્યાં ખીલાવી દીધું અને કાનીફનાથ ત્યાં બેસીને બેઠા. સનજાજ શિષ્યો હાથ જોડીને, લેમની પાસે કબા લેવા બન હવે ગુરુ ન શી આજ્ઞા થાય છે તેની વાટ જોઈ રહ્યા. મુખથી વારંવાર ‘અલખ અલખ’ કહે છે અને ઘડીએ ઘડીએ શીંગી વગાડે છે તેના નાદથી સધળી વસ્તી

ગાજ રહી છે. લોકો વિચાર કરે છે કે આ અવાજ શેરો છે, અને ક્યાંથી આવે છે ? શિષ્યોના મનમાં તો એમ કે ગુરૂની આજ્ઞા શાય તો નગરીને પણ ઉંધી કરી નાંખીએ. રાજા પોતાને મહાન ધનુર્ધારી સમજતો હશે, તહેજે હમારા જોગીઓનું સામર્થ્ય ક્યાં જોયું છે ? ખીજા કેટલાક કહે છે, રાની જન કોઈ પણ કાર્ય ખુબ વિચારથી અને ધીરજતાથી કરે છે રાજનીતિમાં કહ્યું છે કે, સામ, દામ, ભેદ, દંડ ઇત્યાદિ ઉપાયોથી કાર્ય કરવું, તે પ્રમાણે આપણે પણ કરવું ઉચિત છે. કેટલાક કહેવા લાગ્યા, જેતું કર્મ તહેજ તે ફળદ્રુપ થવાનું. રાજાએ જલધર ગુરૂનો ઘાત કરીને મૃત્યુનેજ આમંત્રણ દીધું છે, એમ હમે સમજીએ છીએ. સારાંશ, શિષ્યો સધળાજ કોપાયમાન થયા દતા, અને તહેમના મનમાં રાજાને યોગ્ય દંડ કરવો તથા મળવો જોઈએ, એવી ઈચ્છા હતી. એટલામાં:—

મુલાયે નિકટ સાતસો જોગિયાકો કહો જવો આદેશ મૈનાવતીકો ।
કાદર ગોપીચંદાયહાં બાંધલ્યાવો । અખીકેઅખીતુમસલીજલ્દીજવો ।

કાનીકનાયે સાતસો શિષ્યોને પાસે બોલાવીને કહ્યું કે, રાજાની માના મૈનાવતી હમારી ગુરૂ બહેન છે; માટે પ્રથમ તહેની પાસે જઈને, હમારા આદેશ તહેને કહેજો તથા હમારા આગમનની ખબર તહેને આપજો. તેમજ રાજા ગોપીચંદ જ્યાં હોય, ત્યાં જઈને તહેને બાંધી પકડીને મ્હારી પાસે લઈ આવજો. આજો હમણાંને હમણાં જલદી જઈને આ કાર્ય તહેમે કરો. ગુરૂની આજ્ઞા લઈને, સર્વ શિષ્યો મુખથી અક્ષપ્પ જગાવતા, સીંગી વગાડતા, શહેરમાં ચઢીને ચાલ્યા, ત્યારે તહેમને જોઈને લોકોને પણ ભય હપજો કે, આવડી બધી આ જોગીમંડળી ક્યાં જઈ રહી છે ? તેઓ પૂછના પૂછતા રાજમન્દિરની પાસે આવી પહોંચ્યાં, અને મૈનાવતીને શોધવા લાગ્યા. દારપાસોએ મૈનાવતીનું મંદિર બતાવ્યું, ત્યારે ત્યાં જઈને તેઓ જોરશોરથી 'અલખ અલખ' પુકારવા લાગ્યા.

આણી તરફ મૈનાવતી તો પોતાના ગુરનાં દર્શનને ખાતર કંઠમાં પ્રાણ ધારણ કરીને સદા ગુરમૂર્તિનું ધ્યાન કરી પોતાના મંદિરમાં ઉદાસ બનીને બેસી રહી હતી. એના કાન પર બ્યારે અલખધ્વનિ તથા સીંગીનો અવાજ આવ્યો, સારે તહેણે દાસીઓને પૂછ્યું કે ‘બહાર કોણ આવીને અલખ જગાવે છે ?’ દાસી જોવા ગઈ, ત્યારે ઘણા જોગીઓ ત્રેના જોવામાં આવ્યા. તેઓએ ત્રેમને પૂછ્યું કે, આપ કોણ છો ? ક્યાંથી આવ્યા છો ? જોગીઓએ કહ્યું, માઈ મૈનાવતી ક્યાં છે, ત્રેમને બોલાવો. ઝટ દાસીઓએ મૈનાવતીને કહ્યું કે ઘણા જોગી લોકો બહાર આવીને ઉભા રહ્યા છે, અ. આપને પૂછે છે તથા બોલાવે છે. સારે તો મૈનાવતી આનંદભેર ઉડી કે જોગીઓને મુખેથી કાંઈ ગુરનો પતો મળી આવે. મહેલની બારીમાંથી નજર કરતાં એ સમજા જોગીઓ સીંગી, પુંગી વગાડતા અ. અલખ પુકારતા ઉભા થઈ રહેલા ત્રેના જોવામાં આવ્યા બાદ, તહેણે તે જોગીઓને પૂછ્યું કે. આપ કોણ છો, અને શા માટે આવ્યા છો ? જોગી બોલ્યા, મૈનાવતી માઈ ત્રેમાઈજ નામ ?’ મૈનાવતીએ કહ્યું, ‘હા’. સારે તેઓ બોલ્યા, ‘માઈ ! કાનીફનાથે આપને આદેશ કહ્યા છે.’ મૈનાવતી બોલી, ‘તેઓ ક્યાં છે ?’ શિષ્યોએ કહ્યું. ‘નગરની બહાર રાજબાગમાં ઉતર્યા છે; કેમકે એમની સાથે પુષ્કળ સિપાઈ, ખાદા, હાથી ઘોડા શિષ્યાદિ પરિવાર છે.’ આટલું સાંભળીને મૈનાવતીને ગુરનું સ્મરણ થયું, અને રાવા લાગી. તેઓને એણે પૂછ્યું, ‘મહારાજ ! મહારા ગુર જલધરનાથને આપે દીકા હોય કોઈપણ સ્થળે તો કહેશે. આજ બાર વાગે થયાં એમનાં દર્શન થતાં નથી, તથા ક્યાં છે તેનો પતો લાગતો નથી. એમને માટે મહારા પ્રાણ હૃદયપ્રદેશમાંથી કંઠમાં આવીને સ્થિત થયા છે. જો એઓશ્રી જલદી નહિ મળી આવે, તો આ શરીર છુટી જશે. આપ પૃથ્વી ઉપર સર્વત્ર વિચરો છો, તો ક્યાંમ મળ્યા હોવાનો કાંબવ છે, માટે આપને પૂછ્યું; કૃપણનું સર્વ નષ્ટ થતાં તે જેમ

બ્રમિષ્ટ થાય છે, તેવીજ મ્હારી સ્થિતિ થએલી છે 'આટલું સાંભળીને જોગીઓએ કહ્યું, 'માઇ ! ત્હમારા ગુરૂ જલધરનાથનાં દર્શન ત્હમને જલદીજ થશે, અને હમે કરાવીશું' એમ નિશ્ચયાત્મક સમજજો. પરંતુ માઇ ! :—

॥સાખી॥હમારે ગુરૂકા હુકુમહે એસો માઈબાંધ લ્યાવો ગોપીચંદાજી
કહાં હૈ ગોપીચંદા જલ્દ બતાવો માઈ સજ્જનકો હુબદાઈજી॥

સજ્જનોને દુઃખ દેનારા ત્હમારા પુત્ર ગોપીચંદ ક્યાં છે ? તે બતાવો. ત્હેને બાંધીને પોતાની પાસે લાવવાનો હમારા ગુરૂ કાનીફનાથનો હમને હુકમ થયોછે. આટલું સાંભળીને મૈનાવતી ગભરાઇ ગઇ કે મ્હારા છોકરાએ એવો શો અપરાધ કર્યો છે, કે જેને માટે કાનીફનાથે પોતાના શિષ્યો ત્હેને બાંધી લાવવા કહ્યું ? કશી સમજ એને પડી નહિ. સારખાદ મૈનાવતી ત્યાંથી પાતાના પુત્રના મહેત્તમાં ગઇ, તો રાજ ગોપીચંદ પોતાની સ્ત્રીઓ સહિત પક્ષંગ ઉપર બેઠેલો ત્હેની નજરે પડ્યો. મૈનાવતી આવતાં વારને સધળી રાણીઓ ઉઠીને પોત પોતાના મંદિરમાં ચાલી ગઇ, અને રાજ પણ ઉઠીને માતાને પૂછવા લાગ્યો કે, 'ત્હમારે' શા કારણથી આગમન થયું ?' મૈનાવતી બોલી, 'હેપુત્ર ! જે પ્રમાણે સાપના મુખમાં ગએલો દેડકો, ત્યાંથી નાસી છુટવાનો પ્રયત્ન ન કરતાં, બીજા કોડાએને ખાવાને બહાર જીભ કાઢે છે, તેજ પ્રમાણે મૃત્યુએ વશીભૂત કરેલા લોકોપણુ અન્ય વિષય સુખોની લાલસા સાધારણ કરે છે. એ કેટલું બધું આશ્ચર્ય ? ત્હમારી પણ સ્થિતિ એવીજ થએલી છે. અરે ! જેટલો કાળ જાય છે, તેટલામાં તું મૃત્યુની સમીપ ગમન કરે છે. એમ સમજજો; પરંતુ તે વાતનો ત્હને બીજાકુલ ખ્યાલ નથી. માયાગ્નજમાં ત્હારે મન ફર્યું છે અને તેનું પરિણામ દુઃખાવહ છે, માટે જ્યાંસુધી કાળ દૂર છે, ત્યાં સુધીમાં કાંઈક ઇલાજ કર. આપણી નગરીની બહાર, બગીચામાં કાનીફનાથ આવીને ઉતર્યા છે, ત્હેમના દર્શન માટે તું પ્રથમ જા અને સ્ત્રી વગેરે

વિધ્યોની આસકિત હવે છોડી દે. કાણુ જાણે તહેં એમનો શો અપરાધ કર્યો છે ? એમણે પોતાના શિષ્યોને ત્હને ખાંધીને પકડી લઈ જવાને માટે મોકલ્યા છે. અને તેઓ બહાર ઉભા થઈ રહ્યા છે. આટલું સાંભળતાંજ રાજા ભયગ્રસ્ત થયો. કેમકે, જે કાંઈ અપરાધ એણે કર્યો હતો, તે માતા જાણતી ન હતી પણ એનું મન તો જાણતું હતુંજ. એટલામાં બહાર જે જોગીઓ ઉભા થઈ રહ્યા હતા, તેઓ અંદર ધુરયા અને ‘અલખ અલખ’ કરતા રાગના મહેલ પર્યંત આવી પહોંચ્યા. તથા પૂછવા લાગ્યા કે રાજા ગોપીચંદ્ર ક્યાં છે ? એમનો અવાજ સાંભળીને મૈનાવતી આગળ આવીને કહેવા લાગી, ‘મહારો પુત્ર અહિંયાં છે.’ એને જોઈને ક્રોધથી પ્રદીપ્ત થયા, અને તેઓએ દોરીથી ગોપીચંદ્રને પકડીને ખાંધી દીધો. આસપાસ દાસ દાસી, સિપાઈ વગેરે હતા, પરંતુ જોગીયોને જોઈને આગળ આવવા ત્હેમની હિમ્મત ન ચાલી. સંઘળાજ પોતપોતાના પ્રાણને ખાતર નાશી ગયા. પોતાના પુત્રની આ પ્રકારની અવસ્થા જોઈને મૈનાવતીને ઘણુંજ દુઃખ થયું અને ત્હેણે તેઓની પ્રાર્થના કીધી, હે જોગિરાજ ! મહારા પુત્રને હાથે જે કે અપરાધ થયો હશે, અને તે ખાતર ગુરની આજ્ઞા થઈ હશે, તોપણ એ રાજા હોવાથી એને એવી હાલતમાં લઈ જવો એ યોગ્ય નથી. માટે આપ મહારા તરફ જુઓ અને એને બંધનમાંથી નિર્મુક્ત કરશો, તો એ આપની સાથે આનંદથી કાનીફનાથની પાસે આવશે.

મૈનાવતીની વિનિતતા અને પ્રાર્થના સાંભળીને, ત્હેમણે રાજાને બંધમુક્ત કર્યો, અને પોતાની સાથે ચાલવા કહ્યું. પછી રાજાએ મંત્રીને બોલાવીને કાનીફનાથને ભેટ ધરવા ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકાર સાથે લેવા કહ્યું અને હાથી ઘોડા વગેરે રાજસ્વારીનો સરંજામ તૈયાર કરવા કહ્યું, કે કાનીફનાથને ત્યાંથી પોતાની નગરીમાં થઈને રાજમંદિરમાં લઈ આવવા. મંત્રીએ બંધીજ તૈયારી કીધી અને રાજા પણ જવા નીકળ્યો, ત્યારે માર્ગ મૈનાવતીએ કહ્યું, હે પુત્ર ! ત્હારે હાથે જે કાંઈ અપરાધ થયો હોય,

અને એ કોધાયમાન થાય, તોપણ ત્હારે કાંઈ પણ ઉત્તર ન આપવો. શાંતિ ! સ્વીકાર કરીને અપાધની ક્ષમા માગી લેવી. જેમ માતાના અંતરમાં મમતા હોવા છતાં ઉપરથી પુત્રને કોષ દેખાડે છે, કિંવા કુલ્યસના ઉપર કંટક બહુહોવા છતાં, તેનું અંતર કોમલ રસચુકત હોય છે, તેવીજ યોગીશ્વરની રીત હોય છે. ત્હેમનું અંતર નવનૃતથી પણ નાચુક, ચંદ્રનાં કરનાં પણ શીતલ અને પાણીથી પણ પાતળું અને નિર્મલ હોય છે. માતાનું આવું વચન સાંભળીને ત્હેને પ્રથુમ કરીને, મંત્રી તથા ગ્રામસ્થ શ્રીમંત લોકોને સાથે લઈને જોગીઓની સાથે રાગ ગોપીચંદ નીકળ્યો. બંદી ભાટજનો જે પ્રમાણે રાગની આગળ હાથ જોડીને ઉભા રહે છે અને ખોસે છે, તે પ્રમાણે રાગ પોતે હાથ જોડીને યોગીઓની મધ્યમાં પગે ચાલીને જઈ રહ્યો છે, અને પાછળ પાછળ સઘળાજ લોકો તથા હાથી ઘોડા સ્વાર સીપાહઓ ચાલી રહ્યા છે; આ પ્રમાણે કાનીફનાથ જ્યાં ઉતર્યા હતા, ત્યાં આવી પહોંચ્યા. કાનીફનાથને જોઈને રાગ તો ભયભીત થયો, કેમકે ત્હેમની મૂર્તિ ભવ્ય તેજઃપુન્ન હતી. રાગનું શરીર કંપિત થતું હતું એવી અવસ્થામાં ત્હેણે કાનીફનાથને દંવન સાષ્ટાંગ પ્રથુમ કરીધા. જોણે કાંઈ પાપ કર્યું હોય છે, તે પુરૂષ જે સભામાં આવે, તો ત્હેની દૃષ્ટિ નીચી નમે છે, મુખ નિસ્તેજ, ભાવણ અસ્પષ્ટ, શરીરને કંપ તથા પરસેવો, મંદમંદગતિ એવાં લક્ષણ ત્હેનામાં હોય છે. રાગની પણ એવી અવસ્થા હોવાથી, કાનીફનાથે ત્હેના પાપને સત્ત્વ જણ્યું. રાગએ ઉડીને ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકાર અને દ્રવ્ય વગેરે જે આપ્યાં હતાં, તે સર્વનું ત્હેમને નજરાણું કર્યું. અને પોતે હાથ જોડીને ત્હેમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો.

ગંગેવાલિનાશિની જનમનઃસંતોષસચ્ચન્દ્રિકા ।

લીલ્લાંશોરપિ સત્પ્રભેવ જગદ્જ્ઞાનાન્ધકારાપહ ।

હાંચેવાલિહતાપનાશનકરી સ્વર્વેનુવત્કામદા ।

પુણ્યદેવદિ લખ્યને લુકલિભિઃ સત્સંગતિર્દુર્લભા ॥

હે, યોગિરાજ ! મહાઈ મહદ્ભાગ્ય કે આપનાં દર્શન અને સંગતિનો લાભ થયો. આપ સરખા મહાનુભાવ પુરૂષોની સંગતિ ગંગાસમાન પાપનો નાશ કરનારી છે. ગંગામાં તો એક જન્મનું પાપ નાશ કરવાનું સામર્થ્ય, પરંતુ સત્સંગતિ તો સંચિત ક્રિયામાણાદિ અનેક જન્મોનાં કર્મોનો નાશ કરે છે, માટે ગંગા કરતાં પશુ તેને વિશેષ સમજવી. તથા ચન્દ્રની ચન્દ્રિકાની પેટું લોકોનાં મનને આનંદ આપનારી અને સૂર્ય પ્રભાવત્ અગ્નિ અન્ધકારનો નાશ કરી દેવામાં સમર્થ હોય છે. વૃક્ષની છાયા તાપ શમન કરે છે, તેજ પ્રમાણે સત્સંગતિ આધ્યાત્મિકાદિ અખિલતાપોને દૂર કરી દે છે, અને કામધેનુ સમાન (મોક્ષાદિ) સકલ કામના પૂર્ણ કરે છે. આ પ્રકારની સંગતિ યુષ્મ-સંચય વિના શી રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકે ? મહારાજ ! હું આપને શરણે આવ્યો છું, માટે મહારા ઉપર આપ કૃપા કરો, અને નગરીમાં પધારો, એટલી પ્રાર્થના છે.

કાનીફનાથે કોધથી પૂછ્યું, ‘કેમરે ? તું કોણ છે ? ત્હાઈ નામ શું ? ક્યાં રહે છે ? તે બધું કહી દે. ગોપીચંદ જો તુંજ હશે, તો એક પલકમાં ત્હને ખાક કરી દઉં છું. ખોલ, કોણ છે ? રામજે કહ્યું, ‘મહારાજ ! મહાઈ નામ ગોપીચંદજ છે. આપ સર્વજ્ઞ છો માટે મહાઈ સર્વ કાંઈ કૃત્ય જાણતાજ હશે. હું તો પાતકી ધાતકી છું, પરંતુ આપ મહંત હોઈ, તે બધાની ક્ષમા કરશો, એવી આશા છે.’

કાનીફનાથે પૂછ્યું, ‘રામ ! મહારા ગુરુ જલધરનાથ ત્હારી નગરીમાં રહેતા હતા, તે સ્વસ્તિ લેમકુશળ છે ?’ રામ તો નિશ્ચય થયો. ત્હણે કહ્યું કે, ‘જો આપ આ શરીરની રક્ષા કરતા હો, તો આપને સત્ત્વ હકીકત કહી દઉં.’ કાનીફ કહ્યું, ‘જે કાંઈ હોય, તે સત્ત્વ કહો, પછી જોઈ લેવાશે.’ પછી રામજે કહ્યું કે, ‘રાજ્યમદમાં અધ થઈને સ્ત્રીઓના વચનથી, આપના ગુરુ જલધરનાથને મ્હું ખાડામાં ફાંટી દેવડાવ્યા છે, જેને અસારે બાર વર્ષ થવા આવ્યાં.’

કાનીકનાથ બોલ્યા, 'હે અધમ ! ગોપીચંદ એવું તારું નામ કોણે રાખ્યું ? બૃજવાસી ગોપીઓને ચંદ્રવત્ આલ્હાદ દેનારા જે શ્રી કૃષ્ણ, તહેમતા જેવું નામ ધારણ કરીને, તહે આવું નીચ કૃત્ય કર્યું, તેથી તહેને એ નામ શોભતું નથી. નામના અર્થપ્રમાણે, જે મનુષ્યનામાં ગુણ હોય, તેજ તે નામ તહેને શોભે છે.

વિદ્યાધરો યથા મૂર્ક્ષો જન્માન્વસ્તુ દિવાકરઃ ।

લક્ષ્મીધરો દરિદ્રશ્ચ નામ તેવાં નિરર્થકમ્ ॥

મૂઢતું નામ વિદ્યાધર, જન્માન્ધ મનુષ્યતું નામ દિવાકર (સૂર્ય), દરિદ્રીતું નામ લક્ષ્મીધર, કિંવા પાગલને મહાત્મા, મઘને અમૃત, વિધવાને સાવિત્રી નામ જેમ શોભતું નથી, તેજ પ્રમાણે ગોપીચંદ એ તહારું નામ નિરર્થક છે.

કોઈ મનુષ્યતું નામ તહેના માઆપે 'ઝણઝણપાદ' રાખ્યું હતું, અને લોકો તહેને તેથી ચીડવતા પણ હતા, અને એથી તહેને દુઃખ પણ થતું હતું. એક દિવસ તે મનુષ્ય કોઈ ગામ જવાને નીકળ્યો, અને રસ્તામાં ભૂલો પડવાથી, તહેણે કોઈ છાણા વેચનારીને પૂછ્યું કે ભાઈ ! તહારું શું નામ છે ? તહેણે કહ્યું, 'મહાર' નામ લક્ષ્મી. પછી તહેણે પૂછ્યું, 'હાણા ગામનો રસ્તો કયાં છે ? વચમાં બે માર્ગ જેવામાં આઆ તેથી મહેને શંકા ઉત્પન્ન થઈ, માટે કહ્યો; નહિ તો નાહક મહેને ફેરો પડશે. તહેણે કહ્યું, આ રસ્તેથી સીધાજ જવાનું છે, હું પણ ત્યાં છાણા વેચવાને જઈ રહી છું. તહેણે બતાવેલે માર્ગે તે જવા લાગ્યો. અને શહેરની પાસે પહોંચતાં ઘણા લોકોની ઠઠ તહેના જેવામાં આવી. 'આ મંડળી કયાં જઈ રહી હશે ? તેનો ખુલાસો કરવા તહેણે એક મનુષ્યને પૂછ્યું, કે 'ભાઈ ! શું નામ આપનું ? કયાં રહો છો ? શું કરો છો ? ત્યારે તહેણે કહ્યું કે, 'હું અહિંયાં બે વરસથી બીખ માંગીને રહું છું. મહાર' નામ ધનપાળ છે.' ત્યારબાદ તહેણે પૂછ્યું કે, આ જે

● ઝણઝણપાદના અર્થ બીખારી એવા થાય છે,

હઠ જામી છે, તે શેની ? એ લોક ક્યાં જાય છે ? ધનપાળે કહ્યું, ‘અહિંયાના નગરશેઠ, જે એક મોટા ધર્માત્મા ગૃહસ્થ હતા, અને જેમનું નામ અમરચંદ હતું, તે મરી ગયા છે, માટે એ બધા લોકો એમને શ્મશાનમાં પહોંચાડવાને જઈ રહ્યા છે.’ આટલું સાંભળીને તે આગળ ગયો અને વિચાર કરવા લાગ્યો કે:—

॥ દોહા ॥ લછમી બેચત ગોબરી, લિછા માંગત ધનપાલ ।

અમરચંદ તો મર ગયા, બરા બિચારા ઠણુઠણુપાલ ॥

મહારા નામને માટે જે મહને ઉદ્ભવ થતો હતો કે મહારાં માયાપે મહારં આવું શું નામ પાડ્યું ? પરંતુ લક્ષ્મી નામ ધારણ કરીને છાણું વેચવાં, ધનપાલ થઇને બીખ માંગવી, અમરચંદ નામ ધારણ કરીને મરણ પામ્યું, તેના કરતાં મહારં નામ ‘ઠણુઠણુપાલ’ સારું છે. કેમકે, નામના જેવો ગુણ તો મહારામાં છે; પાસે કાંઈ નથી અર્થાત્ બીખારી છું. મહારં નામ સાંભળતાંજ લોકો ગુણ તો જાણે ! અને એ બધા તો નામથી વિપરીત ગુણવાળા છે. સારાંશ, ગુણ હોવા વગર તેવું નામ ધારણ કરવું નકામું છે. અસ્તુ !

કાનીકનાથ બોલ્યા, ‘હે રાજા ! તારો આપ ત્રિલોકચંદ કેવો પુણ્યશીલ હતો ? તેના ઉદરથી તું પાપરૂપી પુત્ર કેમ ઉત્પન્ન થયો, તે સમજતું નથી. સૂર્યથી શનૈશ્વરની ઉત્પત્તિ, અથવા ભાગીરથીને કિનારે અગર બેટમાં નિર્મલ પાણીમાં જેમ મોળા નામનું ઘાસ ઉત્પન્ન થાય છે, તે પ્રમાણે એ નિર્મલ રાજવંશમાં તારી ઉત્પત્તિ થઇ છે. વિવેકનીતિનો ત્યાગ કરીને, વિપયાસક્તિથી સ્ત્રી વાક્યપર ભરોસો રાખીને, તેને જે હમારા ગુરૂ જલધરનાથને ખાડામાં ડાટી દીધા, એ કેટલું અધર્મ કર્મ કર્યું ?

॥ દોહા ॥ જલકી શોભા કમલ હૈ દલકી શોભા પીલ ।

. ધનકી શોભા ધનમ હૈ કુલકી શોભા શીલ ॥

કમળના વગર જલની શોભા નથી, અને હાથી વિના સૈન્યની શોભા નથી. પાસે ધન પુષ્કળ હોય, પરંતુ ધર્મદાન ક્રિયા વગર તેની શોભા નથી, તેજ પ્રમાણે ઉત્તમકુળમાં જન્મ્યા છતાં શીલ (સદાચર) વગર તેની શોભા નથી. એટલા માટેજ કહ્યું છે કે:—

ન કુલં કુલમિત્યાદુરાચારઃ કુલમુચ્યતે ।

આચારરહિતો રાજન્ નેહનામુત્ર નન્દતિ ॥

રાની પુરૂષ કુળને કુળ કહેતા નથી, પરંતુ આચારને કુળ કહે છે. અર્થાત્ જેના આચાર ઉત્તમ, ત્હને ઉત્તમ કુળમાં જન્મેલો જાણવો. અને દુરાચારથી દુષ્કુળમાં જન્મેલો જાણવો. આચારશૂન્ય પુરૂષ, હે રાજા ! આ લોક અગર પરલોકમાં સુખી થતો નથી. માટે, રાજકુળમાં ઉત્પન્ન થઈને, ગોપીચંદ નામ ધારણ કરી ત્હં જે આ દુરાચાર કર્યો, તેથી કુળને કલંક લાગ્યું છે. પરંતુ, હું ત્હને પૂછું છું કે, કોના ભરોસા ઉપર ત્હં આ કર્મ કર્યું ? એના પરિણામમાંથી કાણ ત્હારી રક્ષા કરશે ? આયુષ્ય પૂર્ણ થયાબાદ, રાજ્યવૈભવાદિ સર્વ પરિવાર અહીંનાં અહીંજ રહી જશે, અને કરેલાં કર્મને સાર ત્હને સૌરવ કુંભીપાકાદિ નરકવાસ ‘વારવ્યંદ્ર દિવાકરૌ’ પ્રાપ્ત થશે. કેમકે, ત્હં બ્રહ્મનિષ્ઠ યોગીશ્વરનો ધાત કર્યો છે.

પદ. રાજ-ધનાશ્રી, તાલ-ધુમાળી.

છોટીસી જીનગાની ઉપર કયા મગફરી કરનારે ।

કયા લે આયા, કયા લે બચગા, કયો કર ગાફલ ફિરનારે ।

અપને ખાતર મહેલ બનાયા, સળહી છોડકર બનારે ।

કહે કાનીફા સુનો ગોપીચંદ, ગુફચરનામૃત લેનારે ॥૧॥

રાજા ! પરમાત્માએ ત્હને આટલી અદ્ય રાજ્યસંપત્તિ દીધી છે, તેના ઉપર તું કેટલી મગફરી કરે છે ? તો પછી ત્રણે લોકનું ઐશ્વર્ય જેની પાસે છે, એવા ભગવાને કેટલી મગફરી કરવી જોઈએ ? પરંતુ

તે કરતા નથી. તું ત્હારી સાથે શું લઇને આવ્યો છે, અને શું લઇને જવાનો છે ? ત્હારે કાળે સુંદર મહેલ બનાવરાવ્યો છે, તેમજ બારસેં રાણીઓ પણ કાઢી છે, બાગબગીચા, હાથીધોડા, પાલકી મ્યાના રથ વગેરે રાખીને મોજશોખ હડાવે છે, પરંતુ જોણે ત્હને એ સર્વ બદ્યું છે, ત્હેનું કદી તું સ્મરણ કરે છે ? નહિ. ગાફિલ થઇને આ સંસારમાં મ્હારા સમાન જ્ઞાની, શૂરવીર, રૂપવાન, ઔર્ધ્વવાન ખીજે કોઇ નથી, એવો ગર્વ કરીને ફરે છે; પરંતુ એક દિવસ એ બધાયનો ત્યાગ કરીને ત્હારે જવાનું છે, એવો વિચાર ત્હેં કદી કર્યો છે ? પરમાત્માની સાથે ત્હેં કૃતમ્નતા કાઢી છે, કેમકે ત્હેનું ધ્યાન સ્મરણ કરવામાં ત્હારી પ્રવૃત્તિ થતી નથી. આજસુધી સાધુસમાગમ કર્યો નહિ, અને તે દ્વારા ત્હારું સ્વરૂપ શું છે? પરમાત્માનું સ્વરૂપ શું છે? સંસારનું સ્વરૂપ શું છે ? વિષયોનો સ્વભાવ કેવો હોય છે ? તે ત્હેં જાણી લીધું નહિ. અવિવેકથી, ‘દેહજ હું છું’ એવો નિશ્ચય કરીને, તેનાપર અહંભાવ તથા મમતા ત્હેં ધારણ કાઢી છે, પરંતુ તેજ દુઃખનું મૂળ છે. જે શરીરને તું ત્હારું માને છે, તે વસ્તુતઃ કાનું છે તેનો નિર્ણય થઇ શકતો નથી. ખ્યાલ કર !

પિત્રોઃ કિં સ્વં નુ માર્યાયાઃ સ્વામિનોઽગ્નેઃ શ્વગૃધ્રયોઃ
કિમાત્મનઃ કિં સુહૃદામિતિ યો નાવસીયતે ॥

માતા આ શરીરને ગર્ભાશયમાં ધારણ કરે છે, પોષણ કરે છે અને તેનાથી ત્હેને શ્રમ થાય છે, માટે કોઇ પુરૂષ કહે છે કે આ દેહ માતાનો છે. પરંતુ માતા એકલીજ કેવી રીતે દેહને ધારણ કરી શકવાની હતી ? એથી વીર્યનિક્ષેપ કરનારા પિતાનું પણ એ શરીર થઈ શકે છે. આના ઉપર કોઇ કહે છે કે દેવ, બ્રાહ્મણ, અગ્નિની સાક્ષીથી જેનું પાણિગ્રહણ કાઢું, અને જે પોતાના પ્રાણની પરવા કર્યા વગર સેવા કરે છે, તથા જેનાં સુખ અને સૌભાગ્ય આ દેહને વિષે સમાજેલાં છે, એ પ્રમાણે જે આ દેહવડે આ ભોક તથા પરભોજને

વશીભૂત કરી લે છે, તે સ્ત્રીનું આ શરીર છે, એમ કહેવામાં શું દોષ અગર હરકત છે ? તેજ પ્રમાણે આ શરીર, જેની પાસેથી દ્રવ્ય લઇને જેની સેવામાં અર્પણ કર્યું, તથા જેની આજ્ઞા વગર એ ક્યાંઈ પણ જઇ શકતું નથી, તે સ્વામી (માલીક)નું પણ થઇ શકે છે. કિંવા જે મિત્ર બંધુ હોય છે, હેમનું પણ આ શરીર થઇ શકે છે. કેમકે, એમને આ શરીરથી સુખ થાય છે અને તેઓ એનાપર અનેક ઉપકાર પણ કરે છે, એ દૃષ્ટિએ તે એમનું પણ છે. અગર આ શરીર પડ્યા બાદ, ગીધ વગેરે પક્ષી અને શિયાળ કૂતરાં વગેરે તેને ખાય છે, માટે તે તેઓનું પણ હોય, એમ લાગે છે. (કેટલીક જ્ઞાતિમાં, પારસી કોમમાં ખાસ કરીને, મુડદાને ડાટતા નથી અગર અગ્નિદાહ કરતા નથી, તેને અનુરૂપ આ વર્ણન સમજવું) કોઇ કહે છે કે જીવ આ શરીરમાં રહે છે, અને એનાવડે કર્મ કરીને હેને સુખદુઃખનું ફળ એ શરીરમાંજ ભોગવવું પડે છે, માટે તેનું છે. કેટલાક જ્ઞાતી કહે છે કે પિતા માતા પુત્ર ભાઈ મિત્રાદિ સંબંધી એનું મમત્વ છોડીને એને ટુંકી મુકે છે, માટે એ અગ્નિનુંજ છે. સારાંશ, આ દેહ કોનો છે એનો નિશ્ચયાત્મક નિર્ણય થઈ શકતો નથી, તોપણ જે આદે જણા વિભાગી કહ્યા છે, હેમને છોડીને, ‘એ મહારંજ છે, એનો ભોક્તા હુંજ છું’ એ પ્રકારનું અભિમાન વ્યર્થ મૂર્ખતાથીજ કરવામાં આવે છે. અંદિયાં હુંજ એક વિશિષ્ટ ભોક્તા છું અને એ મહારં છે, એવી મમતા કરવાથીજ અધઃપાત થાય છે. બીજાની વસ્તુકે પર કરેલું મમત્વ અને સ્વત્વ (માલિકી) અધનપ્રદ થાય છે માટે પોતાની વસ્તુ (અન્નરૂપ આત્મા) સંપાદન કરવા સાર મહાત્મા પુરુષનો સંગ કરવો જોઇએ; તેજ આત્મવસ્તુ ક્યાં છે, તે બતાવી આપવાને સમર્થ થાય છે. એ વસ્તુનો લાભ આ જન્મમાંજ થાય છે માટે, મનુષ્ય જન્મ ધરણ કરી, જેણે તે ઉદ્યમ ન કર્યો હોય અને વિષયાસક્તતાથી દુરાચાર કરીને અમોગ આયુષ્ય અરબાદ કરી દીધું હોય, હેના જેવો મૂઠ બીજો કોણ ? કોઇ એક આદમીએ એક વખત કોઇ જગોએ એકેલા કૂતરાને પૂછ્યું, બાઈ !

ત્વતઃ કોઽધમમ્મદ્યુદીરિતવતે ધ્વોવાચ હાસાન્નિવૃત્તં ।
મત્તો મૌર્ચ્યમમંધ્યમાંધ્યમશુભં યઃ સેવતે સોઽધિકઃ ।
શૌર્ય મક્તિરકૃત્રિમા ધૃતિરિતિ શ્રીમાન્ ગુણો યોઽસ્તિ મે ।
મૂર્ખાદેષ ગુણઃ પ્રયત્નનિચયૈરન્વિષ્ય નો લભ્યતે ॥

હારાથી જગતમાં અધમ કોણુ. ત્યારે કૃતરાએ હસીને કહ્યું કે, જે મૂઢત્વ ધારણુ કરે છે, અને અપવિત્ર શરીરને માટે જેનામાં અભિમાન હોય છે, તેમજ જેને વિચાર અણુ ન હોવાથી, અંધત્વ પ્રાપ્ત થયું છે, અને જે અશુભ કર્મ કરે છે, તેને અધમ સમજવો, આટલું સાંભળીને, તે આદમીએ પૂછ્યું કે, મૂઢ પુરૂષના કરતાં હારામાં શો ગુણુ અધિક છે ? જેનાથી તેને શ્રેષ્ઠ સમજી શકાય. કૃતરાએ કહ્યું, સાંભળો ! મહારામાં શૂરત્વ, નિષ્કપટ પ્રભુ (ધની)ની ભક્તિ, તથા ધૃતિ (અલ્પ સંતોષ) કે જે ગુણુ પ્રયત્નપૂર્વકે લાંબા કાળ સુધી શોધવા છતાં, મૂર્ખના વિષે જેવામાં આવશે નહિ; એ પ્રકારના ગુણુ મહારામાં નિવાસ કરતા હોવાથી મહારી શ્રેષ્ઠતા જાણવી. તે સાંભળીને એને આશ્ચર્ય તો લાગ્યું, પરંતુ વિચાર કરતાં તે ક્યન એને સત્ત્વજ ભાસ્યું. કેવી રીતે ? તે જુઓ !

મનુષ્યમાં અજ્ઞત્વ હોવાથીજ અપવિત્ર શરીરને માટે અભિમાન અને તે ખાતર મમતા તેને ઉત્પન્ન થાય છે. નેત્ર છે, પરંતુ વિવેક દૃષ્ટિ નથી, એથી આંધળાની માફક ડગલે ડગલે એનું પતન થાય છે અને વસ્તુનું યથાર્થ સ્વરૂપ જણાતું નથી. તથા અશુભ-આલ્સાણુ કરનારાં દુઃખદ-કર્મોને વિષે પ્રવૃત્તિ થાય છે. તેજ પ્રમાણે કૃતરાની પેઠે મનુષ્યમાં શૌર્ય પણ ક્યાં છે ? કૃતરા પોતાની ગલીમાં ચોરોને ખીલકુલ આવવા દેતો નથી અને મનુષ્ય તો કામકોષાદિ જે ચોરો છે, તેમને પોતાના શરીરરૂપી ઘરને વિષે યથેષ્ટ સંચાર કરવા દે છે; પરંતુ પોતાનું વાસ્તવિક શૌર્ય, પુરૂષાર્થપણું પ્રગટ કરીને તેઓને દૂર હાંકી કાઢતા નથી. એટલુંજ નહિ પણ, તેમનાથી બચબીત થઇને તેમને સ્વાધીન થઇ ગય

છે. કૃતરા પોતાના શેડના ઉપર વિશેષ પ્રેમ કરે છે અને પોતાનું શરીર તેના પગમાં આળોટી દે છે. પરંતુ મનુષ્ય પોતાના પતિ (પાલન કરનારા શેડ) ને ચતુષ્પુજ પરમાત્મા ત્હેમના ઉપર પ્રેમ કરતો નથી, ત્હેમની ભક્તિ કરતો નથી અને ત્હેમના ચરણોને વિષે સાષ્ટાંગ નમન-રૂપથી પોતાનું શરીર કદી અર્પણ કરતો નથી. કદાચ મંદિરે જવાનું થાય, તો જે પ્રમાણે રસ્તે ચાલનારા લોક એક બીજાને 'બાધ સાહેબ, સાહેબજી' વગેરે કહીને એક હાથે નમન, રામરામ, સલામ, બંદગી વગેરે કરે છે, તે પ્રમાણે નમન કરે છે. અર્થાત્ રસ્તે ચાલનારાઓમાં સલામ કરવાને સાર જેટલો પ્રેમ હોય છે, તેટલોજ આમાં હોય છે. તો પછી, પરમાત્મા પણ 'બાધ સાહેબ, આવો' કરીને ત્હેમના નમસ્કાર પણ તેવાજ પ્રેમથી સ્વીકારે તેમાં શી નવાઈ ? 'યે યથા માં પ્રપચન્તે' એ ગીતોક્તિ પ્રસિદ્ધજ છે. એ સિવાય કૃતરામાં એક બીજો ગુણ અદ્વયસંતુષ્ટતાનો છે. યજમાને એકાદ દુકડો રોટલી અગર બાખરીનો આપ્યો હોય, તો પણ તેટલાથી તે સંતુષ્ટ થઈને ત્હેનો ઉપકાર બૂલનો નથી, અને સદા ત્હેના દ્વાર પાસે પડ્યો રહે છે. મનુષ્યમાં ક્યાં એવો ગુણ છે ! ત્હેને તો ગમે તેટલો વૈભવ મળવા છતાં સંતોષજ હોતો નથી અને પ્રભુના ઉપકારની પણ ત્હેને ખુશ નથી હોતી. સારાંશ આ પ્રકારની મૂઠનાથી મનુષ્ય યુક્ત હોય. તો તે કૃતરાથીયે વધારે ન-પત્તર થાય તેમાં શી શકા કે નવાઈ ? કેમકે, એ મૂઠ પશુને જે સમજ છે તે એ જ્ઞાની મનુષ્યને નથી. આ પ્રમાણે વિચારવડે તે મનુષ્યે જાણી લીધું અને દેહનું અભિમાન તથા મમતા છોડી દીધાં. વિષ્ણુપુરાણમાં કહ્યું છે કે:-

માંસામૃકપૂયવિષ્ણુમૂત્રસ્નાયુમજ્ઞાસ્થિસંહતૌ ।

દેહે ચેત્પ્રીતિમાન્મૂઢો મચિતા નરકેઽપિ સા ॥

સ્વદેહાશુચિગન્ધેન ન વિરજ્યેત યઃ પુમાન્ ।

વિવગ્ધકારણં તસ્ય કિમન્યદુપદિદ્યતે ॥

માંસ, રકન, પૂય, વિષ્ણુ મૂત્ર, સ્નાયુ. હાડકાં વગેરેના સમૂહરૂપ જે આ શરીર છે, તેનાપર જે મૂઠ પ્રીતિ અને આસક્તિ કરતો હોય તો ત્હેને નરકનાકાંડ પર પહોંચે. કેમકે, શરીરને વિષે જે જે પદાર્થો છે તે તે પદાર્થોજ નરકમાં છે, બીજા નથી. જે પુરુષને પોતાના અપવિત્ર દેહની દુર્ગન્ધથી ત્રાસ ઉત્પન્ન થતો નથી તથા વિરકતના ઉપજતી નથી, તે મૂઠને વૈરાગ્યને માટે બીજો શો ઉપદેશ કરવો? એના ઉપર એક દૃષ્ટાન્ત નીચે પ્રમાણે છે:—

એક ગુરૂ હંમેશાં પોતાના શિષ્યને વિષયનો વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય, એ હેતુથી વિષયોના દોષોનું ત્હેની આગળ ઉદ્ઘાટન કર્યા કરતા હતા, તોપણ ત્હેનો દેહાદિ વિષય સંબંધી ‘અહંભમ’ ભાવ કમી થયો ન હતો. એક દિવસ શિષ્યે સ્વાભાવિક પ્રશ્ન કર્યો કે, હે ગુરો ! આ જગતમાં મહુથી અમંગલ તથા અપવિત્ર પદાર્થ કયો ? ત્યારે ગુરૂએ કહ્યું, એનો ઉત્તર વિચાર કરીને આપવામાં આવશે. કર્મધર્મ સંયોગે તે દિવસે, એક ગૃહસ્થે ત્હેમને પોતાને ઘેર જમવા નોતર્યા હતા, અને ઉત્તમ પ્રકારના નાના વિષ્ણુ મિષ્ટાન્ન પણ તૈયાર કર્યા હતાં. એ પ્રહર થયા બાદ એ ત્હેમને બેસાવી લાવ્યો અને શિષ્યસમેત ભોજન આપ્યું. ત્યાર-બાદ બન્ને પોતાના સ્થાનપર ચાલ્યા આવ્યા. સાયંકાળના વખતે, ગામ બહાર દિશા કરવાને શિષ્યસમેત ગુરૂજી દૂર અરણ્યમાં ગયા, અને દિશા કર્યા બાદ, ત્હેમને ત્યાં આગળ પ્રાતઃકાળમાં શિષ્યે પૂછેલ પ્રશ્નનું સ્મરણ થઈ આવ્યું. ત્યારે ત્હેમજી શિષ્યને પાસે બેસાવીને કહ્યું, ત્હેં સ્હવારમાં ‘સર્વથી અપવિત્ર તથા અમંગલ પદાર્થ આ જગતમાં કયો ?’ એવો પ્રશ્ન કર્યો હતો, તો આ વિજ્ઞાના જેવો બીજો કોઈ અપવિત્ર પદાર્થ નથી. શિષ્યે કહ્યું, ‘બરાબર ! એમાં અત્યંત દુર્ગન્ધ તથા અપવિત્રપણું હોવથી, એનો સ્પર્શ કરતાંવારને સચેત્ર સ્નાન કરવું પડે છે.’ તે સંભળીને ગુરૂ બોલ્યા, હે શિષ્ય ! હવે તુંજ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી વિચાર કરી જોઈશ, તો ત્હારાજ ખ્યાલમાં એ વાત આવશે કે, એ વિજ્ઞા

શેની બનેલી છે ? જે અમ અત્યંત સુખધીદાર તથા સુન્દર હતું, અને જેનું નૈવેદ્ય પ્રથમ દેવતાને ધરાવવામાં આવતું હતું, તથા જેની સ્થિતિ શુદ્ધ દેવગૃહમાં થઈ હતી, તેમજ કેસર વગેરે સુવાસિક પદાર્થોથી જેનું અંગ પરિપૂર્ણ હતું, તેજ પ્રમાણે ખાતી વખતે સધળાજ ભોક્ષા જેની સ્તુતિ કરતા હતા, કે 'ભાઈ ! જુઓ કેવી મળ પડે છે ?' તેજ અન્ન આ શરીરમાં દાખલ થઇને થોડાક કાળ નિવાસ કરતાં, તેના સંસર્ગથી એ મિષ્ટાન્નને આ પ્રકારનુંરૂપ અને દુર્ગન્ધ તથા નિર્જન પ્રદેશમાં સ્થિતિ, સર્વ ભોક્ષાની નિન્દા તથા કૃમિયુક્ત સ્થિતિ પ્રાપ્ત થએલી છે. સ્નાન કર્યા વગર જેને કોઈ સ્પર્શપિણ્ય ઝડતું નહતું, તેનો જો હવે સ્પર્શ થાય, તો સ્નાન કર્યેજ છૂટકો. તો હવે ખ્યાલ કર કે આ પ્રકારના દુગુણ પ્રાપ્ત કરાવવામાં સમર્થ જે આ શરીર, તે કેટલું અમંગલ અને અપવિત્ર હશે ! ભગવાન શ્રીઆસજી કહે છે કે:-

ચન્દનાગરુકર્પૂરપ્રમુખા અપિ શોભનાઃ ॥

મલં ભવન્તિ યત્સ્પર્શાત્તત્કથં શોભનં ચપુઃ ॥

મહ્યમોઞ્જાદયઃ સર્વે પદાર્થાઽત્થાતિશોભનાઃ ।

મલં ભવન્તિ યત્સ્પર્શાત્તત્કથં શોભનં ચપુઃ ॥

અતીવધવલાઃ શુદ્ધાઃ પટા યત્સંગમેન તુ ।

ભવન્તિ મલિના વર્ષ્મ કથંતચ્છોભનં ભવેત્ ॥

અત્યંત સુન્દર જે ભક્ષ્ય ભોજ્યાદિ ચતુર્વિધ પદાર્થ, તે જેના સ્પર્શથી મલરૂપ બને છે, તે શરીર શોભનરૂપ કેવી રીતે હોઈ શકે ? શું એ વાત નિત્ય અનુભવાતી નથી ? કે ધોળીની પાસે ધોવડાવીને અસ્ત્રી કરાવીને સ્વચ્છ કરાવીને આણેલાં કપડાં, શરીરના સંપર્કથી થોડાજ સમયમાં પરસેવાથી મલિન તેમજ દુર્ગન્ધયુક્ત થઈ જાય છે ? અસ્તુ ! આખરે તે શુદ્ધ પોતાના શિષ્યને કહ્યું કે, આ શરીરનેજ તું સર્વથી અપવિત્ર અને નરકવત્ દુઃખદ સમજીને તેની આસક્તિ તથા અહંભાવ

છોડી દેશે, તોજ ત્હને મયામં જ્ઞાન પ્રાપ્ત થશે. આ પ્રમાણે યુક્તિનથી કરેલા ઉપદેશવડે, તે શિષ્યને દેહવિરક્તિ ઉત્પન્ન થઇ અને ત્હેણે ને સંન્યાધી ‘અહંભમ’ ભાવનો પરિત્યાગ કર્યો ત્યારબાદ ત્હેને ગુરુએ કહેલું તત્ત્વજ્ઞાન પ્રકાશિત થયું, અને યોગાજ દિવસમાં ત્હેને આનંદ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઇ.

કાનીફનાથ પણ રાજ ગોપીચંદને કહેવા લાગ્યા, ત્હેં આ કૃત્ય-દેહના અહંકારથી કર્યું છે, પરંતુ દેહ કોનો છે અને કોની સાથે ગયો છે ? એનો ત્હેં કાંઇપણ વિચાર ન કર્યો. હવે ત્હારાં કરેલાં કર્મોનું ફળ ભોગવવાને તૈયાર થા. કાનીફનાથનાં આ પ્રકારનાં વચન સાંભળીને, રાજ દીનવદન થઇ, અશ્રુપાત કરતો કરતો કહેવા લાગ્યો, “મહારાજ ! હું તો મૂઢ પામર હોવાથી, જલધરનાથને કપટી ટાંગી જાણીને મ્હેં કૃવામાં દાટી દીધા, પરંતુ હવે આ ચરણ વિના મ્હારો રક્ષક કોઇ નથી, નેથી આપને શરણે આવ્યો છું.”

પદ-રાગ હમીર, તાલત્રિતાલા.

સરન આયેકી લાજ તુમકો ॥૧૮૬॥ કામી કોધી પતિત ઉખારે
કીન્હે સખકે દાજ ॥૧॥ દીનાનાથ અનાથ કે સાંઈ ભક્ત
વત્સલ મહારાજ ॥૨॥ દ્વાર પડારહકે ગુનગાઉ સાહેબ
ગરિબનવાજ ॥૩॥

શરણાગતની લાજ આપસમાન સમર્થ પુરોષોનેજ હોય છે. તેઓ ગુણદોષાદિકોનો વિચાર કરતા નથી. કામી હો, કોધી હો કે લોભી હો, પરંતુ ત્હેમની ઉપર કૃપા કરીને સકલ કામના પૂર્ણ કરે છે. પરમાત્મામાં જેવી ભક્તવત્સલતા હોય છે, તેવીજ મહાત્મા પુરોષોમાં પણ હોય છે. આપ મ્હારા પ્રભુ છો અને હું આપનો બંદો. શુભામ છું, આ સકલ રાજ્યાદિ વૈભવ મ્હેં આપના ચરણમાંજ અર્પણ

કર્થો છે; અને આપ એને જે કાંઈ શરીર રક્ષાર્થે રાહી લગોડી દેશો તે લઈને આપના દારપરજ સદા કુતરાની જેમ પડ્યો પાથર્યો પડી રહીશ, અને આપનાં ગુણગાન મુકનકંઠે કર્યાં કરીશ. માટે, આમ આ શરીરવડે જે અપરાધ થયો હોય, તેની ક્ષમા કરો, અને દયા ભાવીને સાધુની હક્કનાથી ઉત્પન્ન થએલા પાપમથી મહારી રક્ષા કરો; નહિ તો, તે મહારો આસ કરીને જન્મ જન્માન્તરમાં સંતાપશે. તારવું કે મારવું એ આપનાજ હથમાં છે.

माता यदि विषं दद्याद्विक्रान्ताति पिता सुतम् ।

राजा हरति सर्वस्वं तत्र का परिवेक्षता ॥

માતાજ પોતાનાં બાળકને વિષપીવડાવે, અગર પિતાજ પુત્રો ધનને લઈને વેચીદે, કિંવા રાજાએજ સર્વસ્વ હરીલીધું હોય, તો પછી કેવી રીતે અને કોણ રક્ષા કરી શકે તેમ છે? અને તેને માટે પછી શોક પણ કેવો? તેજ પ્રમાણે, સંસારભય અને બંધનમાંથી નિર્મુક્ત કરનારા આપજ જે મહેને મૃત્યુભય દેખાડીને સંસારચક્રને વિષે ભભાવશે, તો પછી મહારે ક્યાં જવું અને કોની પ્રાર્થના કરવી? 'सन्तोऽर्वाग्बिभ्यतोऽरणम्.' પ્રાણીઓના પ્રાણ રક્ષણ કરવાની શક્તિ અન્તમાં હોય છે, કિંવા ધર્મદ્વારા સંપાદન કરેલી સંપત્તિ આ લોક પરલોકમાં કલ્યાણકારક થઈ પડે છે, તેજ પ્રમાણે સંસારના ભયમાંથી ઉમારવાને સન્ત મહાત્માજ સમર્થ નીવડે છે. મહદ્ભાગ્યે મહારી આપની સાથે મુલાકાત થઈ છે, તો ત્રિવિધતાપ અને પાપમાંથી આપ મહારો છૂટકો કરો.

આણી તરફ, મૈનાવતી માધ્યે કાનીકનાથના આગમન વિષે સાંભળ્યું હતું, તેથી એમના દર્શન કરવાની એને ઇચ્છા થઈ અને એટલા આતર તે નીકળી. એમની પાસે જવાથી ગુરની બાળપણ

‘पिबति ‘ममयति’ कनारं पापं. કરનારાનો આસ (કાળીઓ) કરે છે, માટે એનું નામ પાપ છે.

લાગે, અને પોતાનો પુત્ર ગોપીચંદ ત્હેમની પાસે ગયો છે, તો ત્હેની પશુ શી સ્થિતિ છે, તથા શો અપરાધ કર્યો છે, તેપણુ સમજાય. દાસીઓ સમેત મૈનાવતી નગર બહાર બગીચામાં ઉતરેલા કાનીફનાથની પાસે આવી અને ત્હેણે આદેશ કર્યા. કાનીફ પણુ આદેશ કહીને પૂછ્યું, ‘માઈ! ત્હમારું નામ ?’ મૈનાવતીએ કહ્યું, ‘આ શરીરની મૈનાવતી સંજ્ઞા છે.’ કાનીફે કહ્યું, ‘મૈનાવતી તુંજ છે ? આ ગોપીચંદ રાજા શું ત્હારોજ પુત્ર થાય કે ?’ મૈનાવતી બોલી ‘હા, મહારાજ ! કાનીફ બોલ્યા, ‘ત્હમારા પુત્રનાં પરાક્રમ જાણ્યાં કે નહિ ? ત્હમારા ગુરને એણે ખાડામાં ડાટી દીધા છે.’ ત્યારબાદ મૈનાવતીએ પૂછ્યું, ત્હમારા ગુર કોણુ અને એમને ખાડામાં ક્યારે ડાટી દીધા ? તે બધી સત્ય હકીકત કહો’-કાનીફનાથ કહેવા લાગ્યા, ‘માઈ મૈનાવતી ! ત્હારા ગુરનું નામ જલધંધરનાથ છે. એમને ઢાંગી કપડી સમજાતે આ ત્હમારા પુત્રે ખાડામાં ડાટી દીધા અને ઉપર લાદ, માટી વગેરે ભરી દીધાં; એ વાતને બાર વરસ થયાં છે. તે સાંભળતાંજ મૈનાવતી રડવા લાગી અને બોલી ઉઠી:-‘મહારાજ ! એજ ત્હારા ગુર છે. જેમના દર્શનને માટે હું બહુ વ્યાકુળ થઈ છું અને જ્યાં ત્યાં શોધતી ફરું છું, પણ ક્યાંય પત્તો લાગ્યો નથી; ત્હેમને માટે ત્હારા પ્રાણુ કંઠમાં આવીને રહ્યા છે. મહારાજ ! આ વાત મ્હને વિદિત ન હતી.’ એટલું કહી પાસે જે પોતાનો પુત્ર ઉભો થઈ રહ્યો હતો, ત્હેના તરફ ક્રોધ દષ્ટિથી જોઈને ત્હેને કહેવા લાગી, હે કુલાંગાર ! ત્હારા પેટેથી તું ઉત્પન્ન થયો અને ત્હેં આવું નીચ કામ કર્યું ? એના કરતાં તો હું પુત્ર રહિત અવસ્થામાં રહી હત તો બેહેતર હતું, અગર જન્મતાંવારને ત્હારે મરણુ નીપજ્યું હત, કે ગર્ભપાત થયો હત તો ઉત્તમ થઈ પડત. જે હાથે ત્હેં એ કર્મ કર્યું, તે બળી કેમ નહિ ગયા ? સદગુર, દેવ વગેરેની પૂજા તથા દાનધર્મોદિ સત્કર્મ હાથવડે કરવાને બદલે ત્હેં એ નીચ કર્મ કર્યું અને કુળને કલંક લગાડ્યું, મ્હને શંકા આવી

હતી, પણ ખાતરી નહોતી થતી કે ત્હેં આવું કર્મ કર્યું હશે ! આજે કાનીફનાથને મ્હોડેથી એ વાતનો ખુલાસો થયો. ધિક્કાર છે ત્હારા રાજ્ય વેળવને અને સ્ત્રી પુત્રાદિ પરિવાર સહિત ત્હને ! જન્મસાર્થક કરવાને બદલે નરકનું સાધન ત્હેં કર્યું. હવે કાનીફનાથ આ અપરાધને માટે ત્હને શાપ દઈને ખાક કરી દેશે તો તેમાં શું આશ્ચર્ય ! હસતાં હસતાં કરેલાં કર્મનું પરિણામ મનુષ્યને રડતાં રડતાં ભોગવવું પડે છે. ચાલ્યો જા ગમે ત્યાં અંદીથી ત્હારું કાળું મ્હોં કરીને.'

આ પ્રકારનું માતાનું સાંભળીને રાજા રડવા લાગ્યો, તથા શરીર પણ એનું કાંપતું હતું, એવી અવસ્થામાં માતાને નમસ્કાર કરીને ગદ્ગદ વાણીથી એ કહેવા લાગ્યો, 'હે માતા ! કામી પુરૂષ શું કરી શકતો નથી ! આપે મ્હને અત્યાર સુધી બહુ બહુ યાનોપદેશ કર્યો, પરંતુ મ્હારું ચિત્ત વિષય લાંપટ હોવાથી, મ્હેં તેનો તિરસ્કાર કર્યો અને સ્ત્રીઓએ જે કહ્યું તે સાચું માન્યું અને જલધરનાથ યોગીને ફૂવામાં ડાટી દીધા. કામ ન હોય તો કોષ ઉપજતોજ નથી અને ભોભ પણ મ્હોંડું બતાવતો નથી. પરંતુ જેનામાં કામ હોય છે, ત્હેનામાં સકલ દુષ્ટવિકારોનો નિવાસ હોય છેજ. દુર્લભ નરદેહની પ્રાપ્તિ થઈ, તો જેમને શરણે જઈ યાન સંપન્ન થઈને જન્મ સાધ્ય કરવું જોઈતું હતું, તેને બદલે મ્હેં ત્હેમનો ધાત કર્યો. પણ હવે તેનો શો ઇલાજ ? માટે મ્હારા અપરાધની તું ક્ષમા કર, તથા કાનીફનાથ પાસે પણ ક્ષમા કરાવરાવ, અને જલધરનાથને જલદીથી ફૂવામાંથી બહાર કાઢવાની કાંઈક તજવીજ કરો. એક તરફ કાનીફનો અને બીજી તરફ માતાનો કોષરૂપી દાવાગ્નિ જે પ્રદીપ્ત થયો હતો, તેવી જ્વાલાથી રાગરૂપી કુરંગ^૧ (હરણ) રૂઝ થવા લાગ્યું અને તેની વ્યથા અસહ્ય થઈ પડી.

૧ કૃત્તિત વિષયામાં જેને રંગ છે, એવો વિષયાસક્ત પુરૂષ, કુ-દૃગ્ સમજાયો.

પછી મૈનાનતી માઠ શાન્ત થઇ અને પુત્રને માટે કાનીફનાથની પોતે જાતે પ્રર્થના કરવા લાગી. મહારાજ ! આ પુત્ર મહારો નથી આપનો છે, એમ સમજો અને જે કાંઈ ઉચિત લાગે તે કરો. એવું બોલીને રાજના હાથ પકડીને કાનીફના ચરણે પર તહેણે છોડી દીધા, અને કહેવા લાગી કે:—

ચન્દ્રઃ ક્ષયી^૧ પ્રકૃતિવક્તૃતનુર્જઙ્ઘાત્મા દોષાકરઃ સ્ફુરતિ મિત્રવિપત્તિકાલે । મૂર્ખા તથાપિ વિઘ્નતઃ પરમેશ્વરેણ નૈવાશ્રિ-
તેષુ મહતાં ગુણદોષ શંકા ॥

ચન્દ્ર ક્ષય રાગી છે, તથા જેનું શરીર સદા (એક પૌણ્ડ્રિમા વિના) વક હોય છે, અને જે જડ^૨ રૂપ છે. તેજ પ્રમાણે જે દોષાકર^૩ (દોષોની ખાણ) છે, અને મિત્રની^૪ વિપત્તિના વખતમાં જે આનંદથી પોતાનો ઉદય^૫ (ઉત્કર્ષ) કરી શકે છે. ચન્દ્રને વિષે જે કે એવા બહુ બહુ દોષો છે, તો પણ તેનો કાંઈપણ વિચાર ન કરતાં પરમાત્મા મહાદેવે તેને પોતાના મસ્તક ઉપર ધારણ કર્યો અને આશ્રય આપીને જગતમાં

૧. દક્ષ પ્રજાપતિની સત્તાનીસ અશ્વિન્યાદિ નક્ષત્રરૂપ કન્યુઃ ચન્દ્રને દીધી હતી, પરંતુ તેઓમાંથી એક રાહુણી ઉપરજ તેનેા અધિક પ્રેમ હતો. ત્યારે દુઃખી થઈને તેઓએ એ વૃત્ત પોતાના પિતાને કહ્યું. પછી દક્ષ એકાદ બે વખત સામોપચારથી, સધળીનેજ સમાન ગણીને વર્તણું જોઈએ, એ પ્રમાણે ઉપદેશ કર્યો, પરંતુ તે વાત ચન્દ્રે ન સાંભળી. તેથી દક્ષે ક્રોધથી રાજ્યવંશમા (ક્ષય)ને નિર્માણ કરીને, ચન્દ્રનો આસ કરવાને માટે કહ્યું. રાજ્યવંશમાએ આસ કર્યા બાદ, ઔષધિ વનસ્પતિ સૂકાઈ ગઈ, યજ્ઞાદિ કર્મ બંધ થઈ ગયાં, ત્યારે દેવો પ્રહરેવની પાસે જઈને વૃત્તાન્ત કહેવા દગ્યા. પ્રહરેવે દક્ષની પાસે તેઓને મોકલી આપ્યા, અને દેવતા પ્રાર્થના પરથી દક્ષે કહ્યુંકે, મહાર્જ વચન મિથ્યા નહિ થાય, પણ મનમાં એક પક્ષ વૃદ્ધિ અને એક પક્ષ ક્ષય થશે. ૨ સંસ્કૃતમાં હ અને લના ભેદ નથી, માટે જલસ્વરૂપ સમજવું. ચન્દ્રનહલ જલમય છે એવું વર્ણન છે. ૩ દોષાકર રાત્રિનો કર્તા. ૪ સૂર્યના અસ્તસ્થાયે પ્ર ઉત્પન્ન તે.

તેની વિશેષ પ્રતિષ્ઠા કીધી. સારાંશ, મહાત્મા પુરુષોત્તમે ગુણુદોષાદિકોની શંકા હોતી નથી. કેમકે, તેઓ જેને આશ્રય આપે છે, તેને આપ-સમાન સદ્ગુણસંપન્ન કરી દે છે. માટે આપ એના પર કૃપા કરો, એવી મહારી પ્રાર્થના તથા ઇચ્છા છે.

રાજા પણ પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો, ‘મહારાજ! અમૃતપાન થયા બાદ રોગોનાં નામ પણ પાસે રહેતાં નથી, કિંવા લક્ષ્મી પ્રસન્ન થયા બાદ દરિદ્ર દુઝોતર થતો નથી, અથવા અગ્નિમાં જે જાય છે, તે અગ્નિરૂપ થઇને સ્થિત થાય છે, યદ્વા લોખંડ સ્પર્શમણીને સ્પર્શતાં વારને સુવર્ણરૂપ થઇને ભૂષણીભૂત થાય છે, યા નાની અને મલિન નદીઓ ગંગાને મળીને તદ્રૂપ બની જાય છે, વા ચંદનસંગતિથી લીંબડાનાં ઝાડપણુ ચંદનરૂપ થાય છે, તે પ્રમાણે સાધુઓના ચરણોને આશ્રય કરનારા પણ સાધુરૂપ થાય છે. માટે મહારા અપરાધને ક્ષમા કરીને આપ મ્હને આપનાસમાન કરો, એટલી અભ્યર્થના છે. લૌકિકમાં અને પુરાણાદિકકોમાં પણ એવું વર્ણન સાંભળીએ છીએ કે, ચન્દન મનુષ્યનો તાપ દૂર કરી દે છે, તોપણુ તેના કરતાં પણ ચંદ્રમાનામાં ગુણુવિશેષ છે. ચન્દનનો લેપ શરીરને જ્યાં સુધી તે સૂકાયું નહિ હોય ત્યાં સુધીજ, અને શરીરના જે ભાગને લગાડયો હોય તેજ ભાગને ઠંડક કરી દે છે, પરંતુ ચંદ્ર તો પોતાની ચંદ્રિકા વડે અખિલ અંગને શાન્ત કરી દે છે. તેમ છતાં એ બન્નેના કરતાં પણ સત્સંગતિ અધિક અને નિત્ય શાન્તિ દાયિની છે. કેમકે ચંદ્ર અને ચન્દનથી માનસિક તાપ દૂર થતા નથી, પરંતુ સાધુ તો પોતાની સંગતિથી આધ્યાત્મિકાદિ અંતર્યામી તાપોને શમન કરી દે છે. એથી કરીને આપની સંમતિ કરનારા મ્હને જે વિપરીત ફળ પ્રાપ્ત થાય, તો ત્રેલોક્યમાં આપની અપકીર્તિ થશે.

આ પ્રકારની મૈનાવતીની અને રાજાની પ્રાર્થના સાંભળીને કાનીક્રનો ક્રોધ રૂપી અનશ્વ શાન્ત થયો, અને જે પ્રમાણે તરસ્યા આતક

પક્ષીપર મેઘ ઘટ્ટિ કરીને ત્હેને આનંદિત કરે છે, તેજ પ્રમાણે કાનીફનાથે ત્હેનાઉપર દયામૃતની ભરેલી ઘટ્ટિનો વર્ષાવ કર્યો. પ્રસન્ન ચિત્તથી ત્હેણે રાજને અભય આપ્યું અને કહ્યું કે, હવે ત્હારે શોક કરવો નહિ; મૈનાવતી ત્હારી માતા અને મ્હારી ગુરુ બ્હેન હોવાથી, ત્હેના તરફ મ્હારે કાંઈક જોવું જોઈએ; નહિ તો આ સમયે ખીજું કોઈ જો હત, તો ત્હેને તો હું ખાક કરી દેત. અસ્તુ ! પછી મૈનાવતીને કહ્યું, માઈ ! હવે ત્હમે ત્હમારાસ્થાનપર ચાલ્યાં જાઓ; જે ત્હમારો પુત્ર હતો તે હવે મ્હારો પણ થયો, માટે એને કશે ભય નથી. હવે હું યુક્તિથી જાલંધરનાથને કુવામાંથી કાઢીશ અને ત્હમને દર્શન કરાવીશ. આટલું સાંભળીને મૈનાવતી આદેશ કરીને લાંથી પોતાને મંદિર ચાલી ગઈ. રાજને એ વાતનું ઘણું આશ્ચર્ય લાગ્યું કે જાલંધરનાથને કુવામાં ડારી દીધાને લગભગ આર વરસ થવા આવ્યાં, તોપણ એ હજી સુધી જીવતા કેમ રહ્યા હશે ? જીવતો જો હશે, તો એમનો મ્હારા ઉપર કેટલો બધો ક્રોધ થશે ? પરંતુ કાનીફનાથનું અભય છે, તેથી કોઈ પ્રધારની ચિન્તા ન કરવી. બાદ કાનીફનાથે રાજને પૂછ્યું, ‘હવે આગળ ત્હમારી શી ઇચ્છા છે ?’

રાજએ કહ્યું, હવે આપજ આ શરીરનાં માતા, પિતા, બન્ધુ, મિત્ર, આપ્ત, ઇષ્ટ. સદ્ગુરુ વગેરે સઘળું જ છો, તેથી ‘જેમાં મ્હારું હિત હોય એવું આપ કરો’ એવી પ્રાર્થના કરવાની કાંઈ આવશ્યકતા રહેતી નથી. પ્રથમ મ્હારી નગરી તથા રાજમન્દિરને આપ પાવન કરો. રાજની પ્રાર્થના સાંભળી અને કાનીફનાથે હા કહી. પછી, રાજએ ત્હેને પાલખીમાં બેસાડીને, હાથી ઘોડા સ્વાર સિપાઈ સમેત મંગલવાદ્ય (વાજા) વગાડતાં, મંત્રી સહિત પોતે જોમની આગળ પૈદલ ચાલતો હતો, એવી રીતે ત્હેમનું સરઘસ નગરીમાં થઈને પસાર થવા માંડ્યું. રસ્તાપર થઈને જતી વખતે ભાલદાર, ચોપદાદ, બંદીભાટ જનો એમના યશોમાન ગાતા હતા, તથા લોકો દર્શન કરીને દુલનો વરસાદ વરસાવતા ક્રીડતા; એવા ઠાઠમાં ત્હેમને રાજમન્દિર પર્યંત લાવવામાં આવ્યા. ત્યાર

બાદ ત્યાંથી રાજસભામાં પોતાના સિંહાસનઉપર ત્હેમને બેસાડીને ત્હેમનું પૂજન કરવામાં આવ્યું, તથા અનેક વસ્ત્રાલંકાર ત્હેમને સમર્પણ કર્યા અને ગોપીચંદ્રે પ્રાર્થના કરી કે, જલધરનાથને કૃવામાંથી આપ જલદી કાઢો. કાનીફનાથે કહ્યું, એમનો ક્રોધ અનિવાર્ય થશે, માટે ક્રોધના શમન પૂર્વક એમને બહાર કાઢવાની તજવીજ કરવી યોગ્ય છે. પ્રથમ, એક કામ કરો કે, ત્હમારા સ્વરૂપ સમાન ચાર પુતળાં સોનાં, રૂપાં, તાંબા અને લોખંડનાં કારીગર લોકો પાસે બનાવરાવી લાવો; ત્યારબાદ જ્યાં ત્હેં એમને ડાટી દીધા છે, ત્યાં જઈને કૂવો ખોદી કાઢીશું. ભસ્મમાં આગ્રહાદિત કરેલા અગ્નિસમાન એમનું તેજ અને ક્રોધાગ્નિ આવૃત્ત છે, એથી એમને એકાએક પ્રગટ કરવાથી ત્હારા શરીરને અપાય થાય તેમ છે; એટલા માટે પુતળાંઓની આકૃતિ સમર્પણ કરીને તેને શાન્ત કરીશું, તો એમની કૃપાથી તું અજરામરત્વને પ્રાપ્ત થઈશ.

કાનીફનાથનું વચન સાંભળીને રાજાએ મંત્રીને બોલાવીને પોતાના સ્વરૂપનાં આબેહૂય ચાર ધાતુઓનાં ચાર પુતળાં બનાવી લાવવાની વરદી આપી, અને મંત્રીએ પણ તાબડોતોબ કારીગર લોકોને બોલાવીને સુવર્ણાદિનાં પુતળાં તૈયાર કરી લાવવાનો હુકમ કરી દીધો. ત્યારબાદ સર્વ મંડળી પોતપોતાના સ્થાનપર ચાલી ગઈ. કાનીફનાથ તથા ત્હેમના સાતસો શિષ્યો તથા ત્હેમની સાથે સન્નગાજ માણસોને સારાં સ્થાનમાં ઉતારે આપીને, પોતાના લોકો મારફત ત્હેમના સર્વના ખાવા પીવાનો બંદોબસ્ત રાજાએ ઉત્તમ પ્રકારે કરાવી દીધો. સારાંશ, રાજાએ જો કે અપરાધ કર્યો હતો અને કાનીફનાથે ઉપરઉપરથી ખુબ ક્રોધ દેખાડ્યો હતો, તોપણ આખરે શાન્ત થઈને રાજાના પરમ કલ્યાણપૂર્વક જલધરનાથને કૃવામાંથી બહાર કાઢવાને માટે ચાર ધાતુઓનાં ચાર પુતળાં બનાવવાની રૂક્તિ દેખી કાઢી, અને ત્હેનું રક્ષણ કરીશું. મહારાજા મુરખોમાં ક્રોધનો આવિર્ભાવ થાય છે, પરંતુ તે અલ્પ

કાળજ ટકે છે. વસ્તુતઃ તેઓ પોતાની સંગતિથી તથા ઉપદેશ દ્વારા આશ્રિત જનોના પાપતાપદૈન્ય દૂર કરી દે છે.

इति श्रीमत्परमहंस परिवाजकाचार्य सहजानंद सरस्वती-
शिष्य श्रीदत्तात्रेयविरचिते नवनाथचरित्रे कानीककथित
सुवर्णादि राजप्रतिमानिर्माणं नाम पंचमोऽध्यायः ॥

॥ श्रीगुदत्तात्रेयोपर्णमस्तु ॥

। इति शिवम् ।

षष्ठોऽध्यायः

मृतिः शरीरसंत्यागो जातसाक्षात्कृतिर्मुनिः ।

शरीरं त्यक्तवान्पूर्वं मृतस्य मरणं किमु ॥ हे० मा० ॥

સુવર્ણાદિ ધાતુઓનાં ચારે પૂતળાં કારીગરશોકો તૈયાર કરી લાવ્યા બાદ મન્ત્રીએ રાજને નિવેદન કર્યું કે, ‘પૂતળાં તૈયાર થયાં છે,’ હવે આગળ શું હુકમ છે ? રાજાએ કહ્યું, કાનીફનાથને ખબર કરે’ છું અને પછી તેઓશ્રી જેમ કહેશે, તે પ્રમાણે કરવાનું. ત્યારબાદ રાજા કાનીફનાથની પાસે જઈને કહેવા લાગ્યો, ‘મહારાજ ! આપની આજ્ઞાનુસાર મહારાં સ્વરૂપનાં બરાબર સુવર્ણાદિ ચાર પૂતળાં તૈયાર થયાં છે. માટે આગળ જે કરવાનું હોય તેની આજ્ઞા અ.પવામાં આવે તો સાંચ થાય ! હવે મહારાજને જલદી ફવામાંથી બહાર કાઢવાની તજવીજ કરો. રાજનું વચન સાંભળીને કાનીફે કહ્યું, કાલે શુભ નક્ષત્રવાર થોગ છે, તેથી એમને કાઢવાનો ઉદ્યમ કરીશું. બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળમાં

કાનીકનાથે રાજને કહ્યું, ‘હવે જે જગોએ ત્હેં એમને ડાટી દીધા છે ત્યાં ચાલો.’ સારખાદ, કાનીકનાથ અને હેમના શિષ્યો તથા રાજ ગોપીચન્દ અને મન્ત્રી તથા ખીજ પશુ કેટલાક લોક તે સ્થાનપર જવાને નીકળ્યા. ત્યાં પહોંચ્યા બાદ રાજએ કાનીકને જ્યાં આગળ જલધરનાથને ડાટી દીધા હતા તે કૂવો દેખાડ્યો અને તેનાપર દશ હાથ પર્યન્ત જે લાદ માટીનો ઢગ ઉભો થઈ ગયો હતો, તેને લોકોએ દૂર ખસેડી દીધો. જમીન સાફ થયાં બાદ કાનીકે કહ્યું, રાજ ! હવે તું હાથમાં કોદાળી લઈને જાતે ખોદવા લાગ અને અંદરથી ‘કોણ છે ?’ એમ પૂછવામાં આવે એટલે ત્યાંથી હડી જઈ ઝટ એક પૂતળું ગોઠવી દેજે અને તેની પાછળ તું ઉભો રહીને પછી આદેશ કરીને ‘હાર’ નામ કહેજે. હું ત્હારી પાસેજ છું. ડરવું નહિ; ધૈર્યવલંબન કરીને કાર્ય કરવું. એમ કહીને, ત્હેના કપાળને વિભૂતિપણ અભિમંત્રણ કરીને કાનીકે લગાડી, કે જેથી શરીરને કાંઈ અપાય ન થાય. કાનીકનાથે જે કે રાજને અભય આપ્યું હતું, વિભૂતિ લગાડીને પાસે ઉભા રહ્યા હતા, તોપણ પાપકર્મ એવું હોય છે કે કરનારાને તે ભય ઉપજાવે છેજ. અરતુ ! રાજએ પ્રથમ મન્ત્રીને એક લોખંડનું પૂતળું લઈને ઉભા રહેવાનું કહ્યું અને પોતે હાથમાં કોદાળી લઈને ખોદવા લાગ્યો. ખોદવાનો અવાજ સાંભળતાંજ અંદરથી જલધરનાથે પૂછ્યું, ‘અરે કોણ ખોદે છે ?’ સાંભળતાંવારને રાજએ મંત્રીના હાથમાંહેતું પૂતળું લીધું, અને તે કુવા ઉપર જ્યાં આગળ એ ખોદતો હતો, ત્યાં આગળ ઉભું કરી દીધું તથા કાનીક વચનાનુસાર તે પૂતળાંની પાછળ ઉભો રહીને કહેવા લાગ્યો, ‘સાંઈ ! આદેશ, આદેશ.’ જલધરે પૂછ્યું ‘કોણ આદેશ બોલે છે ?’

અદત વચન ગોપીચન્દ મૈ નાથ ચેલા । જલખલ લસભ
ફોરે ખાક વાકી ઉભલા ॥

રાજાએ કહ્યું, 'હું નાથ ! હું આપનો ચેચો ગોપીચંદ્ર છું. સાંભળતાં વારને જનકધરનાથે કહ્યું, હે અધમ ! ત્હારી કાયા બળીને ખાખ થઇ જાશે. એટલું કહેતાં વારને જમીનમાંથી અગ્નિજ્વાળા નીકળી અને લોખંડનું પૂતળું ખાક થઇ ગયું. લોકોપણ તેનાથી ચકિત થયા, અને રાજા તો ભયભીત થઇને રોવા લાગ્યો. કાનીફ કહ્યું, રાજા ! ડરવું નહિ. ખીચું પૂતળું મંગાવ અને પહેલાંની માફક કોદાળી લઇને ખોદવા લાગ. જ્યારે પૂછે, ત્યારે તાંબાનું પૂતળું ત્યાં આગળ ઉભું કરી દઇને, તેની પાછળ ત્હારે આવી જવું અને આદેશ કહેવા. રાજાએ મન્ત્રીને પાસે બેલાવીને, તાંબાનું પૂતળું લઇ ઉભા રહેવા કહ્યું અને પોતે ખોદવા લાગ્યો. અવાજ સાંભળતાં જ જનકધરનાથે પૂછ્યું, 'અરે કોણ ખોદે છે ?'

તખી તાંબેકા પૂતલા જલ્દ લાયા. ખરાકર પીછે નાથ આદેશ ગાયા. આગે કોન હૈ ગોપીચંદ્રાભિધાની અખી ખાક હો. ચૌચલી સિદ્ધખાની ॥

રાજા ત્યાંથી ઝટ આવો ખસી ગયો, અને આગળ તાંબાનું પૂતળું ધરીને પછીથી આદેશ કહ્યા. જનકધરે પૂછ્યું, 'આગળ કોણ આવીને આદેશ બોલે છે ?' રાજાએ કહ્યું, 'ગોપીચંદ્ર નામ ધણી કરનારો હું આપનો સેવક આદેશ કરું છું.' તે સાંભળી નાથજીએ કહ્યું, 'બળીને ભસ્મ થઇ જા !' તેજ ક્ષણે પૃથ્વીમાંથી અગ્નિજ્વાળા નીકળી, અને વનમાં દાવાગ્નિથી જેમ વૃક્ષ સળગી ઉઠે છે, તે પ્રમાણે તાંબાનું પૂતળું પણ ખાક થઇ ગયું. તે વખતે રાજાની સ્થિતિ કેવી થઇ હશે ? તેનું તો માત્ર અપમાનજ કરી શકાય. સકલ શરીર કંપયુક્ત, નેત્ર અશ્રુપૂર્ણ, કંઠ ગદગદ એવી અવસ્થામાં કાનીફ નાથના ચરણમાં હેણે પડવું નાખી દંડવત્ પ્રણામ કરીને કહેવા લાગ્યો, મહારાજ ! :-

૫૬- રાગ કાલંગડા, તાલ દાદરા.

દયાવંત દયા કરો કાનનમાં જાઉં નિરાધાર દીનલયા કહાં સુખ પાઉં ॥
ટેક ॥ આઈમાં આવાજ હોત નાથ રાખ ભારી પુતલેકી ખાકભઈ
કાનનમુજે તારી ॥ ૧ ॥ રાજભોગ કાન કરે રાનીસંગ ખ્યારા
તન મન ધન આસ રહી કાલ કરકે ઘેરા ॥ ૨ ॥ નાથચરણ
અભયદિયા સેવક મૈ તેરા ॥ એકબાર કહો હુમકો ગોપીચંદમેરા ॥ ૩ ॥

આપ દયાવંત છો, મહારા ઉપર કૃપા કરો. કેમકે નિરાધાર
થએલા મ્હને આપ વગર કોણ આશ્રય અગર સુખ પ્રાપ્ત કરાવી
શકે તેમ છે ? કૃવામાંથી નાથનો જે રાખયુક્ત ધ્વનિ નીકળે છે,
તેનાથી ભોખડના જેવી કંઠથી ધાતુનું પૂતળું પણ બળીને ખાક થઈ
ગયું, તો મહારી કેમજ કાયા સળગી જાય તેમાં શો શક ? અત્યારે
મ્હને કાળે ઘેરી લીધો હોય એમ લાગે છે, માટે રાજ્યભોગ સ્ત્રી-
પુત્રાદિ પરિવારનો પરિત્યાગ કરીને અરણ્યમાં જઈને તપ કરવાની મહારી
ઈચ્છા છે. આપે મ્હને અભય આપ્યું છે કે ત્હને કાંઈ ભય નથી,
તો એ વચન સત્ય કરો. મહાત્મા પુરોનાં મ્હોંડામાંથી એકાએક
વાણી નીકળતી નથી, અને નીકળે છે તો તે જુદી પડતી નથી,
અગર પાછી ફરતી પણ નથી. હાથીના દાંત જે પ્રમાણે બહારના
જુદા અને અંદરના જુદા હોય છે, તેવુંજ અસત્ પુરોનાં વચન
હોય છે. ગાય પોતાનાં વાહરડાંને લાત મારે અમર માતા બાળક
ઉપર ક્રોધાગ્નિ વરસાવે, તો તેની રક્ષા બીજા કોનાથી થઈ શકવાની
હતી ? તેજ પ્રમાણે આપ માતાવત્ દયાળુ અને પિતાવત્ રક્ષક છો
અને હું તો બાળક (મૂઠું) જ છું. માટે મહારી રક્ષા કરો. રાજનું
આ પ્રકારનું વચન સાંભળીને, કાનીફે ત્હનું સમાધાન કીધું અને
કણું કે, 'હે રાજ ! ત્હારી રક્ષા માટેજ મ્હેં આ યુક્તિ શોધી કાઢી
છે, હવે ત્રીજું જે રૂપાનું પૂતળું છે, ત્હને આગળ કરીને આરોહ

બોલજે અને ડરીશ નહિ. બન્ને પૂતળાં સળગી ગયા બાદ, ત્હારું કામ સફળ થશે. પછી, રાજ્યએ પહેલાંની માફક ખોદવા માંડ્યું, અને રૂપાનું પૂતળું પાસે લઇને મંત્રી ઉભો થઇ રહ્યો. અવાજ થતાંજ અંદરથી નાથ પૂછવા લાગ્યા, ‘અરે કોણ ખોદ્યાં કરે છે ?’ રાજ્યએ ઝટ બાળુ ઉપર ખસી જઈ, રૂપાનું પૂતળું ત્યાં આગળ ધરી દીધું અને પોતે ત્હેની પાછળ ઉભો રહી આદેશ પુકારવા લાગ્યો. ત્યારે જલધર નાથ પૂછવા લાગ્યા કે:—

અઘાડી ખડા કૌન હૈ તૂ ગહવારા કહે કાનિશ્ઠા ગૌડ બંગાલ ખ્યારા ।
સુએ ડારીયે ખાડેમાં ખર્સખારા કહેનાથજી ખાક હો દેહતેરા ॥
અરે ! આગળ આવીને વારંવાર કોણ મ્હને આદેશ કરી રહ્યું છે ?
રાજ્યએ કહ્યું, ગૌડ બંગાળ દેશનો ખ્યારે રાજ ગોપીચંદ હું આપને
આદેશ કરી રહ્યો છું. જલધરનાથ બોલ્યા:—‘અરે ગમાર ! ખારવરસ
સુધી ખાડામાં પૂરી રાખનારો તુંજ છે, માટે ત્હારી કાયા બળીને
ભસ્મ થઇ જાયો. આટલું કહેતામાંજ અગ્નિજ્વાળા જમીનમાંથી
નીકળી અને તેનાથી રૂપાનું પૂતળું પણ સળગી મર્યું ત્યારે કાનીઈ
મંત્રી પાસે સુવર્ણનું પૂતળું મંગાવરાવ્યું અને રાજ્યને કહ્યું કે, પહેલાંની
પેઠે ખોદ અને આ પૂતળાંને તે જગ્યાએ રાખીને આદેશ બોલજે;
બચતીત થઇશ નહિ. ક્ષત્રિય જાતિ શૂરવીર અને ધૈર્યવાન હોય છે,
એમ હોવા છતાં આટલો ડરે શું કરવા ? રાજ્યએ ખોદવાનો પ્રારંભ કરતાંજ,
અંદરથી ધ્વનિ નીકળ્યો, ‘કોણ ખોદે છે ?’ રાજ્ય એક તરફ થઇને

તપી હેમકી મૂર્તિ સંગીત લ્યાઈ । સુરેહાય આદેશ બાની સુનાઈ ।
ખડા કૌન બંગાલ હૈનાથ ચેલા । તેરી ખાક હોરે દિનાનાથ બોલા ॥

સુવર્ણનું પૂતળું તે જગ્યાપર ઉભું કરીને પાછળથી રાજ્યએ
આદેશ વાણી પુકારતાં જલધર પૂછવા લાગ્યા ‘અરે ! કોણ ઉભું રહીને
આદેશ બોલે છે ?’ રાજ્યએ કહ્યું, ‘બંગાળ નૃપતી આપનો ફાલ

ગોપીચંદ હું છું.' આટલું સાંભળતાંજ જોગીરાજ બોલ્યા, મહાઅધર્મી, અનીતિમાન તું છે; તેથીજ તહે મહને સ્ત્રીઓના વચનથી કૃવામાં નાંખી દેવડાવ્યો. ત્હારી કાયા ખાક થઇ જશે જા. તેજ વખતે, પહેલાંની માફક જમીનમાંથી અગ્નિજ્વાળા નીકળી અને સુવર્ણનું પૂતળું બળીને બસ્મ થઇ ગયું. રાજાએ વિચાર કર્યો કે, હવે તો આ શરીર ખાક થઇ જવાની પાળી આવી ચૂકી. સિદ્ધ કાનીફનાયે કહ્યું, 'હે રાજા હવે આગળ થઇને તું આદેશ બોલીશ, તો ત્હારી ઇચ્છા સફળ થશે. કાનીફનું વચન સાંભળીને:—

કરકમલ હિ જોરે ભૂપ આદેશ બોલા । અજબ કવન હૈરે
કૂપસેનાથ બોલા । મહિપતિ દિન ગોપીચંદ મૈ પિંડ કાયા ।
અમર પ્રભુ હુવા તું યૌં ચલી સિધ્ધ બાચા ॥

રાજાએ હાથ જોડીને પૂર્વોક્ત સ્થળમાં ઉભા રહીને આદેશ કહ્યો. ત્યારે કૃવામાંથી નાથ બોલ્યા, અરે વારંવાર આગળ આવીને આદેશ કોણ બોલે છે ? રાજાએ કહ્યું, 'મહારાજ પૃથ્વીપતિ ત્રિલોક્યંદ તથા મૈનાવતીનો પુત્ર જે ગોપીચંદ તે હુંજ છું. કાચના જેવા તુચ્છ એવા આ શરીરપિંડઉપર અહંમ ભાવ રાખીને જેણે આપની આવી દશા કીધી, તે અધર્મ પાપી હું છું. મહારા ઉપર આપ કૃપા કરશો. જનકધરનાથ બોલ્યા, રાજા હજી સુધી તું જીવે છે ? રાજાએ કહ્યું, આપની કૃપાથી સજીવ છું. આવું સાંભળીને, ત્હેમણે વિચાર કર્યો કે, મહારા કોધાનકથી જગતપણુ ખાક થઇ જાય છતાં ત્રિલોક્યંદનો મુત્ર બચ્યો એ કેવી આશ્ચર્યજનક વાત ! તક્ષકના ડંશથી પ્રાણીનું બચવું અગર ગરડના મુખમાંથી સર્પનું છૂટી જવું કિંવા સર્પના મુખમાંથી કંદરનું ઉગરવું અથવા કાળની દાઢમાંથી મનુષ્યે છૂટી જઇને જીવના રહેવું, એ જેવું છે તેજ પ્રમાણે ગોપીચંદ મહારા કોપાગ્નિમાંથી બચી ગયો. પરમાત્માનો અથવા ખીજા કોઇ મહાત્માનો એના ભાગ્યેદય-થી એને આશ્રય મળ્યો હોય, તો એમાં શો સંદેહ ? હવે જો એ

બચ્ચો છે, તો એને અમર બનાવેલો જ ઊચિત છે. પછી, હેમણે રાજને કહ્યું, હે ગોપીચંદ ! હવે જો તું જીવતો રહ્યો છે, તો ત્હારી કાયા અજરામર થઈ છે, એમજ સમજજો. સિદ્ધની આવી વાણી નીકળતાં તથા સાંભળતાં વારને બધાજ લોકો જયજયકાર કરવા લાગ્યા. પછી લોકોએ ધીરે ધીરે કુવામાંથી લાદમાટી કાઢી નાંખી અને જોવા લાગ્યા તો જેમનું આસન અદ્ધરતું અદ્ધર છે, નીચે પાણી દેખાય છે પરંતુ તેનો અથવા લાદમાટીનો જેમના શરીરને સ્પર્શ સરખો થયો નથી એવા બાલસૂર્યવત્ કાન્તિયુક્ત જલધરની મૂર્તિ નજરે પડી. ચક્રાર પક્ષી પૌર્ણિમાના ચંદ્રને જે પ્રમાણે આલ્હાદયુક્ત આંખોએ નીહાળે છે, અથવા દિવ્ય રત્નની ચારે મેર ઝવેરી લોકો જેમ ભેગા થઈને તેને નિહાળે છે, તેજ પ્રમાણે કાનીફના સાતસેં શિષ્યો અને બીજા પશુ નગરવાસી લોકો જલધરને જોઈ રહ્યા અને નમન કરીને પુષ્પની વૃષ્ટિ પણ કરવા લાગ્યા. સારઆદ યોગીરાજ પોતાની મેળેજ આપોઆપ નિરાધારમાર્ગે કુવાની ઉપર આવીને બેઠા. સારે તો રાજ, પ્રથમ હેમના ચરણમાં જઈને પડ્યો, અને અપરાધની ક્ષમા માંગવા લાગ્યો. જલધરે હેને ઉઠાડ્યો અને એના મસ્તકઉપર પોતાનો વરદ હાથ મૂકીને મુખેથી કહ્યું, ‘રાજ ! હવે તું મૃત્યુના મુખમાંથી છૂટ્યો છે, એમ સમજજો. યાવચ્ચન્દ્રદિવાકરૌ તું જીવતો રહીશ. સારઆદ કાનીફ વગેરે સકલ યોગીઓ પાસે આવીને આદેશ કરવા લાગ્યા, અને અલખ અલખ પોકારવા લાગ્યા તથા સીંગી પુંગીનો નાદ કરી રહ્યા. રાજ ગોપીચંદનાં સ્વરૂપનાં બનાવેલાં ચારે પૂતળાં જલધરનાથે સળગાવી દીધાં, અને સારઆદ અજરામરતા પ્રાપ્ત કરાવી દીધી, તેજ પ્રમાણે મનુષ્યને જ્યારે સદ્ગુણનાં ઉપદેશથી યથાર્થ જ્ઞાન થઈને, હેનાં સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ કારણ, મહાકારણ એ ચારે દેહ ભરમ થઈ જાય, યાને બાધિત થઈ જાય, ત્યારેજ તેને અજરામરત્વ પ્રાપ્ત થાય, એવો એમાં બાવં સમજવો. અસ્તુ ! જલધરનાથને પોતાની અનન્ય ઉપાસક બેટી

(શિષ્યા) મૈનાવતીનું સ્મરણ થયું, અને તે ક્યાં છે ? એને બોલાવો એમ કહ્યું.

ત્યારે રાગ્નએ ઝટ લોકોને મોડક્યા અને જલધરનું વૃતાન્ત માતાને સમજાવીને લેને લાઇ આવવાનું કહ્યું. લોકોને મ્હોડેથી, પોતાના ગુરૂની હકીકત જાણીને, મૈનાવતી હર્ષિત થઇ, અને પૂજોપચાર સહિત લેમનું દર્શન પૂજન કરવા દાસીઓ સમેત નીડળી. જલધરનાથ જ્યાં આગળ બેઠા હતા, ત્યાં આગળ મૈનાવતીએ આવીને લેમને આદેશ કહી પ્રણિપાત કર્યા, અને લેમની પૂજા તથા સ્તુતિ પણ કીધી. મૈનાવતી બોલી, 'હે ગુરૂરાજ ! મ્હારા દુર્દૈવને લીધે લાંબા સમય સુધી આપનાં દર્શન પૂજન ન થઈ શક્યાં.

॥દોહા॥ જ નમું જગદીશ હંસ અનાદિ જે પરિપૂર્ણ ।

સદગુરૂ તૂહિ પરમહંસ તોડા બંધન તૂર્ણ ॥ ૧ ॥

નમન કરું ચતુરશ્વર તુર્જ જે મન પ્રબોધચન્દ્ર ।

જલધર ગુરૂનાથ અગાધજ્ઞાનીસુસ્તરર્ચન્દ્ર ॥ ૨ ॥

વર્ણાતીત તુ હંસ હૈ માનસસર રહિખાસી ।

વિવેકચંચૂ સેવત હૈ મુક્તિભોતી અવિનાશી ॥ ૩ ॥

સાવધ હોદર સોહંહંસ સ્મરત નિત્ય નિર્ધાર ।

વિગત બ્રમ તિન દાસનકો કરત સત્ય ઉરધાર ॥ ૪ ॥

હે ગુરો ! અનાદિ, સર્વવ્યાપી, હંસરૂપ જે પરમાત્મા, તે તુજ પરમહંસરૂપે અવતીર્ણ થઇને, મ્હારો બવબંધ શીઘ્ર તોડ્યો. હંસનાશિર, પક્ષ તથા પુચ્છવત પ્રિય^૧ આ ત્હારું શિર છે, અને મોદ^૨ પ્રબોધ,^૩

૧ અબીષ્ટ વસ્તુને બોવાથી થતો આનંદ. ૨. અબીષ્ટ વસ્તુની પ્રાપ્તિથી થનારો આનંદ. ૩ અબીષ્ટ વસ્તુ ભોગવવાથી જે આનંદ થાય છે તે.

એ ત્હારી બંને પાંખો તથા બ્રહ્મ ત્હારું પુચ્છ^૧ છે. લૌકિકહંસ શુભ-
વર્ણનો હોય છે, પરંતુ તું તો વર્ણાતીત હોવાથી, પરમહંસરૂપ છે.
પ્રકુલ સુવર્ણકમલોમાં હંસકીડાવત્ શિષ્યોના પ્રેમપ્રકુલ હૃત્કમલને વિષે
ત્હારી કીડા થાય છે. હંસની માનસ (સરોવર)માં વસતી અને માન-
સાતીત થએલા એવા ત્હારી શુદ્ધ સત્વપ્રધાન માનસ (મન)માં વસતી.
હંસ આકાશમાં, અને તું ચિદાકાશમાં ઉડે છે. લૌકિક હંસ દૂધ પાણીને જૂદાં
પાડીને દૂધ પીએ છે, પાણી છોડે છે અને મોતી ખાય છે, તે પ્રમાણે,
પણ ચિજ્જડને વિવેકચંચુવડે ભિન્ન કરીને અસારજડને ત્યાગ કરીને
સારભૂતચિદ્રસતું પાન કરે છે; તથા ચૈતન્યસમુદ્રને વિષે વૈરાગ્યરૂપ
છીપમાં ઉત્પન્ન થએલા મુક્તિમોતીને ખાય છે. સર્વભૂતોમાં સમ,
ઓંકારરૂપ, મનને પ્રભોષ કરીને ચંદ્રની પેઠે શાન્ત કરનારા તથા
અગાધ જ્ઞાનસંપન્ન એવા સુર નર મુનિઓમાં શ્રેષ્ઠ અને ચતુરક્ષર
નામધારી (ઝલ્લધર એ ચાર વર્ણ છે) એવા લક્ષણ સંપન્ન પરમ-
હંસરૂપ ત્હારા ચરણકમળને મ્હારા અનન્ત સાષ્ટાંગ નમસ્કાર હોજો.

જન્મમરણાત્મક સંસારચન્દ્રમાંથી છુટવાની ઈચ્છા કરનારા લોકો
ત્હારા ચરણનો આશ્રય કરે છે, અને અભેદરૂપથી ત્હને નમન તથા
સાવધાનતાથી ‘હંસ સોહ’ મંત્રાદિ અજપામન્ત્ર જપે છે, તેઓને તું
બેદરહિત કરી દે છે. સારાંશ, જ્યાંસુધી બ્રમ પાસે હોય છે, ત્યાંસુધીજ
જન્મમરણ ત્હેનો આશ્રય કરીને દુઃખ દે છે. હે સદગુરો ! ખારવરસ
રૂપી અન્ધકારમય રાત્રીમાં હું બહુ વ્યાકુળ થતી હતી, પરંતુ આજે
ગુરનાથ સૂર્યનો ઉદય થવાથી અત્યંત આનંદ થયો છે. આંધળાની
લાકડી કોણ છીનવી લે, અગર કંજુસની ઠેલી કહીં ખોવાઈ જાય,
કિંવા ચન્દ્રના અસ્તથી ચકોરપક્ષી, અથવા જીવન વગર મચ્છ જે

૧ આત્માજ બ્રહ્મરૂપ છે, તેમાં નિરંતરજ સર્વોત્તમ પ્રકારે સ્થિતિ, તેજપુચ્છ
જાણવું. ‘બ્રહ્મપુચ્છં પ્રતિષ્ઠા’ પુચ્છના સમાન સકલ કોશોને આધારભૂત
બ્રહ્મજ છે, એ પ્રમાણે શ્રુતિમાં વર્ણવેલું છે.

પ્રમાણે દુઃખી થાય છે, તેજ ન્યાયાનુસાર મ્હારી આસ્થા થઈ મહા હતી-પરંતુ આજે આપનાં દર્શન તથા પૂજન, નમન, સ્તવન વગેરે દ્વારા સર્વેન્દ્રિયવૃત્તિઓ શાન્ત થઈ. વધારે શું કહું ?

પદ-રાગ પરજ, તાલત્રિતાલા.

માઝી દેવપુજા દેવપુજા । પાય તુજે ગુરુરાજા ॥ ૧ ॥ ગુરુચરણાચી માતી તેચિ માઝી ભાગીરથી ॥ ૨ ॥ ગુરુચરણાચી ખિંદુ । તેચિ માઝા ક્ષીરસિંધુ ॥ ૩ ॥ ગુરુચરણાચે ધ્યાન । તેચિ માઝે ગંગાસ્નાન ॥ ૪ ॥ શિવદિન કેસરીપાર્યાં સદગુરુ વાંચુનિ દૈવત નાહી ॥ ૫ ॥

હે ગુરો ! મોક્ષેચ્છુને ગુરુજ એક ઉપાસ્ય છે. અગર જો કે ઈશ્વર અખિત પ્રપંચનું કારણ હોવાથી, સંસારનું તેમજ મોક્ષનું પણ કારણ થાય છે, “યાને રજોગુણ તમોગુણ તથા તેઓની વૃત્તિઓ જે કામમોહાદિ તેનાવડે સંસારબંધન હેતુ, અને પ્રદાશરૂપ સવગુણથી મોક્ષનું પણ કારણ થાય છે”, તોપણ ગુરુ તો અચ્છાત્મૈક્યજ્ઞાન દેનારા હોય છે, તેથી કેવળ મોક્ષનાંજ કારણ થાય છે. એથી કરીને ‘નાસ્તિ તત્ત્વં ગુરોઃ પરમ્’ એવું જે શ્રુતિસ્મૃતિ તથા પુરાણોમાં વર્ણવેલું છે, કે ગુરુથી પર બીજું કોઈ તત્ત્વ નથી તે યથાર્થજ છે. આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે જેમના ઉપદેશથી સંસારપ્રાપ્તિ થતી હોય, તો તે ગુરુ શેના ? નહિજ એમ સમજવું. એટલા માટે, હે સદગુરો ! આપના ચરણની પૂજા તેજ મ્હારી દેવપૂજા છે, અને આપના ચરણની માટી (રજ) તેજ મ્હારી ભાગીરથી છે. તથા આપના ચરણોહકનું એક ખિંદુ તેજ મ્હારો ક્ષીરસિંધુ; અને આપના ચરણનું ધ્યાન તેજ મ્હારું મંગાસ્નાન છે. સારાંશ, સદગુરુના સિસય અન્ય દેવતા તથા તીર્થ વગેરે કશું જ સમજતી નથી, મૈનાવતીએ કહ્યું, મ્હારા

પુત્રથી અપરાધ થયો છે, તેની ક્ષમા કરો, અને મ્હારો પુત્ર નથી, આપનોજ છે એમ સમજજો, અને એને કૃતાર્થ કરજો એવી મ્હારી પ્રાર્થના છે. આજ સુધી તો મ્હેં એને બહુબહુ બોધ કરીધો, પરંતુ તે સધળો બ્યર્થ ગયો; તથાપિ દૈવયોગથી આજે આપની મુલાકાત થઇ છે, તો એને નિર્મલ જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરીને પૂર્ણ કામ કરો. કેમકે:—

॥ઓવી॥ સકલ ગુરુરત્નૈકપદક । તિસમેં વરિષ્ઠ તૂ મધ્યનાયક ।

દ્વાદશ ગુરુકા ગુરુત્વદેખ । સમાયા તુમારે સ્વરૂપમેં ॥૧॥

હે ગુરો ! ત્રિશોકીમાં જે દ્વાદશ ગુરુ છે, તે સર્વનું ગુરુત્વ ત્હમારા સ્વરૂપમાં સમાએલું છે; એથી કરીને અનેક રત્નાદિકોથી જડિત કરેલા પદક (અલંકાર)ની મધ્યમાં જેમ એકાદ રત્ન શ્રેષ્ઠ હોય છે, તેજ પ્રમાણે સર્વ ગુરુઓમાં આપ શ્રેષ્ઠ છો. અર્થાત્ શિષ્ય ગમે તેવો હોય, તોપણ ત્હેને સ્વરૂપ દર્શન કરાવીને પરમાર્નદનો લાભ કરાવી દેવામાં આપ સમર્થ છો.

હવે પ્રસંગોપાત ગુરુ પણુ જેટલા પ્રકારના શાસ્ત્રમાં વર્ણવેલા છે, તે બતાવીશું. જેમ ક્યાંથી આજકાલ લોકોને અને કેવળ શુદ્ધ કર્મકંડ અને શાસ્ત્રજ્ઞાનીને ‘ફલાણુએ ફલાણુના માથાઉપર હાથ મૂકતાં, તે જ્ઞાની થયો’ એ વાત જે ખોટી લાગે છે તેની સત્યતા પ્રતીત થશે. પરંતુ એવા ગુરુ દુર્મિલ છે એ વાત તો નિર્વિવાદ છે. ભારતના આદિ પર્વમાં ધૌમ્યના ઉપાખ્યાનમાં જોવાથી માલુમ પડશે કે એમના ત્રણે શિષ્યો કેવા મૂઢ હતા, પરંતુ એમની સેવાને લીધે પ્રસન્નતાથી આશીર્વાદ પૂર્વક ધૌમ્યે પોતાનો કૃપાહસ્ત ત્હેમને માથે મૂકતાં, તેઓ કેવા જ્ઞાની થઇ ગયા ! અસ્તુ !

ગુરુ બાર પ્રકારના કલા છે. ૧ ધાતુર્વાદી. ૨ ચંદન. ૩ વિચાર. ૪ અનુમલ. ૫ પરીસ. ૬ કચ્છપ. ૭ ચન્દ. ૮ દર્પણ. ૯ છાયાનિર્મિત. ૧૦ નાદનિધિ. ૧૧ કૌંચપક્ષિણી અને ૧૨ સૂક્ષ્મકાંતકાર્પાસ એવા એ.

મના નામ છે અને નામાનુસારજ ગુણ છે; જેની વિવૃતિ નીચે દર્શાવેલી છે. (૧) શિષ્યોને પ્રથમ તીર્થાટનાદિ નાનાં પ્રકારનાં સાધનો કરાવીને આખરે જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવી દે છે, ત્હને ધાતુર્વાદી ગુરુ કહે છે. ધાતુ કઠણુ હોય છે, તેથી તેનાં પાત્ર બનાવવાને એરણુના ઉપર કણુ-સારા કોકો તેને ખૂબ ઠોકે છે, ત્યારે તેનું પાત્ર વસ્તુ અહણુ કરવાને યોગ્ય થાય છે. તે પ્રમાણે જે શિષ્ય ધાતુસમાન કઠણુ હોય છે, ત્હેનાં અંતરનું કાઠિન્ય દૂર કરીને વસ્તુ (જ્ઞાન) અહણુ કરવાને યોગ્ય (પાત્ર) કરવા સારૂ ત્હેને તીર્થોદિ સાધનોને ઉપદેશ કરીને બ્રમણુ કરાવે છે અને સાધન તત્પર કરી દે છે, તે ધાતુર્વાદિ પ્રથમ ગુરુ છે. (૨) મલ્લયગિરિચંદન, પોતાની આસપાસ નિવાસ કરનારાં સધળાંજ વૃક્ષોને સુગંધિત કરી છે, પરંતુ વાંસને નહિ. કેમકે વાંસમા ધણી લંબાઇ હોવાની સાથે ઠેકાણે ઠેકાણે ગાંઠા અને વચમાં પોલાપણું હોય છે. તેજ પ્રમાણે મહાત્મા ગુરૂના સમાગમથી સધળાંજ તરી જાય છે, પરંતુ જેમનામાં અહંકાર જહુ લાંબો પહોળો યદ્ય ગએલો હોય છે, અને ભીતરમાં કપટની ગાંઠો ભરેલી છે, અને જે પોલા (આ કાને સાંભળીને પેલે કાને કાઢી નાખે છે, અહણુ કરતા નથી એવા) હોય છે, તે પુરૂષો તરતા નથી; પરંતુ ઉપરોક્ત દોષશૂન્ય, જે પુરૂષો પોતાના અનન્ય ભક્ત હોય છે, તેઓને જે તારે છે અને અભક્તોને નહિ, ત્હેને ખીજો ચંદન ગુરુ સમજવો.

(૩) સારાસાર વિચાર પદ્ધતિથી શિષ્યોને શ્રવણ કરાવીને, પ્રિપીલિકાન્યાયાનુસાર જે આખરે સાક્ષાત્કાર કરાવે છે, ત્હેને ત્રીજો વિચાર ગુરુ કહેવા છે. વૃક્ષના અગ્રભાગ ઉપર આવેલા મધુર ફળનો સ્વાદ આખવાને કાઢીને ધીમે ધીમે વૃક્ષ ઉપર ચઢવું પડે છે અને તે રહતે રહતે ચાકી જતાં, ત્યાં આગળ પહોંચે છે પણ ખરી. તેજ પ્રમાણે આ જગતમાં સાર શું છે અને અસાર શું છે ? ઇત્યાદિ પ્રકારના વિચાર દ્વારાં શિષ્ય જે પ્રવૃત્તિ માય, તેા અસારનો ત્યાગ કરતાં કરતાં, આખરે

તેને સારથૂત વસ્તુ (બ્રહ્મ)નો લાભ થાય છે, એકદમ નહિ; એને પિપીલિકા માર્ગ કહે છે.

(૪) જેનું સામર્થ્ય એવું હોય છે કે, શિષ્યને અનુગ્રહ કરે છે, (ઉપદેશ આપે છે) તો તેનાથી તેનું જ્ઞાન વધતું જાય છે, અને વગર આયાસે તે આત્મલાભ પ્રાપ્ત કરે છે. એવા ગુરુનું નામ ‘અનુગ્રહગુરુ’ છે.

(૫) ભોખડને સ્પર્શમણિના સ્પર્શથી સુવર્ણત્વ પ્રાપ્ત થાય છે, તે પ્રમાણે જેના હસ્તસ્પર્શથી સાધકને દિવ્યજ્ઞાન થાય છે, તે ‘પરીસ’ (સ્પર્શમણિ) ગુરુ છે.

(૬) કૂર્મિણી (કાચખી) પોતાના બચ્ચાનું કૃપાદષ્ટિથીજ સંરક્ષણ કરે છે, તે પ્રમાણે જેની કૃપાદષ્ટિ થતાં મનુષ્યનામાં જ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ સંસાર બંધથી તેની રક્ષા થાય છે; એવા સામર્થ્યવાનનું નામ કૂર્મગુરુ.

(૭) ચન્દ્રકાન્તમણિને ચન્દ્રોદય થતાંજ આદ્રના પ્રાપ્ત થાય છે, અને તેમાંથી પાણી પણ ઝરે છે; તે પ્રમાણે જેના હૃદયમાં દયાનો ઉદય થતાં દૂરના પણ શિષ્યો જ્ઞાનસંપન્ન થઈને આનંદરસ પરિપૂર્ણ થાય છે, તે સાતમો ‘ચન્દ્ર’ ગુરુ ગણાયો. ચન્દ્ર અને ચન્દ્રકાન્ત એ બન્ને વચ્ચે કેટલો અંતર છે તે સર્વ કોઈ ગણે છેજ.

(૮) આરસીના દર્શનથી મનુષ્યને જે પ્રમાણે સ્વરૂપનું જ્ઞાન અને સાક્ષાત્કાર થાય છે, તે પ્રમાણે જેના દર્શનમાત્રથી વગર પ્રયાસે સ્વ (આત્માના) સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે, તેને ‘દર્પણ’ ગુરુ ગણાયો. આના ઉપર એક દૃષ્ટાન્ત નીચે પ્રમાણે છે:—

પૂર્વ દારપર યુગમાં કોઈ ચિત્રકાર ચિત્રકળામાં અત્યંત નિપુણ હતો, અને તેને લીધે તેણે કાંતિ, માન, દ્રવ્ય વગેરેની ખુબ કમાણી કરી હતી. એક વખત દુરતાં દુરતાં તે દારકામાં આવી પહોંચ્યો, અને તેણે શ્રીકૃષ્ણની મુલાકાત લઈને તેમના સ્વરૂપાનુરૂપ ચિત્ર દ્રશ્યાર્થે પોતાનો હેતુ તેમને જણાવ્યો. ભગવાને કહ્યું, દીક ! આરં-

૩૫ બરાબર જોઈ લ્યો અને તે પ્રમાણે આખેહુલ્લ છખી ચિતરી લાવો. મહેને જો ત્હમારી કળા પસંદ પડશે, તો ત્હેમને હું સાફ મનામ આપીને પ્રસન્ન કરી દઈશ. ચિત્રકારે કહ્યું, એક માસમાં આપની છખી પૂરી કરીને લઈ આવીશ. ત્યારબાદ ત્હેને રહેવાને માટે સ્થાન તથા ખાનપાનનો બન્દોબસ્ત કરી આપવામાં આવ્યો. એક માસ પર્યન્ત મહેનત કરીને તે ચિત્રકારે કુશળતાથી કૃષ્ણનું જેવું ૩૫ હતું, તેવીજ આખેહુલ્લ છખી પટના ઉપર ચિતરી, અને તેને લઈને સભામાં આવ્યો. પરમાત્મા માયાવી હોવાથી, ત્હેણે ચિત્રકારને જે ૩૫ પૂર્વે દેખાડયું હતું તેના કરતાં બિન્ન સ્વરૂપ તે વખતે ધારણ કર્યું અને ત્હેને કહ્યું કે, ક્યાં છે મ્હારી છખી ? ચિત્રકારે કહ્યું, ‘આ રહી મ્હારી પાસે.’ કૃષ્ણે પૂછ્યું, બરાબર કાઢી છે ? ચિત્રકારે તે વખતનું કૃષ્ણનું ૩૫ અને પહેલાનું ૩૫ એ બન્નેમાં જમીન આસમાનનો ફરક જોયો અને કહ્યું કે, થોડીક ન્યૂનતા છે, તે આઠ દિવસમાં દુરસ્ત કરીને લઈ આવીશ. ત્હેણે એ વખતનું સ્વરૂપ ખ્યાલમાં આણ્યું, અને તે મુજબ કાઢી લાવવાનો મનસુબો કર્યો. પરન્તુ વિચારમાં પડી ગયો ખરો કે, મ્હારા હાથે આવી બૂલ કેમ થઈ ? કોઈપણ સ્થળે મ્હારી નજર ચૂક થતી નથી અને અંદીજ થઈ તે કોણ જાણે શાથી ? પરન્તુ એ ગરીબ ખીયારા લૌકિક ચિત્ર કાઢનારને ક્યાંથી એ વાતની ખબર હોય કે, જગદ્ગ્રંથી ચિત્ર કાઢીને દેખાડનારા એજ જાતે અપૂર્વ કુશલ ચિત્રકાર છે. ચિત્રને કોઈ મનુષ્ય કોઈ રંગથી પટ, દિવાલ ઇલાદિ આધાર ઉપર કાઢે છે, પરંતુ એમણે તો જગદ્-રૂપચિત્રને અલૌકિકજ ચિતર્યું છે, યોગવાસિષ્ઠમાં કહ્યું છે કે:—

प्रकृतिकमरंगं च गगनं चित्रमुत्थितम् ।

अद्रष्टुकं स्वानुभवमन्निद्रं स्वप्नदर्शनम् ॥

એ દૃશ્યચિત્ર કર્તા રહિત, રંગરહિત તથા આધારરૂપ આકાશને વિશે દ્રશ્યમ થએલું છે એમ અગ્રજપુ. તથા કદાચિતરહિત એ

સ્વચ્છાન સમાન પ્રતીત થાય છે. યાને બ્રહ્મરૂપ આત્મા નિષ્ક્રિય હોવાથી, કર્તાશૂન્ય કહેા છે; આત્માઅદિતીય હોવાથી, હેનાથી બીજા રંગક દ્રવ્યનો અભાવ છે, માટે રંગરહિત; મૂર્તિમન્ત આધારનો અભાવ, માટે ગગન (વિદાકાશ)માં ઉત્થિત થયું એમ કહ્યું છે; તેમજ દ્રષ્ટાથી ભિન્ન દૃશ્ય નથી, માટે દ્રષ્ટારહિત સમજે. દ્રષ્ટા પોતાથી ભિન્ન દૃશ્યને જુએ છે, પરન્તુ જ્યાં દ્રષ્ટા દૃશ્યનો અભેદ હોય ત્યાં કાણુ કેને જોવાનું હતું ? લૌકિકસ્વપ્ન નિદ્રાને વિષે થાય છે, પરન્તુ આત્મા જગૃતિને વિષે જણાય છે. સારાંશ, આ પ્રકારનું એ જગદ્-રૂપીચિત્ર, જે અલૌકિક કારીગરે અલૌકિક રીતે પોતાના અલૌકિક સ્વરૂપમાં દેખાડી આપ્યું છે, તેજ કૃષ્ણજી સમજવા. આ વર્ણન-તાત્વિક છે, પરન્તુ આપણે તો, ‘તસ્ય કર્તારમપિ માં વિદુષ્ય-કર્તારમઘ્યયમ’ એ ગીતાના વચ્નાનુસાર, પરમાત્માનેજ જગત્-ચિત્રકર્તા સમજવા. પરમાત્માનો એ અભિપ્રાય છે કે, “માયાવડે આ પ્રપંચનો કર્તા હુંજ છું, એવી માયામોહિત લોકોને કર્તૃત્વથી મ્હારી પ્રતીતિ થવા છતાં વસ્તુતઃ હું ગુપ્તરહિત છું, તેથી તું મ્હને પરમાત્માને કર્તૃત્વાદિ ધર્મશૂન્ય માનજે. માયાજ મ્હારા સત્તાપ્રકાશથી યુક્ત થઇને આ ચરાચરને ઉત્પન્ન કરે છે, કે જે પ્રમાણે સૂર્યના સંનિધાન માત્રથી, પ્રકાશબલથી સકલ પ્રાણીઓની પ્રવૃત્તિ થાય છે.” વિશેષ ખુલાસો ગીતાદિવેદાન્ત ગ્રંથોમાં જોઇ લેવો. અસ્તુ !

તે ચિત્રકારે કૃષ્ણના સ્વરૂપનું બરાબર ચિત્ર કરી પાછું કાઢ્યું અને હેમની પાસે ગયો; તે વખતે તો કૃષ્ણે ઓરજ રૂપ ધારણ કર્યું હતું. ચિત્રકાર તે જોઇને લજવાઇ ગયો અને કાંઇપણ બોલી શક્યો નહિ. ભગવાને પૂછ્યું, “કેમરે ! બરાબર છબી કાઢી છે ? દેખાડ તો ખરો’ હેણે કહ્યું, થોડીક ખામી છે, તે ચાર દિવસમાં પૂરી કરીને લાઠ આવીશ.” જન્મેજન્મ વારી જમ છે, તોપણ જેમની મૂર્તિ, એકાન્તમાં બેસીને સદ્ગુણમયવડે થયું યોગીમોહા કાઢવાને સમર્થ

નીવડના નથી, હેમની ભૂતિ એ સામાન્ય ચિત્રકાર કેવી રીતે બરાબર ચીતરી શકવાનો હતો ? ઠીક ! તેણે ઘેર જઇને કૃષ્ણની ભૂતિ જેવી જોઇ હતી તેવીજ ફરી પાછી ચીતરી, અને સભામાં બધ ગયો. તે વખતે કૃષ્ણ કાંઇક જૂદાજ રૂપમાં હેના જેવામાં આવ્યા. આ પ્રમાણે જ્યારે દશ વીશ વખત થયું, ત્યારે તો એ શરમીદા પડીને કાઠને પશુ કશું પૂછ્યા વગર દારકાથી પોતાને ઘેર પાછો ચાલ્યો ગયો. ચાલતાં ચાલતાં થાક્યો ત્યારે રસ્તામાં એક વડના ઝાડનીચે સાધુઓની ઝુંપડી હતી ત્યાં વિશ્રાન્તિ લેવાને માટે થોડ્યો. જલપાન કરીને બેઠો, ત્યારે સાધુએ હેને 'તું' કોણ છે, ક્યાંથી આવ્યો, ક્યાં ગય છે ? વગેરે હકીકત પૂછી, અને તેણે હું ચિત્રકાર છું, દારકામાં ગયો હતો અને ત્યાંથી પાછો ઘેર જઈ છું એ પ્રમાણે કહ્યું. સાધુએ પૂછ્યું, તારાં મુખ મ્હાન હોવાની સાથે મનમાં કાંઇક અશાન્તતા જણાય છે, તેનું શું કારણ છે ? ગુપ્ત ન હોય તો કહે. ચિત્રકારે કહ્યું, ' મહારાજ ! આપની પાસે ગુપ્ત હોય, તોપણ કહેવામાં શી હરકત છે ? દારકામાં શ્રીકૃષ્ણની પાસે ગયો હતો, કે એમની છબી આબેહુમ કાઢીને એમને બતાવું અને કાંઇક દ્રવ્ય સંપાદન કરું; કેમકે આપની કૃપાથી ચિત્ર-કળામાં મ્હારી પ્રવિણતા છે, અને ઘણા દેશોના રાજાઓની પાસે જઇને, મ્હેં કીર્તિ અને ધન પણ સંપાદન કર્યાં છે; પરંતુ દારકામાં તો 'ન ધન કે ન કીર્તિ મળ્યા,' તેથી ખિન્નતા પ્રાપ્ત થઇ છે. જેટલી જેટલી વખત મ્હેં કૃષ્ણનું જેવું જેવું રૂપ દીઠું અને છબી કાઢીને હેમની પાસે ગયો, તેટલી તેટલી વખત તેનાથી કાંઇક જૂદુંજ સ્વરૂપ મ્હારા જેવામાં આવતું અને હું વિસ્મયમાં પડી જતો. એક પણ વખત મ્હારાથી એમના સ્વરૂપાનુસાર છબી કાઢીને એમને દેખાડી શકાઇ નહિ. છબી કાઢતી વખતે જે રૂપ જોતો, તે છબી કાઢી બાદ ન હતું. એવું હરદય થતું હોવાથી હું દુઃખિત તથા અજીવ થયો છું અને ત્યાંથી ચાક્યો આવ્યો છું.

તે સાંભળીને સાધુએ કહ્યું, અરે ! શ્રીકૃષ્ણ તો મહામાયાવી છે !
 હેમની છબી તું કેવી રીતે કાઢી શકવાનો હતો ? ધડીમાં, પળમાં,
 અનેક આકાર ધારણ કરવાને સમર્થ, એવા કૃષ્ણની છબી બરાબર
 કાઢી શકે, એવો કારીગર આ ભૂમીપર કોઇપણ નથી. અસ્તુ ! પરંતુ
 હવે હું ત્હને એક વાત કહું, તે પ્રમાણે જો તું ચાલીશ, તો તેઓશ્રી
 પણ ચકિત થઇને પ્રસન્ન થઇ ત્હને ઇનામ પણ આપશે. ચિત્રકારે કહ્યું,
 મહારાજ ! એવી યુક્તિ જો આપ મ્હને બતાવશો, તો આપનો અનંત
 ઉપકાર થશે. સાધુએ કહ્યું, બીજું કંઇ નહિ; એક આરસી વસ્ત્રમાં
 લપેટીને તું ત્યાં લઇ જજે, અને કહેજે કે, મ્હેં આપના રૂપને અનુ-
 સરીને બરાબર છબી કાઢી છે. જ્યારે તેઓ ત્હને કહે કે, 'ક્યાં છે,
 દેખાડ,' ત્યારે તું લપેટેલું વસ્ત્ર કાઢીને હેમની આગળ આરસી ધરીને
 બતાવજે; હેમણે ગમે તેટલોયે રૂપમાં ફેરફાર કર્યો હશે, તોપણ તેમાં જેવું
 હશે તેવુંજ દેખાશે. આ પ્રમાણે મંત્રોપદેશ મળતાંજ તે ચિત્રકાર
 પાછો દ્વારકામાં ચાલ્યો ગયો અને હેણે એક મોટી આરસી વસ્ત્રમાં
 લપેટીને બગલમાં રાખી, અને શ્રીકૃષ્ણની પાસે સમામાં જઇ પહોંચ્યો.
 ભગવાને પૂછ્યું, 'કેમ આવ્યો છે ?' હેણે કહ્યું, 'આપની છબી લઇને
 આવ્યો છું.' કૃષ્ણે કહ્યું, 'ક્યાં છે ? દેખાડ.' એટલું કહેતામાં તો કૃષ્ણ
 પોતે ક્ષણ ક્ષણમાં નવાં નવાં રૂપ ધારણ કરવા લાગ્યાં. ચિત્રકારે ઝટ
 આરસી ઉપરનું વસ્ત્ર દૂર કરીને તેને આગળ ધરી દીધી, એટલે તેમાં
 એમનું જેવું રૂપ હતું, તેવુંજ જણાવા લાગ્યું. આવું જોઇને કૃષ્ણે
 પૂછ્યું, 'કેમરે ! આ યુક્તિ ત્હને કોણે દેખાડી તે સભ્ય કહે; કોઇ પણ
 શુરએ ત્હને મંત્રોપદેશ કર્યા વગર હારી આ જાતની અકલ એમાં
 ચાલે એમ નથી. ચિત્રકારે કબુલ કરી કહ્યું કે, હું ખિન થઇને જતો હતો,
 એવામાં રસ્તામાં અંક સાધુની સહજ મુલાકાત થઇ ગઇ, અને મ્હેં
 ત્હને મ્હારું દુઃખ નિવેદન કર્યું, ત્યારે નેણે મ્હને આ પદ્ધતિ દેખાડ્યો.
 પછી શ્રીકૃષ્ણે પ્રસન્ન થઇને ત્હને ઇનામ આપ્યું, અને તે પણ આનંદિત

અંતે ત્યાંથી આલ્યો મયો. સારાંસ, પરમાત્માના તાત્વિક સ્વરૂપનો અનુભવ સદૃશ્ય વિના બીજો કોણ કરાવી શકે તેમ છે ! આ શરીરરૂપ દારકામાં રિચત અએલા કૃષ્ણ (આનંદ સ્વરૂપ આત્મા) નાં યથાર્થ સ્વરૂપનું ચિત્ર, મહાવાક્યોત્પન્ન પ્રમાવૃત્તિમાં થાય છે, અને તેની ઉપવૃત્તિ કરી દેવામાં સદૃશ્ય સમર્થ થાય છે. જે શુર પોતાના દર્શનથી વિના પ્રયાસે શિષ્યને સ્વરૂપદર્શનાનંદ કરાવી દે છે, તેને દર્પણવત્ સ્વરૂપ દર્શક સમજવા. અસ્તુ !

હવે સિંહાવલોકન કરો. આ પ્રમાણે આઠ શુરના લક્ષણ કયા અને હવે નવમાનું જુઓ.

(૯) છાયાનિધિ પક્ષી આકાશમાં નિવાસ કરે છે, તેની છાયા જોના શિરપર પડે છે, તે પૃથ્વીપતિ થાય છે એવું વર્ણન છે. તે પ્રમાણે જેનું દર્શન દુર્લભ અને જે સદૈવ ત્રિદાકાશમાંજ રહે છે, એવા જ્ઞાનીનું દૈવયોગે દર્શન અંતે તેની કૃપાછાયા જે મસ્તક ઉપર પડે તો દિવ્ય જ્ઞાનલાભપૂર્વક કૈવલ્ય પ્રાપ્તિ થાય છે. એવા સમર્થને ‘છાયાનિધિ’ શુર કહે છે.

(૧૦) નાદનિધિ નામનો એક મણિ થાય છે, તેના કાનપર જે ધ્વનિનો અવાજ જાય છે, તેને એ જોયા વગરજ સુવર્ણત્વ પ્રાપ્ત કરાવી દે છે. તે પ્રમાણે મુમુક્ષુની કારણવાણી કર્ણગાયર ચતાં વારને જે પુરૂષ પોતાના સામર્થ્યથી તેને ત્યાંને ત્યાંજ દિવ્યજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવી દે છે, તેને ‘નાદનિધિ’ શુર જાણવો.

(૧૧) કૈંચ પક્ષિણી પોતાનાં બચ્ચાંને સમુદ્ર કિનારા ઉપર રાખીને ચારો લાવવા દૂર દેશમાં જતી રહે છે અને જા માસ પર્યન્ત બહારજ કાલ ક્રમણ કરે છે, તોપણ તેનાં બચ્ચાં આણી તરફ જીવતાં રહે છે. કારણ એ છે કે ક્ષણ ક્ષણમાં ઉચું મ્હોડું કરીને તે બચ્ચાંઓને બોલાવે છે તથા મનમાં તેઓનું સ્મરણ કર્યાં કરે છે, એવા સ્નેહને લીધે તેનાં બચ્ચાં પુષ્ટ થાય છે. તેજ પ્રમાણે જે સમર્થ પુરૂષ ચિત્તને

વિષે જે પુરૂષને યાદ કરે છે ત્હેને સ્વસ્થાનમાંજ જ્ઞાનની સાથે સાથે રતિ, તુષ્ટિ, સંતુષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય છે અને તે તરી જાય છે; આ પ્રકારના ગુરૂને માટે ‘કૌંચ પક્ષિણી’ એ સંજ્ઞા છે.

(૧૨) સૂર્યના દર્શનથી સૂર્યકાન્ત મણિમાંથી અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે અને સૂર્યની ધમ્મજા નહિ હોવા છતાં, તરત રૂને સળગાવી નાંખે છે. તેજ પ્રમાણે જેના ઉપર જે પુરૂષની દૃષ્ટિ પડે છે, તો ત્હેની ધમ્મજા ન હોય તોપણ તેનામાં જ્ઞાનાગ્નિ ઉત્પન્ન થઈને, દેહાત્મભાવને સળગાવી દઈને ત્હેને કૈવલ્ય લાભ કરાવી દે છે, તેવા સમર્થ પુરૂષને ‘સૂર્ય-કાંતકાર્પાસ’ કહે છે, એ પ્રમાણે હાથ ગુરૂઓનાં નામ અને ત્હેમનાં લક્ષણ કયાં છે, જે ઉપરથી જગત્માં કેવા કેવા સમર્થ પુરૂષો હોય છે, તેનો ખ્યાલ આવી શકશે. સાંસારિક સદ્વસ્તુનો લાભ પણ દૈવ સંયોગ વિના થતો નથી, તો એવા સદ્રૂપ બનેલા સદ્ગુરૂનો લાભ સદ્વસ્તુ પ્રાપ્તિ થઈ દેવાનુકૂલ થયા વગર શી રીતે થઈ શકવાનો હતો ? કસ્તુરી મૃગ ક્યાં દરેક વનમાં હોય છે ? કામધેનુ ક્યાં ઘેર ઘેર હોય છે ? કલ્પવૃક્ષ ક્યાં દરેક ઉદ્યાનને વિષે હોય છે ? જેનાં ગંડ સ્થળને વિષે મોતી આવેલાં છે, એવા ગજરાજ ક્યાં દરેક પહાડમાંથી મળી આવે છે ? સસરાંચ, લૌકિક વસ્તુની દુર્મિલતાજ ન્યારે સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે, તો અલૌકિક વસ્તુ સુલભ શી રીતે થઈ શકવાની હતી ? અસ્તુ !

‘મૈનાવતીનું’ ભાષણ સાંભળીને, જલધરનાથ બોલ્યા, ‘માઇ મૈનાવતી ! ત્હમારી ધમ્મજા પ્રમાણે ત્હમારા પુત્ર ગોપીચન્દને મ્હેં અજરામર કરી દીધો છે, એથી હવે એને માળનો ભય કોઇ સમયે રહેશે નહિ. એથી અધિક ત્હમારી શી ધમ્મજા છે ? તે કહો. મૈનાવતી બોલી, ‘પુત્ર જો કે અજરામર થયો એ વાત ખરી, તોપણ એને શાશ્વતપદનો લાભ થયા વગર સ્વરૂપાનન્દ મળે તેમ નથી, અને જ્યાં સુધી તે નથી ત્યાં સુધી અજરામર થવા છતાં પણ વિષયસેવન કર્યા કરશે, એ

કારણને લીધે, ઇન્દ્રાદિ દેવતાના જોવું અજરામરત્વ થા કામતું ! સત્-
 જ્ઞાનાનંતાત્મક સ્વરૂપપદમાં સ્થિત કરો, તોજ એનો આપ સરખા ગુરૂની
 સાથે થએલો સંયોગ સફળ થયો છે, એમ હું સમજું. ત્યારબાદ
 ત્યાંથી મૈનાવતી ચાલી ગઈ અને ગોપીચંદ્રે પ્રાર્થના કીધી કે, મહારાજ !
 આ સકલ રાજ્યાદિ વૈભવ મ્હેં આપનાજ ચરણ કમલમાં સમર્પણ કર્યો છે,
 માટે આપ નગરીમાં પધારો અને પ્રજાજનોને દર્શન દહને પાવન કરો.
 તથા રાજમંદિરને પણ આપના ચરણની રજથી પવિત્ર કરો. જલધર-
 નાથે હા કહી એટલે મંત્રીએ સ્વારીની સર્વ તૈયારી કીધી અને
 હાથી, ઘોડા, પાલખી, સ્વાર, સિપાઇ, મંગલવાદ્ય વગેરે ત્યાં લાવીને
 ખડાં કરી દીધાં. ત્યારબાદ રાજાએ જલધરનાથ તથા કાનીફનાથને
 શિબિકામાં આરૂઢ કરીને ભારે ઠાકથી નગરીમાં ફેરવીને સભામાં આજ્ઞા.
 પછી, ત્હેમને ઉચ્ચાસનપર બેસાડીને, સર્વોપચારથી ત્હેમની પૂજા કીધી
 તથા અમૂલ્ય વસ્ત્રાલંકાર સમર્પણ કીધાં અને પુષ્કળ દાનધર્મ પણ કર્યો.
 નગરીમાં જ્યાં જુઓ ત્યાં આનંદજ આનંદ વર્તી રહ્યો હતો, અને
 જલધરનાથ તથા કાનીફનાથની સધળાજ લોકો સ્તુતિ કર્યાં કરતા હતા.
 કે રાજાએ આટલો આટલો અપકાર કર્યો, તે છતાં એ સિધ્ધે તો એના
 ઉપર કૃપા કરીને એને અજરામર કરી દીધો અને એ રીતે પોતાની
 કીર્તિ અજરામર બનાવી દીધી. લોકોને મહાન્ આશ્ચર્ય એ લાગતું
 હતું કે બાર વરસ સુધી, એ સિદ્ધ કૃવામાં ખાધા પીધા વગર જીવતા
 કેમ રહ્યા હશે ? એ લોકો તો ધારતા હતા કે એ મરી ગયાજ હશે.
 પરંતુ એમને જ્ઞાનીઓની, યોગીઓની ગતિની શી ખબર ? મરણ
 યાને શરીરનો ત્યાગ એ તો પ્રસિદ્ધજ છે. જે જ્ઞાનીને આત્મસાક્ષાત્કાર
 યાને મરણશૂન્ય દેહાતીત આત્માતું દર્શન થએલું હોય છે, ત્હેણે તો
 લોક પ્રસિદ્ધ મૃત્યુ પ્રાપ્ત થયા પૂર્વેજ શરીરનો ત્યાગ કરેલો હોય છે,
 તેથી મૃત થએલા દેહને ફરી પાછું મરણ શી રીતે પ્રાપ્ત થવાતું હતું ?
 નહિજ. એજ હેતુથી જ્ઞાનીને મરણ નથી એમ સમજવું. ખીન્નું,
 યોગીલોક તો અનેક કાલ (યુગ યુગ) પર્યંત ત્રણે લોકને વિષે વિચરે

છે, એમ પુરાણ વગેરેમાં તેમજ યોગાદિ શાસ્ત્રને વિષે પણ વર્ણવેલું છે. સારાંશ, જલધરનાથ ખાર વરસ જીવતા રહ્યા એમાં શી આશ્ચર્યની વાત છે ? અથવા સંસારી દૃષ્ટિથી, એવા પુરૂષોનાં કર્મ આશ્ચર્યવહ હોય છે, એમાં પણ સંદેહ નથી. અસ્તુ ! જલધરનાથની સ્તુતિ વગેરે કર્યાબાદ, રાજાએ તહેમને ઉત્તમ સ્થાનમાં નિવાસિત કીધા અને કાનીફ વગેરે જોગીઓ પણ પોત પોતાના સ્થાનપર આપ્યા ગયા. રાજાના અન્તઃકરણની પહેલાંની વિષયાસક્તિ દૂર થઇ ગઇ અને તહેમના મનમાં રાજ્યાદિ વૈભવ અને સ્ત્રિયાદિ પરિવારને માટે વિરક્તિ ઉત્પન્ન થઇ. અગર જો કે મહેને ચિરંજીવ કરવામાં આવ્યો છે, પરંતુ યોગદીક્ષા લીધા વગર પરમાનન્દનો લાભ મહેને પ્રાપ્ત થશે નહિ, એવો નિશ્ચય કર્યો.

इति भीमत्परमहंस परिम्राजकाचार्य सहजानंद सरस्वती-

शिष्य श्रीदत्तात्रेयविरचिते नवनाथचरित्रे गोपीबंद-

नैषधोत्तराधिकારे षष्ठोऽध्यायः ॥

॥ श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ॥

। इति शिवम् ।

સપ્તમોઽધ્યાયઃ

પીયતે પ્રેમપીયુષં ત્રિપ્યતે પરમા કલા ।

મુજ્યતે પરમાનમ્બો યોગિના ન સ યોગિના ॥મૂ. મા. ॥

જલધરનાથને ખાડામાં ડાટી દીધા છતાં ત્હેમને યત્કિંચિત્ પણ અપાય ન થયો, એ પ્રકારની એમની કરામત જોઇને, રાજના અન્તઃકરણમાં રાજ્યાદિ વૈભવને માટે વિરકિત ઉત્પન્ન થઇ; એનું દેહાભિમાન ગળી ગયું, તથા મન પણ પશ્ચાત્તાપ યુક્ત થયું. મનુષ્યના હાથે અવિવેકથી દુરાચાર પણ થાય છે, પરંતુ તે ખાતર ત્હેને સત્ય અનુતાપ થયો હોય તો તેનાથી તેની શુદ્ધિ થાય છે. મનુસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે પાપકર્તા પુરૂષ પોતાના પાપને લોકોમાં જાહેર કરે અને ‘ધિકાર છે મ્હને પાપીને’ એ પ્રમાણે પશ્ચાત્તાપ કરે, તો તેથી ત્હેની નિર્મુક્તતા થાય છે. લોકોમાં પોતાનું પાપ પ્રગટ કરવાથી અને મનથી તે દુષ્ટ કર્મને નિન્દાથી જીવાત્મા, જીર્ણત્વચા સર્પને જેમ છોડી દે છે, તેજ પ્રમાણે અધર્મથી મુક્ત થાય છે. પરન્તુ:—

नैव कुर्या पुनरिति निवृत्त्या पूयते तु सः

‘ફરી નહીં એવું પાપ કર્મ કરીશ નહિ,’ એ પ્રકારે નિવૃત્તિરૂપ સંકલ્પ કરવો જોઇએ, તોજ તે પશ્ચાત્તાપવડે, તે પાપી કરેલાં કર્મોમાંથી છુટીને પવિત્ર થશે. પછી, તે પાપકર્મ ભલે પ્રકટ થા અપ્રકટ થયું હોય, તો કાંઈ હરકત નહિ; તેને દૂર કરવામાં ઉપરોક્ત પશ્ચાત્તાપ સમર્થ છે.

એક ચોરે એક વખત રાજના બંડારખાનામાં ચોરી કાધી, સારે ત્હેને પકડવાને પાછળથી સિપાઈ લોકો દોડ્યા. ચોરે ત્હેમના હાથમાં ન સપડાઇ જવાય, તે ખાતર એવી યુક્તિ કાધી કે, રસ્તામાં એક નદી આવી ત્યાં આગળ શરીરને ભરમ ભગાડી, અને ગળામાં

દ્રાક્ષમાળા ધારણ કીધી, અને ચોરીની થેલી પગ નીચે પાણીમાં
 ફાવી રાખી, ને કંમર સુધી પાણીમાં પોતે પ્રાણ્યાયમ કરતો ઉભો
 રહ્યો; એટલામાં પાછળથી સિપાઇઓ પણ ત્યાં આગળ આવી પહોંચ્યા.
 તેઓએ ચોરને સાર આસપાસ જોયું, પરંતુ તે કાંઈ નજરે પડ્યો
 નહિ. ત્યારે તેઓમાંથી એક પેશા સાધુ (ચોર) ને પૂછ્યું કે, મહારાજ !
 અંહી આગળથી કોઈ મનુષ્ય દોડી જતો ત્હમે દોડો છો ? એ તો
 આંખ મીચીને માનાવલંબન કરીને હાથ વડે નાક ફાવીને ઉભો થઈ
 રહ્યો હતો, પરંતુ કશો જવાબ ન દીધો. બીજો બોલ્યો, “ભાઈ !
 એ સાધુ શું જાણે ? એ ધ્યાનમાં નિમગ્ન છે મારે ચાત્રો આગળ,
 અને જોળી કાઢીએ; આને નાહક શું કરવા સતાવો છો ?” એટલું
 કહીને તેઓ સર્વ આગળ ચાલ્યા ગયા. તે વખતે ચોરને પશ્ચાત્તાપથી
 ઉપરતિ થઈ અને તહેણે મનમાં વિચાર કીધો કે, કેવળ સાધુના
 સોગંથીજ જો હું ચાર્યકર્મના દંડમાંથી તેમજ બંધનમાંથી હમણું
 નિર્મુક્ત થઈ શક્યો, તો સત્ય સાધુત્વ મહારામાં પ્રાપ્ત થયા બાદ,
 તેથી બવસમુદ્રના અનેક પાતકોમાંથી મહારો છૂટકારો થશે, એમાં
 શો સંદેહ ? એ વિચારથી તે પાછો ગયો અને તહેણે તે ચોરેલી
 પોટલી રાગની સન્મુખ ધરી દીધી તથા પોતે કરેલી ચોરી કબૂલ
 કીધી, તેમજ તે ખાતર પોતાને દંડ કરવાની પણ વિનંતી કીધી.
 ત્યારબાદ, શી સજા કરવી ? એ પ્રમાણે રાજાએ સંખ્યોને પૂછતાં,
 તેઓએ તે ચોરને કહ્યું કે. પશ્ચાત્તાપથી ત્હમારી શુદ્ધિ થએલી
 હોવાથી હવે રાજદંડની જરૂરીઆત રહી નથી. હવે ત્હમે જાઓ અને
 ફરીથી આવું કામ કરશો નહિ. પછી ત્હને યથાર્થ અનુતાપ થયો
 અને વિરક્ત થઈને, તપાદિ કરીને તે સત્ય સાધુ બની ગયો.
 પશ્ચાત્તાપનો ધર્મ આ પ્રમાણે વૃત્તિને સુધારે છે. સારાંશ, ઉચતપાદિથી
 અને ગાયત્ર્યાદિમંત્રજપથી તથા દાનવડે જે પ્રકારે પાપમાંથી
 નિર્મુક્તતા થાય છે, તેજ પ્રકારે પશ્ચાત્તાપથી પ્રાયશ્ચિત્તથી મનુષ્ય
 પુનિત થાય છે. અંતુ ।

માતાએ પોતાને કરેલો ઉપદેશ રાગએ સાંભળ્યો નહિ, અને જોએનું વચન અસત્ય હોવાં છતાં સત્ય માન્યું તથા જલધરનાથ સદગુરૂને પણ કૂવામાં નાંખી દીધા, તે બદલ ત્હેને પૂર્ણ પશ્ચાત્તાપ થયો. સંસારરૂપી વૃક્ષનાં ફલસ્થાનીય એવાં જે આ લોક પરલોકના ભોગ, તે સધળા અનિત્ય છે અને એક મોક્ષરૂપી ફલજ સત્ય છે, એમ લાગવાથી તેનામાં વૈરાગ્ય બલનો પૂર્ણ આવિર્ભાવ થયો. ત્હેણે વિચાર કર્યો કે, જ્યાં અખિલ જગતજ મિથ્યા આભાસરૂપ છે, ત્યાં હું રાગ અને એ રંક ઇલાદિ ભાવ શી વીસાતમાં ? દૈવયોગે મ્હારી જલધરનાથ સાથે મુલાકાત થઇ છે, તો માતાની ઇચ્છાનુસાર શાશ્વત પદની પ્રાપ્તિ કરી લેવી જોઇએ. આજ લગી જેટલો વિષયોપભોગ કર્યો તેટલો પૂરતો છે; કેમકે એનાથી કદી મનની તૃપ્તિ અગર શાન્તિ થવાની નથી. માટે ગુરૂ પાસેથી યોગદીક્ષા ગ્રહણ કરવી. અને અખંડ આત્માનુસંધાન કરીને પરમાનંદ મેળવવો. ત્યારબાદ એણે જલધરનાથની પાસે આવીને પ્રાર્થના કરી કે, હે ગુરો ! આ પ્રપંચવ્યથામાંથી મ્હારો છૂટકો કરો. મૃગતૃષ્ણાસમાન વિરસ અને તુચ્છ વિષયોપભોગમાં હવે મ્હારી બીજકુલ રતિ નથી, એથી આપ મ્હને આપનાં સમાન યોગદીક્ષા દર્શને સ્વરૂપાનંદમાં સ્થિત કરી દેશો, તોજ મ્હારી ચિરંજીવના સફળ થશે. માતાની ઘણા દિવસથી ઇચ્છા હતી અને આપની મુલાકાત પણ થઇ હતી, તોપણ મ્હારું અન્તઃકરણ વિષયયુક્ત હોવાથી, રાગદ્રેષ અભિમાનાદિ દુષ્કારોથી ભરેલું હતું, તેથીજ આપની પરિક્ષા મ્હારાથી થઈ શકી નહિ. પરંતુ હવે તો આપનું સત્ય સ્વરૂપ સમજાયું છે, માટે તેના આનંદનો લાભ મ્હને પ્રાપ્ત કરાવી દો કે જે આનંદને લીધે આપ બાર વરસ મુખી કૂવામાં નિર્વિકાર સ્થિત થઈ રહ્યા હતા. આ પ્રકારની રાગની પ્રાર્થના સાંભળીને જલધરનાથ બોલ્યા:—

કઠન જહર ખેટા જોગ કેસા પચેગા ।

ખિકટ લહર વાકી લોગમેં જ ભરેગા ।

જિયાં દેખકે ધીર કેસા ધરેગા ।

બિખય બિખ ચઢેગા લોગમેં તુ મરેગા ॥

રાજા ! યોગ ઝેરથી પણ કઠણ છે. એમ સમજજો. વિષ પણ કોઈ ખાત્ર શકે, આકાશમાં પણ કોઈ પગે ચાલી શકે, સમુદ્રને બાહુથી તરી જવો પણ સુક્ષ્મ છે, પરંતુ યોગની રાહ અત્યંતવિકટ છે. યોગદીક્ષા લીધા પછી ઓછાને જોઈને ત્હારાથી ધૈર્યનું અવલંબન નહિ થઈ શકે અને ફરી પાછો તું વિષયભોગમાં જઈને પડીશ. માટે જન્માન્તરમાં કરેલા તપનું ફળ, ‘જે ત્હને આ રાજ્યપદ મળ્યું છે, તેનો તું સુખેથી ઉપભોગ કર’, એમ હું ત્હને કહું છું. અગ્નિને મુઠ્ઠામાં પકડી શકાય, શરીર છોડીને પ્રાણ પણ રહી શકે, આકાશને વસ્ત્રમાં બાંધી શકાય, પૃથ્વીનું તોલ પણ થઈ શકે, પરંતુ વૈરાગ્યધારણ કરવો અત્યંત કઠણ સમજવો. ત્હારી કાયા અમર થઈ છે, તેથી વિરક્ત થઈ યોગી બનીને શું કરવા દુઃખી થાય છે ? રાજાએ કહ્યું, રાજ્ય-ભોગમાં આનંદ હત, તો વિશ્વામિત્ર વિરક્ત થઈને તપાદિ કરીને બ્રહ્મર્ષિ શું કરવા બનત ? તાવવાળા માણસને એકચી, કેશર, શર્કરા યુક્ત દૂધની જે પ્રમાણે રૂચિ થતી નથી, તે પ્રમાણે ત્રિવિધ તાપોથી સંતપ્ત થએલા મ્હને વિષયરસની મીઠાશ જણાતી નથી. એટલા માટે બ્રહ્માનંદરસનું પાન કરાવીને મ્હને શાન્ત કરો. આપ સાક્ષી હોવાથી, આ શરીરાદિ વિષયો ઉપર મ્હને મનમાં કેમ વૈરાગ્ય ઉપજ્યો છે, તે આપ જાણી શકો છો. પ્રસૂતિવૈરાગ્ય, અગર સ્મશાનવૈરાગ્ય કિંવા પુરાણકથા શ્રવણ સમયના વૈરાગ્યના જેવો મ્હારામાં ક્ષણિક વૈરાગ્ય સ્થિત થયો નથી. રાજાનું બાપણ સાંભળીને, મૈનાવતીએ (જે પાસે બેઠી હતી) પણ જાત્રધરનાથની પ્રાર્થના કીધી કે, મહારાજ ! પુત્રની જે યોગદીક્ષા ગ્રહણ કરવાની વૃત્તિ થઈ છે, તેમાં આપ એને નિરાશ કરશો નહિ મ્હારી પણ એવી ઇચ્છા હતી, કે આપની પાસે એને યોગદીક્ષા અપાવવી. અને જન્મમરણરૂપી સંસારચક્રમાં ધાંચીના

બળહની પેઠે જે ફરી રહ્યા છે, તેમાંથી એને ઊડવૈ. આ પ્રમાણે
મૈનાવતીની પ્રાર્થના અને રાગનો પણ તીવ્ર વૈરાગ્ય દીઠો, ભારે જલધર-
નાથે એને જોગી બનાવી દીધો.

॥ સાખી ॥ અંગમો ડારી કંથા સાધને હાતમોં દંડા દિયા ।
ખાંદેદિધ મૃગછાલા ઉસકો ઉપદેશ તખ્તિ કીયા ॥
કાન ફાડકર ગોપીચંદકે તખ્તિ મુદ્રા ડારી ।
સૈલી સિંગી ભસ્મ લગાયકે રાજ હુવા ભિખારી ॥

રાગના સુંદર વસ્ત્રાલંકારને ઉતારીને ત્હેના ગળામાં કફની, સૈલી,
સિંગી, કમલાક્ષાદિમાળાધારણ કરાવીને શરીરે ત્રિભૂતિ ચર્ચિત કાધી.
ખાંધપર મૃગચર્મ તથા જોળી, હાંથમાં દંડ પાવડી અને કાનોમાં કુંકલ
ધાલીને ત્હેને ઉપદેશ દીધો અને નાથ બનાવ્યો. તથા ત્હેના મસ્તક
ઉપર કૃપાહસ્ત મૂકીને, તત્ક્ષણમાં બ્રહ્માનુભવ કરાવી દીધો; કે જે
યોગમાર્ગાવલંબીને ધણે લાંબે સમયે ધણા કષ્ટથી પ્રાપ્ત થાય છે.
એટલા માટેજ, ‘ગુરુદૈવતમક્તાનાં સર્વેષાં સુલભો જવાત’ ગુરના
નિસ્સીમ ઉપાસક તથા દેવોપાસક જેઓ હોય છે, તેઓને બ્રહ્મસુખનો
લાભ શીઘ્ર અને સુલભતાથી થાય છે, એમ શ્રી શંકરાચાર્યજીએ પણ
વર્ણન કરેલું છે. રાજ ગોપીચંદ પણ તેજ અને જલધરનાથ પણ
તેજ, (જેણે દ્વેષથી એમને ખાડામાં દાટી દીધા હતા) પરંતુ જ્યાં
સુધી આવરણ નષ્ટ થયું ન હતું, ત્યાંસુધી ત્હેની એમનાપર સદૃષ્યબુદ્ધિ
થઈ ન હતી, અને આત્માનુભવનો લાભ પણ થયો ન હતો પરંતુ
ચિત્તમાલિન્ય નષ્ટતાંજ બન્નેનો લાભ થયો. એને માટે બાગવતના
રાસપંચાધ્યાયીમાંહેનું થોડુંક દષ્ટાન્ત જુઓ:—

અશ્રુમુક્તં વિયોગિન્યા રાધયા મેલનાશયા ।

તત્રૈવ માયયા ગુપ્તઃ પ્રાપ્તઃ પ્રકટતાં હરિઃ ॥

અખિલ ગોપીઓને છોડીને જ્યારે રાધાને લઈને પરમાત્મા
રાસમંડળમાં ગુપ્ત થયા, ત્યારે ત્હેને પણ અભિમાન થયું કે, પરમાત્મા

મ્હારે વંશ થયા છે; જેમ હું કહીશ તેમ વર્તશે. એ હેતુથી તહેણે કૃષ્ણને કહ્યું કે, મ્હારાથી ચાલી ચકાતું નથી માટે ત્હમે મ્હને ઉચકીને ખાંધપર લો. પરમાત્માએ એને તો 'હીક છે', એમ કહ્યું, પરંતુ એની ગયા કે ગર્વાભિમાનાદિ દુષ્ટ વિકારોએ એને ઘેરી લીધી છે. નિર્વિકાર પરમાત્માથી વિકાર કેમ સહન થઇ શકે? નહિજ. પરમાત્મા ત્યાં નીચે બેઠા અને રાધા ખાંધપર ચઢવા લાગી, એટલામાં તે એકાએક અંતર્ધ્યાન થઇ ગયા. ત્યારબાદ રાધા બહુ કદવાન્ત કરવા લાગી, અને તહેણે એમની પ્રાપ્તિને માટે અશ્રુપાત પણ કર્યો; ત્યારે ત્યાંજ ગુપ્ત થઇ રહેલા પરમાત્મા પ્રકટ થયા અને એને તહેમનાં દર્શન અને પ્રાપ્તિથી આનંદ આનંદ થઇ ગયો. આ ચરિત્રમાં જે રહસ્ય છે, તે હવે દર્શાવવામાં આવે છે.

રાગદ્વેષ અભિમાનાદિ જે રજેગુણની વૃત્તિઓ છે, તે વૃત્તિઓ-વડે રાધાનાં કૃષ્ણનું અવસોકન કરવાનાં નેત્ર આચ્છાદિત થયાં, એજ તહેમના અન્તર્ધ્યાનનું નિમિત્ત થયું જણવું. બીજું કારણ માનો, તો સ્વયંપ્રકાશ અને સર્વચાપી પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણનું અંતર્ધ્યાન થવું સંભવતું નથી. તેજપ્રકારે, મોક્ષેચ્છુનાં ગુરુદર્શન કરવાનાં ચક્ષુને માનાદિ રજે-ગુણ વૃત્તિ આચ્છાદિત કરી દે છે, તેથી તહેણે દર્શન કરવા છતાં, આ સામાન્ય મનુષ્યજ છે એમ જાગે છે, પરંતુ તહેમનામાંહેતું ગુરુત્વ જણાતું નથી. તેજપ્રમાણે બ્રહ્મસાક્ષાત્કાર થવાને માટે, કારણીભૂત એવી જે અન્તઃકરણ વૃત્તિરૂપ ચક્ષુ, તેને પણ રાગાદિ રજેવૃત્તિ આવૃત્ત કરે છે, તેથી બ્રહ્મસાક્ષાત્કાર થતો નથી. માટે, રાધાએ જેમ શ્રીકૃષ્ણ દર્શનની આશાથી, અશ્રુ ત્યાગના નિમિત્તદ્વારા રજેગુણનું કાર્ય ને માનાદિ તેનો ત્યાગ કીધો, તેજ પ્રમાણે મુમુક્ષુએ પ્રથમ માના રજેવૃત્તિનો ત્યાગ કર્યો હોય, તોજ તહેને પૂર્વે જોએલા પુરૂષને ગુરુત્વદર્શન થાય છે; અને ત્યારબાદ તહેમના ઉપદેશથી અન્તઃકરણ વૃત્તિરૂપી નેત્રને આત્મદર્શન થકી આનંદ સાધે છે, એ બાવ સમજ

લેવો અને એનું પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણ ગોપીચંદન છે. રાગને શું પહેલાં જાણવું જોઈએ ? પણ હેમનું ગુરુત્વ નજરે પડ્યું નહતું. પરંતુ રાગાદિ માલિન્ય દૂર થતાં વારને એને જ હેમની સદ્ગુણ દૃષ્ટિગોચર થઈ. અસ્તુ !

ત્યારબાદ, થોડા વખતમાં સાવધ થઈને રાગ જોવા લાગ્યો તો, જ્યાં ત્યાં આત્મા વિના (પોતાની જાત વિના) બીજી કોઈ વસ્તુ છે નહિ એ પ્રમાણે એને જાણવા લાગ્યું. ત્યારે ઉઠીને હેણે ગુરુને હાથ જોડીને કહ્યું, હે સદ્ગુરો !

અન્નાનતિમિરાન્ધસ્ય જ્ઞાનાંજનચલાકયા ।

ચક્ષુર્નમીલિતં યેન તસ્મૈ શ્રીગુરવે નમઃ ॥

અન્નંદં મંડલાકારં વ્યાપ્તં યેન ચરાચરમ

તત્પદં દર્શિતં યેન તસ્મૈ શ્રીગુરવે નમઃ ॥

અત્ર નરૂપી તિમિર (અંધકાર, નેત્રરોગ) વડે મહારાં ચક્ષુઓમાં જે અંધત્વ આવ્યું હતું, તેને આપે જ્ઞાનરૂપી અંજનશલાકાથી દૂર કરી દીધું, અને વસ્તુનું યથાર્થરૂપ જોવામાં મળે સમર્થ કીધો; એવા આપ સદ્ગુરુને મહારા પ્રણામ છે. ગુરુ એ શબ્દ આપના સ્વરૂપમાં સાર્થ થયો, એમ હું સમજું છું. ગુરુ યાને અંધકાર અને રૂ એટલે નિરોધ કરનાર. અવિદ્યારૂપી અંધકારનો જે નિરોધ કરી દે છે, તેને જ ગુરુ કહે છે. જગતમાં ગુરુઓ શું થોડા જોવામાં આવે છે ? પરંતુ કેવળ વિતાપહારક (વિતનું અપહરણ કરનારા) ! હતાપહારક તો લક્ષ્યાવધિમાં એકાદ જ હોય છે. એથી કરીને વિતાપહારક 'ગુરુ'માં 'ગુ-રૂ' એ શબ્દ શી રીતે યથાર્થ અર્થનોદ્ધારક થઈ શકે ? અંધકારનો નિરોધ કરવાને બદલે, અંધકાર જ જમનો નિરોધ કરે છે, તે નામધારી ગુરુ. ઠીક ! રાગ મહે છે કે, જેણે આ ચરાચરને બ્યાસ કરી દીધું છે, અને જે અંધકારને સર્વમંડસવત્ તેજસ્વી છે, તે તદ્વદના શ્રદ્ધાર્થ

(બ્રહ્મ)નો જેણે સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો છે, એવા આપ જે મોક્ષ લક્ષ્મી-સંપન્ન ગુરુ છો, હેમને મહારા સાષ્ટાંગ નમસ્કાર છે. આ પ્રકારના ગુરુ અત્યંત દુર્ભિળ સમજવા, અને જો કદાચિત્ દૈવસંયોગવશથી મળે, તોપણ શોભની જન્મભૂમિ એવા કલિકાળમાં કોને પ્રિય થઈ પડે તેમ છે ? કેમકે, આજકાલ તો એવુંજ કહેનારા ધણુ મળે છે કે “મોક્ષે તુ વિષયો નાસ્તિ સુખં ન વિષયૈર્વિના ।” વેદાન્ત પ્રતિ-પાદ્ય બ્રહ્માવસ્થાનરૂપ મોક્ષમાં સુખના સાધનભૂત વિષયો ક્યાં છે ? નથીજ; અને વિષય વિના સુખ શી રીતે થઈ શકે ? નહિજ. તેથી એમને તો આજકાલ એવાજ ગુરુની વિશેષ આવશ્યકતા ભાસે છે કે, ‘જે અખંડ (ભાંગ્યો તૂટ્યો નહિ એવો) અને મંડલ (વર્તુલ) રૂપ તથા જેની વ્યાપ્તિ અખિલ ચરાચરમાં છે, યાને જેના વગર વ્યવહાર ચાલતો નથી એવા તેજસ્વી (ચક્રચક્રિત) તત્ત્વનું પદ (રૂપીયા મળવાનું સ્થાન યા માર્ગ) દેખાડી દે.’ પરંતુ એવું પદ દેખાડી આપનારા યાને માર્ગોપદેશક અગર દર્શક દુર્ભિળ નથી; જ્યાં ત્યાં જોવામાં આવે છે. માત્ર ઉપરોક્ત સદ્ગુરુની જેટલી આવશ્યકતા છે, તેટલીજ દુર્ભિલતા પણ તેની દૃષ્ટિગોચર થાય છે. અસ્તુ ! ગોપીચંદ કહે છે, હે ગુરો ! :—

बहिरंतर्हरिं पश्यन्मायां पश्यन्जगन्मयीम् ।

विस्मयं परमं यामि मार्कण्डेय इवात्मनि ॥

માર્કણ્ડેયની માફક, હું જગત્પ્રતા બાહ્યદેશમાં (સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિત) તથા દેહાદિ જગત્માં સંવિચ્છાનંદ રૂપથી વર્તમાન હરિ (સર્વ દ્વૈતહર-લક્ષીલ અન્તરાત્માથી અભિન્ન એવા બ્રહ્મ) તું અવલોકન કરીને તથા સત્ અસત્ ઇત્યાદિ રૂપથી જેતું નિરૂપણ કરવું અશક્ય છે, એની જગત્રૂપી માયાને જોધને, અન્તઃકરણમાં આત્મન્ત આશ્ચર્યને પ્રાપ્ત થાઉં છું. એ સર્વ ઉપકાર આપનાજ છે. હવે પ્રસંગોપાત્ત માર્કણ્ડેય-જ્ઞતાન્ત નિરૂપણ કરવામાં આવે છે; કેમકે રાગએ એના સમાન મોત્તાની સ્થિતિ વર્ણવી છે.

મુકુંડ મહર્ષિના પુત્ર માર્કણ્ડેયે નૈઋતિ બ્રહ્મચર્ય વ્રતનું પાલન કરીને અને રામદ્વેષાદિ વિકારોના ત્યાગ કરીને તપ, સ્વાધ્યાય અને ધનિય-દમન કરીને અધોક્ષજ પરમાત્માની આરાધના છ મન્વન્તરના કાલ સુધી કીધી એના તપથી ઈન્દ્રને પણ ભય ઉપજ્યો કે, એ શું મહારં પદ મહાશ્વ કરવા માંગે છે કે કેમ ? એથી હેશ્વે મદન, વસન્ત, વાયુ, અપ્સરા ઇત્યાદિ પોતાની સેનાને તેના તપનો ભંગ કરવાને માટે મોકલી, પરંતુ કોઈથી પણ એનો પરાભવ થઈ શક્યો નહિ. સારનાદ એના ઉપર અનુમૂઢ કરવાને માટે નરનારાયણુરપથી હરિ પ્રકટ થયા. હેમને જ્ઞેતાંવારને માર્કણ્ડેયે ઉડીને પ્રણામ કીધા અને આસનપર બેસાડીને હેમની પૂજા અને સ્તુતિ કીધી. સારે પરમાત્માએ ‘વરં પ્રતીચ્છ મમ્મંતે’ ત્હારં કલ્યાણ થાઓ; જે કાંઈ ઇચ્છા હોય તે વર માંગી લે એમ કહ્યું. તે સાંભળીને માર્કણ્ડેયે કહ્યું:—

દ્રુણે માયાં જયા છોકઃ સપાલો વેદ સન્નિવામ ।

હે દેવ ! બ્રહ્માદિત્રેકપાદો સમેત અખિલ જનેને સદ્વસ્તુમાં જોનાથી બેઠ બાસે છે, તે હમારી માયા જોવાની મ્હારી ઇચ્છા થઈ છે. હસના હસના બગવાન બોલ્યા, “તથાસ્તુ !” મ્હારી માયા ત્હારા જોવામાં આવશે. પરંતુ આશ્ચર્ય એ છે કે, ખીજા કેટલાક પુરૂષો ‘માયાથી છોકાવો, તેનું દર્શન કદી ના થાઓ’, એવી પ્રાર્થના કરે છે, અને તું તો તે જોવાને ઇચ્છા કરે છે. અસ્તુ ! “હવે હું જાઉં છું.” આ પ્રમાણે કહીને પરમાત્મા સાંથી બહરિકાશ્વમને વિષે ચાલ્યા ગયા.

માર્કણ્ડેયના મનમાં માયા જોવાની ઇચ્છાથી હતકા લાગી રહી હતી. એક દિવસ તે નદીના કિનારા ઉપર સંધ્યા કરતા બેઠા હતાં, એટલામાં ઝંઝાવાત છૂટ્યો, આકાશમાં મેઘ તથા વીજળીનો મહગડાટ અને ચમકાટ શરૂ થયો અને મૂશળધાર વૃષ્ટિ થવા લાગી. અલ્પાવ-કાશમાં ચારે સમુદોએ ભૂખીનો ગ્રાસ કરી દીધેલો જોઈને માર્કણ્ડેય ખિન્ન તેમજ ભયભીત થયા. ભૂમી, આકાશ, નક્ષત્ર, સર્વભૌતિક, દિશા

વગેરે સહિત ત્રૈલોક્ય ડૂબી ગયાબાદ, એકલા માર્કણ્ડેય તે જળમાં કુધા, તૃષા, તરંગ મગરમચ્છાદિ જલજંતુઓનો ત્રાસ સહન કરતાં કરતાં લાંબા સમય સુધી ભમણુ કર્યાં કરતા હતા. એક વખત ફરતાં ફરતાં પૃથ્વીનાં ઉચ્ચ પ્રદેશમાં ફક્ત પલ્લવાદિથી વિરાજીત એવું એક વટવૃક્ષ ત્હેમનાં જોવામાં આવ્યું; જેની એક શાખા ઉપર પાંદડાની મધ્યમાં શ્યામ વર્ણનું એક આગક સપ્ત રહ્યું હતું. જેણે પોતાના હાથવડે ચરણને ઝાકીને, અંગુઠા મ્હોંડામાં ઢાલ્યો છે અને તેનું પાન કરી રહ્યું છે. ત્હેને જોઈને એ વિસ્મિત થયા, અને શ્રમ પથુ દૂર થયો. ત્હેને કાંઈક પૂછવા સાર તે આગળ ગયા, તો તેવામાં એકાએક બાળકના શ્વાસથી માખીની માફક, તે પેટમાં ચાલ્યા ગયા ત્યાં જોવા લાગ્યા તો પ્રલયની પૂર્વે જેવું બાલ જગત્ હતું, તેવુંજ ત્હેમની નજરે પડ્યું; ત્યારે તો એમને પરમાવધિ આશ્ચર્ય લાગ્યું. તે હિમાલય પર્વત, ત્યાં નદીનાં કીનારાપરનો પોતાનો આશ્રમ, અને તેમાં નારાયણ સમેત મહાપિઓને જોઈને માર્કણ્ડેય વિસ્મય પામી રહ્યા છે, તેટલામાં તે બાળકના ઉચ્છ્વસની સાથેજ બહાર સમુદ્રોદકને વિષે આવીને પડ્યા. ત્યાં તે વટવૃક્ષ અને બાળક ત્હેમણે દીઠું; તે બાળકે પણ એમને પ્રેમપૂર્વક જોયા, ત્યારે તો આનંદથી ત્હેને આલિંગન દેવાને જોવા તેઓ દોડ્યા, તેવુંજ તે બાળક અદ્વૈત થઇ ગયું. ત્યારબાદ તે વટવૃક્ષ, ઉદક, જગત્નો પ્રલય નષ્ટ થયો અને માર્કણ્ડેય પોતાના આશ્રમમાં પૂર્વવત્ સ્વસ્થ થઈને બેઠા. આ પ્રમાણે ઇશ્વરનિર્મિત યોગમાયાનો વૈભવ દીઠાબાદ, તે પ્રભુને ચરણે ગયા, અને કહેવા લાગ્યા, 'હે અભયપ્રદ હરે ! હું ત્હમારા ચરણને ચરણે છું. 'ત્હમારે' ભજન નહિ કરવાથી, વિદ્વાન લોકો પણ જ્ઞાનવત્ પ્રકાશમાન ત્હમારી માયાથી મોહ પામી જાય છે.' ત્યારબાદ ત્હેમનું મન ઇશ્વરકૃપાથી નિશ્ચલ થયું. સારાંશ, જે પ્રમાણે માર્કણ્ડેયે વટપત્તિસ્થિત બાલ મુકુન્દરૂપ હરિને દીઠા, તેમજ ત્હેમના ઉદરમાં ગયાબાદ, પોતાના આશ્રમમાં નારાયણરૂપ હરિને દીઠા

તથા બાલમુકુન્દની બાલ તેમજ અન્તરમાં જગદ્ગુપ્તી માયાનું અવલોકન કર્યું; તેજ પ્રમાણે સદ્ગુરુની કૃપાથી રાજ ગોપીચંદ્રે જગદ્બાલ અને જગદન્તર હરિ (બ્રહ્મ) ને જોયા તથા તેની જગદ્ગુપ્તી માયાને પણ અવલોકી અને ‘આશ્ચર્યવત્પદ્યતિ’ એ ગીતોક્તિ પ્રમાણે તેની સ્થિતિ યદ્દ. ગોપીચંદ્ર કહે છે, હે ગુરો ! આપની કૃપાથી હવે હું મૃત્યુંજય થયો છું:—

દૃશ્યં નિપીય ગરલં^૧ પાચયિત્વા તદાત્મનિ ।

મૃત્યુંજયપદં પ્રાપ્તો દૃષ્ટ્વામિ ચ હરો યથા ॥

જેમ સમુદ્રમથનમાંથી ઉત્પન્ન થએલું હાલાહલ નામના વિષનું જગદ્ગુરુદ્ધાર્ય શંકરજીએ પાન કર્યું, અને તેને ઉદરમાં પચાવીને મૃત્યુંજય નામ ધારણ કરીને તેઓ આનંદિત થયા, તેજ પ્રમાણે આ દૃશ્યમાન જગદ્ગુપ્તી વિષનું પાન કરીને (આત્માથી તેની સત્તા ભિન્ન નથી એવું જાણીને) તથા તે જગત્ને અન્તરાત્માથી અભિન્ન બ્રહ્મસ્વરૂપમાં પરિપક્વ કરીને (ફરી ઉદિત થવાને અસમર્થ કરીને) મૃત્યુંજયપદ (જન્મમરણાત્મક સંસારને જીતનારા બ્રહ્મસ્વરૂપ) ને પ્રાપ્ત થઇને હું નિત્ય તૃપ્ત થયો છું. એથી મહારા આનંદને શો પારાવાર ? એ સર્વ આપના કૃપાહરતનો પ્રભાવ છે કે ક્ષણભરમાં મહને આપે એ અનુભવ કગવી દીધો. રાગનું વચન સાંભળીને જલધરનાથ બોલ્યા, એ તો ઠીક થયું, પરંતુ હવે તારે જોગીના નિયમાનુસાર ચાલવું જોઇએ. ભિક્ષાન્ન સેવન કરીને શરીર રક્ષા કરવી ઉચિત છે. કોઇપણ વસ્તુનો સંગ્રહ તથા એકજ સ્થાનમાં વિશેષ રહેવાનું અગર ભિક્ષા કરવાનું યુક્ત નથી. પ્રથમ, તું નગરીમાં ઘેરઘેર ભીખ માંગવા જા, ત્યારબાદ

૧ ‘ગરલં વિષં છાતિ અંગિકરોતીતિ ગરલં’ જગત વિષધર્મયુક્ત છે, અને વિષસેવી જેમ મરે છે, તેજ પ્રમાણે જગતનો સત્યતત્ત્વજ્ઞિથી અંગિકાર કરનારો વારંવાર મરેલો જ રહે છે એ બાબ.

જે કહેવાનું હશે, તે કહીશ. ગુરૂના વચનાનુસાર રાજા ગોપીચંદ નગરીમાં બિલા માંગવાને સાર નીકળ્યો અને મુખથી ‘અલખ નિરં-
જન’ વગેરે પોકારવા લાગ્યો.

॥સાખી॥ છાંડદિયો નૃપ રાજસાજ તબ નિજતન ખાક લગાવે ।

હાર ગલે કફની લે ઝોલી ધરિધરિ અલખ જગાવે ॥

કેટલું આશ્ચર્ય ? દેવતુલ્ય જેની સંપત્તિ, જેના પ્રતાપના અવલુભાતથી શત્રુઓના હાથના શસ્ત્ર સ્પર્શ છુટી જતાં હતાં, અને શત્રુમંડળમાં જેની કીલા ગજસમૂહમાં સિંહના જેવી હતી, તે રાજા ગોપીચંદ હાથમાં બિલાપાત્ર, ગળામાં ઝાળી કફની, સૈલી, સિંગી, માળા ધારણ કરીને બગલમાં તુંબડી કમંડળ વગેરે લટકાવીને બીખ માંગવાને માટે અલખ પોકારતો ચાલ્યો જાય છે, અને નગરના લોકો તે જોઈ રહ્યા છે.

શરીર ઉપર કેશર કરતૂરી ચન્દનાદિના લેપને સ્થાને જેણે વિભૂતિ ચર્ચિત કીધી છે, એવાં રૂપ જોઈને કેટલાક ભાવિક લોકો રાજાનાં દર્શન કરવાને દોડે છે, અને નમન પણ કરે છે. બીજા કેટલાક રાજા વેભવ છોડી દેવા માટે નિન્દા પણ કરે છે. પરંતુ જાતસાક્ષાત્કાર યોગીની પાસે ‘તુલ્યનિન્દાસ્તુતિઃ’ એ ગીતાવચનાનુસાર બન્ને સમા-
નજ હોય છે. નગરલોક રાજાને બિલા આપે છે તેનો સ્વીકાર કરીને, આનંદથી રાજા ગુરૂના ચરણ પાસે ફરી હાજર થયો. ત્યારબાદ ગુરૂ બોલ્યા, ‘હે રાજા ! હવે યોગપદવી જગૃત રાખવા સાર ત્યારે બાર વરસ સુધી પૈદલ તીર્થયાત્રા કરવી જરૂરની છે. પરંતુ જે પ્રમાણે તમે નગરીમાં બિલા માંગી તે પ્રમાણે ત્યારી માતા મૈનાવતીના મંદિરમાં જ અને અલખ પોકારીને બિલા માંગ. તીર્થયાત્રા માટે મને તમે આજ્ઞા કરી છે એમ કહી દેજે, અને તમે આખીવાંદ મહણ કરજે. ત્યારબાદ તું ત્યારી બારસોં રાણીઓના મંદિરમાં જઈને બિલા માંગજે, અને પૂજી તીર્થયાત્રાને માટે નગરીમાંથી ચાલ્યો જજે. રાજાએ ગુરૂને

આજા શિરસાવન્ધ કીધી અને ‘અલખ અલખ’ પોકારતો માતાના મંદિરમાં ગયો. દાસીઓ મારફત મૈનાવતીને ખબર મળી કે રાજજી જોગી બનીને બિક્ષા માંગવા આપણે મહેલ આવ્યા છે. તે સાંભળીને મૈનાવતી દોડી, અને તેણે પુત્રને યોગીના રૂપમાં જોયો અને હર્ષિત થઈ. તેણે તેની પાસે જઈને તેનાં ઓવારણાં લીધાં અને તેને કહ્યું કે, ‘હવે તું સત્ય મ્હારો પુત્ર છે, એમ હું માનું છું. ॥સાખી॥ તુયહી લેખસે અચલ બચેગા રાજ કાલકી ચોટ ન આવેનૂં । કાલ હમારા અખ કયા કરેગા માઇ વો તો હુવા મેરા ચેલાનૂં ॥

રાજ ! આજ યોગીના સ્વરૂપડે ત્હારી અચલસ્થિતિ બની રહેશે; ત્હારી પાસે હવે કાળ બીલકુલ આવી શકશે નહિ. રાજએ કહ્યું માછી હવે કાળ શું કરવાનો હતો ? એ તો મ્હારો ચેત્તો બની ગયો છે. અર્થાત્ જન્મ શિષ્ય ગુરૂની આજ્ઞામાં, તેજ પ્રમાણે કાલની સત્તા બ્રહ્મસ્વરૂપ થએલા રાજથી ભિન્ન નહિ હોવાથી તેની આજ્ઞામાં શિષ્યવત્ રહે એમાં શું આશ્ચર્ય ? એજ રાજનો બાવ સમજવો. ત્યારબાદ મૈનાવતીએ પુત્રને બિક્ષા આપી અને ગુરૂની શિક્ષાનુસાર વર્તવા કહ્યું. રાજએ કહ્યું કે, મ્હને બાર વરસ સુધી તીર્થયાત્રા કરવાની આજ્ઞા થઈ છે, તે પ્રમાણે હું જવાનો છું, માટે આપનો પણ આશીર્વાદ હોવો જોઈએ. તથા રાણીઓને મંદિર પણ બિક્ષા માંગવા માટે જવાનું કહ્યું છે. તે સાંભળીને મૈનાવતીએ કહ્યું:—

सर्वाणि कल्मषहराणि च तीर्थवृन्दा-।

न्याशास्तु गच्छ न पुनर्मगिनीगृहे तु ॥

હે પુત્ર ! સકલ પાપનાશક તીર્થોને સાર ભક્તે દશે દિશામાં જજે, પરંતુ ત્હારી બહેન ચંપાવતીને ઘેર તું જઈશ નહિ; એ ધણી ચતુર છે, ત્હારાપર એનો ધણો પ્રેમ છે, માટે ત્યાં જવાથી એ કઠાય માયા-બળમાં ત્હને ફસાવી દે અથવા ત્હારૂં આ સ્વરૂપ જોઈને એને બહુ દુઃખ થતાં એ કાંઈક અનર્થ પણ કરે. આટલું સાંભળીને માતાને એણે

નમન કીધું અને મૈનાવતીએ આશીર્વાદ પણ આપ્યો. ત્યારબાદ રાજા અલખ જગાવતો રાણીઓના મંદિર પાસે જઇને થોભ્યો અને 'માઇ બિક્ષા લાવો' એમ જોરથી પોકારવા લાગ્યો. રાજાએ જોગ લીધો અને રાજવેશવ છોડી હથ નગરીમાં બીખ માંગવા લાગ્યો એ વાત શું રાણીઓથી અમલગી રહી હતી ? કર્ણોપકર્ણ રાણીઓએ એ વાત સાંભળ્યા બાદ, તેઓ સમગ્રી એકઠી થઇને શોક કરતી કરતી કહેવા લાગી:-

પદ-રાગ પિલુ, તાલ દીપચંદી.

કિન જૈરીને જૈર દિયોરે । રાજનકો જૈરાગ દિયોરે ॥૮૬॥
પંચતત્ત્વકી બહુત લગાવે । કાનોમેં કુંડલ અલખ જગાવે ॥૯૧॥
ખાંદે કાવરિયા હાથમાં ઝોલી । નિર્ગુણ ગલેખીચ માલા સૈલી ॥૯૨॥
કહુત કખીરા સુનો મેરે ગુનિયા । ગોપીચંદ રાજા જોગ કમાયા ॥૯૩॥

જન્મજન્માન્તરનું વૈર સાધવાને માટે કોણ દુષ્ટે હમારા પતિને જોગ આપી દીધો ? સુંદર વસ્ત્રાલંકારનો ત્યાગ કરીને એણે શરીરે ભસ્મ લગાડી છે, ગળામાં કદની તથા સીંઘી સીંગી માળાને ધારણ કરીને હાથમાં બિક્ષાપાત્ર લઇને એ ઘેર ઘેર અલખ જગાવતા બિક્ષા માંગી રહ્યા છે. હે સખી ! જન્માન્તરમાં હમે કોઇ સ્ત્રી પુરુષનો વિયોગ કરાવ્યો હશે, માટે પરમાત્માએ આ દુઃખ આપ્યું હોય એમ લાગે છે. કિંવા હમે સાધુઓનું અપમાન, બ્રાહ્મણના દ્રવ્યનું અપહરણ, પરમેશ્વરની પૂજા તથા વ્રતાદિકોનો ભંગ એવાં અનન્ત પાપ કર્મ કર્યાં હશે, તેનું ફળજ આ મળ્યું હોય તો કોને ખબર ? આ પ્રમાણે માંહોમાંહ વાત કરી રહી છે, એટલામાં ગોપીચંદ જે બહાર ઉભો હતો, તહેણે દાસીને કહ્યું કે, અંદર જઇને ખબર કરો કે જલદી બિક્ષા લાવો. દાસીએ કહ્યું, હે પ્રભો !:-

॥ દોહા ॥ કરજોરે અરણ કરે ઠાડી એકહિ પાય ।

આપ ચલો રનિવાસમેં તો મોપેં કહી ન જાય ॥

તું ખાંદી રનિવાસકી મત કર શોથ બિચાર !
કહો મહેલમેં જાય કે તો યોગી ઠાકે દ્વાર ॥

હારી આપને હાથ જોડીને એક ચરણ છે, કે આ વાત રાણીએને મહારાથી જાતે નહિ કહી શકાય, માટે આપ રાણીવાસમાં ચાલો, અને જે કાંઈ કહેવાનું હોય, તે કહો. આવવામાં શી હરકત છે ? તે સાંભળીને રાજા બોલ્યો, હે દાસી ! આ રાણીવાસમાં પહેરેા ભરવાની ત્હારી નોકરી છે, તેથી જે કાંઈ આવે તેની રાણીએને ખબર કરવી એ ત્હારી ફરજ છે એથી કરીને કાંઈ વિચાર અદેશો લાવ્યા વગર, મહેલમાં જઇને ખબર આપ કે દ્વારપર યોગી ઉભા છે, માટે બિક્ષા લઇને ચાલો. ત્યારબાદ દાસી અંદર ગઇ અને ત્હેણે રાણીએને કહ્યું કે, રાજા ગોપીચંદ જોગી બનીને આવ્યા છે અને બીખ માંગે છે. જે આપને એમનાં દર્શન કરવાં હોય અને વાતચીત કરવી હોય તો જલદી ચાલો, પછી એવી તક મળવાની નથી, એએાપ્રી કહીં ચાલ્યા જશે. સાંભળતાવારને સઘળી રાણીએા નીકળી અને જ્યાં મન્દિરની સન્મુખ, નીચે રસ્તાપર ગોપીચંદની સ્વારી ખડી હતી, ત્યાં આવી પહોંચી. સઘળીએજ રાજાને ઘેરી લીધો અને કહેવા લાગી કે, હે રાજા ! હમારે હાથે શું અપરાધ થયો કે, એકાએક સર્વનો પ્રેમ છોડીને આપે જોગ લીધો ? સેવામાં કાંઈ બૂલચૂક થઇ હોય, અથવા હમારી જીભ કાંઈક સખણી ન રહી હોય, કિંવા આપની આરા માની ના હોય, તો તેટલા ખાતર ગુસ્સે થઇ પ્રપંચનો ત્યાગ કરીને જતા રહેવું આપને લાજમ નથી; અને જે હમને દંડ કર્યો હત, તો હમે તે ખુશીથી સહન કરત. નખથી થનારા કાર્યને માટે કુઠારની શી જરૂરીઆત ? કાડી જે થોડાજ પાણીમાં મરે છે, તેને માટે સમુદ્રની યોજના કરવાનું શું પ્રયોજન ? એકે કહ્યું, જે ત્હમારે જોમજ લેવો હતો. તો પછી હમારી સ.થે આપે લગન કર્યું શું કરવા ? અને કર્યું તો હવે છોડીને હેમ આત્મા જાઓ છો ? દેવ, બ્રાહ્મણ, અગ્નિની

સાક્ષીથી હમારું પાણિમહણ કરીને હમને દુઃખાગ્નિમાં ફૂંચાડે છે, પરંતુ તેથી આપને પાપ બણ્જ લાગશે.

પદ-રાગ ભૂપ, તાલ ત્રિતાલા.

તુમ કયૈંજી ઐસો કયો સખ ભૂપભૂપાલા ॥૮૬॥
ત્યજ મન ભુવન ડારો સિંધાસન કયૈં તુમ જોગ લિયો ॥૧॥
કાલકે માનકે ભાન ભરે તુમ ઐસે કઠન ભયો ॥૨॥ કામિનિ-
સંગ સુરંગમ ત્યજે રંગ ખિરંગ કિયો ॥૩॥ સુખકર સુંદર-
નથ વિશ્વંભર ભવમય ભૂલિ ગયો ॥૪॥

રાજ્યવૈભવાદિકને તથા ઓપુત્રાદિ પરિવારને ત્યજીને આપે આ દુઃખદાયી જોગ શા માટે લીધો ? હમારા વગર આપને એક પળ પણ ચહેન પડતું ન હતું, તે આપ કાળના સમાન નિષ્કુર ચિત્ત થઇને, હમોને અત્યન્ત દુઃખ દેવા સાર તજીને ચાલ્યા જાઓ છો, એવું હમને આશ્ચર્ય લાગે છે. આપ હમારા બહિશ્વર પ્રાણ છો, તેથી જો ચાલ્યા જશો, તો હમારાં શરીર પડશે, અને આટલી સહિષ્ણુતા હમારે શિર ચોંટશે. એનો કાંઈક વિચાર કર્યો છે ? એવી પરિસ્થિતિમાં આપને જોગની સિદ્ધિ શી રીતે થઈ શકશે ? આપનું આ કુત્સિતરૂપ જોઈને હમને અસહ્ય વ્યથા થાય છે, તેથી આ ભેખ છોડીને પૂર્વવત્ સુંદર વસ્ત્રાદિ ધારણ કરો અને હમારી સાથે આપ રાજ્યભોગ કરો. તે સાંભળીને રાજા બોલ્યો:—

॥ દોહડા ॥ રાની નજર દેખકે કયૈં જી જીલાવે ખાત ।

રાજા થા તબ રાની હો અખ જોલુંગે ખાત ॥

જ્યારે હું રાજા હતો ત્યારે ત્હમે મ્હારી રાણીઓ હતી, પરંતુ હવે એ દૃષ્ટિ છોડી દો. કેમકે, હાલ હું જોગી થયો છું, જેથી ત્હમે સર્વ મ્હારી માતા થઈ ગઈ છે, માટે ત્હમારે રાજા નામથી મ્હને નહિ બોલાવવો અને હું પણ ત્હમને રાણી નહિ કહું, માત્ર ‘માધ’

એટલું જ કહીશ. કૃષ્ણ પક્ષની રાત્રિમાં જે પ્રમાણે અધકાર વિશેષ હોવાથી, વસ્તુનું યથાર્થ સ્વરૂપ જણાતું નથી અને વિપરીત ભાવન દેખાય છે, તે પ્રમાણે અજ્ઞાન રાત્રિને વિષે મહેને 'દેહ આ પુત્ર વૈમ-
લાદિ સત્ય છે,' એવી વિપરીત ભાવના ઉત્પન્ન થઈ હતી. અને તે વિષયો મહારામાં પ્રીતિ પણ ઉપજાવતા હતા. પરંતુ પૃથ્વીમાની રાત્રીમાં પૂર્ણ ચન્દ્રોદય થવાથી વસ્તુનું યથાર્થ સ્વરૂપ દેખાય છે, તેજ પ્રમાણે સદૃશ્યની કૃપાથી પૂર્ણ જ્ઞાનનો આવિર્ભાવ મહારામાં થઈ ગયો છે અને તેનાથી વિપરીતભાવના દૂર થઈ ગઈ; તેથી કરીને સ્ત્રીઆદિ વિષયો જે કે તેના તેજ છે, તોપણ મહેને હવે તેઓના પ્રત્યે વૈરાગ્યજ ઉપજે છે, અને મૃગજલવત્ તુચ્છજ જણાય છે. જે પ્રમાણે મહારામાં મોહ હોવાથી મને ત્હમારા શરીર વિષે સુંદરતા બુદ્ધિ થઈ હતી, તેજ પ્રમાણે ત્હમને પણ મારા આ શરીર પ્રત્યે રાજબુદ્ધિ તથા સુભગતા ઉપજી છે. વિચાર કરીને જ્ઞેશો, તો આ શરીરમાં મળમૂત્રપૂય રક્તાદિ દુર્ગન્ધિયુક્ત પદાર્થોજ બરેલા છે. લગ્ન સમયે શું લોકો ધરને રંગ. રોગાનથી સુશોભિત કરતા નથી ? પરંતુ તેની શોભા અલ્પકાળ પર્યન્તજ. થોડા દિવસ પછી તેનું સત્ય સ્વરૂપ દેખાવા માંડે છે. તેજ પ્રમાણે આ શરીર, બહારની કાળી ગોરી પીળી લાલ આમડીને લીધે સુંદર દેખાય છે, પરંતુ તે ક્યાં સુધી ? જ્યાં સુધી વ્યાધિ વગેરે પ્રાપ્ત થયાં નથી ત્યાં સુધી. વ્યાધિ વખતે તેનું યથાર્થ સ્વરૂપ દેખાઈ આવે છે, અને મનુષ્યને પોતાના શરીરની દુર્ગન્ધિ આવીને ત્રાસ ઉપજે છે. એટલા માટે, માઈ ! જ્ઞાતી તથા યોગીજન આ શરીરને અપવિત્ર સમજે છે અને તેનાપર પ્રેમ કરતા નથી. વિચારવડે ત્હમને પ્રતીત થશે કે, આ શરીરનું ઉત્પત્તિ સ્થાન મલમૂત્રાદિયુક્ત માતાનું ઉદર, માતાપિતાનું રજોવીર્ય તેનું બીજ અને ત્હમણે ખાધેલા પીધેલા અન્નજલાદિનું પરિણામ જે રૂઢિરાદિતે એ શરીરને ધારણ કરે છે. તથા મળમૂત્ર પરસેવાથી તે સ્નેહ છે, અને પ્રાણ ગયા બાદ જ્ઞાતી પંડિતનાં પણ શરીરનો

બેલી, આપણા સંસારના નાશનું મૂળ જુઓ તો એજ શંક ડાકેણી ! આપણી સાસુજ છે. સસરાજી મરી ગયા તે વખતે એ ક્યાં ના મરી ગય ? એના ઉપર ધૂળ કેમ પડતી નથી ? તે સાંભળીને રાજા બેઠ્યો, માતાને તથા ગુરૂને ગાળો દેશો નહિ. મહાન પુરૂષોનું અપમાન તથા અભદ્રભાષણ કરવાથી કોઈનું કલ્યાણ થતું નથી. રાણીઓ બેલી, હવે આનાથી બીજું શું વિશેષ અકલ્યાણ હમારું થવનું બાકી રહ્યું છે ? આપ વિના હમારા પ્રાણ કેમ બચશે ? દાવાગિમાં હરિણીના જેવી હમારી સ્થિતિ થઇ છે.

॥ દોહા ॥ રાની રોવત બચન કહે, સુનો રાજાકે રાજ ।

તુમકું કૌન રિઝાવે, પહેરત સબહી સાજ ॥

હે રાજધિરાજ ! જંગલમાં આપ જશો તો આપને મનને ત્યાં કોણ રીઝવશે ? આપને ત્યાં વસ્ત્રાદિક કોણ પહેરાવશે ? પુષ્પની થયા ઉપર સૂવા છતાં આપને નિદ્રા આવતી નથી, તો જંગલમાં ક્યાં આગળ અને શેના ઉપર સૂશો ? બૂખ લાગે કે તરસ લાગે તો હમે સર્વ આપની પાસે હાજર રહીને આપતી હતી, પરંતુ જંગલમાં આપને કોણ ખવડાવશે તથા પીવડાવશે ? શીતોષ્ણાદિ સહન કરવાં પણ બહુ દોહાવાં છે, તથા જ્યાં આગળ વાધ સિંહ વગેરે હિંસક પ્રાણીઓ નિવાસ કરે છે, તે બચંકર વનમાં રહીને આપ શી રીતે જોગ સાધવાના હતા ? એનો કાંઈ આપે વિચાર કર્યો નથી. રાજા બેઠ્યો, જોગીને બચ શેનું ? બચમાંથી નિર્મુક્ત થવા માટે તો આ જોગ લીધો છે. સંસારમાંજ અનેક પ્રકારનો બચ હોય છે, તેથી નિરંજન વનમાં જઈને યોગી પોતાનું આસન માંડે છે. માર્ગ :—

આશા નામ નદી મનોરથજલા તૃણાતરંગાકુલા ।

રાગપ્રાહવતી વિતર્કવિહગા ધૈર્યદ્રુમધ્વંસિની ।

મોહાવર્તસુદુસ્તરાતિગહના પ્રોત્તુંગચિન્તાતટી ।

તસ્યાઃ પારગતા વિશુદ્ધમનસો જન્દન્તિ યોગીશ્વરાઃ ॥

મનોરથરૂપી જળ છે જેમાં, અપ્રાપ્ય વિષયની અભિલાષા (તૃષ્ણા) રૂપી તરંગોથી જે વ્યાપ્ત છે, જેમાં રાગદ્વેષાદિક મગર છે, જેમાં વિવિધ વિપરીત તર્કરૂપી પક્ષીઓનો નિવાસ છે, અને જે ધૈર્ય (નિર્વિકારમન) રૂપી વૃક્ષને મૂળમાંથી ઉખેડી નાંખે છે, દંભદર્પાદિ અમાન વૃત્તિરૂપ આવર્ત (ભોળ) જેમાં હોવાથી તરવું પશુ અત્યંત કઠીણ થઇ પડે છે, તથા જે અત્યંત ગભીર છે, અને જેના ચિન્તા-રૂપી તટ ધણા ઉંચા છે, એવા લક્ષણયુક્ત જે પ્રસિદ્ધ આશારૂપી નદી છે, તેને પેલે કિનારે નિર્મલ અન્તઃકરણના મહાયોગીજ્ઞ જ્ઞાનનૈકાવડે ગમન કરીને જ્ઞાનદનો અનુભવ કરે છે. એજ સુખના યત્કિચિત્ અંશના ઉપરજ સકલપ્રાણી પોતાને સુખી તથા આનંદી સમજીને કૃતાર્થ માને છે. બીજું, એ પશુ સમજવું કે ત્હમારી દૃષ્ટિએ જે કે હું એકલોજ છું અને જંગલમાં રહેવાથી ભય ઉપજે એમ ત્હમને લાગે છે, તોપણ યોગી જ્યાં જાય છે, ત્યાં સહકુટુંબજ હોય છે. વિચાર કરો ! મનના નિર્વિકારપણારૂપી ધૈર્ય જેનો પિતા છે, ક્ષમા જનની છે, અને ચિરકાલિક શાન્તિ જેની સ્ત્રી છે, સત્યરૂપ પુત્ર અને દયા બહેન, તેમજ મનોનિગ્રહ જેનો બન્ધુ છે, પૃથ્વી જેના પર્યંક સ્થાનમાં છે તથા દિશારૂપી ઉત્કૃષ્ટ વસ્ત્રનું જે પરિધાન કરે છે તથા જ્ઞાનામૃતનું ભોજન કરે છે, તે યોગીને ક્યાં, શાથી અને શી રીતે ભય ઉપજી શકે તેમ છે ? નહિજ. યોગીનો પરિવાર, ત્હેના ગૃહમાંજ* હોય છે, પરન્તુ અવિવેકીને દેખાતો નથી. હમારા આનંદાન નિદ્રા વગેરેની કશી ચિન્તા કરવી નહિ હરકોઇ સ્થાનમાં અગર કર્મમાં હોઈ, તોપણ પ્રપંચવિસ્મૃતિરૂપી નિદ્રાનો અનુભવ થાય છે અને એ નિદ્રામાં મ્હને સ્વાભાવિક રૂચિ ઉત્પન્ન થઇ છે. નરમ નરમ ઝિછાના ઉપર જે પ્રમાણે નિદ્રા આવે છે, તે પ્રમાણે:—

---

* ગૃહ્યતે આત્મસ્રાંત્યા અંગીક્રિયતે इतिगृहम् આત્મભા-
નિથી જેનું અંગિકરણ કરવામાં આવે છે તે ગૃહ, શરીર,

વિસ્તીર્ણ શાયન પ્રાપ્ત કોમલં ભદ્ર નિર્મલમ્ ।

અપરિચિન્ન અને તેથી કામલ સુખારહ અને અવિધામલ-
રહિત એવું બ્રહ્મરૂપ શયન (બિહાનું) મ્હને પ્રાપ્ત થયું છે, તેથી
સર્વત્ર પ્રપંચના વિસ્મરણરૂપ નિદ્રાનો લાભ થયો છે. નિદ્રા વગર કદી
કોઈને આરોગ્ય અને આનંદ થતો નથી, એવું વ્યવહારમાં પણ અનુ-
ભવાય છે; તેજ પ્રમાણે સંસાર વિસ્મૃતિની નિદ્રા લાગ્યા વગર
નીરોગતા અને સત્ય સુખ થશે નહિ. પરંતુ તેને માટે બ્રહ્મરૂપ નરમ
બિહાનાની આવશ્યકતા છે અને તે બિહાનું સદ્ગુરૂરૂપ પિંગરી વિના
બીજે કોઈ બનાવી શકતો નથી. કપાસ જે બરાબર પીંજાયું ના
હોય અને તેમાં બીજ તથા કચરો વગેરે રહી જાય, તો શરીરને
ખુચે છે અને નિદ્રા બરાબર આવતી નથી; પરંતુ જે પિંગરી ચતુર
હોય છે, તો તે કપાસને સફાઈ ભરેલી રીતે સાફ કરી દે છે અને
ત્યારબાદ તેમાં નરમાશ ઉત્પન્ન થઈને, પડતાંવારને નિદ્રા આવી જાય
છે. તેજ પ્રમાણે સદ્ગુરૂ પિંગરી તત્ત્વોને પિંગ પિંગને નિઃસાર
ભાગને કાઢી નાંખી, નિર્મલ તથા કોમલ એકતત્ત્વ (બ્રહ્મ) તું
બિહાનું બનાવી દે છે, કે જેનાપર લોટનાંજ પ્રપંચવિસ્મૃતિ નિદ્રા
લાગી જાય છે અને આનંદ ઉપજે છે. માત્ર ! એવા બિહાનાપર
સનારા મ્હને દુઃખ કેવું ? બહાર પણ જુઓ, તો લ્હમરા જેવી
દરેક ધરમાં રહેતારી અધીજ મૈયાઓ હમને અન્ન આપશે, ગંગા-
જમુનાદિ નદીઓ પાણી પીવડાવશે. વૃક્ષાદિક પણ પોતાનાં ફળ હમને
આપશે, વનના પક્ષી તથા આ કિંગરી હમારી સાથે મીઠી મીઠી વાતો
કરીને મનને રીઝવશે, માટે લ્હમારે હમારી કોઈપણ વાતની ચિન્તા
ના કરવી. વધારે શું કહું ? પરંતુ:—

ન પ્રાપ્તપરમાર્થસ્ય તુલ્યામર્હતિ વાસવઃ ।

વાસવસ્તત્પદાકાંક્ષી ન સ વાસવતામિમઃ ॥

સિંહાસનં સમાધિર્મે વેદાન્તા મમ વંદિનઃ ।

મારિતો મોહનામારિર્મમ રાજ્યમકંટકમ્ ॥

જેને પરમતત્ત્વની પ્રાપ્તિ થઇ છે, તેની તુલનામાં ઇન્દ્ર પણ યોગ્ય નથી. કેમકે ઇન્દ્રને, તે આત્મસાક્ષાત્કાર યોગીએ જે પદ પ્રાપ્ત કર્યું છે, તેની ઇચ્છા થાય છે, પરંતુ તે યોગી ઇન્દ્ર, અક્ષપદને પ્રિય માનતો નથી. મનુષ્યે ખાધેલા ચણા વિષામાં પડે છે, તે ડુધર વિના બીજા કોને પ્રિય થઇ પડે તેમ છે ? અમૃતકળને છોડી કયો માની ખોળ ખાશે ? કસ્તૂરીની આગળ માટીનું (તે ઉત્તમ હોય તોપણ) શું મૂલ્ય ? હાથ તથા દૂધ એકજ છે, એમ મૂઢ વિના બીજા કોણ કહે ? સારાંશ, અક્ષસુખની આગળ અક્ષદેવ, ઇન્દ્ર ઇલાદિ દેવતાઓના પદનો શો આનંદ ? કાંઈ નહિ. રાજ્ય કહે છે, માઈ ! પહેલાં હું રાજ્ય કરતો હતો, તે વખતે રાતદિવસ મદને શત્રુનો ભય મનમાં રહેતો હતો અને દોષની સાથે સંધિ તો કોઈની સાથે વિચ્છેદ પણ કરવો પડતો હતો. પરંતુ હવે તો મહાર્જિ નિષ્કંટક (શત્રુરહિત) થયો છે; જ્યાં કોઈ સમય પણ ચિન્તા કરવી પડતી નથી. સદૈવ આત્મસ્પુરણુરૂપ નિવિકલ્પ સમાધિજ મહાર્જિ સિંહાસન છે, વેદાન્તાદિનાં વ્યયન મહારા બંદી, ભાટ, સ્તુતિ પાઠક છે અને મોહનામક શત્રુને મહેં મારી નાંખ્યો છે; તેથી મહાર્જિ રાજ્ય અકંટક થયું છે એમ સમજજો. જગત્માં જેટલા જેના અન્તર્બાહ્ય શત્રુ હોય છે, તેઓ સધળા મોહના આગ્રિત હોય છે. એથી કરીને તેને માર્યા વગર આજ સુધી કોઈને નિષ્કંટક રાજ્ય ત્રિલોકીમાં પ્રાપ્ત થયું નથી અને થશે પણ નહિ. સકલ પ્રતિબંધ રહિત સ્વ (આત્મ) રાજ્ય જેણે સંપાદન કર્યું છે, તેની તુલના કોનાથી થઈ શકે તેમ છે ? માઈ ! હાજર હોય તો બિક્ષા લાવ ! બાર વરસનો હું બૂખ્યો છું.

॥ દોહા ॥ નયનન ભરિ ભરિ રાવતી પર્યો મહલમેં શોગ ।

હુખમેં હુખ હુમકો કિયો તેં તેને સાધ્યો યોગ ॥

રાગ્નતું ભાષણુ જો કે સત્ય હતું, તોપણ સ્ત્રીઓતું દુઃખ પણ અનિવાર હતું. રાગ્નની માફક હેમનામાં ધૈર્ય, શાન, વિવેક ક્યાં હતાં ? કે જેનાથી તેઓ શાન્તાચત્તથી તે પ્રસંગને સહન કરી શકે ? મેઘની ગર્જનાતુલ્ય હેમનો આક્રોશ થવા લાગ્યો, વર્ષાકાલીન સરિતાના પ્રવાહની પેઠે હેમની આંખોમાંથી આંસુ રેડ્યાં રહેતા ન હતાં, અને તેઓ સઘળી બોલવા લાગી તો કંઠ ગદ્ગદિત થઈ જવાથી હેમનાથી રૂપે વર્ણવ્યાર પણ થઈ શકતો નહતો. હે રાગ્ન ! આંડાલના અન્તરમાં કાંઈક દયા માયાનો વાસ હશે, પરંતુ તેનાથીએ હમારું અન્તર આજ કંઈક થએલું જણાય છે. પુરાણાદિમાં હમે સાંભળ્યું છે કે, નાના નાના જીવોની હત્યા જ્યારે એક ગાડાબર થાય, ત્યારે તે એક બકરાના ધાતની બરાબર થાય છે. સો બકરાનો પ્રાણુધાત એક બળદની હત્યા બરાબર; સો બળદ મારવામાં આવે ત્યારે એક ગો હત્યા થાય છે, અને સો ગાયોની બરાબર એક બ્રહ્મહત્યા થાય છે. પરંતુ એ સર્વમાં સ્ત્રીહત્યાતું પાપ ધણું છે. એકાદ બ્રહ્મહત્યા થાય છે, તો જન્મ જન્માન્તરમાં તે અત્યન્ત પીડા આપે છે અને આપ તો, સો બ્રહ્મહત્યાની બરાબર જે એક સ્ત્રીની હત્યા કરી છે, એવી બારસો સ્ત્રીહત્યા કરો છો; તો આ લોક અને પરલોકમાં આપને સુખ શી રીતે મળી શકશે ? હે પ્યારા ! આપના વગર આ મંદિર સ્મશાન તુલ્ય બાસે છે. સુંદર મધુર ધ્વનિ, કાનમાં કંકણતું ઉતું તેજ નાંખવાથી જેવું દુઃખ થાય છે, તેવોજ લાગે છે. વિષયભોગ વિષતુલ્ય દાહ કરે છે, સેવકાદિ પરિવાર રિપુ તુલ્ય લાગે છે, પુષ્પાદિકોની શય્યા કંટક સમાન દુઃખદાયી થઈ પડે છે. જલચર પ્રાણીઓને જલમાંથી પહાર કાઢીને દહીં દૂધ, મધ, ઘી ઇત્યાદિક પદાર્થોના સરૌવરમાં લાવીને મૂકી દીધાં હશે, તોપણ પાણી વિના તેઓના પ્રાણુ બચશે નહિ; વરતુતઃ એ પદાર્થો જલથી પણ ઉત્તમ છે, પરંતુ તેમનું જીવન (પ્રાણુ) તો જીવન (પાણી)જ. તેજ પ્રમાણે સકલ પરિવાર અને રાજ્યાદિ વૈભવ જો કે ઉત્તમ હશે, તોપણ

આપની અપેક્ષાથી તે ઉત્તમ છે; તેથી આપ વિના હમારા પ્રાણની રક્ષા થઈ શકે તેમ નથી. ગંગાના ઉપર સમુદ્ર જે કોપાયમાન થાય અથવા જલચરોને જે જલ આશ્રયજ ના આપે, તો તેઓની શી ગતિ થાય ? એમણે કોની પાસે આશ્રય માંગવો ? આપે તો યોગ સાધી લીધો, પરંતુ હમારા સુખનો ભંગ કરીને દુઃખ દીધું. અર્થાત્ જન્માન્તરનો વૈરભાવ સાધી લીધો, એમજ હમે માનીએ છીએ. તે સાંભળીને રાજા બોલ્યો, એમાં શો સંદેહ ? સંસારમાં માતા, પિતા, પુત્ર બ્રાતા, સ્ત્રી, બહેન, નોકર, પશુ, મિત્ર, કન્યા, પિતૃત્ર ઇત્યાદિ સર્વનો સંબંધ પૂર્વ કર્માનુસાર થાય છે અને સુખદુઃખ પણ તેમનાવડે થાય છે. એકજ મુખ્યને યાવત્ જન્મોને વિષે એ સર્વના તરફનું સુખ અથવા દુઃખજ મળે, તેનો કાંઈ બરોસો નથી. કોઈવાર સ્વકીય હોવા છતાં દુઃખદ અને પરકીય હોવા છતાં સુખપ્રદ એવો પણ યોગ થાય છે. સારાંશ, સર્વને સ્વકર્માનુસારજ સુખદુઃખ થાય છે; તોપણ કર્મ કાંઈ એવી વ્યક્ત મૂર્તિ નથી કે જે જાતે આવીને સુખદુઃખ આપે. કોઈની મારફત તે કર્મ ફલપ્રદ થાય છે, અને અગ્નિતાથીજ લોકો તે નિમિત્ત ભૂત પ્રાણીને સુખાવહ દુઃખાવહ સમજે છે અને કહે છે.

પદ રાગ સૌરઠા, તાલ અલતી.

કરમકી રેખ ટરે નહિ ટારી ॥૮૬॥ કરમકે હાથ તુરંગ નચાવૈ કરમહિ છત્તર ધારી । કરમકે હાથ કરત હૈ અમીરી કરમહિ જનમ લીકારી ॥૯૧॥ કરમ કરે સોઈ બનિ આવૈ કરમકિ રેખા ન્યારી । રાજપાટ મૈને સખ ત્યાગે લીક લગી મોહિં ખ્યારી ॥૯૨॥ જૈઠો રાજ કરો મહેલોમે કંચન પોર દુવારી । હમ કરમોમે લિખિ હૈ ફકરી સો ફિલમંહી કરારી ॥૯૩॥

માર્ગ ! જન્માન્તરમાં કરેલાં કર્મની રેખા કોષપણ પ્રમત્તથી ટાળી ટળતી નથી. હાથી ઘોડાઉપર બેસવું, રાજ્યપદ ધારણ કરવું, અમીરી ભોગવવી અથવા જન્મથી ભીખ માંગવી, એ સમગ્રું કર્મના હાથમાં છે. રાજ્યાદિવૈભવ છોડીને ભીખ માંગવાની મ્હારી પ્રવૃત્તિ કર્મથીજ થઈ છે, એવું જાણીને ત્હમે ત્હમારા મહેલમાં રહો અને રાજ્યપાટ ચલાવો. મ્હને તો આ ફકીરીજ સારી લાગે છે. આજ સુધી ત્હમારો મ્હારો સમાગમ કર્યે કરાવી રાખ્યો હતો, અને હવે તેજ પ્રતિકૂલ થઈને વિયોગ કરાવે છે. તેમાં સમાધાન માનીને રહેશો તોજ સારું પરિણામ આવશે. સદ્ગુણની કૃપાથી મ્હને જે અનુભવ મળ્યો છે, તે ત્હમને કહી સંભળાવું છું, તે પ્રમાણે ત્હમે પણ રહેજો.

આયાન્તિ તત્ર વિહસન્તિ વર્સન્તિ ચ દ્રા- ।

ગુહીય યાન્તિ ચ કુલ્લાનિ વિહંગમાનામ્ ।

માલાસ્તથા મયિ સર્મા વિષમા વિચિત્રા ।

ત્રેલાલલાપ્રામેય કેવલમસ્મિ નિત્યઃ ॥

દેવાલયના શિખરપર જે પ્રમાણે અનેક પક્ષીઓ આવે છે, બેસે છે, ફીડા કરે છે અને ઉડીને ચાલ્યાં જાય છે, તોપણ ત્હેમની ફિડાવડે તે શિખર વિકારયુક્ત થતું નથી; પરન્તુ સર્વદા એકરૂપે સ્થિત થઈ રહેતું અનુભવવામાં આવે છે. તે પ્રમાણે મ્હારમાં શાન્તિદાન્તિ આદિક સુખસાધનવૃત્તિ રાગદ્વેષાદિક દુઃખસાધનવૃત્તિ તથા એના કરતાં અનેક વિચિત્રવૃત્તિ આવે જાય, સ્થિત થઈને રહે, શોભાયમાન થાય, તોપણ મ્હારાવડે અન્તરાત્માથી અભિન્ન પરમાત્મરૂપ હું તે દેવાલયના શિખરની પડે વિકારી થતો નથી; કેમકે હું તે સર્વેના સાક્ષી છું. વિકારી થાય ત્હેની સાક્ષી વ્યવહારમાં પણ ક્યાં સત્ય થાય છે, કે પરમાર્થમાં થઈ શકવાની હતી ? સારાંજ, કાષ્ઠત્રય અગ્નિ અદ્ય રૂપ હું છું. ત્હમારે પણ સુખ દુઃખાદિભાવ પ્રાપ્ત થાય, તેમાં સમાનતા રાખવી અને આ

મહારં પોતાનું જ કર્મ છે, અને ભોગવ્યા વગર છુટવાનું નથી, એમ સમજીને સમાધાન માનવું.

રાણીઓએ કહ્યું, હે રાજધિરાજ ! હમારા કર્માનુસાર આપે જોગ લઇને હમને દુઃખ દીધું. ભરે ! પરંતુ હવે હમારી આપને એક વિનંતી છે, કે આપ જંગલમાં અગર તીર્થયાત્રામાં જશો નહિ પણ જોગી બનીને અંહીજ રહેજો. આપને માટે હમે એક અલગ પર્ણકુટી બંધાવી આપશું, ત્યાં આપ મુકામ કરજો. આપને ખાવાપીવાનું પણ ત્યાં પહોંચાડીશું અને આનંદથી આપ ઇશ ભજન કરજો. આપને જોઇને પણ હમારી આંખોને ટાઢક વળશે. રાજ્યએ કહ્યું, ગુરૂની આજ્ઞાનુસાર મહારે બાર વરસ સુધી પૃથ્વીપર અનેક તીર્થ ક્ષેત્રાદિકોની વિષે વિચરવું પડશે. યોગદીક્ષા લીધાબાદ, અગર સંન્યાસી થયાબાદ અને સાધુ બનીને પણ પોતાના અગર બીજાના ઘરમાં નિવાસ કરવો, એ જ્ઞાન નિષ્ઠાનું વિદ્વાતક છે. હવે સકલ જગતજ હમારં કુટુંબ હોવાથી, કોઇપણ સ્થળે રહેવા છતાં ત્યાંના નિવાસ સ્વચ્છવતજ હમને મુખદાયી નીવડશે; તહમારે ચિન્તા છોડી દેવી. એ સાંભળીને સ્ત્રીઓએ કહ્યું, એમ ન થાય, તો હમે પણ જોગિની બનીને આપની સાથે આવીએ છીએ. જ્યાં આપ વિચરશો ત્યાં હમે પણ આવીશું. આપની ખાસે ખાવાપીવાનું, કે વસ્ત્રાલંકાર વગેરે કશું માંગીશું નહિ. પતિવ્રતાનો એજ ધર્મ છે કે, પતિની સેવા અને તહેની જેવી રિયાતિ, રીતિ, ગતિ થાય, તે મુજબ તહેણે રહેવું જોઇએ. હમે વનમાં આપની સાથે આવીશું, તે છતાં સ્ત્રીપુરૂષનો ભાવ બૂલીને કેવળ ચિત્રની પૂતળીઓની પેઠે આપની સાથે રહીશું, એટલા માટે એટલું તો આપ માન્ય કરો; તે વગર હમે આપને જવા દર્શશું નહિ. રાજ્યએ તે વાતનો ઇન્કાર કર્યો અને કહ્યું કે, ભિક્ષા આપવી હોય તો આપો નહિતર હું આજ્યો જાઉં છું. મહારં બીજાં પણ એક વચન સાંભળે.

તારયેદં ચ કર્તવ્યં રાજ્યં મૂલ્યાંકિતમ્ ।

તદાશા સર્વમનુજૈઃ પાલનીયા નિરન્તરમ્ ॥

પુત્ર હજી નાને છે, માટે તારાએ આ રાજગાદી મન્ત્રીની સંમતિથી ચલાવવી અને સર્વ લોકોએ એની આજ્ઞામાં નિરન્તર રહેવું. એટલું કહીને, ગોપીચંદ તો ભારે વેગથી તે માયાળળને તોડીને ચાલતો થયો. ત્યારે તો હાહાકાર થઇ રહ્યો; કેટલીક શીર પટકવા લાગી, તો કેટલીક છાતી ફૂટવા લાગી. તેઓએ વિચાર કર્યો કે, હવે રાજની મૂર્તિ દૃષ્ટિમાં આવશે નહિ, માટે એની પાછળ દોડીને એને પકડી લાવીશું અગર એની સાથે ચાલ્યાં જઇશું. ત્યારબાદ તેઓ સઘળી રાજની પાછળ દોડી અને કોઇએ કહ્યું તો કોઇએ ઝોળી, કોઇએ હાથ તો કોઇએ તુંબડું ઝાલ્યું અને કેટલીક ચરણપર તથા કેટલીક રસ્તાપર આજોડી પડી. લોકોને જોતાંવારને તે પ્રસંગનું સ્મરણ થઇ આવ્યું કે “જ્યારે અકૂરે શ્રાવૃષ્ટ્યને રથમાં બેસાડીને ચાલવા માંડ્યું હતું, ત્યારે આવીજ રીતે ત્હેની ચારે મેર અખિલ વ્રજવાસી ગોપીકાઓ વીંટલાઇ વળીને રાવા લાગી હતી તથા રથના માર્ગમાં પડી રહી હતી.” રાજએ બહુ યત્ન કર્યો, પરંતુ તેઓ એકની બે ન થઇ, અને ત્હેને છોડ્યો નહિ. ત્યારે ત્હેણે વિચાર કર્યો કે, ગુરૂની પાસે એ બધીયને લઇ જઇશું, અને એમની પાસેથી કાંઇક બોધામૃતનું પાન કરાવીશું ત્યારેજ એ શાન્ત થશે. ત્યારબાદ રાજએ તે બારસો રાણીઓ સહિત જગન્નથનાથની પાસે આવીને, ત્હેમને સર્વ હકીકત નિવેદન કરીધી. જગન્નથે પૂછ્યું, માઇઓ ! ત્હમારી શી ઇચ્છા છે ? તે કહ્યો. રાણીઓ કહેવા લાગી, મહારાજ ! આપે હમારા પતિને જોગી બનાવી દીધા અને એમનો વિયોગ હમને કરાવ્યો; પરંતુ હમારાથી એમના વગર પ્રાણુ ધારણ કરી નહિ શકાય. માટે, એમની સાથે હમે પણ વિરક્ત થઇને જોગિની બનીને ચાલ્યાં જઇએ છીએ, તો આપ સાથે લઇ જવા સાફ એમને ઉપદેશ કરો. અમર જોગીના વેલ્લથી અર્ધીયાંજ રાખી પાકડો, તો હમેને હર્ષનર્પિત્વે

લાભ થશે, અને નેત્રાદિ સર્વે ઇન્દ્રિયો સમાધાન પામશે. એમને સાર હમે જૂદો આશ્રમ બાંધી આપીશું, તથા ખનપાનની પણ તજવીજ અલગ કરાવરાવીશું. તે સાંભળીને જ્ઞાનધરનાથ બોલ્યા, માર્છ! જોગ-દીક્ષા ધારણ કરવાની જ્યારે એની તીવ્ર ઇચ્છા જોઇ, સારેજ મહેં એને જોગી બનાવ્યો. નહિતર પ્રથમ તો મહેં એને રાજ્યવૈભવ ભોગવવાનું કહ્યું હતું. અસ્તુ! હવે જે વાત બની ગઇ, તે બની ગઇ, તે ઝાઝીજ હવે અન્યથા થવાની હતી? પરંતુ ત્હમારે પણ કાંઇક વિવેક રાખવો જોઇએ, અને ત્હમારાં મનને શાન્ત રાખીને, આ શરીર વારંવાર મળવાનું નથી, માટે કાંઇક પ્રભુનું ધ્યાન ભજન પૂજન કરીને ત્હેની કૃપાસંપાદન કરીને, આ દુઃખદાયી સંસારમાંથી ત્હમારો છૂટકારો કરી લેવો જોઇએ. આ શરીર સુંદરમાં સુંદર અને ખરાબમાં ખરાબ છે; પરંતુ સુંદર સમજીને નાના પ્રકારના ભોગમાં તેને પ્રવૃત્ત કરે, તો નરકવાસ થાય, અને ખરાબ સમજીને તેનો પરિત્યાગ કરી દે, તો મુક્તિસુખનો લાભ મેળવી શકાય નહિ. માટે ત્યાગ અગર ભોગ કરવાને બદલે આત્મસાધનમાં તેની યોજના કરી દેવી. જે પ્રમાણે કોઇ આદમી આમાન્તર જવા માટે બાકું આપીને બેસવાને માટે ઘોડો લે છે, અને તેનાપર બેસીને ઇચ્છિત સ્થળપર આવે છે, પરંતુ તેનાપર તે પોતાની માલેકી સમજતો નથી; કેમકે એ બીજનોજ છે એમ સમજે છે. તેજ પ્રમાણે, આ જીવે જન્માન્તરમાં કરેલાં કર્મથી ત્હેને મોક્ષ-આમ જવા સારૂ પરમાત્માએ આ શરીરરૂપી વાહન આપ્યું છે; તેનો ઉપયોગ ત્યાં જવા સારૂજ કરવો, અને તે આપણું નથી, પરંતુ બીજનું (માયા) નું છે એમ સમજીને, તેની આસક્તિ અને માલેકી છોડી દેવી. મનુષ્યજન્મ ફરીફરી જીવને પ્રાપ્ત થાય, એવો કાંઈ બરોસો છે? નહિજ.

यदि पञ्चावियोनिः स्यात्तदा दुःखस्य का कथा ।

જો પણ પશ્ચી આદિ યોનિની પ્રાપ્તિ થાય, તો પછી દુઃખની ક્ષી ક્યા કહેવી? મખાદિકાની સકલ કાર્યોને સારૂ પરાધીનતા રૂપજન

જગતમાં પ્રતીત થાય છે. આજ સુધી ત્હમારા અનંત જન્મ થયા છે, તેમાં ત્હમે રાગની શી સગીઓ થતી હતી ? રાગ પશુ ત્હમારો શો સંબંધી થતો હતો ? તે કહો. અનંત માતા, પિતા, પુત્ર, કાકા પ્રત્યાદિ આજ સુધી આ સંસારમાં ત્હમારા થઈ ગયા છે. એટલા માટે, એ સર્વ સાથેનો સંબંધ વીજળીના ચમકારા જેવો ક્ષણમાત્ર છે એમ સમજીને સુખમાં રહો. અત્યંત મૂઢની માફક છાતી પેટ કૂટીને વૃથા સંતાપ મા કરો. આજે નહિ કાલે, કાલે નહિ પરમ દહાડે, વર્ષઆદ, નિદાન સો વરસે પશુ એમનો અને ત્હમારો વિયોગ થવાનોજ છે. તોપછી તે ખાતર શોક શા માટે કરવો ? સારાંશ, પતિ ત્હમારું દેવત છે, તીર્થ છે, ગુરૂ છે, ધર્મ છે, ત્હેતું ધ્યાન કરીને ત્હમે જો ત્હમારા મહેલમાં રહેશો, તો જેટલું ઇહલોક પરલોકમાં સુખ થશે, તેટલું એની સાથે વિરકત થઈને, જોગિની બનીને સાથે રહેવાથી થવાતું નથી. એ ઉપરાંત આ વાતનો પશુ ખ્યાલ કરો:—

કામિની કંચન મારે બડે બડે નરક સુધારે કો જગ ઉદ્ધારે તપ બિના ।
કામિનીકી અપેટ કંચનકી આસ સંત રહેપાસ જોગનકા નામ હોત હૈ ।
જનમ ઔર મરણુ ઉસમેં પરે જન બિસારે નિરંજન મોહ મુદ્રાસે ।
જલંધર કહે ખાત બિખય છાંડ રાતદિન નિત મનમેં નાથ ધ્યાન
કર રહો તુમ ॥

હે માઈ ! સ્ત્રી અને ધનને માટે તો મોટા મોટા શૂરવીર પરા-
ક્રમી તથા સુંદર પુરુષો આજ સુધીમાં હજારો નરકે ગયા છે. ત્હેમનો
ત્યાગ ક્રોધા વિના જપ, તપ, યોગ ધ્યાનાદિ કરીને આ સંસારમાંથી
પોતાનો ઉદ્ધાર કાણુ કરી લે છે ? સંત, યોગી, સંન્યાસી વગેરેને
કામિનીની અપેટ લાગે, અથવા દ્રવ્યની આશા રાખીને તેઓ તેનો
સંગ્રહ કરે, તો તેઓને નામ માત્રના યોગી, સંત, મહાત્મા સમજવા,
અખિલ જગત્ જો જન્મમરણ સંસારમાં પડેલું છે, તેનું કારણુ એ છે
કે એ બંનેનો મોહ ત્હેમનાથી છોડી શકતો નથી, અને નિરંજન નિરાકાર

પ્રભુનું ધ્યાન ભજન કરી શકાતું નથી; માટે હું ત્હમને કહું છું કે રાજની સાથે જશે નહિ. ત્હેનું અહોનિશ ધ્યાન કરો, પરમાત્માનું ભજન કરો, વિષયાસક્તિનો ત્યાગ કરો તથા ત્હમારી સાસુ મૈનાવતી જે છે, ત્હેમની સેવા કરશે, તો એ પુણ્યકર્મના પ્રભાવથી ત્હમારા અન્તરાત્મા શાન્ત થશે. બીજી પશુ એક વાત ત્હમને કહું છું કે બાર વરસ પછી રાજ તીર્થયાત્રા કરીને પાછા ફરશે, ત્યારે ત્હમને ત્હેનાં દર્શન થશે. તથા ફરી પાછા એ જીવનમુક્ત અવસ્થામાં રાજ ભગીરથ અગર વિદેહ જનકસમાન થોડોક સમય રાજ્ય કરશે, અને ત્યારબાદ પોતાના પુત્રને તપ્તનશીન કરીને બદરિકાશ્રમમાં ચાલ્યા જશે. ત્યાંસુધી ત્હમે મંત્રીની સંમતિથી રાજ્ય કારભાર ચલાવો, અને હુમાવતી તથા તારાની આજ્ઞાનું પાલન કરતી રહો, પરમાત્મા સર્વને આનંદ આનંદ કરાવશે.

॥ સાખી ॥

નાથન બાની સુનતે રાની અલય અચન જખ પાઈ ।
જેગી ચરણપર સીસ ડાર કર અપને મહેલ આઈ ॥

આ પ્રકારની જલધરનાથની અભય વાણી સાંભળીને સધળીજ રાણીઓ પ્રશાન્ત થઈ, અને ત્હેમના ચરણપર શીશ મૂકીને પોતાને મંદિર પાછી ચાકી આવી. તથા ત્હેમના વચનાનુસાર, તેઓએ રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરીને પરમાત્માનું તથા પોતાના પતિનું ધ્યાન સ્મરણ ચલાવ્યું, અને મૈનાવતીની સાથે પ્રેમપૂર્વક વર્તન રાખવા લાગી. આ પ્રમાણે સિદ્ધ પુરૂષનાં વચનામૃતથી તેઓનું અંતઃકરણ શાન્ત થયું, અને તેઓ સદાચાર સંપન્ન થઈ. ત્યારબાદ ગુરૂને પૂછીને રાજ ત્યાંથી નીકળ્યો, ત્યારે ધણા ગ્રામસ્થ લોક તથા મંત્રી મંડળી વગેરે ત્હેને પહોંચાડવાને માટે ગામ બહાર દૂર લગી ગઈ. રાજના વિયોગનું દુઃખ ત્હેમને બધાને દુઃસહ થઈ પડ્યું. જલધરે મંત્રીને બોલાવીને રાજ્યનો બન્દો-બસ્ત અને કારભાર ઉત્તમ પ્રકારે પૂર્વવત્ ચાલુ રાખવા કહ્યું, અને પોતે પશુ કાનીફનાથની સાથે ત્યાં રહી પડ્યા. મૈનાવતી તેમજ નગરના

લોકો જાણધરનાં નિત્ય દર્શન કરતા હતા, કેમકે તેમનો પ્રભાવ સર્વને વિદિત થયો હતો. રાજા ગોપીચંદને આત્મવિષયક પરમ પ્રેમરૂપી અમૃતનું પાન કરાવીને, જેમણે તેને નિત્ય તૃપ્ત કર્યો હતો, તથા બ્રહ્મરૂપને સાક્ષાત્ કરાવનારી જે પરમ કલા (શુદ્ધ સત્વાત્મક અંતઃકરણની અહં બ્રહ્માસ્મિ વૃત્તિ), તેનું આલિંગન કરાવ્યું, અને પરમાનન્દનો અનુભવ કરાવી દીધો. યોગી વિના ભોગીને, યાને આ ભોગ્ય અને હું ભોક્તા એ પ્રકારની દ્વિત બુદ્ધિધારણુ કરનારાને, એ પરમાનન્દનો લભ થવો કઠણ છે. તેને તો પ્રપંચ સંબધી સુખદુઃખનો અનુભવજ નિરન્તર તેમજ પૂર્ણ થશે.

इति श्रीमत्परमहंस परिव्राजकाचार्य सहजानंद सरस्वती-
शिष्य श्रीदत्तात्रेयविरचिते नवनाथचरित्रे गोपीचंद-
योगदीक्षाप्रदानं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥

॥ श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ॥

। इति शिवम् ।

અષ્ટમાઽધ્યાયઃ

કૃતાર્યો પિતરૌ તેન ધન્યો દેશઃ કુલં ચ તત ।

જાયતે યોગમાન્યત્ર દક્ષમક્ષયતાં વ્રજેત્ ॥ ૩. પુ. ॥

જેમના ઉદરથી યોગી પુરૂષનો જન્મ થાય છે, તે માતાપિતા કૃતાર્ય થાય છે, યાને તેઓનો ઉદાર થાય છે. તથા જે કુળમાં જન્મે છે. તે કુળ પરમ પાવન થાય છે, અને જે દેશમાં એવો પુરૂષ અવતરે છે, તે દેશ પણ ધન્ય ગણાય છે. તેમજ શ્રદ્ધા ભક્તિયુક્ત અન્તઃકરણથી લોકોદારા ત્હેને જે જે વસ્તુ આપવામાં આવે છે, તે તે વસ્તુ અક્ષય ફળને આપનારી નીવડે છે. ત્હેનાં દર્શનથી અને અર્ચનથી અગ્રપુરૂષોનાં અન્તઃકરણની શુદ્ધિ થાય છે, અને તત્ત્વ પરાયણતાથી મોક્ષ પણ મળે છે. એથી કરીને વસ્ત્રાનાદિથી જે ત્હેનો સત્કાર કરે છે, ત્હેણે ‘નિશ્ચિલં મોજિતં તેન’ સકલ જગત્ને ભોજન કરાવ્યા બરાબરજ ગળાવું; એવું દક્ષનું વચન છે. એના ઉપર એક દૃષ્ટાન્ત નીચે પ્રમાણે છે:—

રાજસૂય યજ્ઞમાં પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ બ્રાહ્મણાદિકોનાં ઉચ્છિષ્ટ પાત્ર ઉઠાવવાનું કામ કરતા હતા. ધર્મના* ગૃહમાં પરમાત્મા સેવક જેવાજ બની રહે છે, એ ક્યાં અશ્રુત પૂર્વ છે ? લક્ષ્યતાવધિ બ્રાહ્મણ ભોજન થાય, ત્યારે સ્વર્ગમાં એક વખત ઘંટોનાદ થતો હતો, અને તેથી ધર્મરાજ આનાંદિત થઈને શ્રીકૃષ્ણને કહેતા, ‘એ સર્વ ત્હમને સમર્પણ હોજો.’ તે યજ્ઞનો સમારંભ જોવા સાફ યોગિમુગ્ધમણિ, શાન્તિની ખાણ, ચૈતન્યાકાશચન્દ્ર, જ્ઞાનોદધિ એવા શ્રી વેદવ્યાસના પુત્ર શુકાચાર્ય આવી પહોંચ્યા. ત્હેમણે વિચાર કર્યો કે ધર્મરાજ પરમ

* ધર્મની રિષતિ જે ગૃહમાં છે ત્યાં,

કૃષ્ણોપાસક છે, એમના ધરનો જે પ્રસાદ મળે પ્રાપ્ત થાય, તો જન્મ સહજ થઈ જાય; માટે જ્યાં આગળ શ્રીકૃષ્ણ પોતાના હાથે ઉઠ્ઠિછે પાત્રેને બહાર ફેંકી દીધાં હતાં, ત્યાં શુક પોપટના સ્વરૂપમાં જઈને બેઠા. તેમણે જ્યારે અનાજનો એક કણ પોતાની ચાંચમાં ઉંચકી શીધો અને મુખમાં નાંખી દીધો, ત્યારે એવો ચમત્કાર થયો કે સ્વર્ગમાં (અંતરિક્ષ મંડળમાં) ઘંટાનો એકસરખો ઘણુઘણાટ શરૂ થઈ રહ્યો. ધર્મરાજએ સાંભળીને, શ્રીકૃષ્ણને તેનું કારણ પૂછ્યું, ત્યારે તેમણે કહ્યું કે આજે ત્હમારે ત્યાં કોઈ યોગી તત્ત્વવેત્તા ભોજન કરીને તૃપ્ત થયો હોય એમ લાગે છે. કેમકે નામમાત્રના સો બ્રાહ્મણોની બરાબર ત્રણ વેદને જાણનારો એક વિપ્ર હોય છે અને એવા સો વેદજ્ઞ બ્રાહ્મણોની બરાબર એક વેદાર્થવેત્તા પાંડિત હોય છે. એવા સો પાંડિતોની બરાબર એક વેદાનુષ્ઠાન પરાયણ ક્રિયાશીલ બ્રાહ્મણ સમજવો. શત અનુષ્ઠાન કરનારાની સમાન એક ઇન્દ્રિય દમન કરનારો. અને એવા સો ઇન્દ્રિય જેતા બ્રાહ્મણોની બરાબર એક વિષ્ણુમકન સમજવો, કે જે સત્ત્વશીલ, ભેદરહિત તથા નિર્મલસર હોય છે. એવા સો વિષ્ણુમકનોની બરાબર એક અજ્ઞાનંદપ્રાપ્ત અજ્ઞવેત્તા હોય છે, અને એવા ચારજ તત્ત્વવેત્તા પ્રસિદ્ધ છે. એક કપિલ મહામુનિ, બીજા યાજ્ઞવલ્કય, ત્રીજા શુક અને ચોથા દત્તાત્રેય કે જે જ્ઞાનાર્ક અને અત્રિ મહર્ષિના પુત્ર છે. એ માંહેના કોઈ એકાદ ત્હમારે ત્યાં આજે અન્ન સેવન કરીને સંતુષ્ટ થયા હશે, તેથીજ અખંડ સ્વર્ગીય ઘંટાનો નાદ ચાલી રહ્યો છે. લક્ષ્યશત બ્રાહ્મણો જામે, ત્યારે એકવાર ઘંટાનો નાદ થાય. તો એક મુદ્દર્ત પર્યન્ત ઘંટાનાદ ચાલુ રહે, તો કેટલા બ્રાહ્મણ ભોજનનું પુણ્ય થયું તેનો વિચાર (ત્રિરાશી માંડીને) સહજ થઈ શકે તેમ છે ત્યારબાદ રંગ ધર્મે ઇચ્છા દર્શાવી કે, હે પ્રભો ! અહીં કોણ આવ્યું છે અને તૃપ્ત થયું છે, તે આપ મને પ્રત્યક્ષ દેખાડી આપો. ત્યારે ધર્મનો હાથ પકડીને, ભગવાન જ્યાં આગળ શુદ્ધચાર્ય વેશ બદલીને પોપટના સ્વરૂપમાં શ્રીકૃષ્ણના હાથથી સ્પર્શિત થએલું ઉઠ્ઠિછે અન્ન ખાતા બેસી રહ્યા હતા, ત્યાં

ત્હેમની પાછળ આવીને ઉભા થઇ રહ્યા અને કહેવા લાગ્યા, હે ધર્મ ! જુઓ ! આ વ્યાસ પુત્ર શુકદેવજી છે. મહાર્ અનુમાન ખોટું હોય નહિ. શુકદેવજી પાછું ફરીને જોતાંવારને શરમાઇ ગયા, અને ત્હેમણે પોતાનું પૂર્વસ્વરૂપ પ્રગટ કરીધું. ધર્મરાજજીએ નમસ્કાર કર્યા અને ભગવાને પ્રેમથી આલિંગન દીધું. ત્યારપાદ, ધર્મરાજજીએ ત્હેમની પ્રાર્થના કરી અને સભામાં લઇ આવ્યા, તથા શ્રીકૃષ્ણની સંમતિથી ત્હેમનું પૂજન અને સ્તવન કર્યું. અખિલ ઋષિમંડળી ત્હેમને જોઇને આનંદિત થઇ. તે સમયે શુકદેવ ખોડ્યા, હે ધર્મ ! ત્હમારા ભાગ્યનું સહસ્રમુખી શેષથી પણ વર્ણન થઇ શકે તેમ નથી. ઇન્દ્રપ્રસ્થના સમાન રમણીય નગરી, અને નામાનુરૂપ સંપત્તિ પણ તેમાં અખંડ ભરેલી છે. જ્યાં ઇશ કૃપાથી સંપત્તિનો નિવાસ થાય છે, ત્યાં અહોનિશ ધર્મકર્મનું અનુષ્ઠાન થાય છે. જ્યાં ધર્મ, ત્યાં દાન પણ થાય છે, અને દાનની પાસે જનાર્દનની પણ સ્થિતિ હોય છે. દેહની સાથે છાયા, તેજ પ્રમાણે જ્યાં જનાર્દન ત્યાં કમલાનો વાસ, અને કમલાના સંનિધાનમાં સુખ પણ રહે છે. સુખ ત્યાં ઉલ્લાસ, ઉલ્લાસસ્થાનમાં સન્તનું આગમન. સન્તોની પાસે શાન્તિ, શાન્તિમાં નિવૃત્તિની સ્થિતિ અને નિવૃત્તિમાં સમાધાન, અને સમાધાન પાસે સમાધિ રહે છે. જ્યાં સમાધિ છે ત્યાં આધિ મુખ પણ બતાવે નહિ અને જ્યાં આધિ ન હોય ત્યાં ઉપાધી કેવી ? ઉપાધિના અભાવમાં બેદનો અભાવ અને જ્યાં અબેદ ત્યાં બ્રહ્માનંદની સ્થિતિ હોય છે. એવા જે બ્રહ્માનંદ તે મૂર્તિમન્ત આ શ્રીકૃષ્ણ, ત્હમારે ઘેર સેવકની માફક નીચ કામ સુદ્ધાં કરે છે. તેથી ત્હમારા ભાગ્યનું કોણ કેવી રીતે વર્ણન કરી શકે તેમ છે ? બ્રહ્માનંદ જેવો અનિર્વચનીય છે, તેવુંજ ત્હમારું ભાગ્ય પણ અનિર્વચનીય છે. આ પ્રકારે બાપજી કરીને શુકદેવ ત્યાંથી જતા રહ્યા. સારાંશ, યોગી તત્ત્વજ્ઞાની જે તૃપ્ત થાય, તો તેનાથી અખિલ જગત્ તૃપ્ત થયા જેટલું ફળ મળે, એમાં આશ્ચર્યાવહ કશું નથી. એટલા માટે દક્ષે જે કહ્યું છે, તે યથાર્થજ છે એમ સમજવું. મહાદેવજીએ પણ વામદેવને કહ્યું

છે કે, જે પુરુષ અંતર્યોગ તથા બાહ્યોગ (રાજ અને હક્યોગ) નું અનુષ્ઠાન કરે છે, તેની યોગ્યતા તદ્દમારે તથા મ્હારે વન્દન કરવા સરખી હોય છે, તો પછી અન્ય પુરુષોને તે વન્દનીય હોય એ કહેવાની જરૂર રહેતી નથી. અસ્તુ !

રાજ ગોપીચંદ ગુરૂની આજ્ઞાથી તીર્થાદીને સાર પૈદલ જવા લાગ્યો. નિત્ય રથાદિવાહનમાં બેસીને વિચરનારો રાજ, પગમાં જોડા સરખા રાખ્યા વગર સ્તાપર હીંડી રહ્યો હતો, છતાં તેને કાંઈપણ બચા થઈ નહિ. પરમાત્મસ્વરૂપને વિષે ચિત્ત જોડાએકું હોય, તો પછી જોડાની શી ? પરંતુ ક્ષુધા, તૃષ્ણા, શીત, ઉષ્ણ ઇત્યાદિકોની પણ પીડા ખીલકુલ જણાતી નથી. રાજ વિરક્ત થઈને જોગી બની ગયો, એ વૃત્તાન્ત જ્યારે અખિલ રાજ્યના આમવાસી જનોને વિદિત થયો, ત્યારે તેઓ બહુ દુઃખી થયા અને “ગોપીચંદની પેઠે પુત્રવત્ પ્રજાપાલન કરનારો રાજ પહેલાં કદી થયો નથી અને આગળ થશે પણ નહિ,” એમ કહેવા લાગ્યા. જે જે ગામમાં રાજના આગમનની ખબર પડતી, તે તે ગામના લોક તેની પાસે આવીને, ત્યાંજ રહેવા સાર પ્રાર્થના કરતા હતા, અને ઘણી વસ્તુઓ પણ લાવી આપતા હતા. પરંતુ એ તો આહારને યોગ્ય તેટલીજ ભિક્ષા ગ્રહણ કરતો હતો. અવધૂત ગીતામાં કહ્યું છે કે:—

સાયંતનં શ્વસ્તનં વા ન સંગૃહીત મિક્ષિતમ્ ।

પાણિપાત્રોદરામત્ર મક્ષિકેવ ન સંગ્રહી ॥

મક્ષિકા इव संगृह्णन्सह तेन विनश्यति ॥

માખી બે પ્રકારની હોય છે, એક મધમાખી અને બીજી ધરમાં જે હોય છે તે. ગોળ, શર્કરાદિ પદાર્થરાશિના ઉપર માખી બેડી હોય તોપણ તે તેમનો સંગ્રહ કરતી નથી. ફક્ત પોતાના હાથથી ઉઠાવીને જોટલું પેટમાં રહે, તેટલુંજ તે ખાય છે. તેજ પ્રમાણે યોગી, સંન્યાસીઓએ પણ ‘આ સાચંકાજે ખાઈયું.’ ‘આ કાલને માટે રાખીયું’ એવા વિચારથી ભિક્ષાજનો સંગ્રહ ન કરવો, પરંતુ હાથમાં લઈને

પેટમાં પધરાવી દેવાનો નિયમ કરવો. કેમકે, સંગ્રહ કરનારો મધમાખીની માફક નાશ પામે છે. મધમાખી અનેક સ્થાનોમાં ફરે છે અને મધનો સંગ્રહ કરતી રહે છે. ઝાડોપર, ડુંગરપર, ગૃહાદિનાં પશુ ઉચ્ચ સ્થાનપર કે જ્યાં કોઈનો હાથ ન પહોંચે, અને કોઈ જઈ શકે નહિ, એવા સંકટ સ્થાનપર મધપૂડો બાંધે છે. પરંતુ લોકોની નજરે તે પડતાં વારને એવા દુર્ગમસ્થાન ઉપરથી પશુ તે માખીઓને વાંસવડે, અગર નીચે ધુમાડો કરીને ઉરાડી મૂકવામાં આવે છે અને પ્રસંગોપાત મારી નાંખીને પશુ ધણા કાલથી કષ્ટ વેડીને સંચિત કરેલું સધળું મધ લાંથી કાઢી લાવવામાં આવે છે.

એક વખત ભોજરાજ અને કાલિદાસ મહેશમાં એકા હતા, તે વખતે રાજાએ મધમાખીઓને ત્યાં હાથ પગનું સંઘર્ષણ કરતી દીડી અને કાલિદાસને પૂછ્યું કે, કેમ કવિરાજ ! આ માખીઓ ને એક સરખી હાથપગ ધસી રહી છે, તેનો શો હેતુ હશે ? કાલિદાસ મહા-અતુર અને હાજર જવાખી હતો. તહેણે ઝટ પ્રત્યુત્તર આપ્યો, હે રાજા હેતુ વિના કોઈપણ કાંઈ કાર્ય કરતું નથી. એમના મનમાં પશ્ચાત્તાપ થયો છે, અને તેથી એ સંતાપમાં હાથ પગ ધસીને દુઃખ દર્શાવી રહી છે. રાજાએ પૂછ્યું, એમને સંતાપ શાનો ? કાલિદાસે કહ્યું કે:-

अस्माकं मधु दानभोगरहितं नष्टं चिरात्संचितम् ।

तेनैदं निजपाणिपादयुगलं घर्षन्त्यहो मक्षिकाः ॥

એમના મનમાં આ વાતનોજ પશ્ચાત્તાપ ઉત્પન્ન થયો છે કે હમે ધણા લાંબા સમય સુધી શરીરને કષ્ટ આપીને, અનેક સ્થાનોને વિષે સંચરીને, મધનો ને સંગ્રહ કર્યો હતો, તે નષ્ટ થઇ ગયો; ધિક્કાર છે હમને ! તેનો ભોગ પશુ ન કીધો, તેમજ દાન પશુ ન કરી દીધું. તેથી દુઃખી થઇને સંતાપની મારી એ હાથપર હાથ અને પગઉપર પગ ધસીને 'સંગ્રહ આમ દુઃખદ થાય છે,' એવો ઉપદેશ કરી રહી છે, એમ સમજો એટલા માટે, પુણ્યવાન પુરુષે

નિર્ધન લોકોને ધનદાન કરતા રહેવું, સંચય ના કરવો. રાજ બલિતી, કર્ણતી તથા વિદ્યમતી કીર્તિ અદ્યાપિ પર્યન્ત કેવી જગત્ને વિષે સર્વ-
તો સુખમાં સ્થિત થઈ રહી છે, તે ક્યાં કાર્પને અભયુ' છે ? તે
સાંભળીને રાજ હસવા લાગ્યો, અને આનંદિત થયો. સારાંશ, ગૃહસ્થા-
દિકોને પણ સંગ્રહ દુઃખદાયી થઈ પડે છે તો પંચી યતિ, તાપસી,
જ્ઞાનચારી, યોગિજનોને તે શી રીતે સુખાવહ થઈ પડશે ? નહિજ.
એવું વિચેકવડે સમજી જઈને શરીર નિર્વાહને યોગ્ય એવી અને
એટલીજ વસ્તુ પાસે રાખવી. વસ્તુનઃ જ્ઞેશે તો. સર્વ મનુષ્યોએ
સત્કર્માચરણ કરીને શુદ્ધ ધર્મનો બની શકે તેટલો સંગ્રહ કરવો જોઈએ.
પરંતુ કરે છે કોણ ? અસ્તુ !

રાજ ગોપીચંદની એવીજ રીત હતી કે, પ્રાણુરક્ષા થઈ
શકે તેટલીજ બિદ્યા ગ્રહણ કરવી, અને આગળ ચાલ્યાં જવું.
આમસ્થ લોકો દૂર લગી મૂકવા સારૂ આવના, અને કહેતા કે
પ્રાણુવિના શરીરની જેવી શોમા હોય છે તેવીજ આપના વગર
સકલ પ્રજા શૂન્ય જણાય છે. યોગ પૂર્ણ થયા પંચી પણ આપે
હમને દર્શન તો દેવાં. આ પ્રમાણે લોકો બ્યાં ત્યાં કલ્લાં કરતા, તેઓના
મનનું સમાધાન કરીને, પોતે આગળ ચાલ્યો જતો. એમ ફરતાં
ફરતાં ગાડખંગાળ દેશ છોડીને, રાજ કૌલખંગાળમાં જઈ પહોંચ્યો.
ત્યાં પૌલપદ્મ નામના ગામમાં જે ત્રિલોકચંદ રાજ રાજ્ય કરતો હતો,
તેનાજ પુત્રને ચંપાવતી નામની ગોપીચંદની બહેન વસાવી હતી. રાજ
મહા ઐશ્વર્ય સંપન્ન અને પરાક્રમી હતો. તહેને પણ રાજ ગોપીચંદ
જેગી બનીને બીખ માંગે છે, એવી ખખર પડતાંવારને, એ પણ
નિન્દા કરવા લાગ્યો કે ક્ષત્રિય કુલમાં ઉત્પન્ન થઈને એણે બીખ
માંગવી શરૂ કરી અને કુલને કલંક લગાડ્યું એના કરતાં તો એ મરી
ગયો હત, તે બેહેતર હતું.

वनेऽपि सिंहा मृगमांसमक्षका बुभुक्षिता नैव तृणं चरन्ति ।
एवं कुल्लाना व्यसनाभिभूता न नीचकर्माणि समाचरन्ति ॥

અરણ્યમાં હાથી હરણુ વગેરે શ્વાપદોને મારી નાંખીને, તેમનું માંસ ભક્ષનારા સિંહ, હુધાથી વ્યાકુલ થએલા હોય એવી હાલતમાં પણ કદી ધાસ ખાતા નથી. તેજ પ્રમાણે કુચીન પુરૂષો સંકટમાં દુઃખિત થએલા હોવા છતાં કદી નીચ કર્મચરણ કરતા નથી. ગોપીચંદને આજે શું દુઃખ હતું? કે રાજ્યાદિ વૈભવ છોડીને એ ભીખ માંગવા લાગ્યો? મૈનાવતી પણ માતા કેવી? કે એણે તહેને જોગ અપાવી ધરધર, વનવન, ભીખ માંગવા તથા રખડવા મોકલી આપ્યો? જલધરની સંગતિથી તહેણે પુત્રરત્નની આવી દુર્દશા કરી દીધી છે. પરંતુ હવે જો કોઈ શત્રુ રાજ્યપર ચઢાઈ કરીને આવશે, તો તેનું નિવારણ કોણ એના આપ કરશે? આ પ્રમાણે ગોપીચંદ તથા એની માતાની ધરના સઘળાજ માણસો ખુબ નિન્દા કરતા. ત્યારે તે સાંભળીને ચંપાવતી બહુ દુઃખી થતી; પરંતુ કહે કોને? સાસુ નણંદ વગેરે તહેને પણ મર્મ વિદારી વાક્યો સાંભળાવતાં કે, બાઈએ જોગી બનીને જગતને વિષે કાર્તિકેયજ ફરકાવી દીધો છે, અને માતાએ પણ ઉજ્જવલ દીપક પ્રકાશિત કર્યો છે, હવે તહમારુંજ બાકી રહ્યું છે. સાસુ બોલી, તહેમણું તો જાણે કીક. પરંતુ લોકો હમારી સુદ્ધાં હાંસિ કરશે, કે તહમારા વેવાહી એવા કેવા મૂઠ? રાજ્યવૈભવ છોડીને ભીખ માંગે છે? એના કરતાં જન્મ્યા તે વખતેજ મરી ક્યાં ના ગયા? આતું મર્મસ્થાનને વીંધી નાંખનારું જે બાપણ ચાલતું હતું, તે સાંભળીને ચંપાવતી એકાન્તમાં જઈને બહુ રડતી હતી, અને કહેતી હતી કે મહારા બાઈએ આ શું કર્યું તે કોણ જાણે? મહારી એકવાર એની સાથે મુલાકાત થાય તો બે વાતો એને કહું. કર્મધર્મ સંયોગે ગોપીચંદ તેજ નગરીમાં આવી ચઢ્યો, અને એક ઉપવનને વિષે ઉતર્યો. શહેરમાં જ્યારે ‘અલખનિરંજન’ કરતો ભીખ માંગવા નીકળ્યો ત્યારે ચંપાવતીની દાસીએ તહેને દીકો અને ઓળખી કાઢ્યો. સૂર્યમંડલ પર અબ્રપટલ આવવા છતાં, તહેનું તેજ જોમ નષ્ટ થતું નથી કિંવાં

કસ્તૂરીને ધણા કપડામાં લપેટેલી હોવા છતાં તેની સુવાસ કાંઈ છુપી રહેછે ? તેજ પ્રમાણે રાજા જોકે જોગી બન્યો હતો, બીજા માંગતો હતો, તોપણ ત્હેના રાજસ્વરૂપનું તેજ થું લુપ્ત થયું હતું ? નહિજ. પરન્તુ, પહેલાંના કરતાં પણ તેના અધિક આવીર્ભાવ થયો હતો. કેમકે, પોતાની સત્તા પ્રકાશથી જગતને દુર્શોભિત કરનારા સ્વયંપ્રકાશ આત્મરાજાને ત્હેને વિષે પ્રાદુર્ભાવ થયો હતો. કવિ દેહે છે કે:—

શ્રીરામાધિર્માલો યત્ર સ રહ વૃદ્ધ્યતે મહરથેન ।

યદનેકતારકત્વં પુનર્વસુત્વં ચ સર્વજનસિદ્ધમ્ ॥

જે પુરૂષને વિષે રામ (સર્વસંગ પરિત્યાગી યોગી, સંન્યાસી જેના સ્વરૂપમાં રમમાણ થાય છે, એવો સમ્યદાનંદરૂપ બ્રહ્મ) નો આવીર્ભાવ થાય છે, તે આ જગતને વિષે મહત્ત્વથી દેખાઈ આવે છે. ત્હેનામાં અનેક ભોકોનું તારણ કરવાની શક્તિ હોય છે અને પછી તે ધનાઢ્ય પણ થાય છે, એવું સર્વ ભોકોને વિષે પ્રસિદ્ધ છે. નામદેવ, તુકારામ, રાનેશ્વર, એકનાથ, તુલસીદાસ, રામદાસ, દત્તાદિ અનેક આત્મસાક્ષાત્કાર સંપન્ન પુરૂષો તેનું જ્વલન્ત દર્શાન્ત પૂરું પાડે છે. એ સર્વની મહત્તા કેવી છે તે, અને તેઓ જોકે બીજારી જેવા જણાતા હતા અને રહેતા હતા, તે છતાં ત્હેમની પાસે સિદ્ધિઓ પણ હતી, અને તેમનાવડે ભોકોની કામના તેઓ પૂર્ણ કરતા હતા, એવું દિલ્હાસમાં પ્રસિદ્ધ છે. દર્શાન્તમાં સમજવાનું એ છે કે, ‘જે નક્ષત્ર ઉપર શ્રીરામચન્દ્રજીનો જન્મ થયો, તે પુનર્વસુ નક્ષત્રનું માહાત્મ્ય વિશેષ છે, તથા પુનર્વસુ નક્ષત્ર એક તારાવાળું નથી, પરન્તુ બે તારાવાળું છે.’ સારાંશ, જેનામાં આત્મારામની રક્ષિત થઈ, ત્હેનું તેજ અધિકજ્વલ્લવલ્લ થાય છે. પછી ભલે તે સ્ત્રી હોય या પુરૂષ હોય ।

* એમનું નામ લઈને કરનારાની પણ દુનિયામાં કેવી પૂજા પ્રતિષ્ઠા થાય છે, તે કયાં આપણા અનુભવમાં નથી ?

યોગ વાસિષ્ઠના નિર્વાણ પ્રકરણના પૂર્વાર્દ્ધમાં ચૂડાલા શિષ્યધ્વજ ચરિત્ર છે, તેમાં પણ એ પ્રકારનું વર્ણન છે, જે નીચે દર્શાવવામાં આવે છે; તે ઉપરથી ખાતરી થશે.

ચૂડાલા અને શિષ્યધ્વજ એ બંને જણાં બ્રહ્મવિદ્યા પારંગત તથા સાક્ષાત્કારસંપન્ન એવા મહાત્માની પાસે જઈને રહ્યા અને તહેમની સેવા, પૂજા કરીને આત્મજ્ઞાનસંપાદન કરવા લાગ્યા. જો કે રાજા અને રાણી બંનેય તહેમના મુખે આનંદસ્વરૂપ શુદ્ધ ચૈતન્ય આત્માનું યથાર્થ સ્વરૂપ શ્રવણ કરતા હતા, તોપણ ચૂડાલા સદૃશ બુદ્ધિ વડે મનન નિદિધ્યાસનદ્વારા આત્માને તત્વતઃ જાણીને વિશ્રાન્તિને પ્રાપ્ત થઈ; પરંતુ રાજા બહિર્મુખ હોવાથી, તહેમની વિષયવાસના નષ્ટ ન થઈ, અને તેથી મનન નિદિધ્યાસનદ્વારા આત્મપદને વિષે વિશ્રામને પ્રાપ્ત થયો ન હતો. ચૂડાલાની અખિલ ભોગવાસના અને અસંભાવના^૧, વિપરીત ભાવના^૨ નષ્ટ થઈ જવાથી, તે આત્મતેજસંપન્ન થઈ અને સુશોભિત દેખાવા લાગી. એક વખત, રાજાએ ચૂડાલાને પહેલાના કરતાં અત્યંત સુંદર અને આનંદી જોઈને, વિસ્મય પામીને પૂછ્યું કે, હું અંગના ! ત્હને ફરીથી તારૂંપ્યાવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ હોય, એવી તું મને અત્યંત તેજસ્વી દેખાય છે અને ત્હારી વૃત્તિ આનંદથી પ્રદુક્ષિત થએલી લાગે છે, તો ત્હેં શું અમૃતપાન કર્યું છે ? અગર કોઈ યોગીશ્વરે ત્હને રસાયન ખવડાવ્યું છે ? અથવા શું ત્હને ત્રિલોકીનું રાજ્ય પ્રાપ્ત થયું છે ? કશી સમજ પડતી નથી. પરંતુ સત્ય કહે કે, ત્હને એવી કઈ વસ્તુ પ્રાપ્ત થઈ છે કે જેથી તું પહેલાના કરતાં અત્યંત રમણીય

૧ અસંભાવના બે પ્રકારની. એક પ્રમાણગત અને બીજી પ્રમેયગત. વેદાન્તશાસ્ત્ર શ્રવણ અને ઈશ્વરને અલેદ્ય વર્ણવે છે કે ભેદ ? એ પ્રમાણગત પ્રમાણગત સમજવી. અને આત્મા નિત્ય, આપદ સુખરૂપ છે ? આ આનંદ, ચરિત્ક્રમ, દુઃખરૂપ છે ? એ પ્રમેયગત છે. એ બંનેય અવલોકન મનન વડે નષ્ટ થાય છે.

અને આનંદિત જણાય છે ? આ પ્રકારનું રાજનું વચન સાંભળીને ચૂડાલાએ કહ્યું કે:—

પદ્યામિ યન્નયનરક્ષિમભિરિન્દ્રિયૈર્વા
ચિત્તેન ચેહ હિ તદંગ ન કિંચિદેવ ।
પદ્યામિ તદ્વિરહિતં તુ ન કિંચિદંતઃ ।
પદ્યામિ સમ્યગિતિ નાથ ચિરોદયાસ્મિ ॥

હે રાજન્ ! ચક્ષુ વગેરે ઇન્દ્રિયોત્તરે તથા મનવડે જેનું જ્ઞાન થાય છે, તે સર્વ મિથ્યા છે. પરંતુ હું તો, ઇન્દ્રિય મનની જ્યાં ગતિ નથી અને જ્યાં અહંકાર ઉદ્ભવતો નથી, તથા જે સર્વને આધારભૂત આકાશવત્ પરિપૂર્ણ, વિશુદ્ધ અને અમૃતરૂપ છે, એવા આત્મપદને વિષે સ્થિત છું, તેથી મહારી અત્યંત ઉજ્જવલતા અને આનંદરૂપતા આપને જણાઈ આવે છે. એજ અમૃતપાન, રસાયન, ત્રિલોકીનું સામ્રાજ્ય, આપ જે કાંઈ સમજતા હો, તે મદને મળેલાં છે. કહેવાની મતલબ એ છે કે, આત્મસાક્ષાત્કારસંપન્ન યોગીનું સ્વરૂપ પૂર્વના કરતાં અત્યંત ઉજ્જવલ પ્રતીત થાય છે.

ગોપીચંદ તો સ્વાભાવિક રૂપસંપન્ન અને રાજતેજયુક્ત હોતોજ; તેમા વળી એનામાં આત્માનો આવિર્ભાવ થયો હતો, પછી ત્હેની તેજસ્વિતા તથા આનંદરૂપતાને માટે શું કહેવું ? ચંપાવતીની દાસી ત્હેની પાસે આવીને પૂછવા લાગી, મહારાજ ! આપ ક્યાંથી આવ્યા છો ? ક્યાં જાઓ છો ? એ સંધળું કહ્યો, તો સારું થાય.

પદ-રાગ કાફી, તાલ દીપચંદી.

યોગી કૌન દેસસે આયે । તેને હંસિકર નાદ બજાયે
॥ ટેક ॥ યોગયુગતિકી સાર ન જાની ઠાડે હૈ ભસમ રમાયે ।
કાનનકી સુરખી નહિ સૂખી સુદ્રા ક્યા બલકાયે ॥ ૧ ॥ કેં
તેર આપ બયા કુઃખદાયી ક્યા ભૈયા ધમકાયે । કેં તેરે

ધરમે નારિ કર્કસા મન દિલગીરી લ્યાયે ॥ ૨ ॥ ચંદ્રબદનસી
કાયા દમકે સૂરજ કિરન સમાયે । માતપિતા ધર કૈસે જીવે
જીનકે કુલ તુમ જાયે ॥ ૩ ॥

આપે આખા શરીરપર ભરમ લગાવી દીધી છે, તથા કાનની
રતાશ સુકાઈ જતા પહેલાં તેને ફાડીને તેમાં કુંડલ લટકાવી દીધાં છે,
પરંતુ જોગ જીગતી કાંઈ જાણી છે કે નહિ ? પૂર્વવચમાં ત્હમારો આ
જોગ જોતાં એવું લાગે છે કે માતાપિતાથી ત્હમને કાંઈ કષ્ટ થયું હોય,
અથવા ભાઈએ ધમકાવ્યા હોય, અગર ધરમાં સ્ત્રી કર્કશા હશે અને
ત્હમારી સાથે લડ્યાં કરતી હશે, તેથીજ ત્હમે નાસીપાસ થઈને આ
ભેખ લીધો છે. ચન્દ્રકુલ્ય ત્હમારું મુખારવિન્દ, અને બાલસૂર્ય સમાન
ત્હમારા શરીરની કાન્તિ જોઈને મ્હને એમ લાગે છે કે, જેમના
કુળમાં ત્હમે ઉત્પન્ન થયા, તે માતાપિતા વગેરે લોકો શી રીતે જીવન ધારણ
કરી શકશે ? માટે, આપની જે કાંઈ સત્ય હકીકત હોય, તે આપ
કહી દો. દાસીનું વચન સાંભળીને, રાજ બોલ્યો, માઈ ! નદીનું મૂળ
અને યોગીમુનિનું કુળ જોવા અગર પૂછવાનું શું પ્રયોજન ? નિરંજન
ત્હમારો દેશ છે; ત્યાંથી ઘણા કાળથી નીકળીને આ પૃથ્વીપર વિચરવાનું
થાય છે. ત્હમારા ધરમાં સુખદુઃખની વાતો નથી. યોગદીક્ષા ક્યારે
ગ્રહણ કરવી, તે સાઈ કાંઈ કાળ નિયમિત કરેલો નથી; અન્તઃકરણની
વિરક્તતા થાય ત્યારેજ તેનો કાળ સમજવો. અનેક જન્મો વીતી
જવા છતાં કોઈને તેની કદીયે ઈચ્છાજ થતી નથી. અને કોઈને
જન્મતાંવારને તીવ્ર વૈરાગ્ય ઉપજતાં તે તાત્કાલ યોગી સંન્યાસી બની
જાય છે. માઈ ! તું કોણ છે ? ત્હેણે કહ્યું, ચંપાવતી રાણીની હું
પરિચારિકા (દાસી) છું. આપને મ્હેં કોઈ સ્થળે દીઠા હોય એમ મ્હને લાગે
છે. ત્યારે રાજાએ પ્રત્યુત્તર દીધો, મનુષ્યના જેવો મનુષ્ય હોય છે,
તું ત્હારે કામપર ચાલીજ. એણે વિચાર કર્યો કે ચંપાવતી રાણીને
અગર કરવી જોઈએ, તો એ એમને બોલાવીને પૂછપરછ કરીને બરાબર

પીછાણી કાઢશે. મહેં તો લગ્નપ્રસંગે દીઠા હતા, જેને ધણી વીતી ગએલાં હોવાથી, રૂપમાં પણ થોડોક ફરક માલુમ પડતો હો એજ રાગ ગોપીચંદ છે, એમ મહારાથી નિશ્ચયપૂર્વક ન કહી શક ત્યારમાઠ તે દાસી ચંપાવતીની પાસે આવી અને કહેવા લાગી શહેરમાં કોઈ રખડતા જોગી આવ્યા છે તહેમને જોઈને, મહેને એમ લાગે છે કે એ આપના ભાઈજ હશે, કેમકે તેઓ જોગી થયા મહારા સાંભળવામાં આવ્યું છે. તે સાંભળીને ચંપાવતી બોલી, દાસી ! તું જા, અને ભિક્ષા માટે એમને અહીં બોલાવી લાવ; ભાઈજ હશે, તો હું એમને બે વાત સંભળાવીશ. ચંપાવતીની પ્રભાણે આજ્ઞા થતાંવારને, તે પરિચારિકા જ્યાં ગોપીચંદ હતો, આગળ આવી પહોંચી અને કહેવા લાગી કે, આપ ભિક્ષાને મ હમારી ચંપાવતી રાણી સાહેબની પાસે આજ્ઞા; તહેમને આપનાં દર્શ કરવાં છે. બાદ ગોપીચંદ તહેની સાથે કિંગરી વગાડતો વગાડતો ચંપાવતી મહેલના પાછલા ચોકના દરવાજા આગળ આવી પહોંચ્યો, અ 'અલખનિરંજન' બોલીને ઉભો થઈ રહ્યો. દાસીએ જઈને ચંપાવતી જોગીના આગમનની ખબર કરી, અને તે સાંભળીને તે પણ ત્યાં હઠીને જોગીની પાસે આવીને ઉભી રહી; તહેણે પોતાના ભાઈને પરખી કાઢ્યો.

ગદે ગોદરી ખાક તનકો લગાઈ. બજે કિંગરી બ્રહ્મગીતા સુના લહર ઉન્મનીકી બહારમસ્તજોગી. બહુન લાઈ દેખે ખબર પૂછલાગ

જેણે શરીર ઉપર રાખ ચોળી છે, અને ગળાને વિષે ગોદડ તુલ્ય કંથા નાંખી દીધી છે, હાથવડે કિંગરી વગાડી રહ્યા છે, અ મુખથી બ્રહ્મસ્વરૂપ વિષયક ગાયન ચાલી રહ્યું છે, ઉન્મની અવસ્થા લહર (ખુમારી) થી જે મસ્ત થઈ રહ્યા છે, એવા પોતાના બા ગોપીચંદને જોગી થએલા જોઈને ચંપાવતીને ધણીજ ખેદ થયો, અ તહેણે તહેમને વૃત્તાન્ત પૂછ્યો. જોગિરાજ ! આપણું શું નામ છે

માત્રાપની શી સંતા છે ? આપતું પૂર્વનિવાસસ્થાન ક્યાં હતું ? આપની બહેન કોણ થાય ? સ્ત્રી વગેરે આપને છે કે નહિ ? ઇત્યાદિ સત્ય વૃત્તાન્ત નિવેદન કરશે, તો કણેને શાન્તિ થશે. આપનાં દર્શનથી હું કૃતાર્થ થઈ છું. રાજ્યએ પણ પોતાની બહેનને ઓળખી કાઢી, અને ત્હેને કહ્યું કે, માધ ! હવે પૂર્વવૃત્તાન્ત સાંભળીને શું કરવું છે ? તે છતાં ત્હમ્હારી ઇચ્છાજ ને હોય, તો સાંભળો. આ શરીરનું નામ ગોપીચંદ, અને એના ઉત્પાદક માતાપિતાનાં નામ મૈનાવતી અને ત્રિલોકચંદ છે. ચંપાવતી આ શરીરની સાથે બહેનનો ભાવ રાખે છે. તારા, હુમાવંતી ઇત્યાદિ આ શરીરની સાથે વિવાહિત થએલી હોઈ, સ્ત્રીભાવ ધરાવે છે. કાંચનપુરીમાં આ શરીરનો પૂર્વ નિવાસ થતો હતો. રાજ્યવૈભવાદિભોગ આ શરીરને સુખપ્રદ નહિ થઈ પડવાથી, સદ્ગુણનાથને શરણે જતાં, ત્હેમણે આ શરીરઉપર કૃપા કાઢી. ન્યારથી એમણે એને યોગદીક્ષા આપી પવિત્ર કર્યું છે, ત્યારથી મન સદૈવ આનંદયુક્ત રહે છે. માધ ! ભિક્ષા લાવ. આટલું સાંભળતાં ચંપાવતી રોવા લાગી, અને એનું વસ્ત્ર ઝાલીને કહેવા લાગી કે, હે માધ ! રાજ્યસંપત્તિને તેમજ સ્ત્રી વગેરે પરિવારને તજીને ત્હેં વૈરાગ્ય ધારણ કરીને આ જોગ કેમ સીધો ? જોગમાર્ગ બહુ કઠીણ છે. નારદવિશ્વામિત્રાદિ ઋષિઓ પણ યોગબ્રહ્મ થવાનું સાંભળ્યું છે, તો એમાં મનુષ્યને શી રીતે સુખ થવાનું હતું ? માટે ત્હમે મ્હારું કહ્યું માનો, અને આ ભેખ છોડીને પહેલાંની પેઠે સંસારસુખમાં આનંદ લેતા થાઓ. રાજ્ય કહે છે, હે માધ ! મનુષ્ય રસ્તાપર થઈને જાય છે, ત્યારે ત્હેની સાથે અનેક મનુષ્યોનો સમાગમ થાય છે, કિંવા નદીને વિષે પડેલા અનેક વૃક્ષો પણ ભેગા થાય છે, તથા વાયુથી આકાશમાં પણ અનેક વાદળાંની સંગતિ થાય છે, તેમજ સમુદ્રને વિષે વ્યાપાર કરનારાઓનો પણ ધણાવની સાથે સમાગમ થાય છે, પરંતુ તે અલ્પકાળપર્યન્તજ. પોતપોતાનો માર્ગ મળી આવતાંજ સહુ પરસ્પરથી વિયુક્ત થઈને ચાલ્યા જાય છે, તેવીજ રીતે પ્રતિકૂળ પવનવડે મેઘ યા વૃક્ષ પણ એકમેકના અંજલિ

જૂદા થઇ જાય છે. એજ પ્રમાણે, આ સંસારમાં માતા, પિતા, બન્ધુ, પુત્ર, કલત્ર, મિત્ર એ સર્વનો સંયોગ કર્મદ્વારા થએલો છે, પરંતુ તે નિઃસંશય એક દિવસ સર્વને વિયુક્ત કરી દીધા વગર રહેનાર નથી. એથી કરીને, તે ખાતર શોક કરવો શું ઉચિત છે ? નહિજ. રાજા કોણ ? પ્રજા કોની ? રાણી કોની ? માતાપિતા પુત્ર કોના ? આ સંસારને વિષે કોઇ કોઇનું છેજ નહિ, એમ સમજજે.

एकः प्रजायते जन्तुरेक एव प्रलीयते ।

एकोनुमुंके सुकृतमेक एव च दुष्कृतम् ॥

પ્રાણી એકલેજ ઉત્પન્ન થાય છે, નહિ કે કોઇની સંગાથે; તથા એકલેજ મરણ પામે છે. સુકૃતનું ફળ સ્વર્ગાદિ અને પાપનું ફળ નરકાદિ તે એકલાનેજ ભોગવવું પડે છે; માતાપિતા સ્ત્રીપુત્રાદિ તેમાં ભાગ લેતાં નથી. એટલા માટે, કોઇને ખાતર ધર્મજ્ઞાનાદિનો ત્યાગ કરવો ઉચિત નથી. શું જેવામાં નથી આવતું કે પ્રાણી શરીરને તણ મયા બાદ, તેને અચેતન કાષ્ઠ તેમજ માટીના ઢેફા સમાન સમજીને સકલ પુત્રમિત્ર બાંધવાદિ સ્મશાનને વિષે તણને ચાલ્યા જાય છે. જીવની સાથે કોણ જાય છે ? દોષપિણ નહિ. એ વિચારથી તે સધળાની મમતા અને શરીરની અલંતા મહેં તણ દીધી, અને સદ્ગુણને શરણે ગયો, ત્યારે તહેમની આ શરીરપર કૃપા થઇ. માઈ ! શું કહું ?

दृश्यं बोधेन निर्घृष्टं तच्चिदाकारतां गतम् ।

यत्र यत्रैव पश्यामि त्वं रूपं तत्र दृश्यते ॥

આ દૃશ્ય પ્રપંચ જ્ઞાનવડે બાધિત હોઈ, ચિન્માત્રરૂપજ થએલ છે; તેથી જ્યાં જ્યાં જ જ વસ્તુને જોઈ છું, ત્યાં ત્યાં તે તે વસ્તુને વિષે કેવલ આત્મસ્વરૂપજ પ્રતીત થાય છે. આત્મા વગર જગતના પદાર્થોની સત્તા (અસ્તિત્વ) નથી, માટે તેમનું સ્ફુરણ થએલું હોવા છતાં નહિ થયા જેવુંજ સમજવું. મૃગજળ જ્યાં સુધી સત્ય છે એમ પ્રતીત થાય છે, ત્યાં સુધી તરસ્યો મનુષ્ય તેના તરફ ધસે છે;

પરંતુ તે મિથ્યા છે, મધ્યાન્હ કાળમાંજ સૂર્યકિરણોથી રેતીના મેઘાનમાં પ્રતીત થાય છે, એવું જ્ઞાન થયા બાદ, કોણ મોહિત થઇને તેને પ્રાપ્ત કરવા સારૂ ચત્ત આદરશે ? મૃગજલ મધ્યાન્હ કાળના પહેલાં અને તે સમય વીત્યાબાદ પણ હોતું નથી, પરંતુ મધ્યમાંજ ભાસે છે. તે પ્રમાણે આ દેહાદિ પ્રપંચ, ઉત્પત્તિ પહેલાં અને નાશના પંક્તિ નહિ હોવાથી, જે કે મધ્યમાં જણાય છે, તો પણ તેને તેવું (નહિ જેવું)જ માનવું. દેવયોગે મહારામાં વિવેકની ઉત્પત્તિ થઈ, અને તેનાથી મ્હેં મોહરૂપી શત્રુને મારી નાંખ્યો, ત્યારે અવિનાશી, આવરણ રહિત એવા સદ્ગતિપદની પ્રાપ્તિ મ્હને થઈ. જ્ઞાનામૃત પીધાબાદ કયો પુરૂષ વિષયરસ કાંછતુંપાન કરશે ? હવે, તું મ્હારું વસ્ત્ર છોડી દે. અને “આ સકલ સંસાર, પઠના ઉપર કાઢેલાં ચિત્રોની પેઠે મિથ્યા સમજીને, ચિત્રોના આધારભૂત પટની માફક, આ સંસારના આધાર એક પરમાત્માજ સત્ય છે એમ જાણીને અને હેમનું ધ્યાન ભજન કરજે; તોજ ત્હારા જન્મની સફલતા થશે.” આટલું સાંભળીને ચંપાવતી બોલી, હે ભાર્ગ ! ત્હમે કહ્યું તે સત્ય હશે, પરંતુ જેજે કાળમાં જેજે ક્રિયા કરવાની હોય છે, તે વખતેજ જે તે કરવામાં આવે, તો શોભી નીકળે છે અને તેને ખાતર કોઇને પણ દુઃખ થતું નથી. હાલ તો ત્હમારી આ તારણ્યાવસ્થા તથા પુત્ર પણ નાનકડો અને બારસો રાણીઓની પણ સંસારભોગવાસના અધૂરી છે; એવા વખતે ઇન્દ્રવૈભવતુલ્ય ત્હમારો રાજ્ય વૈભવ છોડી, વિરક્ત થઇને ત્હમે ધૂમી રહ્યા છો, એ શું હીક છે ? નહિજ. માટે જે ત્હમારી ઇચ્છા હોય, તો અંહીજ હું ત્હમને એક રત્નખચિત મઠ બંધાવી આપું અને ત્યાં ત્હમે સુખેથી નિવાસ કરો. ચારો તરફ ત્હમારી નિન્દા થાય છે, તે તરફ પણ કાંઈક ખ્યાલ કરો. જ્યારથી ત્હમારા જોગની વાર્તા હમારે ત્યાં આવી પહોંચી છે, ત્યારથી હમારા ઘરના સઘળાજ લોકો ત્હમારું ભુંડું બોલે છે, અને મ્હને પણ એવાં મર્મવિદારી વેણ સંભળાવે છે કે જે મ્હારાથી

સહી શકાતા નથી. હવે તો હું ત્હમને અંહી આગળથી જવા દેનાર નથી. ત્હમારો મ્હારા પર બાળપણથી અત્યંત પ્રેમ છે, માટે આ વખતે મ્હારા વચનને માન આપીને અંહીજ રહીજાઓ, દુરામલ કરશો નહિ ત્હમારા જતા રહેવાથી, મ્હારા પ્રાણ રહેશે એવું ત્હમે સમજશો નહિ. ચંપાવતી આટલું બોલીને રડવા લાગી અને ગોપીચંદના વચ્ચે પથ છોડ્યું નહિ. ત્યારે ત્હેણે વિચાર કીધો કે, હવે અંહીયાં વિશેષ રહેવામાં યા બોલવામાં માલ નથી; કાંઈ અનર્થ પથ થાય. પછી ત્હેણે એના હાથમાંથી વચ્ચે છોડવું, અને માયાગળથી ઋત અલગ પડીને ત્યાં આગળથી ચાલ્યો ગયો. ત્યારબાદ ત્હેણે બીખ માંગીને ક્ષુધાની શાંતિ કીધી અને જ્યાં હતર્યો હતો, ત્યાંજ આવીને થોભ્યો.

ગોપીચંદ અંહી આવ્યા છે એવા સમાચારની ખબર રાજા ત્રિલોકચંદ તથા ત્હેની રાણી અને પુત્રને પડતાં વારને તેઓ ચિન્તા કરવા લાગ્યા કે આ બીખમગો જોગીડો આપણા ગામમાં શું કરવા આવ્યો ? હવે તો નગરમાં સઘળા લોકો આપણી નિન્દા કરશે, અને સર્વત્ર અપકીર્તિ થશે એના પોતાના રાજ્યમાં અગર બીજા કોઈ સ્થાનને વિષે બીખ માંગેના હત, તો શી હરકત હતી ? પરંતુ દુષ્ટ પોતાના કુળ અને મુખને કલંકિત કરીને, આપણને પણ કલંક એંટાડવા માટે અંહી આવ્યો છે. અસ્તુ ! રાજાએ સર્વને કહ્યું કે, એનો એકજ ઇલાજ છે; એને અંહી બોલાવવો અને અધશાળામાં બિદ્યાજ આપીને, આપણા ગામમાંથી વિદાય કરી દેવો. નહિતો નગરીમાં ઘેર ઘેર બીખ માંગીને, ઘણા કાળ સુધી અંહીજ પડી રહેશે, જેથી લોકોમાં આપણી વિશેષ નિન્દા થશે. બાદ રાજાએ એને બોલાવી મંગાવવા એક પરિચારિકાને મોકલી અને તે ગોપીચંદ પાસે આવીને કહેવા લાગી કે, રાજાએ આપને બોલાવ્યા છે, માટે આપ ત્યાં ચાલો અને એમને મળીને બિદ્યા શ્રદ્ધ કરો. રાજાએ પ્રથમ આનાકાની કીધી, પરંતુ ફાસીના આમલથી ત્યાં જવાને નીકળ્યો.

ત્યારબાદ ત્હેને અશ્વશાળામાં દાસી લઇ આવી, અને ત્યાં બેસવાનું કહી, પોતે મંદિરમાં જવાને નીકળી. અને જતાં જતાં કહેતી ગઇ કે સર્વ મંડળી આપને મળવા સારૂ અંદીજ આવશે. દાસીએ જઇને રાજા રાણીને વરદી આપી કે ગોપીચંદ આવ્યા છે, ત્યારે ત્હેમણે અનાજનું એક પાત્ર પીરસીને, તે દાસીની મારફત રાજા ગોપીચંદને ભોજન કરવા સારૂ તે અશ્વશાળામાં મોકલી આપ્યું. દાસીએ ગોપીચંદને કહ્યું, મહારાજ ! આ આપને ભિક્ષાળ મોકલ્યું છે તે લેશે, થોડીક વારમાં મંડળી આવે છે. રાજાએ વિચાર કર્યો કે, જોયું ? આજે હું સંપત્તિવિરહિત છું, તેથી મ્હારે આટલો અનાદર કરે છે અને આ અશ્વશાળામાં મ્હને ભોજન મોકલ્યું છે. બરાબર છે ! કવિ કહે છે કે:—

वनानि दहतो वन्देः सखा भवति मारुतः ।

स एव दीपनाशाय कृशे कस्यास्ति सौहृदम् ॥

અગ્નિ અને વાયુ, એ બન્નેને અત્યંત મિત્રતા છે, પરંતુ તે ક્યાંસુધી ? તો જ્યાંસુધી તે પોતાની તેજસ્વ સંપત્તિથી સમૃદ્ધ થઇને મોટા મોટા વનને ફસ્ત કરી દે છે, ત્યાં સુધીજ. પરંતુ જે વખતે તે દીપસ્વમાં અત્યંત કૃશ થઇ જાય છે, તે વખતે સમૃદ્ધિ કાળમાં મિત્રતાને પ્રાપ્ત થએલો વાયુ પોતે જાનેજ તેનો નાશ કરી દેછે. સારાંશ, દરિદ્રી અવસ્થામાં કોણ કોના ઉપર પ્રેમ રાખે છે અને સન્માન કરે છે ? કોમળ નહિ. અસ્તુ ! સાધક અવસ્થાને વિષે પણ સત્શિષ્યના અંતરમાં માનાપમાન હોતાં નથી, તો પછી સિદ્ધ બન્યા બાદ કેવી રીતે હોઈ શકવાનાં હતાં ! રાજાએ મનસંગાથે વિચાર કર્યો કે ‘અન્નંબ્રહ્મ’ એવું શ્રુતિસ્મૃતિમાં કહ્યું છે, અને આ શરીરને તે જીવનરૂપ હોવાથી તેનો મ્હારે ધિક્કાર કરવો જોઈતો નથી. રાજા જ્યારે ત્યાં આગળ ભોજન કરવા મંડયો, ત્યારે દૂર રહી રહી અંતઃપુરની સ્ત્રીઓ બારીમાંથી જોવા લાગી અને નિન્દા કરવા લાગી કે, જુઓ કેવો નિર્ભજજ બની

ગયો છે ? વેવાઈને ત્યાં આવો ભેખ લઈ ને, એમને મુખ શું બતાવું છું, અને પાગામાં બેસીને બોજન શું મ્હોં લઈને કશું છું એવી એના મનમાં જરા શંકા સરખીયે આવે છે ? એટલામાં નણુંદ ચંપાવતીની પાસે ગઈ, અને ત્હેણે ત્હેને બોલાવી લઈ આવી ગોપીચંદ બોજન કરતો હતો તે દેખાડી આપ્યું. સાસુ બેઠી, જુઓ આ ત્હમરો ભાઈ બ્રજ યઈ, માનાપમાન છોડીને, તરફર અગર શ્વાનની પેટે અશ્વશાળામાં બેસીને ખાય છે. પ્રજનાથ કહેતા હતા તે એને ઠીક ના લાગ્યું અને પોતે દીન અનાથ થઈને બીખ માંગીને ખાય છે, એમાંજ એને આનંદ લાગે છે. ધિક્કાર છે એના જીવતરને ! જો બીખજ માંગવી હતી, તો અંહીયાં આવ્યો શું કરના ? પૃથ્વીમાં શું જગ્યાનો તોટો છે ? આ પ્રમાણે ત્હેણે જ્યારે કહ્યું ત્યારે ચંપાવતીને બહુ માહું લાગ્યું. ત્હેને પહેલેથીજ સાસુ સસરા નણુંદ વગેરે તરફથી નિત્ય ત્રાસ થતો હતો, તેમાં ભાઈને માટે વિશેષ દુઃખ થયું અને તેના ઉપર નણુંદ સાસુનાં મર્મચ્છેદક ભાષણો પણ થયાં, પછી દુઃખની સીમા શી રહી ? ચંપાવતી તેઓનું ભણુ સાંભળીને જે ત્યાંથી નીકળી તે પોતાના મંદિરમાં આવી અને ત્હેણે હાથમાં એક કટાર લઈને પોતાના પેટમાં ખોસી દીધી. તેના પ્રહારથી એનું ઉદર ચીરાઈને રક્તસ્રાવ થતાં ક્ષણવારમાં તે ગતપ્રાણ થઈ ગઈ.

આણી તરફ અશ્વશાળામાં ગોપીચંદનું બોજન પૂરું થઈ રહ્યું, ત્યારે ત્હેણે દાસીને કહ્યું કે, હમે જઈએ છીએ, એવી રાજને તથા ચંપાવતીને જઈને ખબર કરજે; એમની ઇચ્છા હશે, તો મળવા આવશે. ત્યારબાદ દાસી ચંપાવતીને એ ખબર કહેવા જતાં તે મરણ પામીને જમીનપર પડેલી ત્હેના જોવામાં આવી. ત્યારે દાસીએ ઝટ રાણીને તથા રાજને ખબર આપી, અને તેઓ પણ દોડતાં ત્હેના મંદિરમાં આવી પહોંચ્યાં. જોવા લાગ્યાં તો કટાર પેટમાં ખોસ્યાથી મરણ પામી છે, એવું ત્હેમની નજરે પડ્યું. ત્યારે તો ધરના સંખજાન

હી પુરો ભારે આકંઠ કરવા લાગ્યા કે, આ એનો દુષ્ટ ભાષ અંહી
લા માટે આવી ચઢ્યો? પોતાના મકાનને અગ્નિદાહ કરી,
હમારાને પણ સળગાવવાને અંહી દોડતો આવ્યો. કોઈ કહેવા લાગ્યા,
એને આપણી નગરીમાંથી કાઢી મૂકો, એનું મુખ પણ જોતું નહિ.
બીજા કહેવા લાગ્યા, એને લીધે ચંપાવતીની આવી અવસ્થા થઇ,
તો એની પણ એવી કરવી. આ પ્રમાણે તેઓ સધળા આક્રોશ કરી
નાના પ્રકરના તર્કકુતર્કથી બોલવા લાગ્યા અને છાતી માયાં ફૂટવા
લાગ્યા. તથા કોઈ ત્હેના પતિને અભાગી કહેવા લાગ્યા, અને કોઈ
ચંપાવતીની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા કે, ધન્ય છે, ધન્ય છે! ભાષને
ખાતર એણે જીવ આપ્યો. એ લોકોનો આક્રોશ જ્યારે જોષીચન્દના
સાંભળવામાં આવ્યો, ભારે ત્હેણે એક અશ્વપાજને પૂછ્યું, બાઈ! આ
ધરમાં કેમ કોલાહલ થઇ રહ્યો છે? અશ્વપાજે જાહેને જોયું અને
સાંભળ્યું ભારે પાછા આવીને કહ્યું કે, ચંપાવતી રાણીએ પોતાના
ભાષને ખાતર જીવ આપ્યો છે, તેથી સધળા રૂદન કરી રહ્યા છે.
રાજાએ સાંભળ્યું અને કહ્યું કે મહારા કાજે ચંપાવતીએ પ્રાણુધાત
કર્ચો, એ અનુચિત થયું. હવે જ્યાં ત્યાં લોકો મારી નિન્દા અને અપ-
કીર્તિજ કરશે કે, જોષીચન્દ અંહીયાં આવ્યો, તેથી ચંપાવતીએ પ્રાણુ-
લાગ કીધો. હવે શું કરવું? માતાએ કહ્યુંજ હતું કે પ્હેનને ઘેર
જવું નહિ, તેનો પૂરેપૂરો અનુભવ થયો.

આણ્ણીતરફ રાજા ત્રિલોકચન્દ ચંપાવતીને સ્મશાનમાં લઈ જવા
વાસ્તે તૈયારી કરાવરાવી, અને એને ઉપાડીને લોકો ભઇ જવા લાગ્યા
ભારે તો મહા ભારી શોકધ્વનિ શરૂ થયો, અને ઘણા લોકો ત્હેને
અવલમંજલ પહોંચાડવા સ્મશાનમાં જવા નીકળ્યા. આવું રાજાએ
જોયું, ભારે તે એને ઠીક ન લાગ્યું. ત્હેણે વિચાર કીધો કે, જોગ લીધો
માટે એ લોકોએ મ્હને તૃણુતુલ્ય માન્યો છે, પરંતુ ચંપાવતીને
સજીવન કરીને આ સમયે સર્વને આપણા પંથની કરામત દેખાડી

આયવી જોઈએ, તેજ એ સર્વની ખાતરી થશે. હશે શંકરની અવ-
ગણના કીધી હતી, ત્યારે શંકરે પોતાને પ્રતાપ કેવો છે, તે લેને
દેખાડી આપ્યું હતું, કિંવા અષ્ટાવક્રાદિજનું કુરુપ તથા લેતી લઘુ
અવસ્થા જોઈ, જનકનાં માણસોએ લેતું અપમાન કર્યું હતું, પરંતુ
લેમણે બંદીને વાદમાં જીતીને પોતાનું સત્ત્વ દેખાડી આપ્યું હતું,
અથવા નાનાસરખાં વામને બલિને પાતાળમાં ચાંપી દીધાં હતો,
અગર દશાનને (રાવણે) અગ્નિને તુચ્છ માન્યો, ત્યારે લેણે બંધન
કરીને પોતાનો પ્રતાપ દેખાડ્યો હતો, તેજ પ્રમાણે અગસ્તિનું શરીર
અદ્ય જોઈને સમુદ્રે લેનો ઉપહાસ કીધો હતો, પરંતુ લેણે 'કેશ-
વાય નમઃ' એ પ્રમાણે ઉચ્ચાર કરીને તેનું આચ્છાદન કીધું, ત્યારે
'નારાયણાય નમઃ'ના પ્રીતિ આચ્છાદનને સ્વરૂપ જળપથુ બાકી રહ્યું
નહતું, આવો અમત્કાર દેખાડ્યો હતો; તેજ પ્રમાણે આપણા પંથનો
પ્રભાવ પણ એ લોકોને દેખાડી આપવો જોઈએ.

ત્યારબાદ, લેણે શ્મશાનમાં પ્રેતની પાસે ઉભા રહીને કહ્યું,
ભાઈઓ! આ મહારી બહેન ચંપાવતીના શરીરને આપ બરમીભૂત
કરશો નહિ. અસ્તિકે તપોઞ્જયથી સર્પોને ઉગાર્યા હતા તે પ્રમાણે
હું પણ એના પ્રાણ ઉગારીશ. મ્હારે ખાતર એ મરણ પામી છે,
માટે જલધંધરનાથ ગુરૂને અંહી લઈ આવી, એને ઉઠાડ્યા વગર રહીશ
નહિ. લોકોએ કહ્યું, ઝાડ સૂકાઈ જાય છે, તો પછી તેને પાંદડાં ક્યાં
આવે છે? તેજ પ્રમાણે મરેલું મનુષ્ય સજીવન થયાનું હમે ક્યાંઈ
સાંભળ્યું નથી. એ તું શું બકે છે? ગોપીચંદ્રે કહ્યું, મ્હાના ગુરૂને
પ્રતાપ લક્ષ્મને ક્યાં વિદિત છે; જેમણે કાનીફનાથની ખાતર દેવોને
પણ પૃથ્વીપર લાવીને વૃક્ષ ઉપર લટકાવી દીધા હતા, તથા જે
બારબર્ષ પર્યન્ત કૂવામાં નિર્વિકાર સ્થિતિમાં રહ્યા હતા, એવા મ્હારા
ગુરૂ સમર્થ છે; માટે ચાર દિવસ પ્રેતનું રક્ષણ કરો અને ધીરજ
પકડો, એ ઉઠ્યા વગર રહેશે નહિ. રાખતું વચન કોઈને અત્ય

કાંઈ નહિ, અને અવિશ્વાસથી તે ભોડાએ અંપાવતીના સરીરને ચિતાપર સુત્રાડ્યું, અને અગ્નિસંસ્કાર કરવા લાગ્યા. ઐટલામાં રાજ્ય પોતે ઉઠ્યો અને બહેનની સાથે ચિતાપર બેસી ગયો, અને કહેવા લાગ્યો કે મ્હારી સાથેજ એને સળગાવી મૂકા; પરંતુ જ્યાં સુધી હું જીવતો છું, ત્યાં સુધી એને બાળવા નહિ દેઉં. મ્હારા મરી જવાથી મ્હારા ઝૂં જલધરનાથ કોપાયમાન થઈને, હવે સંધ્યાને બાળીને ભસ્મ કરી નાંખશે, તે યાદ રાખજો. આટલું સાંભળીને ત્રિભોજચંદ સસરાને તથા અંપાવતીના પતિને ક્રોધ ચઢ્યો, અને તેઓ બોલી ઉઠ્યા કે કેટલી નાહક સરજમતુના વાદળા જેવી મર્જના કરે છે, અને ગુરના પ્રતાપનું વર્ણન કરે છે? ત્હારા ગુરમાં શાં અમત્કાર અને સામર્થ્ય છે, તે દેખાડીઆપ. ઐટલું કહી, અંપાવતીનો એક હાથ ઉખાડીને હોતે આપ્યો અને કહ્યું કે હમે પ્રેતની રક્ષા કરીએ છીએ, પરંતુ જલહી ત્હારા ગુરનો પ્રતાપ હવે દેખાડી આપ. ત્યારબાદ ગોપીચંદનાથ તે હાથને લઈને પોતાની નગરી તરફ જવાને નીકળી પડ્યો, અને આશ્વી તરફ ભોડાને અવિશ્વાસ હતો, તેથી હેમણે તો અંપાવતીને ધુંકી મૂકી, અને તેઓ સંધ્યા પોતપોતાને ઘેર પાછા ફર્યા.

આશ્વી તરફ પાંચ કોશ જમીન ગોપીચંદ આદ્યો હશે, ઐટલામાં જલધરનાથને ત્યાં આગળ સર્વ હકીકતની ખબર પડી ગઈ, અને હેમણે વિચાર કીધો કે, રાજ્ય જે ફરી પાછો નગરીમાં આવશે તો ભોડા ઉપહાસ કરશે, અને સ્ત્રી પરિવારને પણ શોક થશે, માટે મ્હારે ત્યાં જાનેજ જવું ઠીક થઈ પડશે. ત્યારબાદ જલધરનાથે પ્રયાણઅસ્ત્રમન્ત્રથી વિભૂતિ અભિમન્ત્રિત કરીને પોતાના કપાળે લખાડી અને જવાને નીકળી પડ્યા જે વખતે હેમની ગતિ વાયુના જેવીજ થઈ રહી હતી. નળરાજને એ મન્ત્રવિદિત હતો, અને તેના બળથીજ હેણે ત્રણપણી રાજને અયોધ્યાથી કુંડિનપુર એકજ રાતમાં આપ્યો હતો, જલધરનાથની અને ગોપીચંદની રસ્તામાં બ્યારે મુલાકાત

થઈ, ત્યારે રાજાએ નમન કરીને સકલ વૃતાન્ત તહેમને નિવેદિત કર્યો. જલધરનાથે કહ્યું, કાંઈ ચિન્તા કરવા જેવું નથી. ત્હમારો મનોરથ પૂર્ણ થશે. બાદ ત્યાંથી તે બન્ને ક્ષણભાવમાં પૌલપદ્મ નગરીના રાજાને લાં આવી પહોંચ્યા. રાજાને ખચર થતાંજ તે સન્મુખ આગ્યો, અને મનમાં ભક્તિભાવ નહિ હોવા છતાં, તેઓને ઉત્તમાસન આપીને તેપર બેસાડ્યા, તથા હાથજોડીને પોને સામે ઉભો થઈ રહ્યો. નપુંસકનો શુંગાર, બકરીનાં સ્તન, બાજુગરતું શૂરત્વ, વેશ્યાતું મુખમંડન, ઘટનું સૂર્યપ્રતિબિંબ, પિશાયતું ભાષણ. બકનું ધ્યાન. તરકરતું મૈત્ર, દાંબિકનાં દૈવાર્ચન દીલાંટપકાં માળા વગેરે જેમ વ્યર્થનીવડે છે, તેજ પ્રમાણે તિશોકચંદ રાજાના વિનય અને આદર વગેરે સર્વ વ્યર્થજ હતાં. અર્થાત્ ઉપર ઉપરનું લૌકિક રીતિ મુજબનુંજ નમન હતું. જલધરનાથ તે જાણી જઈને બોલ્યા, રાજા ! ગર્ધવને ચંદનલેપ, કિવા મકંટની પાસે ગીર્વાણવાણિ અથવા સુવર્ણપંજરને વિષે વાયસ જેમ શોભતો નથી તેજ પ્રમાણે ત્હમારા ધરમાં સુરપસદ્ગુણસંપન્ન ચંપાવતી શોભતી નથી. પરન્તુ અહમચરને મિથ્યા કોણ કરી શકવાનું હતું ? અસ્તુ ! ત્યારબાદ જલધરનાથે ગોપીચંદની પાસેથી ચંપાવતીનો ડાબો હાથ માંગી લીધો, અને હાથમાં ભસ્મ લઇને, સંજીવનીપ્રયોગમંત્રવડે તેને મંત્રિત કરી, પેલા હાથપર લગાડી દીધી. તથા ચંપાવતી ‘આવો’ એવી જમ પાડતાંવારને તે ઝટ ઉડીને ઉભી થઈ, અને જલધરનાથને તહેણે પ્રણામ કર્યો. જે પ્રમાણે વૃષપર્વાદિ દૈત્યોવડે માર્યા ગએલા ક્યને શુક્રાચાર્યે સંજીવ કર્યો હતો, તેજ પ્રમાણે જલધરનાથે ચંપાવતીને જીવતી કીધી. ત્યારે તો સધળાજ લોકો આશ્ચર્યભરિત અને આનંદ પૂર્ણ થઈને જલધરનાથને દંડવત્ પ્રણામ કરીને સ્તુતિ કરવા લાગ્યા અને ‘આપ સાક્ષાત્ અહમચર છો,’ એ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. તથા ધન્ય છે ગોપીચંદને કે એણે આ પ્રકારના ગુરૂનો આશ્રય કીધો, અને ક્ષણભંગુર રાજ્યવૈભવ છોડી, અક્ષયધન (મોક્ષ)ની પ્રાપ્તિ કીધી; એ પ્રમાણે એનું પણ વર્ણન કરવા લાગ્યા. ત્યારબાદ, જલધરનાથ

જવાને માટે નીકળ્યા ત્યારે તિશોકચંદે સાષ્ટાંગનમન કરીને, અપરાધની ક્ષમા માંગી અને કહ્યું કે રાજ્યમદમાં ઉન્મત્ત થઇને મહેં આપનું તથા ગોપીચંદનાથનું પશુ અપમાન કર્યું અને દુષ્ટ ભાષણ સુદાં કીધું, તે ખાતર આપ ક્ષમા બક્ષો. તેમજ આજની રાત અંહી, રહી, ભોજન કરી મહેને અનુગ્રહ દઇને પાવન કરો અને ત્યારબાદ આપ અંહીથી સીધાવો. આજસુ મનુષ્યના ઉપર જે પ્રભાણે ગંગાનો પ્રવાહ ચાલ્યો આવે, તે પ્રભાણે આપનું મહારે ત્યાં આગમન થયું છે, તો આ દાસને ત્રિતાપ નિર્મુક્ત કરો. ગંગાયમુનાદિ તીર્થોને તથા પાપાણુ મૃતિકામય મૃતિઓને પોતાના ભક્તજનોને પાવન કરતાં ધણે સમય લાગે છે. પરંતુ આપ સરખા સત્પુરુષ મહાત્મા દર્શનથીજ પ્રાણીઓને સંસારમાંથી ઉદ્ધાર કરે છે; એથી તેઓની યોગ્યતા અત્યંત છે.

नाग्निर्न सूर्यो न च चन्द्रतारका ।

न भूर्जलं खं श्वसनोऽथ वाङ्मनः ॥

उपासिता मेदकृतो हरंत्यर्घं ।

विपश्चितो ज्ञन्ति मुहूर्तसेवया ॥

અગ્નિ, સૂર્ય, ચન્દ્ર, તારા, પૃથ્વી, ઉદક, આકાશ, વાયુ, વાણી અને મન ઇલાહિકોની ઉપાસના, ‘મહં સ્ત્વં, તવ મમ’ (હું તું. ત્હારું મહારું) ઇલાહિ દૈતભાવ જે પુરુષના અંતરમાં છે, તેવાએ કીધી હશે, તોપણુ તેનાથી તેનું બેદભાવમૂલક અજ્ઞાન દૂર થઇ શકશે નહિ. પરંતુ અબેદદૃષ્ટિસંપન્ન મહાત્માપુરુષ તો, પોતાના ઉપાસકોનું અજ્ઞાન અલ્પકાલમાં દૂર કરી દે છે. આ પ્રભાણે જલધરનાથે રાગની સ્તુતિ સાંભળી, અને ત્હેની અંતરની ભાવના જાણી કે હવે એના મનમાં ઉપરતિ થઇ છે. પહેલાં એ જે મહારો તેમજ ગોપીચંદનો ઉપહાસ કરતો હતો તે હવે મહારો પ્રભાવ જોઇને, એજ બળજીત થયો છે, અને મનમસરાદિ દુષ્ટ વિકારોને એણે તથા દીધા છે, અરુ ! પછી

રાગની હઝી મુંજ એક રાત ભાં રહેવાનું કબુલ કર્યું અને કહ્યું કે, આજે ચંપાવતીના હાથથી રસોઈ કરાવો. રાગએ હા કહી, ચંપાવતીને જલધરનાથની આજ્ઞા કહી, અને તહેણે રસોઈ બનાવી. બાદ પતિસહિત ચંપાવતીને પોતાની પાસે બેસાડી, અને રાગને પણ બોલાવીને તહેમને બધાને ઉપદેશ કર્યો. બાદ એકજ પતંગમાં સર્વનું ભોજન થયું, જે વખતે જલધરનાથે ચંપાવતીને પોતાના મુખનો ઉચ્છિષ્ટ પ્રસાદ આપીને, સંછવિની વિધાના પ્રભાવથી તહેને મૈનાવતી માફક અમર બનાવી દીધી. સખરીમતંગ મહર્ષિના આશ્રમમાં રહીને તહેમનું ઉચ્છિષ્ટ અન્ન સેવતી હતી, જેથી તહેને આત્મબોધ થયાનું પુરાણાદિમાં વર્ણવેલું છે. તથા હાલ પણ કેટલાક સ્થાનમાં ઉચ્છિષ્ટ પ્રસાદ તથા જલપાનનો રિવાજ જેવામાં આવે છે. અદામક્રિયાથી કેટલાક ગુરૂમકત ખાએ છે તથા પીએ છે. સદ્ઉચ્છિષ્ટથી જ્ઞાન થવામાં શંકા નથી, પરંતુ હાલ એવા કેટલા હશે, તેની શંકા થશે ખરી. અને નથી એમ કહેવામાં પણ શંકાની શી જરૂરિયાત ? શાસ્ત્રમાં તથા સમાજમાં ઉચ્છિષ્ટ ભોજનનો નિષેધ છે તે છતાં, જેમના ઉચ્છિષ્ટનું હાલપણ સધળા મનુષ્યો આસ્વાદન કરીને નિમુક્ત થશે, તે પુરૂષો અને વસ્તુ પણ દર્શાવીએ છીએ.

યોગિનામવધૂતાનાં યુક્તાદીનાં મુક્તાવ્યુત્તમ ।

કિંચિદુચ્છિષ્ટમાસ્નાય સુચ્યેદુચ્છિષ્ટમોજનઃ ॥

જીવાત્માનો એકમાત્ર ભવ કરનારા, વર્ણાશ્રમધર્મથી અતીત, જે શુદ્ધ દત્ત જડમરત યાગવલ્ક્યાદિ અવધૂત પુરૂષો થઈ ગયા, તહેમના મુખમાંથી નીકળેલાં જે આત્માનુભવનાં વાક્યો, એ પ્રકારના ઉચ્છિષ્ટનું ચર્કિચિત્ પણ આસ્વાદન કરીને કાંઈ રહે. તો તે પ્રકારનું ઉચ્છિષ્ટ સેવન કરનારો સંસારથી નિમુક્ત થશે, એમ નિઃશંક સમજવું. વ્યવહારમાં પણ એમણે છીએ કે મિષ્ટાન્નનું આસ્વાદન કરીને અને નીચ જાતિને ક્યાં સુલભ છે ? જેમને સુલભ છે, તેઓ ખાઈને

પોતાના ખામમાંથી બાકી રહેલું નીચ ગરીબ જાતિને આપી દે છે, ત્યારેજ ત્હેમને તેનો લાભ થાય છે, અને તે ઉચ્છિષ્ટ ખાનારા પોતાને ધન્ય માને છે. તેજ પ્રમાણે બ્રહ્માનંદ શું સર્વને સુધમ છે ? નહિજ. પરંતુ ભાગ્યવાન, પુણ્યવાન મહર્ષિઓએ તેનો અનુભવ કરીને પોતે કૃપા કરીને તે અનુભવાત્મક વાક્યોને મુખમાંથી કાઢીને આપણને આપી દીધાં છે. ત્હેમના મુખચ્યુત, એટલા માટે ઉચ્છિષ્ટ, એવા વાક્યોના રસનું આપણે જો પાન કરીશું, તો નિઃસદેહ આપણે કૃતાર્થ થઈશું, અને ઉચ્છિષ્ટ ખાવાનો દોષ પણ નહિ લાગે. સારાંચ, પ્રસક્ત ઉચ્છિષ્ટ અન્ન અગર બીજો પદાર્થ સમર્થ ગુરૂજ શિષ્યને આપી શકે છે, કે જેમનામાં શીઘ્રજ્ઞ જ્ઞાનનો આવિર્ભાવ કરવાનું સામર્થ્ય હોય છે. જલધરનાથ એ કાટિના હતા, તેથી ત્હેમણે ચંપાવતીને મુખપ્રસાદ આપીને કૃતાર્થ બનાવી. અસ્તુ ! ત્યારબાદ રાતભર બન્ને ત્યાં રહ્યા, અને પ્રાતઃકાળે ઉઠીને જવા નીકળ્યા ત્યારે રાજા તથા પુત્ર અને બીજા પણ લોકો ત્હેમને પહોંચાડવાને દૂર સુધી પાછળ ગયા. જલધરનાથ ગોપીચંદની નગરીમાં આવ્યા, અને રાજા પૃથ્વીપર તીર્થોદિકોમાં વિચરવાને ચાલ્યા ગયા.

જલધરનાથની અલ્પકાળ સંગતિ, તથા દર્શન અને ઉપદેશવડે રાજા ત્રિલોકચંદ અને ત્હેનો પુત્ર તથા ચંપાવતી એ બધાનામાં સંસાર-વિરક્તિ ઉત્પન્ન થઈ, તેમ છતાં તેઓ અનાસક્તિથી રાજ્યમાં રહીનેજ સચ્છીલસંપન્ન બન્યા અને સત દિવસ ઈશ્વર તથા ગુરૂના ધ્યાનમાં તત્પર થયા,

આણી તરફ રાજાગોપીચંદ ગુરૂની આગાથી દક્ષિણોત્તરખંડમાં તથા અન્યત્ર પણ તીર્થક્ષેત્રોદિકોને વિષે વિચારવા લાગ્યો, અને મહા-ત્માપુરૂષોનાં દર્શન તથા સમાગમ, દેવતાઓનાં દર્શન, અને અનેક નદીઓમાં સ્નાન કરીને બારવરસ વીત્યાબાદ, પોતાની જન્મભૂમી કાંચનપુરી, કે જ્યાં ગુરૂ હતા, ત્યાં આવી પહોંચ્યા. કવિ

કહે છે કે ભાઈ! જન્મભૂમિ કોને પ્રિય નહિ હોય? પરંતુ ત્યાંની સ્થિતિ સર્વને સુલભ તો નથીજ. આટલી વસ્તુ દુર્લભ જાણવી:—

जननी जन्मभूमिश्च जगद्धी च जनार्दनः ।

जनकः पञ्चमश्चैव जकाराः पञ्च दुर्लभाः ॥

જનની, જન્મભૂમિ, જગદ્દેવી, જનાર્દન અને જનક એ પાંચ-જકાર^૧ પરમ દુર્લભ સમજવા. કોઈને એક કોઈને બે એ પ્રમાણે જકારની પ્રાપ્તિ થઈ હશે, પરંતુ એકજ સમયે એ પાંચે જકારનો લાભ કોઈને પણ નહિ થશે. પિતામાતાની સ્થિતિ અને જન્મભૂમિ, ગંગાનો લાભ તથા જનાર્દનની ભક્તિ કયા પુરુષમાં હશે? જેમનો જન્મ ગંગા કિનારે છે, એવા પુરુષ માતાપિતા સહિત હોવા યુક્ત છે, પરંતુ જનાર્દનની ભક્તિ તેટલી સુલભ નથી. શું જેતા નથી, તીર્થક્ષેત્રના નિવાસી કેવા સદાચારસંપન્ન અને હરિભક્તિપરાયણ હોય છે તે? અસ્તુ! રાજની જનની, ‘જે બ્રહ્મવિદ્યારૂપીણી થઈ હતી તે,’ વિદ્યમાન હતી, અને જન્મભૂમિમાં (શહેરમાં નહિ હોય, પરંતુ તેની આસપાસના પ્રદેશમાં) ગંગાનું સંનિધાન, અને વસ્તુતઃ જુઓ તો જ્ઞાનગંગાના પ્રવાહને વિષે ત્હેની નિત્ય સ્થિતિ હતીજ; તથા જનાર્દન અને જનક એ બન્ને ગુરૂરૂપે પ્રત્યક્ષ હતા. ‘મરીયાન્નબ્રહ્મદઃ પિતા’ શરીરની ઉત્પત્તિ કરનારા પિતા, અને બ્રહ્મભાવ પ્રાપ્ત કરાવનારા ગુરૂ, એ બન્નેમાં બ્રહ્મભાવની પ્રાપ્તિ કરાવનારા ગુરૂરૂપ પિતા અલંત શ્રેષ્ઠ છે, એવું મનુષ્ય વચન છે અને ‘ગુરુર્બ્રહ્મા ગુરુર્વિષ્ણુઃ’ એ શ્લોક પણ પ્રસિદ્ધ છે. એવા પિતા અને જનાર્દનરૂપ ગુરૂની પરાભક્તિ એનામાં હતી. સારાંશ. ગોપીચંદને તો ખરું જેતાં પાંચે જકારની પ્રાપ્તિ થઈ હતી, એથી એના સમાન ધન્ય કોણ? બાલ્ય જન્મભૂમિના કરતાં સત્ય જન્મભૂમિ (જીવ ભાવ ઉત્પત્તિનું સ્થાન) ની યોગ્યતા

વિશેષ, અને તે ત્હેને જોઇ હતી. તથા ત્યાં સ્થિત પણ મધને રહેા હતો. ઠીક ! રાજ ગુરને જોઇને સાષ્ટાંગ પ્રણિપાત કરવા લાગ્યો અને હાથ જોડીને સ્તવન પણ ત્હેણે કીધું. સારથાઃ ગુર ખોલ્યા:—

કહે નાથજી તૂ હુવા જોગિ પુરા ।

કરો રાજ્ય અપના બચન માન મેરા ॥

હવે તું પરિપૂર્ણ જોગી થયો છે, તેથી કોઇપણ સ્થળમાં રહીશ, તોપણ ત્હારા ચિત્તને કોઇપણ કાળે વિકૃતિ ઉત્પન્ન થનાર નથી; માટે મ્હારી આજ્ઞા મુજબ થોડોક વખત તું ત્હારું રાજ્ય ચલાવ, અને પછી પુત્રને તખ્ત સોંપી બદરિકાશ્રમમાં નિવાસ કરજે. તેનો રાજ્યએ કશે ઇન્કાર ન કર્યો. મંત્રીવર્ગે પણ રાજ્યને સિંહાસનપર ખેસાડતી વખતે નગરીને શણગારી, અને અભિષેકની યોગ્ય સામગ્રી સંપાદન કરીને માંડલિક રાજ્યોને પણ ખોલાવ્યા. બાદ શુભ મુહૂર્ત ઉપર બ્રાહ્મણાદિદ્વારા ત્હેને અભિષેક કર્યો.

પદ-રાગ સોરઠ, તાલ ચલતી.

તખ્તપર બિરાજત ગોપીચંદ । રાની પરબ મંત્રી
સબજન જયજય કરત આનંદ ॥ ટેક ॥ કાંચન પુરમે રાજ
કરતહૈ સબરાજનકે રાજ । ગોપીચંદા અમરકાયા તિરયા
મનમેા આનંદ ॥ ૧ ॥

બાદ સકલ પ્રજાજન તથા માંડલિક રાજ્યો પણ રાજ્યને વસ્ત્રાલંકાર અને હારતોરા વગેરે સમર્પણ કરીને આનંદથી જયજયકાર ધ્વનિ કરવા લાગ્યા. રાજ્યએ ગુરની પૂજા કીધી, અને પછી સર્વને યથાધિકાર પોશાક આપીને બ્રાહ્મણાદિની સંભાવના કરીને તેઓને પ્રસન્ન કર્યા. રાજ પ્રથમથીજ ઉદાર હતો, અને હવે તેના મનની કૃતિભાવના નહિ થઈ હતી, પછી ઉદારતાની વાત થી કરવી રહી !

રાજ્યે આર વરસ સુધી ઇન્દ્રિય રાજ કીધું, અને પુનવત્ વસેલાથી પ્રજાનું શાસન કરીને તેને આનંદિત કીધી. પરંતુ પહેલાંના જેવી હેના અંતઃકરણની આસક્તતા યત્થિચિત્ત પણ નહોતી. આંઆદિની સાથે પણ હેનો પૂર્વવત્ ભાવ ન હતો, અને જલધરનાથની કૃપાથી તેઓ સધળી શાંત ચિત્ત બની ગઈ હતી, એથી ચિત્રનાં સ્ત્રીપુરુષ સમાન હેમનો સંલવાસ નિર્વિકાર થતો હતો. ગુરુએ રાણીઓને વચન આપ્યું હતું, અને એની પણ ભગીરથ, શિખિધ્વજાદિ રાજ સમાન અવિકૃત પૂર્ણ સ્થિતિ હતી, તેથી જલધરનાથે કેવળ નિમિત્તમાત્રજ હેને રાજ્ય કરવાનું કહ્યું હતું. હવે પ્રસંગોપાત્ત શ્રવણુક્ત રાજ્ય ભગીરથના વૃત્તાન્તનું અત્રે કાંઈક નિરૂપણ કરીશું.

સૂર્યવંશમાં રાજા દિલીપનો પુત્ર ભગીરથ કરીને થઈ ગયો, તે મહાપરાક્રમી, દાનશૂર અને સત્વશીલ હતો. એક સમયે હેના અંતરમાં, મરુભૂમિમાં વહીના ઉદયવત્, તારણ્યમાંજ એવો વિચાર ઉત્પન્ન થયો કે, નિલ એકજ કર્મ સકલલોક કરે છે, પરંતુ તે નીરસ ફલવત્ વ્યર્થ છે; માટે પરમ પુરુષાર્થફલ જેનાથી પ્રાપ્ત થાય, એવું કર્મ કરવું જોઈએ. પછી તે ગુરુની પાસે આગ્યો, અને હેમને પૂછ્યા લાગ્યો કે:—

મગવન્સર્વલુ:ક્ષાનાં કથમન્તઃ પ્રજાયતે ।

હે ગુરુ! રાગદ્વેષાદિ સંસારપ્રાપક વૃત્તિઓ તથા તેમનાં ફલ-ભૂત સ્વર્ગ નરક મનુષ્યાદિયોનિરૂપ મહારણ્યમાં ભ્રમણ કરનારા શ્રેણીનાં જસમરણ્યમોહાદિ સકલ દુઃખોનો નાશ શી રીતે થાય છે? ગુરુએ કહ્યું, હે રાજા! સાધન ચતુષ્ટયસંપન્ન થઈને શ્રવણુમનનાદિ ઉપાયોના ચિરકાલિક અભ્યાસથી સામ્યવિક્ષેપરહિત સમાધિરૂપ અનાદિસિદ્ધ અલ્લા-કારવડે જ્યારે આત્મતત્ત્વજ્ઞાનનો આવિર્ભાવ થાય છે, ત્યારે સકલ દુઃખોનો નાશ, ચિજ્જડગ્રંથી ભેદ, અને નિષ્કલ સંશયોનો ઉચ્છેદ થશે, માટે તે શુદ્ધ જ્ઞાનરૂપ આત્માને ઉદ્યાસ્તરહિત સર્વત્ર પરિપૂર્ણ

સમજીને તું દુઃખસહિત થા. પછી રાગએ કહ્યું કે, આત્મા દેહેન્દ્રિય
અન મુદ્ધિ આદિથી ભિન્ન છે, એવું આપના વચન ઉપર વિશ્વાસ
રાખીને તથા અનેક યુક્તિઓ સહિત મહેં જાણ્યું છે, તોપણ તહેવું
કરતલામલકવતું^૧ મહેને જાન થતું નથી; માટે જે પ્રકારે આવરણ દૂર
થઇને ધર અવભાસનો હેતુ જે વિશ્લેષ તે નષ્ટ થઇ જાય અને
આપના ઉપદેશાનુસાર અહંકાર બની જાઉં, એવો ઉપાય ખતાવો.
ત્યારે રાગને ગુરૂ ત્રિતલ્લમહર્ષિએ કહ્યું કે, પુત્રદારા ગૃહાદિ વિષયોને
માટે મમતા અને આસક્તિ તજી દેવી જોઇએ, તથા પ્રિયાપ્રિયપ્રાપ્તિમાં
હર્ષ વિપાદશૂન્ય રહીને એકાંત રિચિતિ રાખવી, અને અબેદભવનાથી
અહંતાત્માનું અનુસંધાન કરવું. તેમ કર્યાથી રાગદ્વેષાદિ દોષોનો નાશ
થઇને, સંસારબ્યાધિ શાન્ત થાય છે; પરંતુ મુખ્યતઃ શરીર ઉપરના
અહંભાવનું શમન થવું જોઇએ. પર્વત ઉપર જે પ્રકારે વૃક્ષ દૃઢમૂલ
થાય છે, તેજ પ્રકારે અનાદિકાલથી અહંકાર પણ આ શરીરપર
દૃઢમૂલ થયો છે. તેનું ઉન્મૂલન કરવાને માટે પૌષ્પપ્રયત્ન (સમ્યક્જ્ઞાન,
સમાધિનો અભ્યાસ) વડે જ્યારે વિષયવાસનાનો ત્યાગ કરી દેવાય,
ત્યારેજ પરિપૂર્ણ સત્તાના આશ્રયથી અહંકારનો લય થાય છે. માટે, તું
પ્રથમતઃ :—

મુળા શંકા સ્પૃહા લજ્જા જુગુપ્સા ચેતિ પંચમી ।

કુલં શીલં તથા જાતિરષ્ટી પાશાઃ પ્રકીર્તિતાઃ ॥

હ્યા, શંકા, ઇચ્છા, લજ્જા, નિન્દા અને કુલ, શીલ, જાતિ
ઈત્યાદિ આઠેપાશોનું છેદન કર. અર્થાત્ રાજ્યાદિના ત્યાગથી લોકો
જ્ઞારી નિન્દા કરશે, શત્રુ હસશે, સર્વના મનોરથ પૂરણ કરનારો હું
ભિક્ષા કેવો કરું? કુત્સિત અન્નવડે હું કેવી રીતે જીવન ધારણ
કરી શકીશ? ઇત્યાદિ ચિન્તા લજ્જામયુક્ત અભિમાનનો જ્યાં સુધી

લાગ ન થાય, ત્યાં સુધી શુદ્ધ આત્માકારતા પ્રાપ્ત થશે નહિ. એટલા માટે તું સર્વ રાજ્ય સંપાત્તિ તજીને, શત્રુમંડલમાં પણ અભિમાન છોડીને ભિક્ષાટન કરશે અને મ્હને પણ (પૂછવાનું કાંઈપણ બાકી નહિ રહેલું હોવાથી) છોડીને સ્થિત થશે તો ત્હને સંસાર દુઃખની પ્રાપ્તિ થશે નહિ. ગુરના મુખેથી આ પ્રમાણે સાંભળીને રાજા ભગી-રથે થોડા દિવસ પછી અગ્નિષ્ટામ યજ્ઞ કાધો, અને તેમાં સકલદ્રવ્ય, દેવ દ્વિગ્વન્ધુ અને દુઃખી લોકોને આપી દીધું. ત્હેની પાસે કાંઈપણ દ્રવ્ય અવશિષ્ટ રહ્યું નહિ, એવું જોઈને સકલ પ્રજા મન્ત્રી વગેરે દુઃખ કરવા લાગ્યા; પરંતુ રાજાએ તો સર્વત્યાગ સાધવા સાફ જ યજ્ઞ કાધો હતો. પછી ત્હેણે પોતાનું રાજ્ય સીમા ઉપરના શત્રુને આપી રીધું, અને પોતે કૌપીનવસ્ત્ર સાથે નીકળી પડીને દૂર અરણ્યમાં, ગામમાં જ્યાં કોઈ પોતાને નામથી પણ ન ઓળખી શકે ત્યાં, જઈને નિવાસ કાધો. આ પ્રકારે અલ્પ કાલમાંજ ત્હેની સકલ એવળા નષ્ટ થઈને, પરમશ્રમથી આત્માને વિષે ત્હેને વિશ્રાન્તિ પ્રાપ્ત થઈ.

કેટલાક વરસ વીસાગાદ, તે ફરતો ફરતો પોતાની નગરીમાં આવી પહોંચ્યો, અને ઘેર ઘેર જઈને ભિક્ષા માંગવા લાગ્યો. ત્હેને મંત્રી અને પ્રજાજનોએ પીછાપ્યો તથા પૂજન કર્યું, અને રાજ્યની લગભગ પોતાના હાથમાં લેવા રાજા સમેત સઘળાએ ત્હેને પ્રાર્થના કાધી, તે છતાં ભિક્ષા સિવાય ત્હેણે બીજું કશું લીધું નહિ. સાંથી પોતાના ગુરુત્રિતલની પાસે આવ્યો, અને ત્હેમને નમન કાધું તથા થોડોક વખત ત્હેમના સહવાસમાં ગિરિ અરણ્ય ગ્રામ ઇત્યાદિ સ્થાનમાં વિચરવા લાગ્યો. તે બંનેયે દેહધારણ કૌતુકથીજ કર્યું હતું. ત્હેમનો આવો આચાર જોઈને, બ્રહ્માદિદેવોએ સંતુષ્ટ થઈને, તેઓને અશ્વિ-ત્રાદિ સિદ્ધિઓનું ઔર્વચ આપ્યું, તોપણ ત્હેમણે તેને શુદ્ધ તૃણ સમાન ગણ્યું.

એક દિવસ કોઇ દેશમાં ફરતો ફરતો, રાજ્ય એક નગરીમાં આવી પહોંચ્યો, તો ત્યાંના રાજ્ય અપત્તરહિત મરી ગયો હતો, અને ત્હેની પ્રજા પોતાને સાર શુભલક્ષણુમંપન્ન રાજ્યની શોધ કરી રહી હતી. તે દરમ્યાન આ બગીરથ મુનિના વેષમાં બીખ માંગતો તેઓના જોવામાં આવતાં, ત્હેમણે ઝટ ત્હેને હાથી ઉપર બેસાડીને મંગલ વાદ્ય વગાડતા રાજમંદિરમાં લઈ આવ્યા, અને સકલ રાજ્ય અયંત્ર કીધું. ત્યાં રહ્યા બાદ, પહેલી પ્રજા આવીને પ્રાર્થના કરવા લાગી કે, હે રાજન ! ત્હેને જેને રાજ્ય આપ્યું હતું, તે હમારો રાજ્ય મરી ગયો છે, તેથી એ રાજ્ય પાલન કરવાની આપ હમારા ઉપર કૃપા પૂર્વક અનુગ્રહ કરશો. અપ્રાર્થિત પ્રાપ્ત થયેલા અર્થનો ત્યાગ કરવો ઉચિત નથી. ત્હેમનું વચન માન્ય કરીને, રાજ્યએ ત્યાંનું પણ પોતાનું રાજ્ય ચલાવ્યું. સારાંશ, રાજ્યના અન્તઃકરણમાંથી ત્યાગ અને ગ્રહણ એ પ્રકારની યુદ્ધિ જતી રહી હતી, અને તે:-

સમઃ શાંતમના મૌની ધીતરાગો વિમત્સરઃ ।

પ્રાપ્તકાર્યૈકકરણઃ સ તિરોહિતવિસ્મયઃ ॥

પ્રશાન્ત ચિત્ત, હિતમિત સત્યભાષી, રાગદ્વેષ મત્સર શૂન્ય, અને તત્ત્વજ્ઞાનવડે જેની આશ્ચર્યયુદ્ધિ પણ બાધિત થઈ છે એવા તથા કેવળ સમદૃષ્ટિથી પ્રાપ્ત કાર્ય કરનારો થયો. પછી ત્હેણે રાજ્યહિતજીને ગંગાના વાસ્તે અનેક કાલપર્યન્ત તપ કીધું અને બ્રહ્મા, શંકર, જન્મકુ વગેરેને પ્રસન્ન કરીને પૃથ્વીપર ગંગાનો પ્રવાહ આણ્યો, અને પોતાના પિતરોના શરીરની ભરમને તેનું સ્નાન કરાવીને, તેમજ જલાંજલિ આપીને, ત્હેમનો ઉદ્ધાર કર્યો. બગીરથનું નામ કોને વિદિત નહિ હશે ? એના નામપરથી ગંગાને બાગીરથી એ સંજ્ઞા પ્રાપ્ત થઈ. કોઈ કાર્યને માટે અત્યંત પરિશ્રમ-પ્રયત્ન-કરનારને ‘બગીરથ પ્રયત્ની’ કહે છે. સારાંશ, બગીરથે અતીવ પ્રયત્ન કરીને જેમ આ ભૂમિપર ગંગાને

આપણે, તેજ પ્રમાણે આપણે પણ પૌરુષ પ્રયત્ન કરીને, જ્ઞાનગંગાને પ્રગાહ આપણા આ શરીરરૂપી ક્ષેત્રને વિષે આપણે જોઈએ; તેજ આપણું સકલકલ્પ પુનીત થઈને, નામપણ અનંતરમર થશે. (એવું વિસ્તૃત જ્ઞાન તોય વાસિકના નિર્વાણ પ્રકરણમાં પૂર્વાર્દમાં છે, તે જગ્યાએ ત્યાંજ જોવું ઉચિત છે; અહિંયાં કિંચિત્ કિંગાર્થન કરાવ્યું છે). અરુ ! હવે સિંહાવશેકન કરો. બાર વરસ વીત્યાબાદ:-

॥ આર્યા ॥ મગપુત્રાસિ નિલપદ્મીં સ્થાપુનિયા ભુવનચંદ્ર નામાસ
તત્કૃષ્ણિં જાય તપાતેં કરોનિ શુરપાદવંદના માસ ॥

પોતાનો પુત્ર ભુવનચંદ્ર બ્યારે રાજ્યને માટે યોગ્ય (વિદ્યાવયથી) થયો, ત્યારે ગોપીચંદ્રે તેને રાજ્યગાદી સમર્પણ કરીને, પ્રાચીન દિલીપ, રઘુ, અજ, ઇત્યાદિ રાજાઓની પેઠે, પોતે બહરિકાશ્રમમાં જવાને માટે નીકળ્યો. તેણે ગુરૂને તથા માતાને નમન કરીને આજ્ઞા માંગી, ત્યારે મિનાવતીએ વિચાર કીધો કે હવે મ્હારે અંહી રહેવાનું શું પ્રયોજન ? એની સાથેજ રહીશ. ત્યારબાદ તેણે ગુરૂને પૂછ્યું, અતે ગુરૂએ પણ સંમતિ આપી, ત્યારે તે બન્ને જણા તેમને આશીર્વાદ લઈને જવાને નીકળી પડ્યા. મંત્રી પ્રજાજન વગેરે તેમને પહોંચાડવા ગયા, ત્યારે તે સર્વને એમનો વિયોગ દુઃસહ થઈ પડ્યો. પછી રાજ્યએ માતા સમેત, પહેલાં જેમ વ્યાસજી પોતાની માતા સત્યવતીની સાથે પુણ્યભૂમિ બહરિકાશ્રમમાં ગંગાના સંનિધાનમાં રહ્યા હતા, તે પ્રમાણે ત્યાં જઈને, નિવાસ કીધો.

આ પ્રમાણે રાજગોપીચંદ્રની કથા, ગંગાવચુનાના સંગમની પેઠે, જ્ઞાનવૈરાગ્યયુક્ત હોવાથી પરમ પાવની છે. તેને કિન્નરે રહીને, (ત્રિવલ્લ પછંને વિષે અંતર્વૃત્તિ રાખીને) જે લોકો સત્સમાગમ કરશે, તેમને વિવેક વૈરાગ્યસંપન્નતા પ્રાપ્ત થશે અને ત્યારબાદ જ્ઞાનદાસ

तेऽसंसाधनमायी निर्मुक्त धर्मे, परमानन्द पङ्क्तिना लाभ करी
बेशे, अत्र निःसन्देह समन्वयः.

इति श्रीमत्परमहंस परमात्मकाचार्य सहजानन्द सरस्वती-
शिष्य श्रीदत्तात्रेयचिरचिते नवनाथचरित्रे गोपीचन्द-
वदर्याश्रमनिवासो नाम अष्टमोऽध्यायः ॥

॥ श्रीगुरुदत्तात्रेयार्पणमस्तु ॥

। इति शिष्यम् ।

શ્રીદત્તપ્રબોધકલ્પદ્રુમ.

(પ્રથમ અને દ્વિતીય સ્કંધ-તેમાંના વિષયો અને દૃષ્ટાંત)

પ્રથમગુચ્છ-પુષ્પ (૧) સદ્ગુરુદ્વારા સન્ધ્યાસ્ત્ર લાભ તથા બેદભ્રમ નિરાકર-રાગ અને માળી પુત્ર, સંજીવિની વિદ્યાપ્રાપ્તિ, (૨) સદ્ગુરુનું લક્ષણ તથા શરણાગતરીતિ-જનકશુક સમાગમ, એકલવ્યકિરાતવૃત્ત, (૩) સંસાર વ્યાધિનાશક સદ્ગુરુ ધન્વંતરી-શ્રીકૃષ્ણ ગુરુગૃહ નિવાસ, રામાનંદ અને કપીર. (૪) આત્મારામને વિષે સદ્ગુરુદ્વારા પ્રવેશ-ત્રિપુરવધવૃત્ત આંગદેવ અને ગાનેશ્વર (૫) સદ્ગુરુવચન વિપ્લાસજ મોક્ષને ઉપાય-ગાંધારદેશસ્થ આંધળો. શ્રીરામને વસિષ્ઠોપદેશ (૬) સદ્ગુરુ કૃપાંજનથી નિર્મલ દૃષ્ટી-નામદેવ અને વિસોળાખેચર (૭) ગાનગંગ સમૂહપાપનાશિકા-વિશ્વામિત્રવૃત્ત, તુષારામરીળાની કાશીયાત્રા. (૮) સમતા-કુતરાની પૂછડી, જયદેવપંડિત. (દ્વિતીયગુચ્છ.) (૧) દુઃખનું મૂલ ચિત્તાના નાશક દ્વિવિધમાર્ગ-વૈશ્યપુત્ર અને રાજકન્યા. (૨) બંધમોક્ષકારણ મનજ-જડભરત અને રહુગણ, મૌનીસાહુકાર, અવધૂત કુમારીવૃત્ત (૩) મનોનિગ્રહયુક્તિ-તુષારામ અને ચિતામણીદેવ, હઠનિગ્રહી બ્રાહ્મણ (૪) વૈરાગ્ય સ્વરૂપ અને તેના પ્રકાર-રાગભર્તૃહરી (૫) અભ્યાસ સ્વરૂપ તથા ક્યાં સુધી અને કેવી રીતે કરવો-ટિલિભવાર્તા, એકમ બ્રાહ્મણ. (૬) મલિનવાસના સ્વરૂપ અનેબેદ-શંકરપાર્વતી, ત્રિવર્ત, દુવોસ નિદાહ, દાસ અને પૂતનાવૃત્ત. (૭) શુભવાસના સ્વરૂપ અંગ પ્રકાર-એકવેદાંતી, એકનાથની સમતા, ભર્તૃમંત્રીવૃત્ત (૮) વિષય વિચાર-વેશ્યા અને કામીપુરૂષ, રાગપુરૂષા અને ઉર્વશી.

દ્વિતીયસ્કંધ-પ્રથમગુચ્છ.

પુષ્પ (૧) બેદશૂન્ય ભક્તિદ્વારા યોગ અને જ્ઞાનસિદ્ધિ.—શ્રીકૃષ્ણ

(૨) ભક્તિમાં ત્રિદોષ અને ભક્તિવડે દ્વિવિધ દોષનો નાશ—હરિપાળ ભક્ત, ગોપાલોને વૈકુંઠદર્શન. (૩) ભક્તિવગર કાંતિ પાંડિત્યાદિ ગુણુ વ્યર્થ છે—કુંડધાર અને દરિદ્રી આહ્વાણુ, હનુમન્દૃઢ્યસ્થ સીતારામ-દર્શન. (૪) ભજનરહિત મનુષ્યની શવ તુલ્યતા—વિદુરકૃષ્ણસમાગમ, કુબ્જનનો અંગરાગ. (૫) સગુણ અને નિર્ગુણભક્તિ લક્ષણુ અને તેના પ્રકાર—ઋષિપત્ની અમ્બદાનવૃત્ત, નામદેવકૃત ગાયસંજીવન. (૬) ભક્તિશૂન્યજ્ઞાન અમદાયક છે—વિવેકસિંધુપાઠી એક વેદાન્તી, એક ભાવિક શૂદ્ર. (૭) સર્વ સાધનોમાં ભક્તિનું પ્રાધાન્ય—દાવાગ્નિપાન, નામદેવની દિવાળી, જનાયાધવૃત્ત. (૮) ભક્તિના ઉત્પાદક નવસાધન—સત્સંગમાહાત્મ્ય, તુકારામની છલના અને તેમનું ‘તુકારામ’ એ નામ પડવાનું કારણ. (દ્વિતીય ગુચ્છ.) (૧) શ્રદ્ધાયુક્ત શ્રવણુ અને શ્રવણુમાં વિદ્ય કથન—એક રાજા અને પાંડિત. (૨) હરિકથાશ્રવણુથી જ્ઞાનલાભ અને સંકટ વિમોચન—તુકારામ અને શિવાજી, શ્રવણુ મુનિવૃત્ત. (૩) કેવા પ્રકારનું શ્રવણુ ફલદાયી થાય છે—સુવર્ણપુતળીઓની પરિક્ષા, એક ધનાઢ્ય ગૃહસ્થનું કથાશ્રવણુ. (૪) ભગવદવતારનું મુખ્ય પ્રયોજન—નારદપૂર્વજન્મ, જનમેજયની અક્ષહત્યા. (૫) (દ્વિતીય કીર્તનભક્તિ) ભગવત્કીર્તનથી જીવ્હાની શુદ્ધિ—સહસ્ર નામપાઠી ગૃહસ્થ, એક ચતુર્વેદી મૂઢ. (૬) ભગવન્નામરહિત વાણી અમંગળ છે—અપશ-કુનનું ફલ. (૭) જીવ્હાનો સ્વભાવ અને પરમાત્માની કીર્તનપ્રિયતા—કેશવસ્વામીના કીર્તનમાં ચમત્કાર. (૮) પાપને લીધે ભજનમાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી—સોમેશઋષિ અને ઉદરણુ, ગોવર્ધન લીલા. અકૂરને નિજરૂપ દર્શન. આ બે સ્કંધની કિં. ૩-૪-૦ ટ. વ્હી. પી. ખર્ચ જીુદો. આમાં કાગળ કચેઝ, પાકુ પુઠું, ડેમી સાધજના પૃષ્ઠ ૪૭૫ અને છપાઈ સારી છે.

મેનેજર ‘શ્રીહત્તપ્રબોધકૃદપદ્મમાલય’ બાલાજીચકલા-સુરત.

શ્રીહતપ્રબોધકલ્પદ્રુમ.

(તૃતીય અને ચતુર્થ સ્કંધ-તેમાંના વિષયો અને દૃષ્ટાંત)

પ્રથમગુચ્છઃ—પુષ્પ (૧) નામ માહાત્મ્ય, -કલિપ્રભાવમાં સૌદામર અને બ્રાહ્મણવ્રત, તુકારામનું ચતુર્ભુજ સ્વરૂપ. (૨) નામજ મુખ્ય પ્રાપ્ત-શ્રિત છે—નલચરિત્ર વર્ણન અને તેનો તત્ત્વાર્થ. (૩) નામબ્રહ્મની ઉપાસના અને યાત્રાનું ફળ—નારદ સતતકુમારવ્રત, વામનપંડિત વ્રત, રૌદ્રિદાસ ચમારની વાર્તા. (૪) જપતપ યજ્ઞના સ્વરૂપ અને કંકનતા-જપકબ્રાહ્મણ, નામયજ્ઞ કરનારનું વ્રત (૫) સ્મરણુભક્તિ—એક યવન વિપ્રની વાર્તા, વ્યાધનું વ્રત, સેનાનાથ ભક્તનું ચરિત્ર. (૬) સાકાર-સ્મરણ પછી નિરાકારમાં મનઃપ્રવેશ—સલ્યભામાકૃત કૃષ્ણદાનવ્રત. (૭) નારાયણ માહાત્મ્ય—પ્રલ્હાદ ચરિત્ર અને તત્ત્વાર્થ નિરૂપણ, ઇન્દ્રાદિ દેવગર્વહરણ. (૮) રામ અને કૃષ્ણ એકજ—કૃષ્ણીર રૌદ્રિદાસ સંવાદ, રામદાસને વિકૃત્તનું રામરૂપમાં દર્શન. (દ્વિતીયગુચ્છ) (૧) રામનામજ તત્ત્વમસી મહાવાક્ય છે—રામાયણ વિભાગ, પાષાણનંદીનું ભોજનવ્રત. (૨) રામથી પણ તમામની શ્રેષ્ઠતા—વાલ્મિકીવ્રત, સેતુબંધ અને તત્ત્વાર્થ, દાસોપંતવ્રત. (૩) હરિહરની અભેદતા. (૪) શંકરનું અલૌકિક દાનુત્વ, માર્કંડેય તથા ભગિરથ વ્રત (૫) અદ્વય હરિહરમાં માયાના ગુણોત્કે દૈતાભાસ—શિવ વિષ્ણુના ગૌર તથા સ્વભાવર્ણનો હેતુ. (૬) જગદંબા બ્રહ્મરૂપિણી છે—બ્રહ્મવિષ્ણુશિવાદિને ચક્રિતદાન, સુરથ સમાધિ વ્રત, એક ચાંડાળ કન્યા (૭) જગદંબાનું ભક્તવાતસલ્ય—સલ્ય-વ્રતવ્રત, હયગ્રીવવ્રત, વાલ્મિકીનો વ્યાધને શાપ. (૮) જગદંબાનું સ્મરણ પાપનાશક છે—કાલીદાસકૃત કાલિકા આરાધન, ગતાનુગતિકત્વમાં એક સંન્યાસીનું વ્રત. “ચતુર્થસ્કંધમાં” શ્રીમન્મહાભારત અને શ્રીમદ્રામાયણનાં ચરિત્રો ગંગાસાગરસંગમવત્ એકત્રિત થએલાં પ્રગટ કરવાનો વિચાર છે. અગાઉ આદ્ય ધનારને આ બે સ્કંધવાળું પુસ્તક તથા ચતુર્થાંશ કિંમતમાં

આપવામાં આવશે. ટ. બી. પી, ખર્ચ જુદો પડશે. કેમકે સાધનના ઝેડ કાગળના લગભગ ૫૦૦ પૃષ્ઠ અને બાંધણી પાડી. માટે જેમની ઇચ્છા હોય તેમણે નામ નોંધાવી રાખવા.

આ કાર્યાલયના બધા પુસ્તકો એકઠાં ખરીદનારને ટ. ખર્ચ માફ.

મેનેજર-‘શ્રીદત્તપ્રબોધકલ્પદ્રુમાલય’ ખાલાજીચકલા-સુરત.

આશ્રયદાતા અને ગ્રાહકોના નામનું લીસ્ટ.

‘શ્રી દત્તપ્રબોધકલ્પદ્રુમ’ તથા ‘હરિહરભક્તિરહસ્ય’ એ બંને પુસ્તકોને જેમણે દ્રવ્યદ્વારા નિરપેક્ષપણે વિશેષ આશ્રય આપ્યો છે તથા એક નકલથી દશ નકલ પર્થુન પુસ્તકો ખરીદ કરીને મદદ કરી છે તેમનાં નામ નીચે આપવામાં આવે છે, સર્વ ગ્રાહકોનાં નામ પ્રકાશિત કરવામાં સ્થગ્નસંકાય નહે છે, અને કેટલાક લોકો તરફથી ગ્રાહકોનાં નામ વખતસર લખાઈ આવ્યાં નથી, તેથી રહી ગયાં છે, તે બધા એકાદ સમયપર પ્રકાશિત કરીશું. માટે કોઈપણ ગ્રાહકે હમારું નામ કેમ નહિ આવ્યું ? એમ કહીને ઉદ્વેગ ધારણ કરવો નહિ.

સર પ્રભાશંકર દલપતરામ પટ્ટણી કે. સી. આઇ. ઇ.

(પ્રિસિડન્ટ ઓફ ધી કાઉન્સિલ ઓફ એડમીનીસ્ટ્રેશન)* ભાવનગર.

રા. રા. ભુપતરાય વિઠ્ઠલદાસ મહેતા. રાજ્યપ્રકરણી ખાતાનાં અ.*,

„ ગુલાબરાય ગોવિંદરામ દેસાઈ. ખી. એ. એલ. એલ. ખી.* „

„ બાલુભા પથુભાસાહેબ રાયગદા* „

„ શિવનાથ રામનાથ માજી ચીફ મેડીકલ ઓફિસર. „

„ વિનાયકરાવ પી. કાણે. એલ. એમ. એન્ડ. એસ. „

„ મોહનલાલ રેવાશંકર ભટ ખી એ. „

„ પ્રોફેસર. રમણલાલ કનૈયાલાલ યાગીક „

* આ નિશાની ઉપરથી સમજવું કે આ લોકોએ આ કાર્યાલયને વિશેષ મદદ આપેલી છે.

„	પ્રેમીસર બીડેસાહેબ એમ. એ. એલ. એલ. બી,	„
„	કંતીલાલ મણીલાલ દેસાઈ	„
„	દામોદર ભા-ચંકર ભટ્ટ	„
„	શાંતીલાલ વજ્રેશંકર વોરા	„
„	દયાશંકર ત્રિભુવન દવે	„
„	જઠારશંકર ભાણુશંકર પંડ્યા	„
„	ચમનલાલ મણીશંકર ભટ્ટ	„
„	મોદી અમૃતલાલ કુલચંદ	„
„	આર્થી દામોદરદાસ પરમાનંદદાસ	„
„	કાછીયા બાપુલાલ ગીરધર	„
„	મહારાજ કરસનદાસ	„
„	નાનાલાલ વિશ્વનાથ દવે	„
„	મગનભાઈ માવજીભાઈ સરવૈયા	„
„	ગણપતરાવ મહાદેવ પરાંજપે	„

નામદાર ખુદાવિંદ નવાબસાહેબ હા. કેળવણી અધિકારી* જુનાગઢ

મે. મે. ત્રીભોવનરાય રાણા દીવાનસાહેબ*	„
રા. રા. રામપ્રસાદ નરસિંહપ્રસાદ ખુચ*	„
„ મણીલાલ કેશવલાલ બી. એ. એલ. એલ. બી.	„
„ પુરષોત્તમરાય ભમવતીદાસ નાણાવટી બી. એ.*	„
(એન્યુકેશનલ ઓફીસર)	„
„ મહાસુખરાય મયુરાદાસ બી. એ.	„
„ ગીરધરલાલ માધવરાય*	„
„ મણીપ્રસાદ દુર્ગાપ્રસાદ ખુચ	„
„ દયાશંકર જયશંકર બી. એ.	„
„ મોતીશંકર સદાશંકર બી. એ.	„
„ વલ્લભરાય જાદવરાય મજમુદાર	„
„ હોલતરાય કૃપાશંકર ઝાંખા	„

૨૧. રા. સારાભાઈ ગિરમથંકર.	”
” માણેકલાલ નાનજી ચંદારાણા.	”
” જટાશંકર હીરજી ત્રીપાહી	”
” દામોદર કાલીદાસ બંડારી.	”
” ગુલાબરાય અંબાશંકર.	”
” સુરતરાય અંબાઈદાસ વસાવડા.	”
” ગોરખમઠી મહંતશ્રી મુંદરનાથજી પ્રભાતનાથજી*	”
” નૌતમલાલ ભગવતીદાસ. નાણાવટી વહીવટદાર. કેશોદ	”
” પ્રીતમલાલ પ્રાગજી પઢીયાર	”
” નારણજી કલ્યાણજી મહેતાજી	”
” પ્રભુલાલ પ્રીતમલાલ પઢીયાર	”
” મોહનભારથી વસારામભારથી	”
” રતીશંકર માનશંકર	”
” હગનલાલ બહેચર	”
” શીવશંકર મોહનજી	”
” શેઠ ભગવાનજી માવજી	”
” શેઠ ચત્રજીજી ખુસાલ.	”
” મી. ગંગારામ પીતાંબર આસિરદંડે.	”
” મી. રેવાશંકર હીરજી	”
” મી. પ્રાણુશંકર માધવજી	”
” મી. નાનાલાલ મોરારજી	”
” મી. કાલીદાસ મીઠારામ	”
” મી. માધવજી જુહા	”
” મી. અમીદાસ ત્રીભુવનદાસ	”
” કરમચંદ સવજી	”
” કલ્યાણજી અંબારામ	”
” દસજી કલ્કાનજી	”

”	શેઠ પ્રાગજી રામજી	”
”	મોહનલાલ મુંદરજી	”
”	શેઠ કરમાલી આમદમાઈ	”
”	શેઠ મથુરાદાસ જીવણ આસિસ્ટન્ટ	”
”	શેઠ પોપટ ભવાન	અગતરાઈ
”	લાલચંદ પાનાચંદ મહેતાજી	”
”	ગદવજી જીવરામ આસિસ્ટન્ટ	”
”	દામોદર મોરારજી	”
”	કહાનજી ગભર મહેતાજી	અગતમ.
”	મી. ચુનીલાલ કાલીદાસ આસિ.	”
”	મણીશંકર વલ્લભજી	”
”	શેઠ છગન કેશવજી	પંચાળા
”	મી. કરસનજી મુળજી મહેતાજી	”
”	શેઠ કેશવલાલ માધવજી	”
”	ગિરધરલાલ નાગજી મહેતાજી	કેવદરા.
”	કેશરીસિંહ કાલુમાઈ	”
”	દુર્ગાશંકર દયારામ મહેતાજી	ખીરસરા.
”	મી. જીવણલાલ દયારામ મહેતાજી	શેરમઠ
”	મી. રામજી કાલા આસિસ્ટન્ટ	”
”	મી. હીરાચંદ બાબા મહેતાજી	બડોદર
”	રાયગદા ગલિમસિંધ	સોંદરકા
”	શેઠ દેવચંદ ગાંગજી	બાલાગામ
”	વીઠલદાસ પુરૂષોત્તમ મહેતાજી	વાડોદર
”	મી. રણજીભાણજી મહેતાજી	મધરવાડા
”	મે. મહંત શ્રી	ચંદવાણા
”	મે. મહાશંકર જીવરામ	પ્રુથાળા
”	બાળકૃષ્ણ જીવણશંકર માંકડ બી. એ. વહીવટદાર	
	માત્રીઆ (રાડીના)	

૨૧. રા. કૃપાશંકર પ્રભાશંકર બી. એ. એલ. એલ. બી. મુનસફ માલીઆ	
„ મી. બાણુજી વરાળજી ગરાય મહેતાજી	„
„ બાઈશંકર વકીલ	„
„ શેઠ પાનાયંદ વસનજી	„
„ ભગવાનજી બહેચર આસિ.	„
„ કહાનજી ઓધવજી	„
„ નાગદાજી સામલા	„
„ માણેકલાલ છોટાલાલ	„
„ કહાનજી પરમાનંદ	„
„ હરિલાલ રૈવાશંકર	„
„ મનજી અમરસી	„
„ લાઇબ્રેરી હા. શેઠ જમનાદાસ	ચોરવાડ
„ શેઠ લીલાધર મદનજી	„
„ લક્ષ્મીદાસ સવયંદ	„
„ અમીદાસ ગોવરધનદાસ	„
„ પ્રેમજી રતનજી	„
„ હરખલાલ મોતીયંદ	„
„ જમનાદાસ દામોદર	„
„ રવજી કુરજી પોરબંદરવાળા	„
„ વિપ્ર કાશીદાસ હરીશંકર	„
„ „ ભગવાનલાલ અમરજી જોશી	„
„ વૈદ્ય નારણજી લક્ષ્મીશંકર પઢીયાર	„
„ બાઈ સાકર હા. ધા. હેડમિસ્ટ્રેસ કન્યાશાળા	„
„ વજેશંકર પ્રભાશંકર મહેતાજી	„
„ મોરારજી દુલ્લભજી આસિ.	„
„ હીરજી દુલ્લભજી	„
„ જોશીલાલ ગદવજી	„

રા. રા. મેવા રામ	ચોરવાડ
મકનજી દેવજી કંપાઉન્ડર	„
લક્ષ્મીશંકર વાલજી	„
વીઠલદાસ પીતાંબર	„
અંબાશંકર મથુરાદાસ	„
અવલરાય દામોદર	„
મોરારજી વિશ્વનાથ મહેતાજી	„
મે. કૃષ્ણલાલ છગનલાલ ધ્રુવ. પોર્ટ કમીશનર સાહેબ વેરાવળ	„
અમરસી વકીલ	„
જયસુખલાલ રૂદરજી પુત્ર વકીલ	„
શેઠ ધરમશી રણછોડ	પાટણ
નરોત્તમદાસ પ્રેમચંદ	„
ગોર્વાદજી નથુભાઈ	„
રઘુનાથ પ્રેમજી	„
હક્કર દુલ્લભજી નાનજી	„
મહાણુ ચાંદ એમન	„
મહાત્મત ખાનજી બાઈચેરી હા. સેક્રેટરી.	ઉના
મોહનલાલ વજ્રેશંકર વકીલ	„
શેઠ કીલાભાઈ ઝવેરચંદ	„
રેવાશંકર પરભુરામ રાવળ મહેતાજી	„
પુશાલ જેઠા આસિ.	„
જીવરામ વેલજી „	„
ઓધવજી ડાહ્યાભાઈ	„
મી. ગોરધન ભગવાનજી આસિ.	„
„ દુલ્લભજી દેવશંકર „	„
„ ભગવાનજી દયારામ „	„
બાઈ મણી બહેચરલાલ હેડ મિસ્ટ્રેસ કન્યાશાળા	„

૨૧. ૨૧. ઓતમ માધવજી આસિ.	ચોરવાડ
„ તાપી રામલાલ	„
„ કંચન ચકુ	„
„ રોહિઆ મહેતાજી ત્યાં આસિ.	„
„ જયાનંદ મોહનજાલ	સીમર
„ પરમાનંદ કલ્યાણજી આસિ.	„
શ્રીમાન કુમારશ્રી જોરાવરસિંહજી કુતેહસિંહજી*	જામનગર
૨૧. ૨૧. પરશુરામભાઈ જુન્નરકર પો. સેક્રેટરી	„
„ દયાશંકર ભગવાનજી વકીલ *	„
„ નવલશંકર સૂર્યશંકર વકીલ બી. એ.* એલ. એલ. બી.	„
„ ભગવાનજી દેવજી વકીલ પબ્લીક પ્રોસીક્યુટર	„
„ નૃસિંહપ્રસાદ કરણાશંકર	„
„ વૈદ્ય શંકર પ્રસાદ ઝંડુભટજી	„
„ ઇચ્છાશંકર ભાઈ ન્યાયાધીશ	„
„ હુવાણા કાનજી વાલજી	„
„ વકીલ હીરજી આણંદજી	„
„ વકીલ જમનાદાસ કુંવરજી	„
„ બક્ષી નૌતમલાલ રણછોડદાસ	„
„ જનાર્દન પંત જોશી	„
„ વિકૃલરાવ જુન્નરકર	„
„ મણીશંકર જડુરાય	„
„ નવલશંકર ગીરજાશંકર ખુચ	„
„ નાથોરા ભક્ષીદાસ દામોદર	„
„ જોશી ગોપાળ જોરામ	„
„ જોશી રામજી કાળા	„
પટેલ નાનજી ભાણજી	„
„ ઝવેરચંદ દુવારકાદાસ ઝવેરી	„

રા. રા. જસવંતરાય મુગટરામ માંકડ	”
” હરખલાલ જુગટરામ ઘોળકીયા	”
” નરભેશંકર જીવણરામ માર માળ સર ન્યાયાધિશ	”
તથા દિવાન	પોરબંદર
” જનમશંકર રમાશંકર રેવન્યુકમીશનર	”
” હરિલાલ કલ્યાણરાય વકીલ ખી. એ. એલ. એલ. ખી.	”
” ગોવિંદજી ડાહ્યાભાઈ વકીલ *	”
” મજલાલ રણછોડજી વકીલ	”
” પુરુષોત્તમદાસ લખમસી વકીલ	”
શેઠ બાણજી લવજી	”
” પ્રેમજી મોનજી	”
રા. રા. શાસ્ત્રી ભાઈશંકર	”
” નારદલાલ દુર્ગાશંકર ઘોળકીયા	”
” જગનલાલ હરિલાલ પંડ્યા ખી. એ.	રાજકોટ
શ્રીમાન્ વાજસુરવાલા દરબાર સાહેબ	હડાળા
રા. રા. બક્ષમીદાસ મેધજી વકીલ	જામ ખંભાળિયા
” યશવંતરાય વજેશંકર મેનેજરસાહેબ	ચૂડા
” પોસ્ટ માસ્ટર સાહેબ	”
નામદાર માળ ખાસાહેબ*	લીમડી
રા. રા. ઝવેરભાઈ માળદિવાનસાહેબ	”
નામદાર ઠાકોર સાહેબ	માલીયારોટ
રા. રા. કેશવલાલ દુર્ગાશંકર જીનવાલા	વઢવાણ કૈંપ
રા. રા. ભુધરભાઈ વિદ્યારામ જીનવાલા	”
” મણીશંકર જેઠાલાલ ભટ	રતનપુર
” શ્યામચંદ ગોવર્ધનદાસ	ખાખરેચી
” જયશંકરભાઈ એ. સેક્રેટરી	માંગરોળ
” હરિલાલ બાણશંકર ખી. એ. વહીવટદાર	લીંબીયા

૨૧. રા. સતોષરામ જટાશંકર પો. ઇન્સ્પેક્ટર	શીહોર
„ માણેકચંદ કુંવરજી શેઠ	કુંડભા
„ જીવરાજ મકનદાસ મહેતા	„
„ ભગવાનદાસ પ્રાગજી ગાંધી	„
„ નાગરદાસ છગનલાલ પાઠક	„
„ ગુલામચંદ લક્ષ્મીચંદ ગાંધી આ. મા.	હળવદ
„ મુક્તચંદ માધવજી	ધ્રાંગધ્રા
„ હરિકૃષ્ણ લાલશંકર દવે માજી પ્રાધવેટ સેક્રેટરી ગોંડલસ્ટેટ	સુરત
„ મોતીશંકર લાલશંકર દવે. માજી. પો. સુ. ખંભાત સ્ટેટ	„
„ બળવંતરાવ ત્રિપુરાશંકર દવે વકીલ.	„
„ રંગીલદાસ નગીનદાસ કીનારીવાલા	„
„ બાલુભાઈ લાલભાઈ	„
„ જેકીસનદાસ મોરારભાઈ વકીલવાલા	„
„ નારણદાસ મોતીરામ દાકતર	„
„ બાલુભાઈ પરલુભાઈ પારેખ	„
„ મગનલાલ દામોદરદાસ જરીવાલા	„
„ છગનલાલ દામોદરદાસ આંકડાવાલા	„
„ દીનમણીશંકર હરિદાસ	„
„ ઇશ્વરલાલ ગૌરીશંકર ડાક્ટર	„
„ ભગુભાઈ ડાહ્યાભાઈ દાદાવાલા	„
„ સુનીલાલ જેકીસનદાસ ચટપટ	„
„ નાથુભાઈ નારણદાસ	„
„ નગીનદાસ ઘેલાભાઈ.	„
„ શાસ્ત્રી કૃષ્ણશંકર કેસવરામ.	„
„ મુગટરામ દયારામ	„

૨૧. રા. ઇચ્છારામ દુર્લભરામ	સુરત
„ જોકીશનદાસ મુગટરામ,	„
„ હકીમ ધનજીશ મેહરવાનજ હાથીખાનાવાલા.	„
„ બાબુભાઈ માણેકલાલ ખડેપાડી.	„
„ પ્રાણજીવનદાસ વરજદાસ.	„
„ ઇન્દ્રિવદન ધનંજય પંડ્યા બી. એ.	„
„ રંગીજદાસ જમનાદાસ.	„
„ ચુડગર સદાશિવ દયારામ.	„
„ ચુડગર જોકીશનદાસ દોલતરામ.	„
„ મહાશંકર ઘેલાભાઈ શુક્લ.	„
„ બાબાજીરાવ સીટી પોસ્ટ ભારતર.	„
„ વિઠ્ઠલદાસ વરજદાસ.	„
„ મોતીરામ ચુનીલાલ.	„
„ શિવશંકર નાનાભાઈ ડૉક્ટર	„
„ પ્રાણજીવનદાસ દુર્લભરામ	„
„ નંદશંકર પુરષોત્તમ વૈદ્ય	„
„ શુભાચદાસ ગણપતરામ	„
„ ઇશ્વરલાલ મણીભાઈ	„
„ જયંતીલાલ જડુનાથ	„
„ નટવરલાલ છોટાલાલ	„
„ મતેજર ધી ઇન્ડિયા પ્રી. પ્રેસ	„
„ શ્રી સુરત ધર્મદા પુસ્તકાલય	„
„ નાનાલાલ ભગત	„
„ ભકતરાજ માણેકલાલ જમનાદાસ	„
„ જમી અંબાલાલ અંબાજી પુનરી	„
„ મોતીરામ ઇચ્છારામ	„
„ એસ. એલ. ધર્મન ડૉક્ટર	„

૨૧. રા. રમણલાલ નાનાભાઈ કાલિકા પુજરી	ધુરત
„ નરસૈદાસ એન્ડ નગીનભાઈ	„
„ ગણપતરામ મંછારામ વૈદ	„
„ પાંડુભાઈ વીજ્યાશંકર અંબાજી પુજરી	„
„ બળરામ પાર્વતીશંકર શુક્લ	„
„ ચંદ્રશંકર રૈવાસંકર જાની	„
„ બાલુભાઈ સુરજરામ	„
„ પચ્ચીગર સાદેરલાલ મગનલાલ	„
„ વરજદાસ લાલભાઈ ખાંડવાલા	„
„ મણીશંકર કૃષ્ણરામ વૈદ	„
„ ડાહ્યાભાઈ મણીભાઈ	„
„ અમૃતલાલ ગીરધરલાલ	„
„ શીવમુખરામ નરભેરામ	„
„ નવનીતરામ જગન્નાથ	„
„ જયશંકર વેણીશંકર	„
„ ધમ્ધારામ ઉત્તમરામ સોની	„
„ છખીલદાસ ખાંડવાલા	„
„ હરસુખ ભવાનીનારાયણ પંડીત	„
ચાંનરેખા મી. લલિતુભાઈ શામળદાસ મહેતા*	મુંબઈ
રાવસાહેબ કકુભાઈ ધમ્ધાશંકર	„
૨૨. રા. પરશોત્તમ પદમસિંહ કાકુ	„
„ યશવંતરાવ મોતીલાલ ફાજદાર	„
„ છોટાલાલ ડાહ્યાભાઈ	„
„ વિનાયકરાવ વિશ્વનાથ ધુરધર	„
„ કૃષ્ણલાલ ધમિરલાલ ભગત	સાંતાક્રુઝ
„ જીવણભાઈ ગોવીંદજી	કતારગામ
„ વસનજી મોહનજી દેશાઈ	હરિયા

શ. રા. દક્ષપતરામ ત્ર્યંબકરામ વૈદ્ય	એના
„ નારાયણ કીર્તનસમાજ	કચપોર
„ છોટાશંકર ગીરજશંકર	ડભોધ
„ ત્રીભોવનદાસ જમનાદાસ	વલસાડ
„ શાસ્ત્રી ધૃત્વજશંકર વજ્રેરામ	„
„ મગનલાલ મોતીલાલ	ભાદરણ
„ હીમતલાલ હરજીવન દવે	મહેમદાવાદ
„ કૃષ્ણશંકર કુંવરજી હેડમાસ્તર	માતર
„ ગુણવંતરાય ગુલામરાય ડેપ્યુટી કલેક્ટર	ખેડા
„ ઓ. સે. શ્રીમુખતિરત્નસરી જૈન લાયબ્રેરી	„
„ જશવંતરાય દુલેરાય રાગસાહેબ મુનસફ	„
„ કેશવલાલ મણીશંકર	„
„ પુરષોત્તમ જોગીભાઈ ભટ ઓ. એ. મામલતદાર	કપડવાંજ
„ હરિપ્રસાદ નારશંકર મહેતા મુનસફ	„
„ જગનલાલ કલ્યાણદાસ	ભરૂચ
„ વસનજી નારાયણજી કતારગામવાળા*	દર્યાન (આફ્રિકા)
ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી*	અમદાવાદ
રા. રા. સગુણરાય ચીમનલાલ મહેતા	„
„ ઇશ્વરલાલ જ્ઞેશંકર	„
„ રામચંદ્ર હરિવલ્લભ રામદાસી	„
શા. ગોકળદાસ હાલાભાઈ	„
મી. સોરાખજી એમ. મહેતા	„
રા. રા. દત્તાત્રેય વામન ઉપાસને	„
અ. સૌ. રામલક્ષ્મી બહેન	„
રા. રા. છોટાલાલ પ્રભાશંકર ભટ ડૉક્ટર	મ.ણુસા
નામદાર આસાહેબ ગુલામજીલાલબા ધ્રાંગધ્રાવાલા	
રાણીસાહેબ	જેસલમીર

શુદ્ધિ પત્ર.

પૃષ્ઠ.	પંક્તી.	અશુદ્ધ	શુદ્ધ.
૨	૨૪	મહિનીનાથનું	મહિનીનાથનું
૭	૧૨	અંતઃકાળમાં	અંતકાળમાં
૯	૧૨	ઐશ્વર્ય	ઐશ્વર્ય
૧૭	૪	ત	તે
૧૮	૨૧	તેનો	તેમનો
૨૩	૭	અનુકૂળ	અનુકૂળ
૩૦	૩	જોડીને	જોડીને
૩૪	૮	નિજમનનો	નિજમનના
૪૧	૧૩	દિવસે	દિવસ
૪૫	૫	સંસારસમુદ્રના પર	સંસારસમુદ્રના પર
૫૪	૧૫	ક્રમ	ક્રેમ
૫૬	૮	રજ્યમાં	રાજ્યમાં
૮૧	૫	તાદાત્મ્ય	તાદાત્મ્ય
૮૨	૧૨	નયતાંદોલન	નયનાંદોલન
૮૪	૧૫	શયક	શયન
૯૯	૨૪	હૃય	હોય
૧૦૪	૨૦	ખડામાં	ખાડામાં
૧૧૬	૯	વર્તન	વર્તન
૧૧૬	૨૫	ખીમર	ખીમાર
૧૪૦	૨૬	કળવાનું	નિકળવાનું
૧૪૩	૨૧	કર્મ	કર્મ
૧૪૬	૧૧	દુગુણ	દુર્ગુણ.
૧૬૬	૨૬	સમજવો	સમજવો
૧૬૭	૨૨	અંતર્બાહ્ય	અંતર્બાહ્ય

૧૬૯	૨૪	ચોપદાદ	ચોપદાર
૧૭૦	૨૫	આવિર્ભા	આવિર્ભાવ
૧૭૧	૬	શ્રીગુરુત્તાત્રયોપર્ણ	શ્રીગુરુદત્તા
૧૭૩	૧૭	ધારણ	ધારણ
૧૭૬	૨	વચનથી	વચનથી
૧૭૯	૭	‘તે પ્રમાણે’આની આગળ ‘તૂ’ વાંચ	
૧૮૦	૧	આરથા	અવરથા
૧૮૨	૮	તીર્થોદિ	તીર્થોદિ
૧૮૩	૨૨	દ્વાપર	દ્વાપર
૧૮૪	૨	લેખને	લેખને
૧૮૫	૨	કલો	કલો
૧૮૬	૨૫	કાલી	કાલી
૧૮૫	૯	સુખેથી	સુખેથી
૧૮૬	૧૦	કુંકલ	કુંકલ
૧૮૮	૧૪	અધત્વ	અધત્વ
૧૮૯	૨૦	દ્વૈતહરણશીલ	દ્વૈતહરણશીલ
૨૦૩	૧૫	રાગ	રાગ્ય
૨૦૩	૨૪	આખીર્વાદ	આશીર્વાદ
૨૨૯	૧૬	લેખણ	લેખનું
૨૩૯	૧૨	સરઘા	સઘા
૨૪૪	૨૧	કચ	કચ
૨૪૯	૭	ચિત્તને	ચિત્તને
૨૫૦	૪	પૂર્વવત્	પૂર્વવત્
૨૫૧	૬	અભાકાર	અભાકાર
૨૫૨	૧૦	રીધું	કીધું

